

HORTHY / EMLÉKIRATAIM

Horthy

1. kép A Horthy család otthona Kenderesen

2. kép Az Estoril-i lakhely

HORTHY MIKLÓS

EMLÉKIRATAIM

1953
Buenos Aires

Este libro se terminó de imprimir en el mes de Diciembre de 1953, en los Talleres Gráficos Cagnasso y Cia.. – Soc. de Resp. Ltda.

Juan B. Alberdi 571 / 75 / 79 –Buenos Aires.

Beproducción Prohibida

Utánnnyomás Tilos

TARTALOM

TARTALOM.....	5
KÉPEK JEGYZÉKE.....	7
ELŐSZÓ.....	9
KI A NAGYVILÁGBA.	12
ÚJABB SZOLGÁLATI BEOSZTÁSAIM.....	35
I. FERENC JÓZSEF Ő FELSÉGE SZÁRNYSEGÉDE A BÉCSI UDVARBAN 1909/14.....	51
TENGERI HÁBORÚ AZ ADRIÁN. IV. KÁROLY KIRÁLY KORONÁZÁSA.....	79
AZ OTRANTÓI TENGERI ÜTKÖZET.	93
FLOTTAPARANCSNOKI KINEVEZÉSEM ÉS A SZOMORÚ VÉG.....	101
FORRADALOM MAGYARORSZÁGON: KÁROLYI MIHÁLYTÓL KUN BÉLÁIG.....	109
AZ ELLENFORRADALOM: HADÜGYMINISZTERI ÉS FŐVEZÉRI MEGBIZATÁSOM.....	116
MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJÁVÁ VÁLASZTANAK...	127
KÁROLY KIRÁLY VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETEI. – 1921.....	140
UTUNK A SZABADBA	155
A RÓMAI JEGYZŐKÖNYVEK ÉS A RÓMA–BERLINI TENGYEL.....	167

UTAZÁSOK ÉS VENDÉGEK.....	178
ELLENTÉTEK HITLERREL.....	196
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ: MAGYARORSZÁG NEM MINT HADVISELŐ FÉL	212
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ: MAGYARORSZÁG HADBALÉP.....	233
KORMÁNYZÓHELYETTES VÁLASZTÁSA.....	245
KIVEZETŐ UTAT KERESÜNK.....	255
MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSA	267
FEGYVERSZÜNETET KÉRÜNK. ELFOGATÁSOM	287
AZ AMERIKAIK BEVONULÁSA	306
VISSZATEKINTÉS – A JÖVŐ KILÁTÁSAI.....	323
OKMÁNYOK.....	329
A RENDI TAGSÁGRA VALÓ ÉDEMESSÉGET TANÚSÍTÓ NYILATKOZAT	329
A FŐBIZTOSOK JEGYZÉKE A MAGYAR KIRÁLYI KORMÁNYHOZ.....	330
AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS.	331
AZ 1944. OKTÓBER 15.-I KIÁLTVÁNY.....	332
MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE: MAGYARÁZAT.....	335
NÉV-, HELY- ÉS TÁRGYJEGYZÉK.....	337

Képek jegyzéke

1. KÉP A HORTHY CSALÁD OTTHONA KENDERESÉN	2
2. KÉP AZ ESTORIL-I LAKHELY	2
3. KÉP A KORMÁNYZÓ HITVESE	41
4. KÉP FERENCZ JÓZSEF HORTHY SZÁRNYSEGÉD KÍSÉRETÉBEN	60
5. KÉP A NEMZETI HADSEREG ÉLÉN, 1919.	123
6. NAGYBÁNYAI HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓ	128
7. KÉP A MAGYAR KORONÁZÁSI JELVÉNYEK	166
8. KÉP A KIRÁLYI VÁR	195
9. KÉP HORTHY ISTVÁN KORMÁNYZÓHELYETTES	248
10. KÉP ÖZVEGY HORTHY ISTVÁN ÉS IFJABB HORTHY ISTVÁN	250
11. KÉP IFJ. HORTHY MIKLÓS, AKI MAUTHAUSEN FOGJA VOLT	278
12. KÉP MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE	336

ELŐSZÓ.

Amidőn a kormányzói működésemből történt kényszerű kikapcsolódásom után az 1944/45 évi fogság alatt, majd számkivetésben, a vendégszerető Portugáliában, életem eseményeit papírra vettem, az a gondolat vezetett, hogy emlékirataimat családom számára hátrahagyjam: életem Magyarország történetének immár egy egész korszakát öleli fel és e korszak fontos eseményei között sok olyan is akad, melyekről egyedül csak én tanúskodhatom. Tudom, hogy a világ sok mindenről, amit átéltem vagy közelről tapasztaltam, csak a Hitler által irányított náci-hírverés egyoldalú és célzatos beállításában értesülhetett. Másrészt, az események indítóokainak, mozgatóerőinek és kényszerítő körülményeinek felismerése és tárgyilagos megítélése a második világháborút közvetlen követő idők szenvedélyektől még túlfűtött légkörében sem vált lehetővé.

Úgy látom mostanában biztató jelek arra mutatnak, hogy az Amerikai Egyesült Államok és a többi szabadságszerető ország talán még erélyesebben kíván kiállni azon nemzeteknek – közöttük tehát a magyar nemzetnek is – érdekében, melyek a világháború folyományaként előállott helyzetben teljesen elvesztették szabadságukat és szolgasorsra jutottak. Ezért most egyenesen kötelességemnek tartom kortársaimmal és a történetírókkal szemben, eredeti szándékomtól eltérően, emlékirataimat mégis nyilvánosságra bocsátani. E mellett egyúttal az a vágy is irányít, hogy a mélységesen szeretett nemzetemhez, melynek az 1945-iki összeomlás után azt is meg kellett érnie, hogy a kommunista terror és az idegen kényuralom még kegyetlenebb mélységeibe taszítsák, hitet és bátorítást nyújtó szavakat intézhessek. Az 1945-iki nemzeti katasztrófa nem lehet és nem is lesz a magyar történelem utolsó fejezete. Nagy költőnkkel, Madách Imrével együtt vallom, amit ő az Ember Tragédiájában hirdet: „*Ember küzdj és bízva bízzál!*”

Ebben a küzdelemben életpasztalataim talán hasznára lehetnek kortársainknak és utódainknak. A sors adta helyzet, mely a magyarokat a szlávok és germánok közé ékelte, nem változik meg és ebből a jövőben is hasonló kérdések merülnek majd fel, mint amilyenekkel akkor álltunk szemben, amikor Magyarország élén állottam.

Az életrajzíró, főként pedig az, aki saját élettörténetét írja, akkor jár el helyesen, ha az eseményeket úgy ismerteti, ahogy azok átélésük idejében előtte jelentkeztek, elkerüli tehát azt, hogy későbben kibontakozó meglátásait a tárgyilagosság rovására időben visszavetítse. Utólag minden bolond bölcs lehet őszinte igyekezetemben, persze, két jelentékeny nehézség akadt. Előrehaladott korban az emlékezés felvevő- és megőrző-képessége csökken. Mások, akik szintén öreg korukban vetették papírra emlékeiket, naplók és levéltárak igénybevételevel segíthettek magukon. Én azonban nem vezettem naplót, azokat a hivatalos iratokat és magánfeljegyzéseimet pedig, melyeket pánccszekrényemben őriztem, 1944 októberében történt elfogatásomkor részben megsemmisíteni, részben a budai várpalotában visszahagyni kényszerültem. Ezek hiányát bizonyos mértékig azzal sikerült pótolnom, hogy egyes részletekre nézve még élő, korábbi munkatársaimtól kértem be adatokat. Szívességüket egyúttal hálásan köszönöm.

Megbecsülhetetlen segítséget nyújtottak feleségem és menyem, akik sem fáradtságtól sem riadtak vissza, hogy e könyv lapjait velem együttesen újra meg újra átvizsgálják és kiegészítsék. Néhány adatot azokból az életrajzokból vettem át, melyeket Doblhoff Lily báróné, Owen Rutter és Edgar von Schmidt-Pauli írtak rólam; a szerzők bizonyára nem fogják rossz néven venni eljárásomat, mellyel emlékezetem felfrissítésére egyes részleteket a műveikből felhasználtam. Ugyanilyen segédeszközül szolgált számomra néhány olyan könyv is, mely Magyarországról a háború után jelent meg.

A széleskörű irodalomban, mely a második világháborúval foglalkozik, hol kínos, hol meg mulattató az, hogy ugyanazokat az eseményeket az egyes szerzők olykor homlokegyenest ellenkező értelemben tárgyalják. Aki csak valaha is szerepet vitt a közéletben, jól tudja, hogy a pártoskodó gyűlölködés

vagy kedvezés egyoldalú megítélésével szemben senki sem számíthat mentességre. A tárgyilagos ítéletmondás a történelem feladata. Ettől az ítélettől pedig annak aki egész életében arra törekedett, hogy kötelességét minden erejével és tudásával híven teljesítse, nincs mit tartania. Ebben a tudatban adom át feljegyzéseimet a nyilvánosság és a jövő történetírói számára.

Estoril. 1952. Szent István király ünnepén.

KI A NAGYVILÁGBA.

A Nagy Alföld szívében születtem, családi jószágunkon, a szolnokmegyei Kenderesen, 1868. június 18-án. Kertünk hatalmas öreg fái védték árnyékokkal ősi házunkat. Ebben laktak elődeink a török hódoltság megszűnte óta. Azelőtt századokon át Erdély volt az otthonuk.

Kilenc testvér, hét fiú és két leány között én voltam az ötödik.

Vidámság és pajkosság élénkítették gyermekéveinket, miatt szüleink szeretetének melegségében sütkéreztünk édesanyámat rajongásig szerettem, Atyámat csodáltam és tiszteltem. Horthy István teljesen birtokai kezelésének élt, szigorúan, még gyermekei részéről sem tűrt el semmiféle fegyelmetlenséget. Bizony gyakorta félelmet ébresztett bennünk. Nem sok megértést tanúsított csínytettemek iránt sem, pedig élénk képzeletem és kalandvágyam el elcsábított. Így történt aztán, hogy elnéző édesanyám vonakodása ellenére már nyolc éves koromban elszakadtam a meleg családi körtől. Debrecenbe kerültem két bátyámmal közös szállásra. Ők francia nevelő felügyelete alatt ott végezték tanulmányaikat. Azóta élek kint a világban és korán megtanultam önállóan cselekedni és tetteimért felelősséget viselni.

Aki történelmünket ismeri, tudja, hogy éppen egy évvel születésem előtt hozta létre Deák Ferenc, a „*haza bölcse*”, Ausztria és Magyarország között a „*kiegyezés*”-t, ahogyan Budapest és Bécs kölcsönös megbékülését nevezni szokás. Amióta Habsburg I. Ferdinándot 1527-ben Székesfehérvárott megkoronázták, a magyar nemesség és a Habsburgok állandóan viszálykodtak, akárcsak a német-római szent birodalomban a fejedelmek és rendek. A Kossuth vezetése alatt lefolyt 1848/49-es szabadságharcban a Habsburgokat a magyar tróntól megfosztották és Ferenc József, az ifjúuralkodó, csakis az oroszok segítségével, – akik akkor hatoltak be először hazánkba, – tudta uralmát Magyarországra ismét kiterjeszteni. 1867-

ben aztán Magyarország ősi szuverenitását újra elismerték. Ferenc József megkoronáztatta magát és független, alkotmányos magyar kormányt nevezett ki.

Amikor szüleim házát elhagytam, még nem esett szó az orosz-török háborúról, mely a berlini kongresszussal végződött és Délkelet-Európa térképét jelentékenyen megváltoztatta. Addig Szarajevo és Mosztár az oszmán birodalomhoz tartozott, ekkor azonban Bosznia-Hercegovinát, ezt az állandó tűzfészket, Ausztria-Magyarország vette birtokába és a közös pénzügyminiszter igazgatása alá helyezte. Montenegro függetlenségét most először ismerték el, Szerbia kis fejedelemsége Nis, Vranja és Pirot területeivel gyarapodott, míg Bulgáriából önálló fejedelemség lett. Keleti szomszédunk a Hohenzollem-Sigmaringen-házból származó I. Károly alatt Moldva és Oláhország csatlakozásából létrejött egyesült fejedelemséggé alakult át.

Oroszország a berlini kongresszuson szenvedett diplomáciai vereségét nem tudta megbocsátani. Közte és a monarchia között fennálló ellentétek nyílt kitörését azonban Bismarck államművészete, melyet Andrássy, Ausztria-Magyarország külügyminisztere is hatékonyan támogatott, sikeresen hártotta el. Még évtizedek választottak el bennünket az 1908. évi boszniai válságból, amidőn a Monarchia az okkupációt annexióvá változtatta, úgyszintén a Balkánháborúktól és a szarajevói gyilkosságtól is. Így hát, amikor elhatároztam, hogy tengerésztiszt leszek, dehogy is gondoltam tengeri csatákra és győzelmekre, csupán arra vágytam, hogy a széles nagy világot megismerhessem. Utazni, minél többet és minél messzebbre utazni! Ezt tűztem ki céloomul.

Debrecenben végeztem az elemi iskola harmadik és negyedik osztályát. Gimnáziumi éveimet Sopronban töltöttem, olyan intézetben, ahol németül oktattak. Szüleim úgy akarták, hogy a német nyelven tökéletesítsem magam.

Hogy tengerész-akadémiára mehessek, nehezen sikerült kieszközölnöm szüleim hozzájárulását. Négy évvel idősebb bátyám ugyanis két hónappal tengerészhadapróddá avatása előtt, hadgyakorlat közben oly súlyos sérülést szenvedett, hogy a budapesti sebész, ki atyámmal haladéktalanul Fiuméba uta-

zott, nem tudta megmenteni. Feltételezhettem-e hát a szüleimről, hogy még egy második fiukat is a tengerészethez engedjék, amikor ez a hivatás már ilyen nagy áldozatot követelt? Anyámnak mégis sikerült atyámat áthangolni és én, szüleim emlékét áldva, szívem mélyéből hálás vagyok nekik, hogy számomra elérhetővé tették azt a hivatást, gyermekkorom álmát, mely végül is vágyakozásom beteljesülését jelentette.

Szeretetem és lelkesedésem e pálya iránt sohasem szűnt meg. Még mint Magyarország kormányzója is büszkén viseltem a tengernagyi egyenruhát, amikor pedig nem csekély fájdalomra, már rég nem létezett a cs. és kir. hadiflotta.

A cs. és kir. haditengerészetben a szolgálat nagyon szigorú volt. Ezt azonban enyhítette a tisztikar egyöntetősége, melynek tagjait nagy gonddal válogatták ki a monarchia legkülönbözőbb részeiből származó jelentkezők közül. A jelentkezők nagy számából könnyen lehetett válogatni, pl. az én 1882-es évjáratomból mindössze csak 42 jelöltet vettek fel, holott a jelentkezők száma, ha jól emlékszem, hatszáztizenkettő volt. A követelmények szigorúságára jellemző, hogy a négy év folyamán negyvenkettőnk közül több mint egyharmada kiválni kényszerült s végül is csak huszonhetünket avattak hadapróddá.

Mi tagadás, nem tartoztam a szorgalmas tanulók közé, inkább a gyakorlatias dolgokat kedveltem. Minthogy évjáratomban a legkisebb voltam, de egyúttal jó tornász is, a gyakorlatozó árbóc csúcsán teljesítendő szolgálatra osztottak be. Szolgálati nyelvünkben ennek a tengerésznek „*Oberbramgast*” volt az elnevezése.

Egyik gyakorlatunk során azt a kötelet, mely a vitorlarudat vízszintesre rögzíti, tévedésből kibontották és én 20 méteres magasságból lezuhantam. Az árbóc mentén zuhanva a köteleken akartam megkapaszkodni. Ezzel kezem bőrét leégettem, de életemet is megmentettem. Természetesen kórházban foltoztak össze, mert jó néhány töréssel, – a bordáimon, karomon és az állkapcsomon – maradtam a fedélzeten. Kérésemre szüleimet nem értesítették, nehogy aggodalmat okozzunk nekik. Az iskolaév szokás szerint két hónapos behajózással vég-

zódott a Földközi-tengeren, ezután következett a négyhetes szünidő.

Nevelésünk megfelelt annak a jelígenek, amelyet arany betűkkel véstek az akadémia márványtáblájára: „*A kötelesség az életnél is előbbrevaló.*” Ez vált nekem is irányelvémmé, amikor négy év multával a vágyva várt pillanat elérkezett és tengerész hadapródi kinevezésemet megkaptam. Az ezt követő szabadság után a három egységből álló téli hajóraj zászlóshajójára, a „*Radetzky*” fregatra hajóztak be szolgálatra. Abban az időben még főleg vitorlázunk, a gépet csak ritkán gyújtottuk be. Még az összes páncélos hajónknak is megvolt a vitorlázatuk és gyakran előfordult, hogy a régebbi időkből származó parancsnokok, amikor valamelyik szűkbejártú kikötőbe készültek bejutni, megállították a gépet és inkább a vitorlázáshoz folyamodtak, mert abban biztosabbnak érezték magukat. Éppúgy az sem volt ritka eset, hogy a kikötőben vihar idején vastag kötéllel pótolgatták a horgonyláncokat, mert ezekben nem bíztak. Modem csatahajók, cirkálók és torpedónaszádok építése csak a nyolcvanas évek végén kezdődött.

A téli hajórajjal Dalmáciából Spanyolországba vitorlázunk. Ő Felsége hajójának, a „*Hum*”-nak Károly István főherceg fregatt kapitány volt a parancsnoka, az akkoriban Spanyolországot kormányzó királynénak, XIII. Alfonz anyjának testvére. Ezért mindenütt különös ünnepélyességgel fogadtak bennünket a spanyolok és igyekeztek mindazt megmutatni, amit kikötővárosaik szépségben és érdekességben csak nyújtottak, ezek között természetesen a bikaviadalokat is. Alkalmam adódott, hogy Malagából két bajtársammal a parti síkság narancsligetein, majd a Sierra Nevada hegyein át vezető csodaszép úton kirándulást tehessek Cordoba és Granada városába. A mórrok építette gyönyörű Alhambra igen mély hatást tett rám. Barcelonában sokan látogatták hajónkat. Az őrszolgálatos hadapródoknak jutott az a feladat, hogy az előkelőbb vendégeket körülvezessék, de arca is ügyelniök kellett, hogy azok 5 óra után a hajóról eltávozzanak. Ezt a parancsot bizony én az egyik napon megszegtem, mert szívem ellenkezett azzal, hogy egy nagyon is elkésett családot egy-kettőre kitessekeljek a hajóról. Kétheti fogságot kaptam érte. Ezt a büntetést túl szí-

gorúnak találtam, hiszen Barcelona vonzó és szép város, ahol az emberre sokféle élmény vár. Hát nekem mindezt el kell mulasztanom? Alig hagyták el barátaim a hajót, gyorsan polgári ruhába bújtam. Lemásztam egy odaintett spanyol csónakba és máris követtem őket. A kikötőhely közelében ott várakozott a parancsnok csónakja. Annak a szórakozóhelynek irányába siettem, ahová tudtam, hogy bajtársaim mentek, amikor a Calle Largan egyszerre csak szembe találtam magam a parancsnokkal!

Zsebkendőmet nagyhirtelen az arcom elé kapva, befordultam egy mellékutcába, és ahogy bírtam, rohantam vissza a kikötőbe. Ott beugrottam a parancsnok csónakjába és az evezősök padja alá lapulva, megbújtam. Nem tartott soká, megérkezett a parancsnok és máris vezényelt: „*eltaszítani, előre*”. Szinte repülve értük el a „*Radetzky*”-t. A parancsnok mihelyt felért a fedélzetre, a szolgálattevő tiszttel rögtön engem hívott. Nekem sikerült egy ajtócskán át az ütegfedélzetre besurrannom. A hadapródok étkezőjében gyorsan átöltöztem. Az értem küldött őrszolgálatos hadapród úgy bámult rám, mintha kísértetet látna, hiszen tudta, hogy partraszálltam. Hagytam, hogy annyi idő elmúljék, mint amennyi szükséges ahhoz, amíg valaki, kit álmából riasztottak, felöltözködhessék. Azután felmentem a fedélzetre és álomittas képpel jelentkeztem a parancsnok előtt. Láttomra úgy elképedt, hogy szótlánul elbocsátott.

Hosszú évek múltán, mint tengernagy megkérdezett mint tisztársát, hogy hát miképpen is történt az a dolog, ott Barcelonában? Nevetve bevallottam, hogy ő saját maga volt oly szíves és vitt tulajdon csónakján vissza a hajóhoz.

Másfél év múlva már ismét megláthattam Barcelonát és pedig a tengerészeti kiállítás alkalmával. Erre minden ország haditengerésztét meghívták és a királyné megjelenését szintén jelezték, hároméves fiával együtt. A révben 76 hadihajó gyűlt össze. Mi különösen a hollandiakkal barátkoztunk meg és esténként velük veszélyeztettük a szórakozóhelyeket. Egyik nap a fregattjukon, a „*Johann Willem Friso*” hadapródi étkezőjében nagy lakomát rendeztek, ide minden ottlévő nemzet részéről egy-egy hadapródot hívtak meg. Engem ért a megtisztelés,

hogy a mi hajórajunkat képviseljem. Ilyen alkalmakkor az akkori idők szokása szerint arra törekedtek, hogy a vendégeket „*az asztal alá itassák*”. A lakoma 6 órakor kezdődött és 9 óra felé máris sor került az első „*hullák*” felszállítására a fedélzetre. Aztán az első rájuk várakozó csónakba fektették őket és hazaszállították a hajóikra. Sokáig kitartottam, de végül is úgy jártam, mint a többiek. Másnap reggel csinos fülkében ébredtem fel. Csöngetésemre egy sapka nélküli tengerész jelent meg. Egyetlen szavát sem értettem. Csak a fedélzetre érve sikerült megállapítanom, hogy egy orosz korvettnak köszönhettem a szíves elszállásolást. Egész délelőtt folyamán jöttek mentek a csónokok, hogy az idegen hajókra került hadapródokat visszacserélgessék.

Ezt a második barcelonai utamat a „*Prinz Eugen*”-en tettem meg. Hajórajunk leszerelése után a „*Minerva*” korvettre helyeztek át. Ennek nem is volt gépe. Szicília partjai alatt egy ízben nyugat felől erős vihar tört ránk és csakis parancsnokunk rendkívüli ügyességének köszönhattuk, hogy a tomboló szélben, szinte szakadásig feszítve vitorláinkat, a tenger vad háborgása ellenére is elérhettük Málta jólvédett kikötőjét. Olyan merész és szép mesterfogásokkal vezette hajónkat, hogy a földközi-tengeri angol hajóraj elismerése jeléül hurrákiáltásokkal üdvözölt bennünket. Alkalmunk adódott, hogy megtekintsük a keresztes vitézeknek, a Máltai lovagrendnek ezt a festői, egykori birtokát, mielőtt Tuniszba tovább vitorláztunk, ahol aztán Karthágó romjait is felkerestük.

Tuniszi kifutásunk előtt egy papagályt hoztam a hajóra, mely rövidesen a hadapród-étkező kedvencévé vált. Ott trónolt az állványán és mindenki azon fáradozott, hogy szólásra bírja. Sikertelenül. Esténként szolgálat után ugyanott, rendszerint tarokkoztunk. Útrakelésünk után néhány héttel, mikor megint együtt ültünk és valaki a, tarokkokat meg a pagátultimót bemondotta, nagy meglepetésünkre és örömünkre egyszerre csak megszólalt a papagály, és a bemondásra érélyes hangon „*kontrát*” kiáltott. Ez az a szó, melyet ilyen alkalmakkor a legnagyobb hangsúllyal szokás kimondani.

1889 novemberében sorhajózászlóssá neveztek ki és őszinte öröömre Ő Felsege „*Taurus*” hajójára kaptam be-

osztásomat. Ez volt a mi „állomáshajónk”. Így nevezték azokat a hajókat, melyek akkoriban, Abdul Hamid szultán uralkodása alatt, a fennálló bizonytalan helyzet miatt az összes nagyhatalmak részéről állandóan Konstantinápolyban horgonyoztak.

Télen egymás mellett helyezkedtünk el a tophanei tüzérségi hadiszertárral szemben, nyáron a nagykövetek nyári palotái előtt horgonyoztunk a Boszporuszon. Nyaranta egy-egy hosszabb cirkálás is sorra került a Fekete-tengeren és a Dunán fel Galacig, vagy a török partok mentén a Földközi-tengeren.

Konstantinápolyban az életet igen kellemesnek és változatosnak találtam. Szolgáltatmentes időben sokat sportoltunk. Falkáztunk is egy angol attasé mastersége alatt.

Minthogy a „*Taurus*” kazánjait ki kellett cserélni, több mint egy évi ott-tartózkodás után útnak indultunk Póla felé. Útközben érintettük Korfut, s itt felkerestem az Achilleiont, Erzsébet királyné palotáját, amelyet ő kiváló ízléssel és nagy kedvteléssel építtetett a sziget egyik elragadó pontján. Nevét Achillesnek a parkban álló márványszobráról kapta, a királyné fiával, Rudolf trónörökösrel együtt tervezte az épületet és kereste ki a helyét. A trónörökös halála után soha többé nem ment Korfuba; meggyilkolása után az Achilleion II. Vilmos császár tulajdonába került, kinek nővére, Zsófia, Konstantinnak a későbbi görög királynak volt a felesége.

Minden fiatal tengerésztiszt legfőbb vágya, hogy a távoli világrészekbe utazhassék. Számomra ez a vágy Ő Felsége „*Saida*” nevű korvetjén valósult meg, melyre 1892 nyarán helyeztek át. Parancsnokunk Sachs sorhajókapitány, Ő Felsége Ferenc József korábbi szárnysegéde volt. Tíz tiszt szolgált a hajón, közöttük én korban és rangban a legfiatalabb. Ez a két évig tartó utazás még ma is életem legszebb emlékei közé tartozik. Sokféle emberfajta honába nyertünk betekintést és szokásaikról is fogalmat nyerhettünk. A fehér ember uralma az idegen földrészek és országok felett szilárdan állt, ehhez semmi kétség sem fért.

Viktória angol királynő uralkodása idején, aki 1876-ban India császárnője lett, korlátlanul érvényesült a büszke angol mondás: „*Britannia rules the waves*”, s ennek utunk folyamán

számos mély hatást keltő példáját tapasztalhattuk. Ennek az útnak részletes leírása egy egész könyvet betöltene; itt csak néhány eseményt és egyik-másik tapasztalatomat említem meg, többnyire olyanokat, amelyek az egykori és a mostani állapotok összehasonlítására alkalmasak.

Vitorlával futottunk ki Pólából és kedvező széllel hamar elértük Port-Said kikötőjét. Rövid szabadságot kaptunk, hogy Kairóba mehessünk, ami lehetővé tette, hogy megismerhessük Egyiptom látnivalóit, a piramisokat, pompás mecseteket, gazdag múzeumokat, de egyúttal a szórakozóhelyeket is. A „*Shepherds Hotel*”-ben laktam, amely most 1952-ben, a zavargások alatt, lángok martaléka lett. Szemben vele nyílt az ismert cigarettagyáros, Dimitrino üzlete, ahonnan atyám cigarettáit szokta beszerezni. Utolsó számláját már én fizettem ki, mikor a tiszti étkező hosszú útra szóló szükségletének fedezésére ott jártam. Várakozásunk ellenére szabadságunkat meghosszabbították, s erre persze pénztárcánkban nem tellett. Bajtársi körben nagy tanácskozást tartottunk és e közben az az ötletem támadt, hogy Dimitrino-tól vegyünk fel kölcsönt. Összszértam, hogy kinek-kinek mennyi kell és aztán kissé zavartan előadtam óhajunkat Dimitrionak. Azt a választ kaptam, hogy legnagyobb sajnálatára nem lehet segítségemre, mert pénztárosa már eltávozott. Majd hozzátette, hogy ha sikerülne megtalálni, akkor értesítést küld számomra a szállóba. Ezt a választ én bizony az elutasítás udvarias formájának tekintettem és ezért nagyon meglepődtem, amikor alig negyedóra múlva küldöncfiú keresett fel Dimitrino üzenetével. Ezt arannyal teli, nyitott pénzszekrénye előtt találtam. Messzemenő készséget tanúsító kézmozdulattal odamutatott és felszólított, hogy anynyit vegyek ki belőle, amennyire csak szükségem van. Atyám kis számlájának az előző napokban történt kifizetését könnyen tekinthette volna az én részemről holmi bizalomkeltő fogásnak; Dimitrino azonban mint régi üzletember, jó emberismerő volt. A pénzt már Szuezből megküldtük neki.

A Vörös-tengeren uralkodó közmondásos hőség megsza- porította a munkát a hajón, melynek gépét nem bennszülöttek, hanem saját embereink fűtötték. A gőzszivattyú megszakítás nélkül három zuhanyt tartott üzemben a fedélzeten; és noha

vize 30 fokos volt nekünk mégis oly hidegnek tűnt, hogy nem sokáig tartottunk ki a zuhany alatt. Adenben sok perzsa szőnyegkereskedővel és zsidó strucctollárussal találkoztunk. Hajónkat körülvették az itt szokásos, fatörzsekből kivájt vízi járművek, ezekről szomaliföldi fickók versenyezve ugráltak be a tengerbe, hogy a beléhajított pénzdarabot kihalásszák. Mivel errefelé sok a cápa, bizony előfordult, hogy egyik-másik fiúnak karjával, vagy lábszárával kellett a mutatványt megfizetnie.

Bombayban üdvözlésünkre egy angol tengerésztiszt jött hajónkra. Míg a fedélzeten beszélgettünk vele, közvetlen közelünkben a „*Peninsular and Oriental*” angol hajós társaság egyik szalongőzőse haladt el. Ennek egyik utasa – mint látogatónk mondotta – egy angol őrnagy, akit most szállítanak elmeógyógyintézetbe. Egyik estén Poona közelében lévő bungalowjában éppen vendégül látta lovasezredéből néhány bajtársát, amikor egyszerre csak észreveszi, hogy kobrakígyó csavarodik lábszárán. Ennek az Indiában nagyon elterjedt mérgekígyónak harapása feltétlenül halálos és nyomban harap is, ha megijed.

Az őrnagy megkérte vendégeit, hogy ne mozduljanak meg, inasának pedig kikiáltott, hogy hirtelenében melegítsen tejet és tolja be az ajtónyíláson át a szobába. Ez bizony kis időbe került, de aztán a kígyóra a tej csábítóan hatott, lebontakozott az őrnagy lábáról és odacsúszott a tányérhoz. Az inas egyetlen csapással leütötte a fejét. Az idegfeszítő izgalomból felszabadulva az egész társaság boldogan ugrott fel, csak az őrnagy maradt meredten a széken. Megőrült.

Poona közelében, magasan fekvő erdőben, bungalow-kból üdülni áll az európaiak rendelkezésére. Amikor megtudtam, hogy arrafelé sok a párduc, kétnapos szabadságot kértem, hogy egy sikárral, bennszülött vadásszal, szerencsét próbáljak. Ő aztán egy magas lesálláshoz vezetett, miután előbb alig 200 méterre az utolsó bungalowtól egy bárányt kötött ki csalétkül a tisztáson. Lassanként besötétedett. Nehezen tudtam elképzelni, hogy a párduc ennyire közel merészkedjék emberlakta helyhez, hiszen még a beszéd is elhallatszott hozzánk az egyik bungalowból. A sikári szerint azonban alig két hete egy

párduc behatolt egyik idősebb angol hölgy szobájába és annak rémületére kövér kis kutyáját ragadta el. A világos holdfény jó célzási lehetőséget nyújtott, ámde párduc nem mutatkozott. Csak holdszállta után hallgathattuk a tragédiát, mely a báránnyal közvetlen közelünkben lejátsszódott. Szürkületig kellett leshelyünkön kitartanunk; több kísérletre már nem futotta időmből.

Nagy sajnálatomra Ceylon-ban sem került sor arra, hogy elefántokra és vadbivalyokra vadászhassak. Erről a szigetről az a monda járja, hogy valamikor ez volt a paradicsom, és valóban alig lehet szebbet elképzelni. Colombo már akkor is modem kereskedőváros volt, szép és kényelmes szállókkal.

Révkalauz segítségével haladtunk a Ganges deltájának egyik ágán, a Hugly folyón és Sogor szigetével szemben vettünk éjszakára horgonyt. A sziget lakatlan, mert sok rajta a tigris. Különösen a pázasi időszakban gyülekeznek oda, átúszva a folyamágot. Minthogy előzően a párduccal nem ment a dolog, most az a remény támadt bennem, hogy ezúttal tigrist sikerül elejtenem, s borjút szerezve csalétkül, csónakba szálltam. Ezt azonban meglátta a révkalauz. A parancsnokhoz rohant és élénk színekkel ecsetelte előtte biztos halálot. Csakugyan jött is jeladás: „*I. számú csónak vissza a hajóhoz!*” Másnap már folytattuk utunkat Kalkutta irányába. A paron délszaki erdők váltakoztak szántóföldekkel, ezek megműveléséhez a bennszülöttek igás elefántokat használtak. A város közelében, mindkét part mellett számos három és négy árbócos, szép vitorlás hajót láttunk horgonyon. A gőzösök szorították ki ezek a forgalomból és a halálos ítélet már elhangzott fölöttük.

Kalkuttában akkoriban több mint egymillió ember lakott. Otttartózkodásunk harmadik napján az alkirály díszebédre és bálra hívott meg, s ez alkalommal megismerhettük India fővárosának egész előkelő társaságát. Minden napra jutott valamilyen esemény. Pólójátékok, lóversenyek, meghívások és színházi előadások annyira elszórakoztattak, hogy csak nehezen szántam rá magam a darjeelingi kirándulásra. Kötelességemnek tartottam, hogy Kőrösi Csoma Sándornak, a nagy magyar Tibet-kutatónak sírját felkeressem. Nem is bántam, hogy a

Himaláját, a világ legmagasabb hegységét közelebről szemlélhettem.

Pólózás közben megismerkedtem Cooch Behar bengáli maharadzsával, aki elefánthátról üzött tigrisvadászatra hívott. Ez két nappal a kitűzött továbbhajózásunk után lett volna esedékes. Kétségbe estem, hogy lesz-e valaha is hasonló vadászatra alkalom, ha ezt elmulasztom? Már-már arra gondoltam, hogy beteget jelentek és a parti kórházba vonulok, aztán majd a vadászat végeztével utána utazom a „Saida”-nak Szingapurba. Lelkiismeretem azonban mégsem vitt rá erre és végül is a sors oldotta meg a kérdést; futtatás közben egy akadálnál felbuktam és kulcscsontomat törtem. A búcsú Kalkuttától így is nehezemre esett.

Mindaz, amit csak Indiából láhattunk, az angolok kiváló gyarmatosító tehetségét bizonyította. Biztosították a Khaibarhágót és féken tartották északon a nyugtalan törzseket. Gátat vetettek a hinduk és muzulmánok örökös összetűzéseinek. Gazdasági téren gondoskodtak a folyamok szabályozásáról és öntözés révén, főként Pundzsabban, nagykiterjedésű termőföldeket varázsoltak elő. Országutakat és vasutakat építettek, egyszóval civilizációt és gazdaságot teremtettek, kevés erővel a rendet is fenntartották. Napjainkban India és Pakisztán részéről egyaránt feszült a helyzet. Kérdés, hogy nem szenved-e a lakosság az úgynevezett felszabadulás kétes szerencséjének következményeitől?

Szingapur, az angolok távolkeleti Gibraltárja, lenyűgöző hatást tett rám. Ha valaki nekünk akkor azt mondja, hogy ezt a bevehetetlen erősséget egyszer majd a japánok elfoglalják, bezzeg kinevettük volna. A johori szultán fogadott minket. Csak az angol szárnysegéd jelenléte jelezte, hogy országa az angolok érdekkörébe tartozik. Brit főhatalom alá csak később került.

Még Kalkuttában levelet kaptam Mom Rashwongse Krob szíami kir. hercegtől, aki annak idején a mi hadapródiskolánk növendéke volt és 14 évet töltött mint huszártiszt a Monarchiában. Egyik, velem egy-évjáratú bajtársam családja körében ismerkedtem meg vele. Meghívott és azt ígérte, hogy Bangkokból elém jön. A Menam folyó, melynek partján Sziám fő-

városa fekszik, olyan sekély, hogy messze kint kellett horgonyt vetnünk, ahonnan a part még alig látható. Néhány órával megérkezésünk után nyomban indulhattunk. Három órába tellett, amíg Bangkokot elértük. Vendéglátóm mentegetődzött, hogy nem vihet saját házába, mivel ő háremben lakik. Kifogástalan kényelemmel berendezett szállóban bocsátott rendelkezéseimre szobát. Vacsora után ellátogattunk a színházba, ez a külügyminiszteré volt és abban kizárólag az ő asszonyai léptek fel.

A cselekményt a színpad hátterében képes magyarázat kísérette. A táncosnő minden porcikáját lendületbe hozta, követte mozdulataival a dobok, csengettyűk és sípok zenéjét. Meglehetősen hosszú időbe tellett, míg valamilyen exotikus dallamot éreztem ki a hangokból. Mom Krob büszkén hívta fel figyelmet arra, hogy a zenekar hangjegy nélkül játszik.

Bangkok a maga díszes épületeivel úgy hatott rám, mint valamely valósággyá vált mese. A három nap szinte elrepült. Arról, hogy a király előtt is megjelenhessek, az előírt ruházat hiányában le kellett mondanom. Persze akkor nem sejtettem, hogy ötven évvel később Gödöllőn vendégemül köszönthettem az ő utódját, VII. Barna Prajadhipok királyt.

Jáván megismerkedtünk a holland gyarmatosítással, mely Németalföldi- India termékeny szigeteit kaucsukban, kávéban, teában és egyéb termékekben a világgazdaság legjelentékenyebb szállítójává tette. Batáviában a főkormányzó vendégei voltunk. Buitensorg-ot is megtekintettük, a kormányzó nyári székhelyét. Bár ez az Egyenlítő közelébe esik, magas fekvése miatt mégis kellemes az éghajlata. Az időjárás a monszunszélről függ, mely hat hónapon át Japán és Fokváros között északkelet-délnyugati és a másik hat hónapban ellenkező irányban fúj. A vitorlások ehhez alkalmazkodhatnak. Soerabajából kilovagoltunk a szent Bromo hegyhez, mely egyike a világ legnagyobb tűzhányóinak. Magassága 2400 m. és kráterének hatalmas átmérője mintegy 800 m. Lelovagoltunk a tölcser mélyébe kígyózó ösvényen az újképződésű ma is működő kúphoz, s erre fel is másztunk. Egyszerre csak minden oldalról sűrű köd szállt ránk. Ez igen nyugtalanítóan hatott és az embernek közeli vulkáni kitörésre kellett gondolnia.

Gyorsan lóra szálltunk és sietve búcsút vettünk Bromo hegyétől. Azonban csak felhőszakadás zúdult ránk, amelyben már előző nap is részesültünk.

Legközelebb Albany-ban, Délnyugat-Ausztráliában kötöttünk ki. A távolság, melyet megtettünk, óriási, mert a délkeleti passzát-széllel egészen Dél-Afrika közelében vitorlázunk, hogy elérhessünk a nyugati viharok övezetébe. Amióta a világ áll, a déli szélesség 35 és 53 foka között megszakítás nélkül tombol ez a nyugati vihar. Az Antarktisz hideg levegője a meleg tájak felé áramlik és a föld forgásának hatására arra kényszerül, hogy nyugatnak forduljon. Minthogy az Indiai-Oceán erre felé kb. 6000 m. mély, a vihar szörnyűséges hullámokat ver, amilyenekhez foghatót a mi szélességeinken nem is ismerünk. Amikor ezek a mérhetetlen vízbegek hátúlról ránk jöttek, az az érzésünk támadt, hogy az összeomló hullámokkal hajónk is menthetetlenül a mélybe süllyed. Szerencsére a hullám csak sekély vízben törik meg. A vihar miatt heteken át nem étkezhattunk terített asztal mellett és éjszakánként állandóan abban a veszélyben forogtunk, hogy kiröpülünk ágyainkból. Mást se láttunk mint tájékozó vizet és óriási albatroszokat, melyek vitorlázó repülők gyanánt keringtek hajónk körül, hogy ehető hulladékot kaparintsanak. Örültünk, amikor végre Albany-ben ismét csendes vizekre kerültünk. Minthogy konzulunktól jelentést kaptunk, hogy a városban ragály dühög, parancsnokunk elhatározta, hogy friss élelmiszerek felvétele után nyomban folytassuk utunkat Melbourne felé. A part közelében, viszonylagos an nyugodt tengeren siklottunk a nyugati vihar előtt és óránként 15 mérföldnyi sebességet értünk el.

Melbourne, 800.000 lakosával, a legmodernebb város volt akkoriban, amit addig láttam. Még éltek itt emberek, akik mint első települők, egykor sátrakban laktak; most azonban már felépültek előrelátó terv szerint a tökéletes rendszerességgel felsorakozó, szép széles utcák. Bennszülött sem itt, sem Sydneyben nem akadt. Az ausztráliai angolok később is jeles várostervezőknek bizonyultak. Az egyesült Ausztrália számára a Sydney-Melbournei vasútvonaltól nem messze, addig teljesen elhagyatott vidéken 1913-ban megteremtették az új fővárost: Canberra-t.

Victoria tartományt akkoriban a mindössze harmincéves Earl of Hopeton kormányozta, és nagy vagyona lehetővé tette, hogy szinte királyi udvartartással rendelkezék. Kitűnő istállót is tartott, mert szenvedélyes lovas lévén, résztvett minden falkázáson, akár rókára, akár kengurura szőtt az. Ha meghívott ebédre, a feketekávét az istállóban szolgálták fel. A magyarok iránt határozott rokonszenvvel viseltetett. Ezt valószínűleg a mi csodakancánknak, Kincsemnek köszönhetjük, mert ennek mind az 56 győzelmét részletesen ismerte. Meghívást kaptam tőle a legközelebbi falkavadászatra és ezt, habár vörös frakcom nem volt, szíves unszolására örömmel fogadtam el.

Különvonat vitt bennünket arra az állomásra, ahol a lovakat a vasúti kocsikból kivezették és mi a magas deszkapalánkkal körülvevő udvaron nyeregre szálltunk. Rövidesen megérkezett a „*huntsman*” a „*whip*”-ekkel és a falkával. „*Are we ready?*” kérdezte a kormányzó és, – bár a kapu nyitva volt, – nekilovagolt a deszkapalánknak és átrepült fölöttem. Én ötéves korom óta lovagolok, számos vadászlovaglón vettem részt, de hogy valaki ilyen magas szilárd akadályt ugrasson át, ilyet még nem láttam. Mit tehettem?

Nem választhattam. A kanca, melyet alám adtak, szerencsére olyan készségesen és biztosan ugrott, hogy nekimehettem volna nyugodtan bármely akadálynak.

Kenguru-vadászaton is részt vettem. Az erdőben mennek a kenguru nyomára. A hajrá a fák között igen gyors, de rövid, mert a kenguru, ha kifárad, leül és a kutyák ellen rúgással védekezik, úgyhogy azok bukfenceket vetnek a levegőben. Végül a „*huntsman*” pisztollyal teríti le az állatot. Ilyen vadászatkor különleges nyeret használnak, mely a fák között a térdnek védelmet nyújt.

Amikor búcsúzóul köszönetet mondtam a pompás szórákosért és dicsértem a kancát, a kormányzó nyomban ajándékkul kínálta. Sajnos nem fogadhattam el. Mit kezdhettünk volna egy lóval a „*Saida*” fedélzetén? Kísérő hiányában arra sem gondolhattam, hogy más hajóval haza küldjem.

Melbourne-ben egészen különös utcai szállítóeszközök közlekedtek, úgynevezett „*Cabletram*”-ok, melyeket szorosan a járda mellett sodronykötél vontatott. A második nyitott ko-

csiba egész kényelmesen fel lehetett ugrni. A menetdíj egy kis pénzdarab, ezt egy dobozba kellett csúsztatni. Csengettyűjel nyugtázta a befizetést, úgyhogy mindenkit ellenőrizhettek az útitársai. Kalauz nem volt. Melbourne mindenben versenyre kelt az öregebb Sydney-vel, Így hát, mivel az utóbbi híres volt rendkívüli nagy orgonájáról,

Melbourne-nek nemcsak még nagyobb kellett, hanem felépítette a világ legnagyobb orgonáját. Ezen egy jól fizetett belga művész játszott, akinek hangversenyei messze földön híresek lettek. Sohasem mulasztottam el ezeket és életem legnagyobb zenei élvezetei közé számítom e koncerteket. Ha a „*vox humana*”-ra kapcsolt, az ember úgy vélte, hogy az ideális tenor, bariton, vagy basszus, szoprán vagy alt hangot hallja.

Egyikünk sem mulasztotta el a „*Vienna Coffee*”-t meglátogatni, melynek tulajdonosa Bécsből vándorolt ki húsz éves korában. Ő és egy barátja péküzletet nyitottak és az addig ott ismeretlen császárszemlyével meg kiflivel olyan sikert arattak, hogy boltjukat egyre nagyobbították. Egyikük aztán megalapította a „*Vienna Coffee*”-t, míg a másik versenyistállót tartott, de szerencséje bőségétől megzavarodott és hamarosan meghalt elmebajban.

Sydney-ben a helybeliek nekünk is természetesen gyakran feltették a szokásos kérdésüket: „*Hogy tetszik a mi kikötőnk?*” Sydney valóban versenyre kelhet Rio de Janeiro-val a világ legszebb kikötőjének dicsőségéért.

Itt ért bennünket a parancs, hogy várjuk be Foullon-Norbeck báró geológus érkezését, akit majd az Újhebridákra és a Salamon szigetére kell vinnünk, hogy ott nikkelt után kutathasson. Ausztria Magyarország ugyanis éppen akkor vezette be a nikkelt váltópénzt. Sajnos ez a feladat arra kényszerített bennünket, hogy Tahiti, Honolulu és San Francisco kikötőit töröljük útitervünkéből, pedig Honolulu meglátogatása nagyon csábított, mert ott, a Sandwich-szigetek annak idején még önálló királyságán, Lilinokalani királynő uralkodott, aki – az én tisztiszolgámnak nagynénje volt...

Több mint két évtizeddel azelőtt, amikor még atyja uralkodott, a partok közelében egy viharban tönkrement egy háromárbocos hajó, amely ami lobogónkat viselte. Az egyetlen

életben maradt matróz eljutott a „székváros”-ba, ahol aztán hasznossá tette magát, sőt a nyelvet is hamarosan megtanulta. Csinos fiú lévén, a trónörökös nő belészeretett és házasságra lépett vele. Két év múlva meghalt a fejedelmi férj és a kétségbeesett királynő tájékoztatást kért a mi külügyminisztériumunktól férje családját illetően, aki Grossa szigetéről, Saleból származott. Így jutott tudomásomra, hogy az elhunyt tisztiszolgám atyjának fivére volt. Természetesen nagyon érdekelt volna a jó Dominis kihallgatása Lilinokalani királynő színe előtt.

A sok látogató között, akik Sydneyben hajónkat felkeresték, egyik napon egy rokonszenves öregúr jelent meg, aki az 1848/49-es szabadságharc után vándorolt ki Magyarországból. Szép vagyont szerzett és nagy tekintélyre tett szert. A külsőleg nyilvánuló szerencséje azonban nem bírta a belsejében dülő honvágyat enyhíteni. Mikor vacsora közben megkérdeztem, miért is nem jön haza, azt felelte, hogy fájdalmas csalódástól tart, mert azt várná, hogy otthon mindenki a nyakába boruljon, pedig őt már senki sem ismeri, és nem akadna, aki tudomást venne róla. Hogy örömet szerezzek, összehívtam magyar férfikarunkat, s ez aztán szebbnél szebb régi magyar dalokkal kedveskedett neki. Erre bizony kijött a sodrából az öregúr; hangosan felzokogott és alig tudtuk megnyugtatni.

Miután Foullon-Norbeck báró megérkezett hajónkra, elhagytuk Sydney-t Újzéland irányában. Auckland kikötőjében vetettünk horgonyt. Az északi szigeten rengeteg a tűzhányó és felbuzgó hőforrás, az úgynevezett gejzír. Bármilyen hihetetlennek hangzik, akad ott olyan hely, ahol nemcsak horgászni lehet, hanem a horgon lógó pisztrángot egyes mozdulattal mindjárt le is forrázhatja az ember a gejzír lefolyásában. Újzéland őslakói, a maóriak közül alig egy-kettő került szemünk elé, míg a ritka kivikből, a világ egyetlen szárnyatlan madárfajából egyet sem láttunk. Feltűnt nekem, hogy Újzéland vadban mennyire szegény. Néhány év múlva, Ő Felsege Ferenc József érdeklődésére megemlítettem, hogy ott zergék számára ideális terep kínálkoznék. Valóban küldtek is oda néhány párt és azok, mint hallottam, jól el is szaporodtak.

Legközelebb azután a francia deportációs gyarmat fővárosánál Noumea-nál, Újkaledóniában, kötöttünk ki. A legsúlyosabb büntetéseket szokták ide küldeni, mint például Ravacholt az elnök gyilkosát. A büntetést annak idején igen keményen hajtották végre. A legkisebb vétséget is már nyaktilóval torolták meg. Sötét magánzárkában kezdték és csak hosszantartó jó magaviselet révén juthattak a deportáltak „*felsőbb osztály*”-ba, – egészen az ötödikig, amelyben aztán jogot nyertek, hogy a deportált nők közül élettársat választhassanak és egy darabka földön gazdálkodhassanak. A foglyok között igen gyakori az elmebaj, úgy hogy a fegyház mellett örültek-házát is kellett berendezni. Egyik lakója majomnak képzelte magát. Amikor átmentünk az udvaron, egy magas fán ült és hihetetlen ügyességgel ugrált egyik ágról a másikra. Olyan is akadt, aki meg éppen a mi uralkodónk rokonának tartotta magát, és amikor megtudta kik vagyunk, igen nagy méltósággal „*kihallgatáson*” fogadott bennünket.

Mikor parancsnokunk a kormányzót meglátogatta, engem vitt el segéd tisztként, mert nyugat-svájci nevelőnkől jól megtanultam franciául. Rá kellett azonban jönnöm, hogy gyakorlat hiányában bizony sokat felejtettem.

Újkaledóniában a szikka-szarvasok egyik fajtája honos. A bennszülött vadász, akivel cserkészetre mentem, akár a kutya, szimat szerint igazodott és pedig sikerrel,

A nikkell-kutatás érdekében Noumeából az Újhebridákra vitorláztunk. A sok korálsziget miatt és mert tengeri térképeinkben sem bíztunk eléggé, a szigetek között haladtunk. Az Újhebridák és a Salamon-szigetek akkor még a függetlenségnek örvendtek. Azt hiszem, hogy abban az esetben, ha Foullon-Norbeck nikkelt talál rajtuk, Ausztria-Magyarország egyes szigeteket saját birtokába szándékozott venni. Sohasem tudtam megérteni, hogy az osztrák-magyar monarchia miért nem szerzett a maga számára néhány gyarmatot. Tegetthoff tengernagy meg akarta győzni a bécsi irányadó köröket a gyarmatbirtokok szükségéről, ahová a népesedés feleslegét el lehetne helyezni, a helyett, hogy Amerika javára lemondanánk róluk. Amit oly kis országok, mint Belgium, Hollandia és Portugália elértek, bizonyára Ausztria-Magyarországnak is si-

kerülne. Azonban e gondolat pártolói később is mindig csak azt a választ kapták, amit már Tegethoff: „*Nem folytatunk gyarmatpolitikát.*”

Abban az időben az Újhebridákon és Salamon-szigeteken kizárólag fejedelmek és emberevők laktak. A busman törzs, az a csúf, kicsi, szénfekete, szőrös fajta, örökös háborúságban élt a sósvíziek törzsével. A sóért a viszálykodás sorozatos, rendkívül heves harcokból állt. Az elesetteket azután a győzelmi lakomán felfalták. Hasonló lett a sorsa sok misszionáriusnak is, akiket kezdetben barátságosan fogadtak, sőt házaik felépítésében is segítettek nekik, de amikor kissé meghíztak, bizony csak leütötték és megették őket.

Parancsnokom engem bízott meg a partraszálló különítmény vezetésével. Ennek az volt a feladata, hogy Foulton-Norbeck bárót útján kiérje, de egyben felelős is legyen életéért. A lián-indákkal behálózott őserdőben szerzett tapasztalataim után mindig csak huszonöt kiválasztott matrózzal keltem útra. Ők hordozták fegyvereiken kívül a szükséges szerszámokat is. Az első szigeten megmásztuk a legmagasabb hegyet. A geológus felemelt egy kődarabot, kalapáccsal kettétörte és nyomban megállapította: „*Korallképződmény, mehetünk tovább.*” A következő szigeten ez megismétlődött. A bennszülötteket sohasem engedtem a közelünkbe, mérges dárdáik és nyilaik miatt. Mihelyt a látókörünkbe jutottak, lelőttem néhány kókuszdiót, és pedig nagyobb távolságból, hogy a fegyvereink számára szükséges tekintélyt megszerezsem. Bennszülött tolmácsom folyékonyan beszélt angolul. Évekkel azelőtt hurcolták Ausztráliába, ahol munkaerőben hiányt szenvedtek. A vállalkozók üveggyöngyökkel, gyújtóval, fejszével és egyéb csekély ajándékkal csalogatták a bennszülötteket a hajójukra, ahol a fedélzet alatt valamilyen apró munkát végeztek velük, s ez alatt felszedték a horgonyt. Az én tolmácsom Ausztráliában megszokta a dohányzást és igen hálálkodott, ha némi dohányt kapott, mert visszatérte óta nem gyújthatott rá.

Vége csakugyan találtunk nikkelt, sőt aranyat is Guadalcanaron, a Salamon-szigetek egyikén. E szigetcsoport a második világháborúban ismételt szerepet játszott. – Minthogy azonban szénkészletünk vége felé járt és az Ausztrália meg

Újguinea közötti Torres-szoroson gőzzel kellett átkelnünk, elhagytuk Guadalcanar-t és Thursday-Island, Robinson szigete felé vettük irányunkat, ahol szenet szándékoztunk felvenni. Ott vált el tőlünk Foullon-Norbeck báró, akivel több mint harminc felfedező utat tettünk meg a legjobb barátságban és egyetértésben. Ő visszament Bécsbe. A következő évben azután Ő Felsege „*Albatros*” hajójával folytatta kutatókiszállásait, de azok során sajnos, szörnyen gyászos véget ért.

Azt kell feltételeznem, hogy Norbeck a bennszülötteket nem tartotta veszélyesnek és a különleges óvatossági rendszabályokat feleslegesnek véelve, azok alkalmazásáról az utódomat bizonyára lebeszélte. Norbeck még egy hegyet akart megmászni és ezért a legénység legnagyobb részét Beaufort tengerészhadapród parancsnoksága alatt visszahagyta a táborban, míg a többiekkel és nagyszámú bennszülöttel továbbmentelt. A bennszülöttek vezetője a különítmény parancsnoka Budik sorhajóhadnagy mellett haladt és jelek útján arra kérte, hogy mutassa meg neki pisztolyát, mely iránt nyilvánvalóan különös félelemmel viseltetett. Mialatt Budik a pisztolyt mutogatta, a tábor felől több lövés hallatszott. Erre a bennszülöttek megrohanták a különítmény tagjait. Vezetőjük csapásra emelte köbaltáját, de Budik lövése leterítette. Sok bennszülött elesett, a többiek futásnak eredtek, azonban a mieink veszteségei is súlyosak voltak. Szegény Norbecknek a koponyáját zúzták össze. Beaufort hadapród is halálát lelte és vele együtt pusztult hét embere. A sebesültek hajóra szállítása sikerrel járt. Másnap reggel különítmény szállt partra, hogy a halottakat eltemesse, de nyomukat sem találták.

Bár a mi utunk szerencsésen végződött, mégis örültem, amikor Amboina bájos szigetén, mely a hollandi Molukkok csoportjába tartozik, ismét kultúremberek közé juthattunk. Legközelebbi célunk Borneo volt.

Ha, nyugodt idő járta, rendszerint akadt néhány cápa, melyek hajónkat kísérgettek és mohón kaptak a kiszórt ételhulladék után. Egyik altisztünk, azelőtt halász, biztos kézzel szigonyozta a tonhalat akár tíz-tizenöt méternyiről is. Cápahorggal is csinált több jó fogást. Egy különösen hatalmas példány részére a nagy vitorlarúd bütykéről erős kötélből készült

nagy hurkot bocsátottunk a vízbe. Szárát a rúdon és az árbóc mellett a fedélzeten végigvezettük, ahol számos matróz feküdt neki. A cápát a kivetett hús és szalonna-darabok becsalogatták a hurokba; a matrózok meghúzták a kötelet és a hatalmas hal rövidesen ott függött a vitorlarúd bütykén. Fetregésében oly vadul csapkodott maga körül, hogy attól tartottunk, kárt tesz a fedélzetben.

Egy matróz kötélén leereszkedett hát a cápa mellett s annak farkuszonya tövére is hurkot illesztett, s ennek segítségével az óriási halat felvontathatták a fedélzetre, ahol aztán fejszecsapásokkal végeztek vele. Belsejében három nagy hólyagot találtunk, tele átlagosan pisztráng nagyságú fiatal cápákkal, melyek a sósvíz tartóban mindjárt vidáman úszkáltak. Mi ötvenötöt számoltunk meg, míg a „*Brehm*”, mindenesetre egyik régebbi kiadásában, csak 30-ról tesz említést, amennyi az anyaállat testében kifejlődhet.

Celebes és Borneo között egy alkalommal éjfélkor vettem át a szolgálatot és az átadás így szólt: „*Semmi a láthatáron*”. Ragyogóan csillagos éj; összes vitorláinkkal jó szélben óránként nyolc mérföldes sebességgel haladtunk a nyugodt tengeren. Minden félórán felhangzott az őr kiáltása: „*Minden rendben! Lámpafény tiszta!*” Biztonság okából végigpásztáztam éjjeli távcsöveimmel a szemhatárt. Egyszerre csak észreveszem, hogy jobbról nagy négyárbocos közeledik felénk, vitorlázata teljes bevetésével, de az előirt balról vörös, jobbról zöld jelzőlámpák nélkül, mint valami „*bolygó hollandi*” és mérőlegesen ránk tart. A helyzet válságos; ha balra igyekszem kitérni és a mozdulat nem sikerül tökéletesen, az a veszély fenyegetett, hogy a négyárbocos belénk rohan. Jobbra fordultam tehát, hogy inkább mi törjünk reá, ha már semmiképp sem lehet a fara mögött elsiklanunk. Szerencsénkre a szolgálatos osztag azonnal talpon volt és kitűnően dolgozott, jó fordulatot sikerült vennünk és szerencsésen túljutottunk közvetlenül mögötte, mindössze a farán vontatott csónakot súroltuk kissé. A négyárbocos fedélzetén egy ember sem mutatkozott, mindenki aludt. Hogy felébresszem őket, jelzőpisztollyal lövést adattam a fedélzetükre. Ez volt talán szolgálati időm legizgalmasabb hajózási művelete, melyet valaha átéltem.

Borneo északkeleti részén Kudat falu előtt szép öbölben vetettünk horgonyt. Európaiak ott nem laktak. Hogy kínálkozó alkalommal testedző mozgáshoz jussak, még Sydney-ben kis evezős csónakot vettem, „*single sculler*”. Azt itt is vízre eresztettem és puskával felfegyverkezve, feleveztem a folyón a majomtól, papagálytól tarka őserdőbe. Visszatértemkor egy falunál partra szálltam. Nagy meglepetésemre az egyik kunyhóból egy egész frissen borotvált angol lépett elé. Híres vadással találok, aki az egész világot végig kutatta vadkülönlegességek után. Ide kínai dzsunkén érkezett, hogy bantagra, a vadszarvasmarha itt élő fajára vadásszon. Nem kellett engem nagyon rábeszélnie, hogy közös vadászkirándulásra csábítson. Miután terveihez a szultán hozzájárulását megnyerte, – Borneo északkeleti része ugyanis akkor független szultánság volt, – a negyedik nap reggelére kitűzhattük útrakelésünket. Figyelmeztetett, hogy óvakodjak az alligátoroktól, mert azok még a csónakot is megtámadják.

Mielőtt a megbeszélte nap elérkezett, szerencsém saját szakállamra is meg akartam egyszer kísérletet tenni. Nekiindultam hát két hadapróddal és úgy rendelkeztem, hogy a csónak másnap reggel hatra jöjjön ismét értünk. Semmit sem lőttünk, mivel az erdők sötétsége folytán vad nem került szemünk elé. Viszont különös Szilveszteresti élményben részesültünk. Tábor vertünk az erdő tisztásán, jó étvágyal vacsoráztunk, és éjfélkor lenyakaztuk a magunkkal hozott pezsgős üveget, hogy szeretteink egészségére, szerencsés hazatérésünk re és az újesztendő boldog alakulására koccintsunk. Megfeledeztünk azonban arról, hogy az időjárás istenének is áldozunk, legalább egy kortyot, és ő ezt bezzeg zokon is vette. Alighogy elszunynyadtunk, irtózatos felhőszakadás ébresztett fel bennünket. Vacogtunk a nedvességtől, hidegtől, és jó néhány órát kellett így még a csónakunkra várni. Talán soha máskor nem fagyoskodtam úgy, mint azon a Szilveszteréjjelen az Egyenlítő alatt.

Vadászkirándulásom az angollal szép zsákmányt eredményezett. Tisztás szélén, fák fedezete alatt helyezkedtünk el egymástól háromszáz méternyire, ahol a vad alkonyatkor váltani szokott. És csakugyan, egyszeriben kilépett az erdőből egy óriási bika. Bár a távolság kívánatosnál nagyobb volt és

rosszul is állt a bantang, mégis rálöttem, sőt kétszer ismételttem. Az angol is tüzelt és mikorra a bika összerogyott, már tíz találat érte. Odarohantunk és nagy örömmel csodáltuk a pompás állatot. Fejét levágtuk és egy hangyabolyra helyeztük; a hangyák bámulatos rövid idő alatt gyönyörűen megtisztították. Minthogy a három első lövést én tettem rá, a trófea az enyém lett és azt szerencsésen haza is hoztam.

Ne gondolja azonban senki, hogy utazásunk csakis vadászkirándulások, meghívások és érdekes szemlélődések sorozatából állt. A szolgálat és kiképzés hazánktól távoleső vizeken is az első helyet foglalta el életünkben.

Végül is mindnyájan örültünk, amikor ismét elértük a szuezi csatornát. Hogy egy postahajót kikerüljünk, szabályszerűen kikötöttünk. Azonban egyik kötelünket nem vonták fel idejében s az mozdulataink közben a hajócsavarra tekerődött. Már egészen besötétedett és emiatt parancsnokunk úgy gondolta, hogy az éjszakát a csatornában kell eltöltenünk. Erre bizony megnyúlt az ábrázatunk; több mint két éve úton voltunk, de most már alig bírtuk türelemmel, hogy mielőbb hazaérjünk. Búvártiszt is lévén, engedélyt kértem, hogy a helyzetet megvizsgálhassam. A fényszórókat a csavarra irányítottam, egyben egy búvárral alámerültünk és sikerült is a beakadt kötelet elvágunk. Munka közben csak az erős fény által odacsalogott töméntelen hal zavart bennünket.

Kréta szigetétől délre friss nyugati szélben cirkáltunk éjfélkor a szolgálatot átvéve, körülbelül egy óra múlva délnyugati irányra váltottam. Egyszerre hatalmas lökést éreztem, mintha csak zátonyra futottam volna. A tengeri térkép azonban mindenütt nagy mélységet jelzett. Sehogyan sem értettük a dolgot és csak később értesültünk róla, hogy Kréta szigetén erős földrengés tombolt és az ért el minket tengerrengés alakjában.

A Cattaro-i öböl magasságában jelzést kaptunk, befutásunkra adtak parancsot. Albrecht főherceg tábornagy és Sterneck báró tengernagy, tengerészeti parancsnok megsemmisítették hajónkat. Hadapródjainkat nagy csalódás érte; a várt szabadság helyett nyomban új beosztást kaptak az öbölben horgonyzó hajóraj különböző egységein. Így hát, bármilyen

nehezükre esett, meg kellett válniok a déli tengereken szerzett kincseiktől.

Leszerelésünk után megkaptam az előírt háromhavi szabadságot. Amikor hazautaztomban megpillantottam magyar parasztjainkat, akik akkoriban még festői viseletükben az aranyló búzát aratták, a legszívesebben nyakukba borultam volna. Első estémet Budapesten a Nemzeti Színházban töltöttem. Az első sorban ültem, kifogástalan hallásom volt, mégis alig értettem meg valamit. Három éven át alig egy-két esetben hallottam magyar szót, nem csoda tehát, hogy időbe telt, amíg édes anyanyelvem soká nélkülözött hangjaihoz ismét hozzászokhattam. A következő napon aztán megérkeztem Kenderesre. Szüleim és testvéreim körében a hosszú távollét után teljesen betöltötte lelkemet a boldog viszontlátás tiszta öröme.

ÚJABB SZOLGÁLATI BEOSZTÁSAIM.

Szabadságom leteltével 1894 őszen Spaun báró altengernagy, a tengerészeti műszaki bizottság főnöke mellé kaptam beosztást. Ebben az állásomban sok fontos és érdekes kérdésbe betekinhettem, de egyúttal sajnálatos hibákról is tudomást szereztem. A pólai és bécsi műszaki bizottságok gyakran utasítottak el jelentős találmányokat olykor téves kiértékelés, máskor fedezet hiányában és ezzel bizony az államnak sok kárt okoztak. Emlékszem, az én időmben a torpedó-osztály egyik tervező-rajzolója olyan találmányt nyújtott be, melyet az összes tengerésztisztek egyhangúan ajánlottak elfogadásra; a tengerészeti tüzérség mérnökének véleménye azonban elutasító volt s az ő álláspontja érvényesült. Ez a mérnök aztán rövidesen nyugalomba ment, összeszövetkezett Obryval, a tervezőrajzóval és ma minden torpedónak nélkülözhetetlen alkatrésze az ő „közös” találmányuk: a gyroskop. Ez az a szerkezet, mely a torpedót előírt pályáján maradásra képesíti, hatótávolságát pedig megsokszorozza.

Haditengerészetünk első torpedóvadászát a Schichau hajógyár építette Elbing-ben. Az átvevő parancsnoksághoz én is hozzátartoztam és felhasználtam az alkalmat, hogy Berlinben, az ebben az időben rohamos virágzásnak indult városban körülnézzek. Az éppen megnyílt ipari kiállítás igen érdekelt. Bécs bizonyára otthonosabb és kedélyesebb volt, azonban Berlin viharos előretörése nagy hatást tett rám.

Ő Felsége „*Magnet*”-ra keresztelt torpedóvadászának próbaútjai kitűnően sikerültek. Schleswig-Holstein lakossága barátságosan üdvözölt bennünket, mikor a nem sokkal korábban megnyitott Vilmos-császár-csatornán áthaladtunk. További utunk változó időjárás mellett, de különösebb esemény nélkül telt el. Csak Gibraltárban és Korfuban kötöttünk ki.

Visszaérkezésünk után az a szerencse ért, hogy a torpedótanfolyamra vezényeltek. Az íróasztali, tüzéri és aknási beosztási lehetőség mellett ez a legkívánatosabb: az ember állan-

dóan a tengeren lehet, soha sem jön ki a gyakorlatból, és kedvező reménye lehet arra, hogy már fiatalon parancsnoki beosztást érhesen el. Az elméleti és gyakorlati kiképzés egy évig tartott.

Ezután megint átvevő parancsnoksághoz kerültem. Küldetésem ez esetben Angliába szólt, ahol a „*Thames Iron Works*” gyára két óceánjáró gyorstorpedónaszádot épített számunkra. Itt is felhasználtam az alkalmat ismeretlen tájak és városok megtekintésére. Utam Mainz-on és Köln-ön át Brüsszelbe vitt, itt bevártam az átutazó tisztikart és legénységet és együtt mentünk tovább Ostenden keresztül Londonba. Nagyot csalódtunk, amikor tengerészeti attasénktól mindjárt megérkezésünkkor megtudtuk, hogy a hajókeresztelés már másnap megtörténik. Úgy látszott, egész tartózkodásunk egyetlen vasárnap délutánra zsugorodik össze. Az első próbaúton azonban megrepedt a „*Cobra*” kondenzátorának burkolata és a naszádot csak ikertestvére, a „*Boa*” segítségével sikerült Poplar-ba visszavontatnunk. A vizsgálat megállapította, hogy a bajt a nem előírásszerű anyag felhasználása idézte elő. A hajógyárnak saját költségére kellett megfelelő pótlásról gondoskodni, úgy, hogy most már háromhónapos alkalmunk adódott, hogy Londont, hagyományokban gazdag látnivalóival végigélvezzük.

Újabb próbaúton hazafelé indultunk, és először Brest-et érintettük. Késő este tértem vissza a városból a kikötőbe és meglepetésemre a „*Boa*”-t sehol sem láttam. Végre egy nagy daru tövében, ahol horgonyoztunk, mégis csak felfedeztem, de váratlanul nagy mélységben. Itt ugyanis az apály és dagály közötti különbség a 13 métert is eléri, holott, nálunk, Pólában, csak néhány deciméter.

Eltérően a „*Magnet*”-en tett utazásunktól, a Biscaya-i öbölben ezúttal kivételesen rossz idő járt. A hullámok átsapattak a hajón és naphosszat még csak gondolnunk sem lehetett főzésre. Irányunkat is bajosan tudtuk megtartani. Így hát jól esett, amikor Lisszabonban kikötöttünk és a szép városban gyönyörködhattunk. Hogy Sintra-ba, a Braganza-család ősi várába feljuthassunk, lóra kellett szállnunk. Akkoriban a déli partszegélyen még csak apró halásztelepeket találtunk. Sejtel-

mem sem lehetett, hogy milyen megváltozott körülmények között térek majd egyszer ide vissza...

Még emlékszem arra az operai előadásra, melyen a portugál király is megjelent. Csodálkoztam, hogy a közönség tudomást sem vett róla; amikor azonban néhány perc múlva egy híres bikaviador lépett be, őt aztán lelkes tapsal fogadták.

Noha Gibraltár-ban szokás szerint minden idegen hajónak nyílt vízen kellett horgonyt vetnie, a „*Home Fleet*” parancsnoka, Battenberg herceg tengernagy a tartósan viharos időjárás miatt nekünk mégis közvetlenül a „*Majestic*”, az ő zászlóshajója mögött jelölt ki helyet. Jelentkezésünk alkalmával annyira szívesen fogadott bennünket, hogy személyesen mutatta meg hajója minden zegét-zugát.

Algír, Palermo és Korfú meglátogatása után visszaérkeztünk Pólába, ahol engem a tengerész-kaszárnyába szóló áthelyezésem várt. Nem állíthatom, hogy az újoncok kiképzéséért különösen lelkesedtem. Igen szerencsésnek éreztem magam, amidőn már néhány hónap múlva meglepetésszerűen kineveztek Ő Felsége „*Artemisia*” hajójának parancsnokává. Ez a 150 éves vitorlás nem csak korával dicsekedhetett, hanem azal is, hogy egykor még maga Tegetthoff is parancsnokai közé tartozott. Az „*Artemisia*” egyike volt három iskolahajónknak. Legénysége azokból a hajósinasokból állott, akik közül az altiszti pályára alkalmasakat kiválasztották. A hajósinasok vakmerő, ügyes fickók voltak, az iskola kifogástalan fegyelemre szoktatta őket.

Sebenico-ban, mikor az iskola-parancsnokságon jelentkeztem, az első tiszt megemlítette, hogy szolgál a hajójukon egy ifjú, akivel senki sem boldogul. Vagyonos magyar kisdandának a fia, aki úgy látszik – mindenféle kalandos könyvet olvasott össze és a tengerészeti szolgálatról igen regényesek az elképzelései. Mivel minden másként alakult, mint ahogy ő várta, szerencsétlennek érezte magát csupa idegen nyelvű ember között és az engedelmisséget minden alkalommal megtagadta. Egy ízben, evező-gyakorlat közben, amikor nem akarta az evezőt megragadni és ezért nyaklevest kapott, egyszerűen vízbe ugrott. Úszni azonban nem tudott és megmentése csak nehezen sikerült. Jó lenne, mondták, ha magyarul a lelkére

beszelnék. Megkerestem a fiút. Éppen hatodik óráját töltötte büntetésül étlen-szomjan kikötve. Tudomására adtam, hogy kiléphet az iskolából, ha éppen akarja. A kérelmet azonban atyjának kell benyújtania, de én szívesen elkészítem számára ügye elintézése természetesen időbe kerül, és addig derekasan kell viselkednie és mindenben engedelmeskednie, mert különben nagyon megjárhatja. Végre is csak nem gondolod, – mondtam neki, – hogy majd a cs. és kir. hadiflotta hódol be neked?

Megígérte, hogy engedelmes lesz és ígérését meg is tartotta. Néhány hónap alatt megtanult németül, olaszul és valamit horvátul is, évfolyamának élére került és bizonyos tekintetben csodagyereknek számított. Mire aztán a kilépésre az engedélyt csakugyan megkapta, már nem is élt vele. Sorsa iránt továbbra is érdeklődtem és megtudtam, hogy tizenkétévi kormányos-altiszti szolgálat után, kapitány lett egy dunai gőzöszön.

Gyakorlatozó utunk végeztével Sebenico-ban meglepetésemre az a parancs várt, hogy a hajósinasok iskolája egyik évfolyamának vezetését vegyem át. Szinte kétségbeestem. Sebenico ugyan festői város, azonban sehogyan sem tudtam megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy ott egy évre eltemetkezsem és hozzá még oktassak is, amiben semmiféle tapasztalattal nem rendelkezttem. Hamarosan mégis annyira megkedveltem ezt az előttem addig ismeretlen beosztást, hogy nem is nagyon örültem, amikor négy hónap múlva berendeltek Bécsbe, a közös hadügyminisztérium tengerészeti főosztályára. A Lloyd-gőzöst, melyen Triest felé útrakeltem, az én hajósinaim búcsúzóul jódarabon elkísérték csónakjaikkal.

Új feladatom az volt, hogy a haditengerészet költségvetését magyarra fordítsam és tolmácsként működjem mind a magyar, mind az osztrák parlament delegációja előtt. A helyes tolmácsolás mindig nagy felelősséggel jár és nem könnyű feladat. A magyar nyelv – akár a finn, vagy török, – az ural-altáji nyelvek közé tartozik, tehát egészen más rendszerű, mint az indogermán eredetű német, angol, vagy a latin eredetű francia és olasz. Ebből aztán különleges nehézségek származnak.

Szószerint fordítani nem lehet, hanem be kell várni a mondat végét és, csak azután kezdeni a fordítást.

Ő Felsőge szokás szerint a két delegáció tagjait Budapesten a királyi várpalota márvány termében estebéden látta vendégül. Feketekávészás közben Tisza István gróf asztalához kerültem. Őt régi baráti viszony fűzte családomhoz. Más vezető magyar politikusok is ültek körülötte és beszélgetésük Horvátországra terelődött. Jól ismertem ezt az országot és népét, így megjegyzéseket tettem a velük szemben folytatott politikánk-ról. Előnyösebb lenne, – mondtam, – ha Horvátország, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina, – ez az egységes nyelvterület, – egyesülhetne. Mindenekelőtt pedig az lenne kívánatos, hogy a horvátokat ne ingereljük állandóan céltalan kicsinyeskedésekkel.

Megemlítettem azt is, hogy a vasúti állomások épületén kizárólag magyar a felírás. Ilyenek miatt hiábavalónak bizonyul az az egyébként kétségtelenül nagyvonalú magatartás, amelyet a magyar kormány, különösen pénzügyi téren, tanúsít. Az urak álláspontja szerint, az én javaslatomat nem fogadná el a parlament. Amikor aztán az 1918-as nyugtalanságok idején Tisza gróf Károly király kérésére személyesen a helyszínre utazott, hogy a helyzetről tiszta képet kapjon, a flottaparancsnokságtól kért hajót, hogy Zarából Cattaróba utazhassék. A leggyorsabb rombolónkat bocsátottam rendelkezésére és kísérőjeként tolmácsul Vukovicsot, zászlóshajóm kapitányát adtam melléje, s vele levelet is küldtem neki. Emlékeztettem a sok évvel korábbi beszélgetésünkre, de egyben azt az aggodalmamat sem hallgattam el, hogy az évtizedes nagyszerb propaganda hatása könnyen meghiúsíthatja azt a kísérletét, amellyel a helyzet kedvező fordulatát szorgalmazza. Vukovics az egész úton Tisza mellett maradt és utána Budapestről hosszú levelet hozott tőle. Ebben közölte velem tapasztalatait és ez sajnos balsejtelmeimet igazolta. Amint írta, különösen Szarajevóban találta reménytelennek az állapotot.

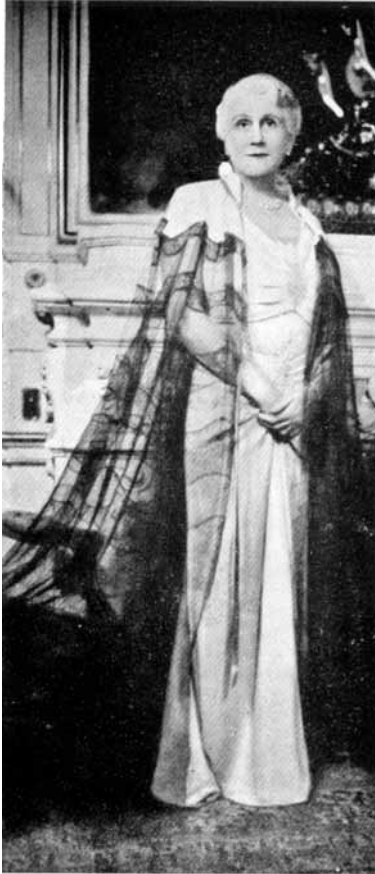
A delegációk ülésének befejezte után az én küldetésem is véget ért. Szabadságot kaptam és hazautaztam. Időközben 32 éves lettem és így házasodásra is gondoltam. Tulajdonképpen azonban azt éreztem, hogy tengerésztisztnek sohasem kellene

megházasodnia. „*Tulajdonképpen*”, mondom, mert ez a meggyőződésem amaz elsietett elvi állásfoglalások közé tartozott, amelyek nyomban meginognak, mihelyt megjelenik ő: „*az igazi*”.

Miskolcra érkeztem nővérem látogatására, de a pályaudvaron az ottani huszároknál szolgáló sógorom azzal fogadott, hogy a nővérem Budapestre utazott, ő maga pedig régi barátaihoz készül látogatóba és a meghívásról már nem mondhat le. Menjek hát egyszerűen vele. Azt hittem, hogy csak délutáni látogatásról beszél és beleegyeztem. Nagyot csodálkoztam, mikor az állomáson négyesfogat várt bennünket. Ez hosszabb útra vallott és azt jelentette, hogy majd az éjszakát is Hejőbábán töltöm az előttem még ismeretlen vendéglátóim házában. Bizony kissé feszélyezett a helyzet és úgy éreztem, mintha a házigazda, a felesége és ennek elragadó húga minden szívességük mellett sem tudnák eltitkolni csodálkozásukat a felett, hogy ugyan miként is került ide ez a vadidegen tengerésztiszt. Szerénytelen betoppánásomért bocsánatot kértem, de hallani se akartak mentegetőzéseimről és végül is oly kitűnően éreztem magam, hogy nagy örömmel fogadtam el a tartóztatást és három boldog napot töltöttem Hejőbábán.

Véletlen, vagy a sors keze? Ez a látogatásom mindenesetre nagy fordulatot jelentett életemben. Farsangkor résztvettem a miskolci bálon, melynek védnőknője Melczerné, Hejőbába szeretetreméltó háziasszonya volt. Még nálánál is ragyogóbb jelenség pedig elbájolóan szép húga: Purgly Magda, aki azonfelül a legjobb táncosnő, akivel valaha is találkoztam. A következő évben nővérem felkért, hogy őt és a két hölgyet kísérem Velencébe mint cicerone. Nem voltam éppen különösen alkalmas erre, mert a dózsák városában addig bizony még sohasem jártam; legfeljebb a nyelvtudásommal lehettem hasznukra. Én azonban kapva kaptam az alkalmon és örömmel vállaltam ezt a „*feladatot*”. Felejthetetlenül boldog velencei hét után végleg elhatároztam magam és Purgly Magda beleegyezésének is birtokában már csak atyámat kellett áthangolnom, mert ő ugyanúgy vélekedett a tengerésztisztek házasságáról, mint én is... valamikor hajdan. Szerencsére egyetértésre

jutottunk és együtt utaztunk leendő apósom birtokára, ahol mindjárt meg is ültük eljegyzésünket.

3. kép A kormányzó hitvese

Miután a „*Sperber*” torpedónaszád parancsnokságát átvettem, majd a gyakorlatok befejeztével leszereltem, hozzátartozóimmal Aradra utaztunk. 1901. július 22-én, a Magyarországon szokásos pompával ott tartottuk meg esküvőnket. Nászútra a Semmeringre mentünk.

Sok nehézséget okozott Pólában, a mi főhadikikötőnkben, hogy alkalmas lakást találjunk. Ezért első gyermekünk, egy kislány születése után saját házat építettünk. Kert is tartozott hozzá és szép kilátás nyílt a tengerre. Itt született többi gyermekünk is, még egy leányka és aztán két fiú.

Előjáróim nagy jóindulatot tanúsítottak irántam azzal, hogy rábízta a „*Kranich*” nevű 1. oszt. torpedónaszád parancsnokságát. Ez a gépkezelő iskola legénysége gyakorlati ki-

képzésére szolgált. E szolgálatomból csoportvezetővé neveztek ki a torpedó-flottillához s néhány hónapra búcsút kellett vennem feleségemtől és otthonomtól. A következő vezénylés a „*Habsburg*”-ra osztott be, földközitengeri hajórajunk zászlóshajójára. Ezen a cirkálón útra indultunk.

Először Szmirnában, a mai Izmirben kötöttünk ki. Kiamil pasa, az ottani „*váli*”, a későbbi nagyvezér, ünnepélyes módon adta vissza hajónkon tengerenyunk látogatását. Megjelenése

arannyal hímzett frakkjában, nemcsak igen előkelően, hanem együttal megnyerően hatott.

Annak idején Törökországot úgy emlegették, mint „*a beteg embert a Boszporus partján*”, pedig valamikor egész Európa rettegett tőle. Mi magyarok a tizenötödiktől a tizennyolcadik századig tartó török harcokban igen sokat véreztünk. Az 1526-os mohácsi vész, ahol 25.000 magyar 200.000 törökkel állott szemben, országunk sorsát százötven évre pecsételte meg. Ifjúságunk virágát Konstantinápolyba hurcolták, janicsárokat neveltek belőlük, s ők aztán 30 színe-javát alkották a szultánok hadseregének. Látogatásunk idején természetesen már nyoma sem maradt az egykori ellenségeskedésnek. A nyelvükben rokon magyarok és törökök ma megbecsülik egymást; valójában ugyanis mind a két nemzet jelleme hasonló. Mindegyik úri nép. Senki sem téved nagyobbat, mint az, aki a valódi törököt „*levantei*”-nek tekinti és ehhez képest bánik vele. Franz von Papen német nagykövet beszélt el nekem, hogy aranyban és nemes valutában másfélmillió állt az ankarai nagykövetség pénztárában. Ezt az összeget Ribbentrop azért küldte, hogy a török politika irányadó személyiségeit azzal a német politika javára megnyerjék. Ez az összeg azonban az ő távozásáig érintetlenül maradt. Papen óvakodott attól, hogy ilyen piszkos eszközökkel dolgozzék; jól tudta, amire Berlinben nem gondoltak, hogy ilyen módon a német ügynek helyrehozhatatlan kárt okozott volna látogatásunk idején Szmirna virágzó és gazdag kereskedőváros volt. Kikötője nagy forgalmat bonyolított le dohányban, fűgében és abban a fonálban, amely az angórakecske fényes szőreből készül és „*Mohair*” néven ismeretes. A kereskedelmet azonban, akárcsak a Földközi-tenger számos kikötőjében, görögök tartották kezükben.

Az állandó pénzihiány Törökországot arra kényszerítette, hogy folytonosan külföldi kölcsönökhöz folyamodjék. E célra Párizsban külön nemzetközi intézményt szerveztek, a „*Dette Ottomane*”-t. A nagyhatalmak ezen keresztül is politikai nyomást gyakoroltak Törökországra, s ez bizonyos tekintetben nemzetközi gondnokság alá került. Ha a pénzügyi nyomás esetleg nem járt kellő eredménnyel, flottatüntetésekkal igyekeztek érvényt szerezni követeléseiknek a nagyhatalmak. Így

volt ez 1903-ban is. Ekkor Miklós cárnak II. Vilmossal Wiesbadenben, majd I. Ferenc Józseffel Müritzstegben történt találkozója után az úgynevezett „*mürzstegi reformprogramm*” került végrehajtásra; ez Macedóniában a nemzetiségi határoknak megfelelő, új közigazgatási beosztás megvalósítását tervezte. Mivel Ausztria-Magyarország, mint Törökország balkáni közvetlen szomszédja volt a leginkább érdekelt nagyhatalom, ezért lett a Pireuszban gyülekező nemzetközi flottának vezetője a mi páncéloscirkálónk, a „*St. Georg*” zászlóshajó s erre én torpedóosztásként kaptam beosztást. Miként mi, Anglia, Franciaország és Olaszország is két-két hajót küldött; Oroszország egy ágyúnaszáddal vett részt. A német birodalom távol tartotta magát. Parancsnokunk, Ripper ellentengernagy, igen erélyes és körültekintő tengerésztisztnek bizonyult. Ámbár neki is nehezebbre esett, hogy idegen hajók fölött rendelkezék, mégis jól tartotta kezében a vezetést és a legkisebb hibát sem tűrte el. Utunk legközelebbi célpontja Mitilini szigete volt. Mihelyt itt horgonyt vetettünk, kiadta a parancsot: „*Hajók hadikészültségben!*” A partraszállást az angol „*Lancaster*” páncélos cirkáló 1. tisztje vezényelte. Mellette én töltöttem be a partmester és a tolmács feladatát. Ellenállás nem volt, a törökök hallgattak, és úgy viselkedtek, mintha mi a világon sem lennénk. Lemnoszt is megszálltuk. A szultán még mindig nem adott életjelt magáról; ezért Ripper ellentengernagy elhatározta, hogy a Dardanellákon kieroszakolja az áthaladást. A többi parancsnok azonban azt a nézetet vallotta, hogy ez a Dardanellák hatalmas erődítése miatt túlságosan veszélyes. Fenntartották, hogy bevárják ebben a kérdésben kormányaik külön utasításait. Nemleges választ kaptak. Erre az egész ügy ismét a diplomaták kezébe került és végül is megoldódott. Így aztán hazaindulhattunk és közvetlenül karácsony előtt befutottunk Pólába.

A csillagok sorsdöntő járása azonban úgy hozta magával, hogy mégis csak Konstantinápolyba jussak. Néhány szárazföldi beosztásom leteltével és Montecuccoli gróf tengernagy, tengerészeti parancsnok „*Lacroma*” nevű jahtján teljesített parancsnoki szolgálatom után a „*Taurus*” állomáshajó parancsnokává neveztek ki és 1908. június 8-án Tophane-ban átvettem

azt a hajót, amelyen első konstantinápolyi tartózkodásom alatt tizenhét évvel korábban szolgáltam.

A legközelebbi szelamlik alkalmával –, így nevezik a szultán pénteki felvonulását a mecsetbe, – Pallavicini őrgórfó bemutatott II. Abdul Hamid szultánnak. Elöttem mélységesen gyanakodó és megcsontosodott autokratának tűnt fel, aki semmiképpen sem hajlandó tudomásul venni, hogy a tényleges hatalom már kicsúszott kezéből. Annál görcsösebben ragaszkodott a hatalom külső megnyilvánulásaihoz. Ha valamelyik állomáshajó cirkálóútra indult, ahhoz, hogy a Boszporuszra, vagy a Dardanellákba befuthasson, a szultán sajátkezűen aláírt engedélyét kellett megszereznie, s ez rendszerint nehézségekkel járt. A szultán különös irtózást érzett mindattól, ami a vilámlamosság körébe tartozott, akár világításról, közúti vasútról, vagy bármi másról volt is szó. Mondták, hogy ellenszenve a „*dinamo*” ellen irányult: ez a szó ugyanis a „*dulamit*”-ra emlékeztette, és azt sehogyan sem szenvedhette.

Magunk is megéreztük, miként erjedt és forrongott minden a felszín alatt. Néhány héttel megérkezésem után máris kitört az „*iffjútörök*” forradalom és Enver bej július 23-án Szalonikiben kikiáltotta az 1876-i alkotmány visszaállítását, melyet Abdul Hamid trónralépte után hamarosan hatályon kívül helyezett. Amikor Enver és Niázim bej csapataikkal fellázdadtak, a szultán elrendelte felakasztásukat, de a nagyvezér felvilágosította, hogy ez nem áll már hatalmában. Választásokat írtak ki. Ez a Monarchiát nehéz elhatározás elé állította. Nehogy a törökök a választásokat Bosznia-Hercegovinában is megejthessék –, ez országok ugyan okkupációjuk óta Ausztria-Magyarország kormányzata alatt éltek, de névleg még az ozmán birodalomhoz tartoztak, – a monarchia 1908. október 5-én ezt a két tartományt „*corpus separatum*” alakjában bekebelezte, viszont a novibazári szandzsákokat visszaadta Törökországnak.

Az „*annexiót*” diplomáciailag rosszul készítették elő. Anglia az 1878-as berlini szerződésre hivatkozva tiltakozott; Szerbia és Montenegro háborúval fenyegetőzött. Törökországban áruink ellen általános bojkottot indítottak. Ebből komoly nehézségek származtak, mert Ausztria-Magyarország abban az

időben Törökországnak nemcsak legnagyobb szállítója, hanem egyúttal legnagyobb vásárlója is volt. Gőzöseinket nem rakták ki és azok szemet sem vehettek fel. Cégeinket részben bezárták, részben elkerülték.

Ezt a helyzetet, mint állomáshajónk parancsnoka, lealacsonyítónak találtam és nagykövetünk beleegyezését kértem, hogy hajórakományaink átszállítását a Trieszti-Lloyd palotába kikényszeríthessem. Pallavicini örgróf megkérdezte, mi a szándékom a fegyveres kurdokkal szemben, akik addig az átszállítást rendszeresen megakadályozták? Azt feleltem, hogy egy ágyúnaszázomat és fegyveres kíséretet vetek be.

„*És ha azok mégis löni találnának?*” – vetette fel aggodalmasan.

„*Akkor visszalövünk.*”

„*Ez azonban háborúra vezethetne, ezt pedig feltétlenül el kell kerülnünk.*”

Végül mégis csak hozzájárult javaslatomhoz, csak igen nagy óvatosságra intett. Minden simán ment; a kurdok jobbnak látták, ha a harctól tartózkodnak.

Németország nyomatékosan a világ tudomására hozta, hogy szükség esetén Ausztria-Magyarország mellé áll. s így a nagyhatalmak, sőt végül Törökország ellenkezése is megtört 1909 februárjában az annexióval szemben. Győzelmünk azonban nem hozott szerencsét számunkra, ez már néhány év múlva mutatkozott. Ebből persze előre semmit sem sejtettünk. A politikai viszonyok Konstantinápoly társadalmi életét nem zavarták meg. Villát béreltem a Boszporusz partján Jenikő-ben, nagykövetünk nyárilaka szomszédságában és ott laktunk feleségemmel és négy kis gyermekünkkel. Meghívások és sportesemények kellemessé s változatossá tették napjainkat. Elhoztam Pólából vitorlásomat; ezzel aztán az összes versenyeken résztvettem és végül a döntő küzdelemben is megszereztem az első díjat. Hetenként kétszer póloztunk a Büjükdere nagy mezején, ahol egykor Bouillon Gottfried táborozott kereszties vitézeivel. A sztambuli „*Atmeidán*”-on kitűnő, gyors kis arab mént sikerült vásárolnom; ez aztán a „*poloscurry*” győzelmét is meghozta számomra. A „*Grand Prix du Bosphore*” futamát szintén megnyertem kemény küzdelem

után a tizenkettes mezőnyben. A Kruppgyár képviselője megkért, hogy lovát lovagoljam, s én erős gyakorlásba kezdtem, István bátyám írásbeli útmutatása szerint, aki akkor a mi úrlovasaink „*champion*”-ja volt. Egyik gátversenyen Colonna herceg lova nyakát szegte és lovasát, az olasz nagykövet feleségének unokaöccsét eszméletlenül szállították el a porondról. Szerencsére ott állott a gőzbárkám és egy-kettőre átszállíthatuk az olasz nagykövetségre.

Néhány nap múlva örömmel értesültem, hogy állapota nem veszélyes. Colonna herceget 26 év múlva mint olasz követet láttam viszont Magyarországon.

Ha már eddig így megálltuk helyünket, megkívántuk a nemzetközi teniszversenyen is a győzelmet. Én tehát, mikor első tisztemet elhelyezték, javasoltam utódjaként Árvay sorhajóhadnagyot, aki nemcsak kitűnő tengerésztiszt volt, hanem az előző évben a hadsereg és a tengerészet közösen rendezett versenyén megnyerte a teniszbajnokságot is. Az angol állomáshajó parancsnokának hasonló gondolatok járhattak fejében, mert első tisztje helyére ugyancsak teniszbajnokot hozott és ezzel az „*Army and Navy-Tennis-Champion*”-al szemben egyes versenyben nem is tudtunk boldogulni. Viszont annál jobban büszkélkedhettünk, amikor Árvayval megnyertük a férfipárost az angol „*team*” ellen.

Sportgyőzelmeinknek ez a felsorolása talán dicsekvésnek hangzik; annak idején azonban annyi örömünk tellett rekordjaink halmozásában, hogy még ma is szívesen emlékezem meg róluk.

Ősszel a nagykövetségek a szokáshoz híven ismét átköltöztek a városba; mi is felvontuk horgonyunkat és szokott négyes csoportjainkban elhelyezkedtünk a tophanei tüzérségi szertár előtt.

A parlament megnyitásával a politikai életben viszonylagos nyugalom állott be. Abdul Hamid szultán, aki a mecsetig péntekenként megtett néhány száz lépésnyi kocsizásán kívül a Yildizkioszkból addig ki sem merészkedett, egyszerre népszerűvé vált. Még Sztambulban is mutatkozott és a nép hódolattal köszöntötte. Abszolút hatalmának elvesztésébe azonban sehogyan sem tudott belenyugodni. Kiámil basa, a bölcs nagyve-

zér, aki az alkotmányhoz és a parlamentarizmushoz ragaszkodott, nehéz helyzetbe került. Nem sikerült megakadályoznia azt a lázadást, melyet maga a szultán szított, s ennek megszervezésével, – milyen ironikus a sors, – éppen a kitűnő Kíamil hasa méltatlan fiát bízta meg.

Apósom és sógorom feleségével ez időben nálunk vendégeskedtek. Az egyik délelőttön mecsetek és bazárok megsemmisítésére Sztambulba készültünk, azonban reggel lövöldözésre ébredtünk. Az üzleteket bezárták és az utcákon fegyveres katonák rohantak egyenként vagy csoportosan. Megérdeklődtem nagykövetségünkön, tulajdonképpen mi történik. Csak arról tudtak, hogy az Aranyzarv hídjára Galata és Sztambul között ágyúkat vontattak fel. Úgy határoztunk tehát, hogy Ejub felé, az „édesvizek”-hez irányítjuk utunkat. A Dolma-Bagcsepalota előtt azonban lovasság zárta el a közlekedést. A parancsnok kocsinkhoz lovagolt és megkért, hogy forduljunk vissza. Ismertük őt, Dzsemil bejt, meghívások alkalmával gyakran találkoztunk vele. Atyja sok éven át mint Törökország nagykövete tartózkodott Párisban. Ő sem tudta, hogy tulajdonképpen mi történt. Úgy látszik, egyes csapatok fellázadtak és alighanem ezért kapta ezrede azt a parancsot, hogy a Yildiz kioszk felé vezető utakat elzárja. Mellénk adta egyik tisztjét, aki aztán baj nélkül hazakísért.

A délután folyamán a tiszteket saját legénységük letartóztatta; sokat megöltek, a többieket egy laktanyába zárták. Dzsemil bejnekn ugyan sikerült jó szóval rábeszélnie katonáit, tegyék le fegyverüket, de aztán mégis jónak látta, hogy menekülésre gondoljon. A lázadók a parlament elé vonultak és a kormány lemondását követelték. Mahmud Muktár basa, parancsnokló tábornok a szultán engedélyét kérte, hogy lövethessen, választ azonban nem kapott. Miután a felkelők az igazságügyi és a tengerészeti minisztert agyonlőtték, a hasa újból előterjesztette kérését és telefonon azt is bejelentette, hogy ha nem cselekedhetik szabadon, könnyen megtörténhetik, hogy az ő eddig még híven kitartó csapatai is meginganak. A szultán azonban most már egyenesen megtiltotta, hogy a kormányhoz hű csapatok fegyverüket használják.

Mahmud Muktár levélben megkért, legyen segítségére Dzsemil bei megmentésében és közölte velem rejtőzőhelyét. Sötétedéskor gőzbárkán küldtem érte egyik tisztemet, ez szerencsésen magával is hozta a „*Taurus*”-ra, s itt a mi tengerészeti hadbiztosunk egyenruháját adtuk rá. Feleségét és gyermekét is sikerült egy Lloyd hajónkra átszállíttatnom. Velük együtt aztán két nap múlva szerencsésen útnak is indult Triesztbe.

Arra a hírre, hogy Konstantinápoly a felkelők kezébe esett, Mahmud Sefket basa, szalonikii hadtestparancsnok csapatai élén a város felmentésére sietett. Katonáit a falakon kívül táboroztatta; azt remélte, hogy ha időt hagy a helyzet kiérlelődésére, kevesebb lesz a vérontás. Időközben nagykövetségünk védelmére egy tengerész-szakaszt vezényeltem ki.

Egyik reggelen jelentették, hogy a palota elé török század vonult fel. Nyomban odasiettem és megtudtam, hogy tisztnövéndékszázad, melyet Mahmud Sefket basa nagykövetségünk védelmére rendelt. Katonai attasénkkal gyakrabban kilovagoltam a várost körülfogó csapatokhoz. Tisztjeink élénken érdeklődtek a városban történő események iránt; mi pedig arra voltunk kíváncsiak, hogy a támadásuk mikorra várható. Erről persze nem tudtak minket tájékoztatni. Híre terjedt, hogy Mahmud Sefket basa a szelamiikra vár, amikor szokás szerint az egész helyőrség kivonul.

Szemben a mecsettel, ahová a szultán minden pénteken a vele szemben ülő nagyvezérrel díszhintón érkezett, ott áll az az épület, melynek nagyméretű ablakaiból szemlélték az idegen hatalmak képviselői az ünnepséget és a csapatok felvonulását. Ezen a szelamlikon én is ott voltam, de a várt támadás elmaradt. A felvonulásban egyetlen tiszt sem vett részt; még az ezredek élén is öreg, szakállas altisztek haladtak. A szultán hintóját ezúttal is szép két lipicai húzta, ezeket a mi uralkodónktól kapta ajándékba, viszont a kísérő basák csoportja, mely máskor a kocsi után szaladt, most elmaradt.

Végül mégis csak elérkezett a támadás napja. Ágyúdörgésre ébredtünk. Azonnal a nagykövetségre mentem, s itt Pallavicini őrgróftól hallottam, hogy az ágya felett puska golyó csapódott be a falba, majd visszapattant és kezére hullott. No-

ha a tüzérségi szertár birtokáért harcoltak, mégis sikerült hajómra jutnom. Röviddel utánam orvosunk is megérkezett a kórházból, ahol operált. Mialatt csónakja felénk közeledett, körülötte puszkagolyók csapódtak a vízbe, ő pedig – általános derültséget keltve –, szinte önkénytelen mozdulattal kitárta az esernyőjét.

Kora délutánra a küzdelem eldőlt. Husszein Hüszni tábornoknak jutott az a kényes feladat, hogy értesítse a szultánt trónja elvesztéséről. Ezt igen ügyesen oldotta meg. Elhitette a szultánnal, hogy élete megmentése érdekében jött hozzá. Az udvari különvonal készen várja, hogy háremévei együtt Szalonikibe menekülhessen. Minthogy a szultán a Kurbán-Bajrám-ünnep alkalmával minden évben szaporította háremét és az új asszonya saját odaliszkjait is magával hozta a Yildiz-kioszkba, általában háromszáznál többre becsülték az ott élő nők számát. Valójában azonban már csak harminchárman voltak.

A parlament 1909. április 27-én Abdul Hamid fivérét: Resed effendit kiáltotta ki szultánná, aki V. Mohamed néven foglalta el a trónt. A magasra csapó hullámok hamarosan elsimultak. Nyugalom és rend következett. Az általános katonai szolgálati kötelezettség bevezetésével egyidőben von der Goltz német tábornok kapott megbízást a török hadsereg újjászervezésére.

Ilyen körülmények között Ő Felsége „*Taurus*” hajója aggodalom nélkül indulhatott el ismét tavaszi cirkálóútjára. Várna és Odessza érintése után a Duna szulinai ágán felfelé tartva, Galacig haladtunk. Visszatérőben Konstantinápolyban alig időzve, Szalonikiba, majd Pireuszig hajóztunk. Itt horgonyzott a mi hajórajunk és parancsnoka szemlét tartott a „*Taurus*” felett.

Cirkálóútunkról Konstantinápolyba visszaérkezve, a közös hadügyminisztérium leirata várt és az elé a kérdés elé állított, hogy elvállalnám-e Ő Felsége szolgálatában a szárnysegédi tiszte, melyre Montecuccoli gróf tengernagy, tengerészeti parancsnok engem szemelt ki. Táviratban jeleztem, hogy ez a kinevezés nagy kitüntetés lenne számomra. Valójában azonban nehezemre esett, hogy a Boszporusztól máris

meg kelljen válnom. Így hát nem szomorított el az a távirat, amely arról értesített, hogy egy császárvadász kapott egyelőre berendelést. Ennek következtében aztán még néhány hónapig maradhattam.

A jó öreg „*Taurus*” mint kerekesszélű épült a Duna-bizottság számára, harcászatiilag elértéktelenedett. Nem volt olyan alkalmas helyisége, mely nagykövetség számára szemleútjai alkalmával megfelelt volna. Ezért azt a javaslatot tettem, hogy kényelmes jachtot vásároljunk. Ehhez hozzá is járultak. Találtunk egy francia jachtot, mely minden tekintetben alkalmasnak bizonyult. Meg is vásároltuk. .

Mint a „*Taurus*”-nak ilyenképpen utolsó parancsnoka, fájó szívvel vettem búcsút Konstantinápolytól, ahol kisebb megszakítással két és fél évet töltöttem. A törökökről igen különböző helyzetekben szereztem alapos ismereteket és megszerettem őket. kellemes és bizalomraméltó, nemes faj és mint katona, kiváltképpen jeles.

Pallavicini nagykövettől sem könnyen vettem búcsút. Nagyrabecsültem benne a nemesszívű, bölcs és előrelátó diplomatát; a forradalom nehéz napjaiban a nagyköveti értekezleteken társai is készségesen elismerték vezető szerepét. A szarajevói gyilkosság után megkínálták a külügyminiszterséggel, ő azonban feltételeket szabott. Ezeket Bécsben, sajnos, nem fogadták el. Meggyőződésem, ha annak idején ő székelt a Ballhausplatz-on, nem került volna háborúra sor.

Kéthónapos átmeneti szolgálatom után, amelyet a Cattaroi öbölben. Ő Felsége „*Kaiser Karl VI*” nevű hajóján mint első tiszt teljesítettem, megérkezett a parancs: I. Ferenc József császár és király Ő Felsége szárnysegédévé nevezett ki. Búcsút vettem hát a tengertől és ennek levegőjét az udvar és nagyváros légkörével cseréltem fel.

I. FERENC JÓZSEF Ő FELSÉGE SZÁRNYSEGÉDE A BÉCSI UDVARBAN 1909/14.

Ő Felségének állandóan négy szárnysegéd állt a szolgálátára, mégpedig egy-egy tiszt a haderő négy főfegyverneméből. A tengerésztisztikarból elsőként Sachs von Hellenau, későbbi ellentengernagy viselte ezt a tisztséget, aki annak idején a „*Saida*”-n parancsnokom volt.

Büszke és boldog voltam, hogy általánosan tisztelt és szeretett uralkodónk közvetlen környezetbe kerülhettem. Tévednek azonban, akik az ilyen állásnak csak a külső fényét nézik. Az udvari szolgálat bizony sokféle nehézséggel járt.

Mindenek előtt Paar gróf lovassági tábornoknál, Ő Felsége első főhadsegédénél, legfőbb előljárómnál jelentkeztem. Sok éven át töltötte be már állását és felséges urához összes alattvalói közül bizonyára ő állt legközelebb. Megjelenése még öreg korában is délcegen hatott. A nagyúr szeretetreméltóságával adott bajtársi hangon néhány jótanácsot és útmutatást, egyebekben pedig arra utasított, hogy Bronn báró dragonyos ezredeshez, a rangban első szárnysegédhez tartsam magam. Bronn báró egy Hohenlohe herceg fia volt, de nevét nem viselhette, mert a családi szabályokban előírt rangon alul kötött házasságból származott. Három évvel később Weikerheim néven őt is hercegi rangra emelték. Feleségével Czernin grófnővel és gyermekeivel harmonikus és boldog családi életet élt. A második szárnysegéd tisztét Hoyos Henrik gróf, a Windischgraetz-dragonyosok alezredese töltötte be, akinek anyja Paar gróf nővére volt. Elpusztíthatatlanul jó kedélyű ember, tréfára mindig kész, mindenki kedvelte. Mint szenvedélyes vadász és jó lövőt örömmel fogadtam, ha vadászaton a beosztásunk összehozott bennünket. Manzano gróf, a császárvadászok alezredese töltötte be a harmadik szárnysegédi tiszte-

A második főhadsegédnél, Bolfras báró gyalogsági tábornoknál is jelentkeztem, aki már régtől fogva Ő Felsége katonai irodáját vezette. Az ő állása rendkívüli felelősséggel járt, mert neki kellett a legfontosabb és legmagasabb katonai tisztségek betöltésére az előterjesztéseket Ő Felségének megtenni. A személyek alapos ismerete, az emberek megítélésében megnyilatkozó kiváló képessége, magas intelligenciája és jószívűsége különösen alkalmassá tették erre a feladatra. Ő Felsége nagyon értékelte rendkívül világos előadómódozatát és magas kora ellenére is visszatartotta hivatalában. A katonai iroda a Hofburgban székelt. Bolfras tábornokon és helyettesén kívül még nyolc vagy tíz vezérkari tiszt dolgozott benne. A magyar ügyeket akkoriban Láng Boldizsár báró vezérkari százados látta el.

Szolgálatom idejében Ferenc József király állandóan Schönbrunnban lakott. Hetenként kétszer, reggel hétkor, kíséző szárnysegédek a Hofburgba hajtatott általános kihallgatást adni. Visszatérésére rendszerint félőtkor került sor.

A szárnysegédek számára a Hofburgban is készen tartottak szolgálati lakásokat, de ezeket nem vettük igénybe, hanem szolgálatban a Schönbrunnban rendelkezésünkre bocsátott helyiségekben laktunk.

Paar grófnál tett jelentkezésem után hamarosan sorra következett kihallgatásom Ő Felsége előtt. Erre feszült várakozással és izgalommal készülődtem. Ifjúságom óta egyre azt hallottam, hogy Ő Felsége mindenható, magasabb lény, aki elérhetetlen magasságban trónol. Most aztán szemtől szembe fogok vele állni és ezentúl naponta személyes szolgálatot teszek majd körülötte. Amikor beléptem a dolgozószobájába, Ő Felsége, aki tábornoki ruhát viselt, néhány lépést tett felém. Egyetlen más olyan uralkodóval sem találkoztam életemben, aki hasonló mértékben személyesítette meg a „felség” méltóságának igazi fogalmát. Ez a vélemény, mely első kihallgatásom hatása alatt bennem későbbben kialakult, soha sem változott meg. Lényéből sugárzott a megkapó méltóság; ez minden alakoskodástól mentesen, mindenkit illő tartózkodásra kényszerített; mégis nyomban éreztem, hogy jószágának és közvetlenségének hatására minden elfogultságom megszűnt.

Nagy élmény maradt életemben az a pillanat, amidőn az ősz uralkodó színe előtt állottam. Amint megláttam hajlott alakját, amelyre családi tragédiák és kormányzati gondok súlya nehezedett, a meghatottság és szeretet érzése töltötte be lelkemet és ez ma is változatlanul él bennem.

Ő Felsége hozzám intézett kérdéseiből megtudtam, hogy származásom és eddigi pályafutásom felől teljesen tájékozott. Úgy tűnik, mintha még ma is látnám kék szemének jóságos tekintetét és hallanám hangja csengését. Kihallgatásom – állva – mintegy tíz percig tartott. Miután Ő Felsége elbocsátott és én hátrálva kijutottam a teremből, az átéltek után lelkesedésemben megfogadtam, hogy a király és császár Ő Felségét híven szolgálom és – ha úgy adódnék, – életemet is boldogan adnám érte.

A szárnysegédek beosztása úgy alakult, hogy havonta kettő egymást naponként váltotta fel a szolgálatban. A megelőző hónap utolsó napján udvari fogat jött a másnap szolgálatba lépő szárnysegédért. Ez szükséges podgyászával kiköltözött Schönbrunnba és este hatkor, amikor Ő Felsége a szárnysegédeit elbocsátani szokta, átvette elődjétől a szolgálatot. A harmadik ez alatt a hónap alatt szabadságot élvezett, míg a negyedik különös megbízatásokra, így pl. Ő Felsége vendégeinek kíséretére állott készenlétben.

Nem tudom, más udvaroknál miként történt, de Bécsben mindenesetre teljesen hiányzott minden írásbeli utasítás a szárnysegédek szolgálatára; a gyakorlat és a hagyományok szóbeli közlése pótolta ezt. Azonban nem bizonyult egyszerű feladatnak behatolni ennek a titkaiba. Ha kérdezősködtem, rendszerint azt a választ kaptam: *„Majd meglátod, megy az magától”*. Ez azonban sehogyan sem elégített ki és a kérdések egész sorával álltam elő, hogy december 1-én mindenesetre felkészülten kezdhessem meg szolgálatomat. Fel kell-e öltennem a szárnysegédi szolgálati övet? Visel-e az ember kesztyűt?

„Nem, nem kell a kesztyű!”

„De miért nem? Hiszen minden szolgálati jelentkezéskor kötelező.”

„Kell-e a szárnysegédnek kopognia?”

Nagy csodálkozásomra erre is nemleges választ kaptam. Meglehetősen bizonytalanul éreztem hát magam, amidőn november 30-án este először jelentette nekem a lovastestőr, hogy Ő Felsége másnap reggel hány órakor kel fel.

„Négy órakor” – szölt a jelentése.

Ő Felsége sokszor már fél négykor kelt; sőt az utolsó két szolgálati évemben ez vált szokásává. Ez a korai készenlét nekünk, tengerésziszteknek, kevésbé esett nehezünkre, mint hadseregbeli bajtársainknak. Mi ugyanis megszoktuk, hogy előre aludjunk, mert a hadihajókon a nappali elfoglaltságon felül rendszerint éjjel is teljesítettünk négy órás szolgálatot. Ezen az első éjszakán korán feküdtem és teljesen frissen mentem le az első emeletre; itt a szárnysegéd szobáját csak a közbeeső barokkterem választotta el Ő Felsége dolgozószobájától.

Az uralkodó a kabinetiroda és a katonai iroda ügyiratait már íróasztalán találta. Mialatt azokat tanulmányozta, csak egészen kivételes esetben hívatta szárnysegédét. A két főhadsegéd félkilenc tájban érkezett. Pontosan kilenc órakor jelentette be a szárnysegéd Paar grófot; miután jelentését befejezte, Bolfras báró követte. Utánuk esetleg főhercegek, majd miniszterek, a vezérkar főnöke, aztán a kabinetiroda főnöke és más urak jöttek sorra fontos jelentésekkel vagy előterjesztésekkel. A kihallgatások kitöltötték a délelőtti egészen a vilásreggeliig. Ezt követően Ő Felsége sétát tett, rendszerint magányosan, a kert elzárt részében. Délutáni munkája félhatig tartott; ekkor ebédjét többnyire az íróasztalán tálalták. A szárnysegédet hat órakor elbocsátotta. Szolgálati időm alatt egyszer sem fordult elő, hogy későn este, vagy éppen az éj folyamán hívatott volna.

Az első napom minden esemény nélkül szerencsésen telt el. Bajtársaimnak igazuk volt, amikor legfontosabb szabályként azt ajánlották figyelmembe, hogy ebben a szolgálatban éppen semmiféle szabály sincs, hanem a tapintaton és a finom érzéken múlik a siker. Ferenc József szűkszavú volt és ezért rövid válaszokat kívánt. Az egyik szárnysegéd, mikor első ízben kocsizott ki Ő Felsége oldalán, azt hitte, hogy beszélgetnie kell. Amint tehát túlhaladtak a Hofburg kapuján, rámutatott

Mária Terézia szobrára és így szól: „Az emberi alkotó erőnek milyen csodálatos mesterműve ez!”

Ő Felsége Schönbrunnban nyomban hívatta Paar grófot és utasította, hogy a „*fecsegőt*” azonnal váltassa le. Hasonló sors érte azt is, aki minden jelentkezéskor hangosan összeverte a bokáját. Ez ugyanis nem volt szokásos a bécsi udvarban. Halottam annak az őrnagynak is az esetét, aki valamelyik Istenhátamögötti helyőrségből cseppent hirtelenül az udvari szolgálatba. Először ült a szárnysegédi íróasztal előtt és kora hajnaltól feszülten várakozott a történendőkre. Hirtelen benyit hozzá Ő Felsége és rászól: „*Staatsrat Baron Braun soll um zehn Uhr kommen*”. Vagyis Braun báró államtanácsost hívatta tíz órára.

A szárnysegéd felpattan, széke nagy zajjal tolódik hátra, kardja erőset koppant az íróasztalán. Ő Felsége a következő pillanatban máris eltűnt a becsukódó ajtó mögött és a szerencsétlen zavarodottan kapkod gondolataival a hirtelen elszállt szavak után: „*Az Isten szerelmére, mit is mondott?*” Csak töredékek maradtak a fejében: „*Staatsbraun für zehn Uhr?*” Az „*állami barna*” – úgy vélte, valamelyik ló neve lehet.

Kétségbeesetten ad írásbeli utasítást az udvari istállónak, hogy a „*Staatsbraun*”-t vezessék elő tíz órára. Rövidesen megkapja a választ: tévedésnek kell lenni, mert ilyen nevű lovak nincs. De különben is Ő Felsége a Hofburgból soha sem szokott kilovagolni. Közben már tíz óra lett, Ő Felsége hivatja és megkérdi: „*Még mindig nincs itt?*”

A szárnysegéd idegesen tekintget ki az ablakon és jelenti, hogy pillanatok alatt itt lesz.

„*Kicsoda?*” – kérdi a felség.

„*A Staatsbraun*”, –feleli a szorongó.

Ő Felsége türelmetlenül igazítja helyre: „*Staatsrat Baron Braun.*”

A boldogtalan új szárnysegédnek sejtelve sem volt, hogy ez senki más, mint a – kabinetiroda főnöke.

Az általános kihallgatásokat Ő Felsége a Hofburgban tartotta. Tíz órakor kezdődtek és rendszerint ötvenen kerültek sorra. A korábbi években százan. A sorrend megállapítása a szolgálattevő szárnysegéd feladatai közé tartozott. Hogy miért,

nem tudom; természetesebb lett volna, ha ezt az iroda intézi, ahová a jelentkezések beérkeztek. Katonatiszt számára nem könnyű az udvari szertartás szerint megállapított rangsorban eligazodnia. A megjelentek között hercegek, egyházi méltóságok, szolgálatban lévő és volt miniszterek, külföldi elkelőségek, azonkívül tisztek is szerepeltek. Bizonyos előírásokhoz igazodhattunk, de szinte minden szabály alól akadt kivétel. A herceg, aki egyúttal titkos tanácsos, vagy kamarás is, mindenkit megelőz; de például a Schwarzenberg hercegek, akik a kamarási méltóság megszerzését mellőzték, csak „rangnélkülieknek” számítottak és az utolsók között kerültek sorra.

A szertartásmesteri hivatal tisztviselője a megállapított sorrendben kísérte a megjelenteket a gyülekező terembe a szárnysegédhez, s ez aztán bejelentette őket. A kihallgatási terem bejáratánál kétoldalt a magyar és az osztrák testőrség egy-egy tisztje állott kivont karddal. Az egyes kihallgatások, a megjelentek nagy száma miatt, egészen rövid ideig tartottak. Többnyire csak köszönetmondásról esett szó valamilyen kinevezés ért, vagy kitüntetésért, néha pedig kérelmet terjesztettek elő. Ő Felsége csak félöt órakor tért vissza Schönbrunnba.

Eős novemberi idő járta, mikor egyik alkalommal csukott kocsiban éppen Schönbrunn felé indultunk, Ő Felsége különös érdeklődéssel fordult a palotaőrség felé és feltűnően szíves mozdulattal köszönte meg tisztelgését.

„Ez az ezred” – mondotta – „most áll először palotaőrségen. A legjobb ezred Bécsben, de az egész monarchiában is a legkitűnőbbek közé tartozik.”

Büszkeség töltött el ennek a megjegyzésnek hallatára, mert a legfelsőbb elismerés a székelyudvarhelyi cs. és kir. 82. gyalogezrednek szólt. Az első világháborúban a vitézség csodálatraméltó hőstetteit vitte végbe, igaz ugyan, hogy veszteségei is súlyosak voltak.

Közvetlenül a kihallgatásokat megelőzően a szárnysegéd szobája igen mozgalmas volt és az ember akár akarta, akár nem, olykor igen érdekes, sőt kényes párbeszédet hallhatott. A nemzetiségi kérdést itt új oldaláról ismertem meg és szorongó előérzetem támadt, mikor a vitatkozók szavaiból kiviláglott a külföld hatása és észre kellett vennem, hogy az irredenta hír-

verés és az – elszakadásra irányuló mozgalmak egyre erőteljesebben bontakoztak ki. Alkalomadtán szocialista nézetek is kifejezésre jutottak. Azok, akik ebbe az irányba fordultak, aligha lehettek tudatában annak, hogy tulajdonképpen milyen jól ment akkor a soruk. Arra törekedtek, hogy az ország kormányzását elvont elméletek szerint alakítsák át és közben megfeledkeztek arról, hogy a természet törvényeit az ember meg nem változtathatja. Szemhatáruk csak a fennálló állapotok lerombolásáig ért el, de az új helyzet kialakulását csak homályosan képzeltek el. Bár bennünk is, akik Ő Felsége közvetlen környezetében élhettünk, élt bizonyos aggodalom, hiszen az 1908-as boszniai válság eléggé a szemünk elé tárta a monarchiát fenyegető veszedelmeket, – azonban természetesen távol állott tőlünk a „*hanyatlás hangulata*”. Az első világháború kitörésekor világosan kitűnt, hogy a Habsburgok országait közös hagyományaik és kölcsönös érdekeik milyen erővel tartották – össze. A valóság rácsúszott azokra, akik azt jósolgatták, hogy nagy háború esetén a monarchia már az első napokban szétszakadozik.

Nem is belső gyengeség, hanem a katonai vereség idézte elő a bukást; ez viszont az ellenséges szövetség túlereje révén szükségszerűen következett be. Csak ezután vált a talaj a monarchiában alkalmassá forradalmi törekvések számára, s ezek végrehajtották a szétesést.

Katonatiszthez, még ha szárnysegéd is, természetesen nem illett, hogy politikai megjegyzéseket kockáztasson, vagy éppen még tanácsokat is osztogasson. Csak a legszorosabb baráti körben vethettük fel azt a kérdést, hogy nem lenne-e kívánatos, ha jóval erélyesebben lépnénk fel a pánszláv propagandával, a nagyszerb mozgalommal és az olasz irredentával szemben? Ma sem tudjuk, hogy ilyen rendszabályok alkalmazásától más fordulatot vettek volna-e a történelmi események.

A szárnysegédek szobájában is rá kellett jönnünk, hogy Ő Felsége és unokaöccse, Ferenc Ferdinánd trónörökös között ellentétek állanak fenn, s ezek súlyosabbak azoknál, mint amelyek a nemzedékek közti különbségből rendszerint adódnak.

A főherceg, aki tengernagyi rangot viselt, már 1898 óta helyettesítette Ő Felségét a legfőbb parancsnokságban. Tanácsadója Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök volt. Katonai kérdésekben egyre nagyobb hatást gyakorolt, politikai téren azonban akarata nem igen érvényesült. Ő Felsége még magas korában sem tűrte, hogy mások irányítsák és ebben a tekintetben legközelebbi rokonával sem tett kivételt. Tanácsadói véleményét ugyan meghallgatta, de érthetően húzódozott attól, hogy a hat évtizedes uralkodása alatt kialakult és beváltak tartott állami és kormányzati berendezkedések lényegén változtasson. Köztudomású volt, hogy a trónörökös ellentétes álláspontot képviselt. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ellensége a monarchiában érvényesülő, Magyarország és Ausztria egyenjogúságát jelentő dualizmusnak. Ferenc Ferdinánd előtt „*trialisztikus*” államszövetség gondolata lebegett. Törekvései miatt ellentétbe került Magyarországgal és ez a kedvezőtlen viszony állandóan rosszabbodott. Még személyes ellenszenvét is kifejezésre juttatta a magyar nemességgel szemben. Mindehhez bizonyára nem kis mértékben járult hozzá felesége családjának és környezetének kedvezőtlen befolyása, de egyéb körülmények is közrehatottak, s ezekről sok szó esett.

Sopronban például mint a 9. huszárezred parancsnoka az ezredesnek szemére vetette, hogy az ezredben mindenki mindig csak magyarul beszél. Az ezredes azt válaszolta, hogy tisztjei figyelmesek arra, ha társaságukban olyan valaki van, aki a magyar nyelvet nem érti, de egészen természetesen, hogy máskülönben az anyanyelvükön beszélnek.

Az általánosan ismeretes, hogy a főherceg gyakran tanácskozott a nemzetiségi kisebbségeknek a magyar parlamentben helyet foglaló képviselőivel, nevezetesen a tót Hodzsa Milánnal, az oláh Vajda-Vojvod Sándorral és Maniu Gyulával.

Szolgálati ügyben csak ritkán kerültem érintkezésbe Ferenc Ferdinánd főherceggel. Udvari ünnepélyeken és társasági összejöveteleken azonban gyakran láttam a főhercegi párt és beszélgetésünkhöz elegendő tárgyat nyújtott közösen táplált nagy vonzalmunk a tengerészet iránt. Politikai kérdéseket sohasem érintettünk.

A főherceg a monarchia délszláv jellegű országait és tartományait egyesíteni akarta, hogy azokból a harmadik, egyenjogú szövetségi államot alkothassa meg. Terve kiterjedt Horvát-Szlavon-Dalmátországora, amelyek a magyar szent koronához tartoztak, de közülük az utolsó ténylegesen osztrák igazgatás alatt állott, továbbá a szlovének lakta osztrák tartományokra, végül Bosznia-Hercegovinára is, amelyet a két állam közösen igazgatott. A szerb nacionalisták attól tartottak, hogy a Ferenc Ferdinánd elgondolása szerint való „Jugoszlávia” politikai és gazdasági előnyeivel majd nagy vonzóerőt gyakorol Szerbia lakosságára, holott ők a tengerig terjedő délszláv birodalmat Belgrád fennhatósága alatt képzelték el, és ezért a főherceg törekvéseinek engesztelhetetlen ellenségei lettek. Így gondolkodott Pasic, az eszes és ravasz szerb miniszterelnök, de ez volt a felfogás Szentpétervárott is. A szerb nacionalisták titkos szervezete, a „Crna Ruka”: a „Fekete Kéz”, – aztán előkészítette a sarajevói merényletet, amely első áldozataként a főhercegi pár életét követelte és egyben elindította a világpusztító görgeteget.

Ő Felsége magas kora dacára is ragaszkodott ahhoz, hogy az uralkodót terhelő hagyományos reprezentációs kötelességeit teljesítse. Ezek közé tartoztak többek között azok a díszebédek is, – amelyeket magas és legmagasabb vendégek látogatása alkalmából, vagy a diplomáciai testület tiszteletére rendeztek.

A nagykövetek és követek nagy száma elkerülhetetlenné tette, hogy csoportonként hívják meg őket. A diplomaták a schönbrunni palota rózsaszínű szalonjában gyülekeztek és kisebb csoportokban tárgyaltak, amíg Montenuovo herceg, első főudvarmester pálcája hármaskoppantásával meg nem adta a jelt, amely Ő Felsége közeledésére figyelmeztetett. A beszélgetés elnémult és mindenki beállt a rangja szerinti sorba. Minden alkalommal azt tapasztaltam, hogy Ő Felsége megjelenése és személyisége az összes jelenlévőkre igen nagy hatást tett és bámultam azt a tökéletességet, amellyel a „cerde”-t tartotta. Ha az estén különféle nyelveken, akár száz személyt szólított is meg, – ezek nevét és honát a főudvarmester suttogva jelentette, – mindig megtalálta a módját, hogy kinek-kinek a személyéhez illő nyájas megjegyzést tegyen és semmiféle be-

szédtárgy sem hozta zavarba. Amit Sforza gróf, Olaszország mind az első, mind a második világháború után egy ideig volt külügyminisztere „*A mai Európa alakjai és alakítói*” című könyvében ír róla, hogy egyre csak azt az elcsépett kérdését ismételtette volna: „*Hogyan tetszik önnek Bécs?*” – az merő valótlanág. Ő Felségét „*XVIII. századbeli megkövesedett autokratának*” nevezi, rideg, „*göggös és hozzáférhetetlen modoráról*” beszél, de ezzel tulajdonképpen csak saját tévedését leplezi le, hogy ugyanis Ferenc József király és császár egyéniségét tökéletesen félreismerte.

4. kép Ferenc József Horthy szárnysegéd kíséretében

Fogadások után Ő Felsége tizenegy óra körül vonult vissza, másnap hajnalban azonban mégis pontosan jelent meg íróasztalánál.

Mert nem legenda, sőt magam is tanúsíthatom, hogy az uralkodó közmondásos kötelességérzete minden munkanapon arra készítette, hogy már jóval öt óra előtt hozzáfogjon az íróasztalán váró ügyiratok feldolgozásához. Szárnysegédi szolgálatom alatt, amikor pedig kopogás nélkül léphettem dolgozószobájába, sohasem tapasztaltam, hogy mással foglalkozott volna, mint munkájával. Még villásreggeli után sem pihent le, pedig erről nálánál sokkal fiatalabbak is, akik még hozzá nem is négykor, vagy éppen félnégykor keltek fel, csak ritkán mon-

danak le. Ferenc József még nyolcvanéves korában is lóhátról fogadta a budapesti, bécsi, vagy szarajevói helyőrségek díszmenetét.

Ő Felsége kedvelte a zenét és a művészetet. Az én időmben azonban már nem járt sem az operába sem színházba. Csak egy ízben kísértem el színielőadásra, a „*Fajdkakas-dürgés*” című bohózat ischli ősbemutatójára; itt Girardi kiváló művészete könnyekig megnevettette. Egyébként Jeritza Mária, az udvari opera későbbi híres primadonnája is az ischli nyári színházban kezdte meg pályafutását.

A tavaszi szépművészeti kiállításokat Ő Felsége rendszerint személyesen nyitotta meg. Nem titkolta véleményét, hogy a művészet akkori divatos iránya, a „*szecesszió*” semmiképpen sincs ízlésére. Emlékszem utunkra a műcsarnokba, amelyen először kísértem Ő Felségét, s hogy útközben milyen gondot okozott nekem a prémtakaró, melyet a hideg miatt kettőnk térdére borítottak. Balról állunk majd „*parthoz*”, így hát nekem kell elsőként kiugratnom. Igen ám, de mi történjék a prémtakaróval? Ő Felsége mintha csak megsejtette volna töprengésemet, közvetlenül megérkezésünk előtt maga csúsztatta le a takarót.

A kiállításon meghallgatta a kísérő művész magyarázatait, de a legtöbb kép előtt szótlánul haladt el. Egyszerre megállította egy tájkép, amely erdei vadászházat ábrázolt.

„*Mi van itt a vadászház előtt? Talán tó?*” – kérdezte kísérőjét. Előhívták a festőt és Ő Felsége most már előtte ismételte meg a kérdését.

„*Nem tó, Felség, hanem erdei rét,*” – jelentette a művész.

„*Ugyan! Hiszen ez kék!*”

A festő azonban sokra tartotta művészete korszerűségét és büszkén felelt:

„*Én ilyennek látom, Felség.*”

Ő Felsége erre elmosolyodott, miközben még megjegyezte:

„*Hát akkor tulajdonképpen kár, hogy a festői pályát választotta.*”

A „*zöldbejátszó*”, vagy „*kanárisárga*” arcképekért, amint mondani szokta, szintén nem lelkesedett. Mikor a vadászati

kiállítás művészeti termében szemébe ötlött egy csúnya női akt, mely teljesen hibásan rajzolt, eltorzult alakot mutatott, megütődve fordult Fürstenberg herceghez a kiállítás elnökéhez: „*Komolyan veszik ezt az urak, vagy csak tréfa?*”

Akad talán, aki csodálkozik azon, hogy művészeti vonatkozásokban véleményt kockáztatok. De a tengerész szeme nemcsak a távolságok becslésére alkalmas. Egyébként kísérletképpen magam is hozzányúltam az ecsethez s a palettához.

A haditengerészetnél teljesített nehéz szolgálatom után Bécsben úgy találtam, hogy kelleténél több a szabad időm. A bécsi múzsák rám is hatást gyakoroltak. Kezdetben arra gondoltam, hogy éneken képeztetem ki magam, azonban ehhez már idős voltam. Végül arra az elhatározásra jutottam, hogy a festészettel teszek kísérletet. Tekintettel az állásomra, nyilvános akadémiára nem mehettem, követtem tehát Annunziata főhercegnő főudvarmestere leányának tanácsát és beléptem Mayerhofer tanár iskolájába, ahova ő is, meg a társaság több más nő tagja is járt. A tanár bemutatott a nála délelőttöknél összegyűlő hölgyeknek, aztán nyomban a festőállvány elé állított, rajzoló színt adott kezembe és felszólított, hogy rajzoljam le a kartonlapra azt a római cészárt, aki tógába öltözött és babérkoszorúval ékesen előttem ült az emelvényen. Teljes odaadással belemerültem munkámba, de a babérkoszorú, amelyet rajzoltam, engem bizony meg nem illetett. Fogtam a rongyot, letöröltem a rajzot, majd újra kezdtem, de aztán ismételen is letöröltem. Már-már arra gondoltam, hogy megfutamodom és többé vissza sem térek, ötödik vagy hatodik kísérletem után rajzom mégis hasonlatosságot ért el és végül is annyira sikerült, hogy én is áttérhettem az ecsetre és a színekre, amiben a hölgyek már járatosak voltak. Olyan kedvem és örömem telt új foglalkozásomban, hogy gyorsan haladtam előre.

Talán éppen tengerészeti kiképzésemnek köszönhettem, hogy éles és pontos megfigyelőnek bizonyultam. Már néhány hónap múlva elismerően állapította meg tanárunk, hogy az én arcképeim közelítik meg leginkább a hasonlóságot. Mivel táj, vad és ló festésére is nagy kedvet éreztem, az ő tanácsára gyakran másolgattam is a Művészettörténeti Múzeumban.

Csak az volt a kellemetlen, hogy ott rendszerint nagy csoport bámészkodó verődött össze.

Öt éven át majdnem minden szabad délelőttömet festéssel töltöttem. Végül Ischlben merész dologba fogtam: Ő Felségéről akartam az ő tudtán kívül arcképet festeni. Ebéd alatt, mely félháromkor kezdődött, naponta szemben ültem vele. Ilyenkor alaposan megfigyeltem arcának egy-egy részletét, azt emlékezetembe véstem és szolgálati lakásomon vászonra festettem. A két főhadsegéd és a közvetlen személyes szolgálatot teljesítő inasok ismerték a legalaposabban Ő Felsége minden egyes arcvonását és ők úgy találták, hogy hasonlóságban ennyire hű képet még nem láttak róla. Ezt nem dicsekvésképp mondom, mert hiszen nekem heteken át módomban állt nyugodtan tanulmányozni arcát, míg a festőknek általában Ő Felsége csak egy-egy alkalommal és akkor is egészen rövid ideig ült.

Egyik napon megjelent nálam az első komornyik, a jó Ketteler és engedélyt kért, hogy a képet magával vihesse, mert Ő Felsége látni óhajtja. Legközelebbi szolgálatomkor aztán Ő Felsége elismerését fejezte ki. Ez a kép kedves emlékem maradt azokból a boldog időkből. Elkísért pólai villánkba és az összeomlás után atyám kenderesi házába is; mindkét helyen túlélte szerencsésen két-két fosztogatást és rombolást, de úgy hírlik, hogy az ötödiknek, a legalaposabbnak, áldozatul esett.

Szolgálatom idején II. Vilmos császár Ő Felsége két ízben jött látogatóba. Az első alkalommal elébe mentünk a Nordbahnhofra. Uralkodónk német tábornagyi díszet öltött; mikor az udvari vonat befutott, önkéntelenül feszes állásba vágta magát és hátulról tekintve, bizony akár hadnagynak is nézhetette az ember. Beszálltunk a vonatba és együtt utaztunk Hietzingbe. Ott az ablakhoz sietett a német császár és felkiáltott: „*Ezt a látványt sohasem mulasztom el!*” Az állomás épülete előtt ugyanis, szemben a vonattal, tizenkét udvari fogat állott egymás mellett és a pompás hófehér lipicaiak nemes fejtartással egyöntetűen követték a „*balra nézz!*” vezényszót, mikor vonatunk befutott.

Amikor Nikita, Montenegró királya Bécsbe jött, hogy az udvarnál tiszteletét tegye, fogadására Triesztig elébe kellett utaznom. Ide ő Antivariból „*Pelikán*” torpedóhajónkon érke-

zett, melyet gyakran használtunk jachtként. Egyik gyalogezredünk tulajdonosává nevezte ki Ő Felsége és az ügyes bécsi szabók egy nap alatt elkészítették számára a megfelelő egyenruhát. Ez annyira megnyerte tetszését, hogy azt viselte mindaddig, amíg csak Triesztben újra hajóra nem szállt.

Látogatása egyébként zavartalan jó összhangban folyt le. Nikita király igen intelligens és rokonszenves egyéniség volt; ügyes házassági politikája révén nemcsak a szerb és az olasz uralkodóházakkal, hanem a cári udvarral is rokoni kapcsolatba került. 1910-ben Péter szerb király is tudakolta, hogy látogatása szíves fogadtatásra talál-e? Ebben a kérdésben a tárgyalások soká húzódtak. Ő Felsége nem sok hajlandóságot érzett a Karagyorgyevics-dinasztia iránt, mely 1903-ban Obrenovics Sándor meggyilkolása révén jutott trónra. Amikor még az utóbbinak atyja, Milán király uralkodott, Belgrád és a monarchia között igen jó viszony állt fenn. Azóta azonban Szerbia egyre fokozódó orosz hatás alá került. Végül mégis csak közölték a szerb követtel, hogy Ő Felsége Péter királyt egy meghatározott napon Budapesten fogadni fogja. Azonban a fogadást Ő Felsége gyengélkedés ére hivatkozva, az utolsó pillanatban lemondták. Nézetem szerint ez igen sajnálatos volt, a látogatás a viszonyt megjavíthatta volna, míg lemondása csupán a feszültséget növelte.

Július elején Ő Felsége minden évben a Salzkammergutba utazott, Ischlbe, ebbe a barátságos, tiszta városba, ahol nemcsak a gyógyforrások ömlöttek bőven, hanem a gyakori eső is, s ebbe bele kellett törődni. A császárvilla hatalmas parkban állt, ennek legnagyobb része szálerdő volt s hozzátartozott a nagyvadban, zergében bővelkedő, nyolcszáz méter magas Jainzen hegy is. Ő Felsége nyaralása az; arisztokráciát odavonzotta; példáját a gazdag iparmágnások is követték, s a Traun partján szép villákat építettek. A levegő és a gyógyforrások hatással voltak az üdülőkre és sokan igazat adtak a mondanak, melyet az; ischli fürdők gyógyító hatását felfedező orvos emléktábláján olvashattunk: „*Nicht gesund sein, sondern gesund zu werden, sei das grösste Glück auf Erden.*” Nem egészségesnek lenni, hanem az elvesztett egészséget visszanyerni a legnagyobb boldogság a földön.

Itt Ő Felsége is szabadabban élt. Reggelije előtt lovagolt; utána elintézte a beérkezett ügyiratokat vagy egy-két halaszt-hatatlan kihallgatást adott. A kerti séta után félháromkor talál-ták' az ebédet, amelyen mindkét leánya is résztvett, Gizella főhercegnő férjével, Lipót bajor herceggel és két fiával, vala-mint Mária Valéria főhercegnő ugyancsak férjével, Ferenc Salvator főherceggel. Azonkívül még Paar gróf főhadsegéd és a szárnysegéd. Ha az időjárás csak félig-meddig is kedvezett, Ő Felsége délutánoként vadászterületére kocsizott, majd pónilóra szállva, ahhoz a leshelyhez lovagolt, ahol a szarvasok váltani szoktak. Ferenc József szenvedélyesen, de a szokásokat és szabályokat szigorúan betartva vadászott és még előrehala-dott korában is kitűnő puskás volt. Hiába említettem neki a puska cs övére szerelhető céltávcsövet, melyen át a vadász a fonalkeresztet meg a vadat is egyszerre és egyaránt élesen lát-va biztosan célozhat. Tudni sem akart róla; sőt annyira régi-módi volt, hogy modem vadászfegyvert sem tartott és mindig csak ósdi, megszokott puskáját használta.

Ausztriában az uralkodó az összes állami erdőkben gya-korolhatta a vadász jogot, az évszázadok óta fennálló törvé-nyek szerint. Az udvari vadászmesterek igen jól értették a va-dászatok régi hagyományokhoz illő rendezését. Mondták, hogy a hajtók tapasztalatai nemzedékről nemzedékre szállottak át és a gyakorlatot a fiúk apáiktól sajátították el. Hegyvidéken egyes hajtók a hegyen, mások a völgyben haladtak előre, s láncvonaluk mégis egyszerre bukkant ki az erdőből pontosan a vadászok sorfala előtt.

Az új környezetben mindenekelőtt el kellett sajátítanom az osztrák vadászok körében használatos szakkifejezéseket, azt a különleges vadásznyelvet, amelyet csak a beavatottak értet-tek és melynek ismerete nélkül az ember könnyen válhatott nevetségessé. Vadászatkor mindig a helyi viseletbe öltöztünk, tehát kurta zergebőr nadrágba bujtunk. Csak nehezen szoktam meg, hogy az ebéden a főhercegnők szeme előtt meztelen térddel mutakozzam, bár ők ezt megszokták és nem is vettek tudomást róla.

Ischlben leggyakrabban zergére vadásztunk. Sokszor elő-fordult, hogy elsőként éppen Ő Felsége éles szeme vette észre

a távoli sziklafalak közt rejtőző zergét, melyet vadászvendégeinek nem sikerült felfedezniök. Én a Tengerészeti Akadémián, ahová csak igen jó szemmel vettek fel valakit, a szemvizsgálatkor előírt, úgynevezett „*hetes számú vadászírást*” mind a négy évfolyamon át a legnagyobb távolságból is el tudtam olvasni. Nem dicsekvésül mondom, hiszen nincs érdemem benne, de a következő eset miatt említem meg. Ő Felsége nyitott kocsin haladt Rainer főherceg bécsi palotája felé, hogy őt és a feleségét gyémántlakodalmuk alkalmából üdvözölje. Olyan úton haladtunk, amelyen még azelőtt nem jártunk; és Ő Felsége szeme megakadt egy tőlünk meglehetősen távolra eső szokatlanul nagyméretű épületen, amelynek építése befejezéséhez közeledett.

„*Hát ez micsoda?*” – kérdezte.

„*Az új városi ipariskola,*” – jelentettem.

„*Ezt meg honnan tudja?*”

„*A középső erkélyen függő tábláról olvasom.*”

Ő Felsége azonban nem tudta kibetűzni és közelebb hajtatott, amíg sikerült a felírást elolvasnia. Ismét az eredeti irányba fordította a kocsit, majd megjegyezte:

„*Magának aztán jó a szeme!*”

Utóbb sajnálkoztam magamban, hogy látásunk összehasonlítására alkalmat adtam.

Az ischli zergehajtó-vadászatokra – hetente kétszer – kora hajnalban vittek ki bennünket a pompás lipicai fogatok. A vadász területen póniháton értük el lőállásainkat. Nagyobb távolságokra különvonattal utaztunk. Évszázadokon át feljegyezték, hogy az egyes állásokban milyen és mennyi vad került teríték-re. Ennek alapján jelölték ki az állásokat rangsorban és értékük szerint; így a császárállás után jött az első, második és a többi állás. Ezek a vadászvendégek rangfokozata szerint kerültek kiosztásra.

A legtöbb vad, ha megriasztották, meg nem áll, míg csak jó fedezéket nem talál. A zerge azonban meg-megtorpan és a vadásznak résen kell lennie, hogy a lelövésre alkalmas pillanatot eltalálja. Ő Felsége a legszívesebben futtában lőtte a vadat. Vadászat után számonkérte a vadászoktól, hogy mit láttak

és mit lőttek. Jaj volt annak, akiről kiderült, hogy nem vadásziasan viselkedett!

Az egyik zergevadászon eldörrent az első lövés. Paar gróf főhadsegéd tudta, hogy szomszédja a vadászszerencséséről híres toszkánai nagyherceg és hogy a lövést csakis ő tehet-e. Előtte a terep mintegy száz méternyire partos volt. Néhány pillanat múlva ezen a ponton zergefej bukkant fel, majd eltűnt és aztán ismét láthatóvá vált. Paar gróf baknak vélte és rálőtt. Nemsokára elhangzott a nagyherceg második lövése is és azt követően Paar gróf körülbelül az előbbi helyen megint meglátott egy bakot és arra is rálőtt. Mindez harmadszor is megisméltődött. Paar gróf nem volt tisztában, hogy talált-e vajjon és ugyan mit? A kísérő vadász felderítésre indult; ez a hajtás befejezte előtt ugyan tilos, de hát a kíváncsiság elragadta. Hosszabb idő múlva visszatért és rémült arccal jelentette: „*Három gida!*”

Paar gróf szinte kétségbeesett, de azért nem járult hozzá a vadász ajánkozásához, hogy a gidákat elássa. Amikor aztán a vadászatot követő beszámolón furdaló lelkiismerettel megjelent, meglepődve hallja, hogy Ő Felsége szemrehányást tesz a nagyhercegnek három anyazerge lelövése miatt. A sor reá került és jelentette, hogy ő az anyátlan gidákat lőtte meg; ezt Ő Felsége helyeslően vette tudomásul.

Egyik délután a jainzeni vadászatra indultunk. Erzsébet királyné életében az ő kívánságára ezt védett területnek nyilvánították, sőt Ő Felsége, a királyné halála után nem vett részt az ottani vadászatokon, lelövésre csak azért adott engedélyt, mert a vad túlságosan elszaporodott és a parkban sok kárt tett. Ebéd után a kocsikhoz mentünk, ahová Ő Felsége is elkísért bennünket és megfigyelve a szél irányát, így szólt hozzám: „*Ma szarvast kap lövésre!*”

Rossz állásra kerültem; az előttem lévő tisztáson túl legalább harminc méter magas sziklafal meredezett, felette az erdő, melyből a hajtás történt. A világítás sem mutatkozott előnyösnek; a napon álltam és a sötét erdőbe kellett céloznom. Néhány perccel azután, hogy odafönt a hajtók lánc a szikla peremén túlhaladt, ágak reccsenését hallottam és két szarvasbikát pillantottam meg; ezek áttörtek a hajtáson és egymás

után szökellve, menekültek. Mindkettőre rálöttem, de nem láttam, hogy bármelyik is találatot jelzett volna és már attól tartottam, hogy a golyóim fába fűródtak.

A hajtás végeztével a lövés helyére siettem és ott vérnyomot látva és azt követve, meg is találtam az egyik szarvast ki-múlva. Hazaérve a parkban álló házunkhoz, ott találtam családomat és a vadászokat, amint körülállták az én második elejtett bikámat, amely odáig vonszolta magát. Ez a legjobb Ausztriában lőtt szarvasom.

Április végén a fajdkakasvadászat került sorra. Ő Felsege 79 éves korában lőtt utoljára fajdkakast. Kifogástalanul le is lőtte az elsőt, de aztán kijelentette: „*Ez már nem nekem való.*” Bár ezentúl lemondott erről a kedvelt vadászatáról, vadászvendégei eredményei iránt azonban továbbra is érdeklődött. Az udvari vadász mesterek minden reggel táviratban jelentették, hogy ki mit lőtt vagy hibázott. Bosszankodott, ha megsebzett kakast jelentettek. Ezért aztán én csakis a 6.7 mm-es Mannlicher-Schönauer-emet használtam, míg a többiek sörétes puskával lőttek.

A vendégek többnyire a Mürzsteg közelében fekvő Neubergbe mentek, mert az bővelkedett fajdkakasban. Én vagy az eisenerzi, vagy a radmeri vadász kastélyt választottam, első ízben pedig Hieflau-t kerestem fel. Az állomáson Loidl várt, öreg szakállas vadász; vele fellovagoltam a dürgés helyéhez közeleső vadászkunyhóhoz. Megelőzően még sohasem volt alkalmam fajdkakasra vadászni. Ezt persze elhallgattam Loidl előtt, nehogy kocavadásznak tartson. Előzetesen természetesen igyekeztem minél több idevonatkozó ismeretet szerezni. Annyit mindenesetre tudtam, hogy a kakas hajnali szürkületkor a vörös- vagy lucfenyő legfelsőbb ágán ülve, kezd bele a dürgésbe, amely három szakaszból áll és a harmadiknak az idejét kell az embernek felhasználnia, hogy megközelítse, mert akkor se lát. se hall.

Hajnali négy órakor gyalog nekivágtunk a sötétségnek, Loidl lámpával elől. Mintegy. tíz perc múlva megálltunk, a lámpát eloltottuk és vártunk. Loidl ide-oda fordult, feszülten figyelt, majd egyszerre csak azt kérdezte, hogy hallom-e? „*Nem hallom*”, feleltem. Néhány perc múlva Loidl megint

megszólalt: „*Még most sem hallja?*” Én bizony ismét csak nemmel válaszoltam és pedig annál inkább, mert tulajdonképpen azt sem tudtam, hogy mit kellene hallanom. Loidl azonban máris kiadta a jelszót: „*No most! Ugorjunk be!*” és szakaszonként két-három hatalmas ugrást téve előre törekedett. Idővel én is meghallottam a dürgést és sikerült szakaszait is megkülönböztetnem. A megközelítésnek ez a módja azonban előttem tűrhetetlenül lassúnak tűnt, úgy véltem hát, hogy én majd jobban csinálom a dolgot, mint Loidl, aki ezt negyven éven át gyakorolta, és a harmadik szakasz alatt megelőztem az addig előttem járó öreg vad ászt. Ha a kis kanári harsogó éneke is olyan erős olykor a szobában, – gondoltam –, hogy az embernek be kell fognia a fülét, mennyivel hatalmasabb bizonyára ennek az óriási madárnak a hangja és ezért úgy képzeltem, hogy az még jó néhány százlépésnyire lehet tőlem. Azonban szörnyen csalódtam. Mi a hegy gerincén álltunk, a kakast pedig, – nagy meglepetésemre – tőlem alig harminc méternyire velem egy magasságban pillantottam meg, amint a mélyből felnyúló, hatalmas vörösfenyő csúcsán ült. Megtorpantam, mintha meggyökereztem volna, de a kakas észrevett, alakja megnyúlt és egykettőre búcsút mondott. Szemrehányó hangon mondotta Loidl: „*No, ez aztán ellovagolt.*”

Magamban bizony szégyenkeztem. De kis idő múlva már figyelmeztetett Loidl: „*Ismét szól,*” – és mi újra kezdtük a beugrást, ezúttal azonban szerényen Loidl mögött maradtam. V égre megláttuk a kakast. Messze volt és megközelítenünk nem lehetett, egy tisztás miatt. Bár Loidl ellenezte, én mégis rálőttem és szerencsémre leesett. Ezzel tekintélyem Loidl előtt ismét helyreállt.

Szeptember első felében rendszerint visszatértünk Schönbrunnba. Hamarosan megkezdődött a téli idény, a bálók, fogadások, színházi előadások és hangversenyek sora. Különösen élénk *emlékezetemben* maradt az a Carmen-előadás, melyben Caruso énekelt Don José szerepét. Dacára valóban csodálatos hangjának, az udvari opera premiére-jeinek elkényeztetett közönsége mégis meglepően hűvösen fogadta. Legtöbbször talán hatalmas hangot vártak tőle, viszont Caruso lágy és lírai szépségekkel teli hangon énekelt. Az első ária

után alig kapott tapsot. De a második felvonás rózsadalát olyan tökéletesen énekelte, hogy az ember szemébe könnyet csalt. Erre már viharos taps hangzott fel. Ilyen ujjongó lelkesedést soha életemben nem hallottam. Caruso jó negyedóra hosszat maradt mozdulatlanul térdeplő helyzetben, melyben az ünneplés kitörése érte és csak azután emelkedett fel, hogy mélyen meghajolva köszönje meg az elismerést.

Bécsset nem ok nélkül nevezték a dalok városának. Elsőrangú zenét élvezhattunk ott, klasszikust, meg könnyebbet is egyaránt. Az utóbbi vonatkozásban elsősorban Lehár Ferenc operettjeire gondolok. Pályafutását ennek nagysikerű kibontakozása során állandóan különös érdeklődéssel kísértem. Lehár ugyanis három éven át mint tengerészkapitány működött és gyakran megfordult az én pólai legénylakásomon, ahol új szerzeményeit adta elő, vagy kísért, ha énekeltem. Jól emlékszem még, milyen nagy reményt fűzött első operájához, a „*Kukuská*”-hoz, amelyet akkoriban írt. Kezdetben bizony ez a reménysége nem vált valóra. A tengerészkapitány szerzői buzgósága előjáróinak nem tetszett és Lehárt, mint „*alkalmatlant*” – elbocsátották. A „*Kukuska*” pedig a drezdai ősbemutatón megbukott. Mindez azonban csak használt a nagytehetségű muzikusnak, mert ezután szabadon áldozhatta életét igazi hivatásának és meg is ajándékozta a világot számos operettel, önmagának pedig az egész földön fényes hírnevet szerzett. Később gyakrabban találkoztunk Ischlben is; itt Lehár a Traun partján szép villát vásárolt. Ezzel is szerencsésen járt; a mindenestől megvett épület padlásán ugyanis olyan nagyértékű metszeteket és képeket talált, hogy azok eladásából a ház egész vételárát kifizethette. A régi idők emlékére később kitűnő magyar indulót szerzett és nekem ajánlotta.

Bécsnek nemcsak operája és hangversenyei voltak híresek, hanem színházai is; ezek túlszárnyalták egymást kitűnő előadásaikkal. Én még láttam Kainzot és természetesen Wilbrand-Baudius asszonyt is, aki még kilencven éves korában is játszott a Burgszínházban. Mindezekon kívül a világhírű múzeumok látogatására is maradt időnk és alkalmunk.

Tengerésztiszt számára egészen kivételes az olyan állapot, hogy ilyen huzamosan és ennyire kellemes körülmények kö-

zött élvezhesse családi életét. Négy gyermekünk mellett nevelőnőt tartottunk, s a magyar tanterv szerint az Augustineum kiváló papjai tanították őket. Ezek számára fényes egyházi előmenetel ígérkezett. Luttor Ferenc, a későbbi pápai prototárus sok éven át volt vatikáni magyar követségünk tanácsosa; Czapik Gyula pedig veszprémi püspök, majd egri érsek lett. Az iskolaév végén gyermekeinkkel Pozsonyba utaztunk, s ott vizsgáztak. Visszatértünkkor este az operában találkoztam Lónyay gróf lovassági tábornokkal, a magyar testőrség parancsnokával, s ő szeretetreméltó érdeklődést tanúsított családom iránt. Persze örömmel és büszkén számoltam be neki gyermekeink pozsonyi vizsgájának kitűnő eredményéről. *„Jó, jó, ezt ismerem,“* – mondotta, – *„az ilyen nagysikerű első vizsga után az ember gondolkodóba esik, hogy mit is neveljen abból a lángeszű fickóból. Talán külügyminisztert? De miért ne még annál is többet? Jön aztán a gimnázium és az apa néhány év múlva. megkérdi az igazgatót: Mondja meg, kérem, de őszintén, nem hülye ez a fiú? Amire aztán azt a választ kapja: No, az éppen nem, de hát...”*

Paar gróf főhadsegéd ismert volt érdekes történetek és adomák előadásáról. Ilyen módon gyakran kellemesen telt el az a hosszú idő, míg kora reggeltől kilencig tétlenül várakoztunk. Rendszerint azzal kezdte: *„Talán már ezt el is meséltem neked...”* Én azonban mindig megnyugtattam: *„Nem hiszem, hogy már hallottam volna.”* Így azután minden elbeszélését az idők folyamán olyan sok ízben hallottam, – nem ritka dolog az öreg uraknál, – hogy valamennyit megjegyeztem magamnak és néhányra még ma is emlékszem. Ezek közé tartozik az a jelenet is, amely Ő Felsége párizsi útján történt, mikor III. Napoleon császár látogatását viszonzta. A katonai díszszemle után a csapatok tisztelgő felvonulása következett, s ezt egy tábornok vezette lóháton. Mikor a menet Napoleon elé ért, – mellette Eugénia császárné állott, – a sokezer katona harsogó kiáltásba tört ki: *„Vive l’Empereur!”* A tábornok lova riadtan ugrott félre és lovasa, kardját a markában tartva, széles ívben röptült le a földre. A francia császár bosszankodott, de mulatott is az eseten, s odasúgta Paar grófnak: *„És ennek a császárné most majd lovat küld ajándékba, mert azt hiszi, hogy a lovon*

múlt a dolog, pedig ez legközelebb ugyanígy leröpül!” – Nálunk parancssóra történő, ilyen „*népies ujjongás*” nem volt szokásos és csak a szelámlikon hallottam hasonlót, ahol a szultánt köszöntötte megjelenésekor a kivonult katonaság kiáltása: „*Csokjasa padisah!*”

A klagenfurti 12. huszárezred új parancsnokot kapott –, mesélte más alkalommal Paar gróf, – s ez; egyik délnémet uralkodóházhoz tartozott. Alkalmas villát bérelt és odahozatta a feleségét, aki személyzetükkel és podgyászokkal meg is érkezett. A rangidős tiszt elküldte az ezredsegédtisztet, egy magyar főhadnagyot, a villába, hogy megtudakolja, mikor tiszteleghet a tisztikar a fenséges asszony előtt. A villa előcsarnoka még tele volt podgyással és egy takaros nőszemély éppen mélyen behajolt az egyik ládába, hogy aljáról a holmit kiemelje. A főhadnagy nem állhatott ellen a kísértésnek és rácsapott tenyerével arra a felületre, amelyet a kis komorna gyanútlanul feléje fordított. Amikor pedig az erre ijedten kiegyenesedett és szembe fordult vele, megfogta az állát és így kérdezte meg tőle, hogy a fenséges urat hol találhatná. Ennyi szemtelenség ellenére is mosolyogva felelt a kérdezett és azt mondta, hogy csak menjen fel a lépcsőn az első emeletre, és ott kopogtasson az első ajtón. Ott a főhadnagy meg is kapta az útbaigazítást. Másnap délelőtt felvonult a tisztikar és amint a hercegnő férjével belépett, az ezredsegédtiszt kővé meredt a rémülettől, mert a csinos komornát ismerte fel benne. A tisztiket egymás után mutatták be és a fenséges asszony mindegyikük számára talált néhány szíves szót. Amikor aztán az ezredsegédtisztre került a sor, mosolyogva jegyezte meg: „*Mintha mi már ismernénk egymást.*” Amire a főhadnagy, mérhetetlen zavarában a megszólítást is elhibázva, nagyot sóhajtvá, jellegzetes magyar kiejtéssel adta meg a választ: „*Lájder, Majesztét*”

Igen részletesen beszélt Paar *gróf* azokról a nagy ünnepekről is, melyeket Bécsben az én udvari szolgálatomat megelőzően 1908-ban Ő Felsége uralkodásának gyémánt jubileuma alkalmakor tartottak. Mennyi, de mennyi minden történt ez alatt a 60 év alatt? Ő Felsége maga mondotta, amikor Erzsébet királyné meggyilkolásának híre megérkezett: „*Nin-*

csen olyan csapása az életnek, amelytől a sors megkímélt volna” A fivérét, Miksa császárt, a mexikói forradalom vészbíró-sága agyonlövötte. Egyetlen fia és reménysége, a rendkívül intelligens Rudolf trónörökös, tragikus véget ért. Feleségét, a hálás magyarok körében annyira népszerű s szeretett Erzsébet királynét, Genfben olasz anarchista gyilkos töre ölte meg. Vé-gül ugyancsak merénylet áldozata lett unokaöccse, Ferenc Ferdinánd trónörökös is. Soha sem tudott megszabadulni attól a nyomasztó hatástól, amellyel a szabadságharc végén, 1849-ben, Aradon kivégzett 13 magyar tábornok emléke ráneheze-dett, – pedig az akkor csak tizennyolc éves ifjú aligha tehető-jogosan felelőssé a kamarilla önkényes hatalmaskodásáért. A königgrätzi vereség is maradandó nyomot hagyott lelkében és azóta az volt a legfőbb vágya, hogy soha többé ne kelljen há-borút viselnie. Azonban ettől sem kímélte meg a sors.

Nehéz óráiban Ő Felsége erős hitében keresett és talált is vigasztalást. Uralkodói hivatását Istentől származó feladatnak tekintette, és olyan kötelességérzettel töltötte be, melynek minden személyes szempontot alárendelt. Szinte kínosan pontos volt, még jelentéktelen dolgokban is; így például estén-ként, munkája végeztével, kis kefével maga tisztogatta meg az íróasztal posztóját. Életmódja egészen egyszerű és szerény volt; a szigorú spanyol udvari etikettben nem látott öncélúsá-got, hanem olyan hagyományos formát, amelynek fenntartása a Habsburgok sok népből álló monarchiájában fontosabb volt, mint bárhol másutt. Egyéniségének lényegéhez tartozott a jó-ság és a lovagiasság; évek hosszú sorának tapasztalataiban ki-finomult bölcsessége arra készítette, hogy mindenekelőtt igaz-ságosságra törekedjék, amely „*minden országnak alapja*”.

1910. augusztus 18-án ünnepelte Ő Felsége Ischlben szellemi és testi frissességének teljes birtokában, nyolcvanadik születése napját. Ausztria vadászai erre az alkalomra elkészít-tették kitűnően sikerült bronz szobrát; ez szokásos, kurtabőr-nadrágos vadászöltözetében, vállán puskával és kezében hegymászó bottal, sziklán álló helyzetben ábrázolja. Lába előtt ott fekszik annak a tizenkettes bikának a mása, amelyet az emlékmű közvetlen közelében ejtett el. A felavatásra meghí-vottak is mind az említett vadászviseletben jelentek meg.

Wurmbrandt gróf tartotta a beszédet és mindenkin mély meghatottság vett erőt, midőn annak befejeztével az erdőben felhangzott a bécsi férfikar éneke, a császári himnusz.

1912-ben Ő Felsége hosszabb időt töltött Budapesten, ahol akkor a magyar és az osztrák parlamentek delegációi egyidőben ülészetek és a közös ügyek költségvetését tárgyalták. Szép, napos délutánon, a nyugati pályaudvarról nyitott udvari hintón a királyi várpalotába hajtottunk. Az új időket jellemezte, hogy a szociáldemokrata pártmunkásokat vonultatott fel, s ezek útvonalunk mentén Tisza gróf magyar miniszterelnök ellen tüntettek. Nagyon felháborodtam e miatt. Ezeket a tüntetéseket annál inkább helytelenítettem, mert akkoriban tombolt a balkáni háború, s ez a monarchia határán újabb veszedelmes helyzetet teremtett. De a maguk érthetetlen rövidlátásában a delegációk is súlyos nehézségeket támasztottak a véderő felemelt költségvetésének megszavazása körül. Ez aztán néhány év múlva keserűen megbosszulta magát.

Alig hogy visszatértünk Bécsbe, mozgósították haditengerészetünket, hogy készenlétben legyen, ha a partvidékeink mögött lappangó villongások vészthozó módon fellobbannának. Szabadságotk udvari szolgálatomból, hogy bevonulhassak és átvehessem Ő Felsége „*Budapest*” hajójának parancsnokságát. Jól esett megint tengeri levegőt szívni, hajópallón járni és régi bajtársaim között tartózkodni. Minden úgy ment, mint a karikacsapás; a „*werkli*” mint mindig, most is kifogástalanul működött. Hadműveletre nem került sor és a flottát hamarosan ismét leszerelték; én pedig visszatértem Bécsbe.

A két balkáni háború következményeképpen Törökország majdnem teljesen kiszorult Európából; csak Drinápoly és a tengerszorosok közé eső csekély területet tarthatta meg. Görögország észak felé jelentősen kiterjesztette határát és megkapta Szalonikit. Szerbia is megnagyobbodott, de egyúttal igényei is megnöttek.

A számlát Bulgária fizette meg; a második balkáni háborúban megkísérelte, hogy Macedóniának a cár által történt felosztását, amit igazságtalannak talált, önhatalmúan módosítsa. Montenegro független maradt és tőle délre új állam alakult, Albánia, trónjára. a nagyhatalmak Wied herceget ültették. A

balkáni háborúk eredményét Budapesten és Bécsben igen eltérően ítélték meg. Tisza. gróf azon a nézetten volt, hogy a bekövetkezett változások elismerése megfelel Magyarország hagyományainak s érdekeinek, mert ezek a balkáni népek függetlenségi törekvéseinek támogatására készítetik.

Szárnysegédi szolgálatomat közben meghosszabbították, úgyhogy az első világháború kitöréséig terjedő időt még ebben az állásomban, Bécsben tölthettem.

Egy vasárnap, 1914. június 28-án gyermekeinkkel együtt Bécsből gépkocsin Székesfehérvárra érkeztünk látogatásra bátyámhoz, az ott állomásozó 13. huszárezred parancsnokához. Sógornőm és fivérem aggodalmat sejtető arccal fogadtak az udvaron. Kérdésemre, hogy mi történt, elmondották, hogy éppen akkor kapták újságírók köréből a megdöbbentő hírt, hogy a trónörökös és feleségét Szarajevóban meggyilkolták.

Kezdetben alig adtunk hitelt a tudósításnak és úgy gondoltuk, hogy bizonyára túlozza a valóságot. Elvégre is teljesen elképzelhetetlenül hangzott, hogy a trónörökös hivatalos bevonulása alkalmára ne történtek volna meg Szarajevóban mindenre kiterjedő módon a kellő biztonsági intézkedések, hogy bárminő merényletet lehetetlenné tegyenek. Annyi bizonyos, hogy az én aggodalmam is tápot kapott, amikor eszembe jutott, hogy Ferenc Ferdinánd éppen a szerbek nemzeti ünnepén, a „*Vidovdan*”-on tartotta meg bevonulását a határhoz közeleső városba, amely napon a szerb nép az 1389. évi rigómezei ütközetre emlékezik és nemzeti érzésének rendszerint szenvedélyes módon ad kifejezést.

Hamarosan megerősítették a hírt és nyomban tisztán állt előttünk, hogy ez a politikai gyilkosság világot rendítő következményeket idéz majd elő. Teljesen kizártnak látszott, hogy a merénylet a tettesnek csupán egyéni műve lehetett volna. Utóbb be is igazolódott, hogy Belgrád közreműködött a bűnös játékban, sőt az is, hogy az összeesküvők nem alaptalanul számíthattak Oroszország támogatására.

A szarajevói gyilkosságot már elég sokszor leírták kellő részletességgel. A főherceget nemes emberi részvéte arra készítette, hogy megsebesült szárnysegédét a kórházban felkeresse és ezért nem biztosított útvonalra irányította kocsiját. Ez

tette tulajdonképpen lehetővé a merénylet sikerét. Ugyanis már a városháza felé tartó ünnepi bevonulás alkalmával is történt merénylet, amikor a gépkocsik sorára bombát vetettek és szárnységéde akkor sérült meg súlyosan. A főherceg gépkocsija a városházáról visszatérőben befordult egy mellékútra és csak lassan haladhatott az előtte szétváló sűrű tömegben. Ezt az alkalmat használta fel Gavriilo Princip szerb gimnazista diák, a gépkocsi közvetlen közelébe férközött és pisztolyából két lövést tett a főhercegi párra. Hohenberg hercegnő haldokolva hanyatlott férje vállára, aki maga is halálos sebet kapott. Mindkettőt nyomban Potiorek parancsnokló tábornok szállására, a konakba szállították. Itt a főherceg is rövidesen meghalt, a nélkül hogy eszméletét közben visszanyerte volna.

A fanatikus ifjú pisztolya hirtelenül pontot tett a nyugodtan folyó korszakra. Erről mi is elmondhatjuk Talleyrand-nal, amit ő jegyzett meg a francia forradalmat megelőző időkről, hogy aki azt nem látta és élvezte, nem is tudja, mi az igazi élet. A Szarajevóban eldőrdült lövések indították el az első világháborút; ezt a még pusztítóbb második követte, de a békét ez sem hozta meg. Gavriilo Principet fiatalok miatt nem halálra, hanem 30 évi várfogságra ítélték, s ott néhány év múlva tuberkulózisban meghalt. Az elvetemült gyilkos sírja fölé az emberi áldozatok hekatombái halmozódtak. Gonosztettének színheylén 1919 óta márványtábla „*dicsőíti*” emlékét.

A tengerészetre hárult a szomorú feladat, hogy a Metkovicba vasúton érkezett koporsókat Triesztbe szállítsa. A „*Viribus Unitis*”, a Narenta torkolatában összegyűlt hajóraj zászlóshajója, mihelyt megtörtént fedélzetén az ünnepélyes felravatalozás, nyomban felhúzta horgonyát és útnak indult. Utána sodrában hosszú sorban egymás után haladtak a kísérő csatahajók. A felvonulás közel a part mentén történt, ahol a lakosság levett kalappal fogadta; sokan le is térdepeltek, a ravatal mellett pedig a papság szüntelenül imádkozott.

Bécsben a Burg kápolnájában beszentelték a koporsókat és átszállították Amstettenbe, abba a sírboltba, amelyet a főherceg maga építtetett.

Előre biztosnak látszott, hogy Oroszország Szerbiát felezni fogja és ez rövidesen nyilvánvalóvá is vált. Az esemé-

nyek során a következő halott Artamanov volt, a belgrádi orosz katonai attasé, akiről az a hír járta, hogy a merénylet kiterveléséről tudomása volt. Szívszélhűdés érte nagy izgalomban, midőn Giesl báró belgrádi követünknel részvétlátogatást tett. Nem lehet vitás, hogy a szarajevói gyilkosság megtorlást követelt. A szerbek részéről szervezett összeesküvés miatt Európaszerte nagy és egyöntetű volt a felháborodás. Még most is az a nézetem, hogy az általános részvét annak idején olyan lehetőségeket kínált, hogy megfelelő diplomáciai kihasználása módot nyújthatott volna, hogy a monarchia tekintélyének csorbulása nélkül is elkerülhesse a világháborút. Ha Bécsben nagyszabású gyászünnepeket rendeznek és arra a nagyhatalmak udvarait is meghívják, mint ahogy az szokás is: ez a diplomaták békés törekvései számára bizonyára könnyebbséget, sőt valószínűleg sikert is hozott volna. A walesi herceg és Nikoliljevics Nikoláj orosz nagyherceg már fel is készültek az útra. II. Vilmos császár bejelentette, hogy az összes német uralkodókkal megjelenik a temetésen. Azonban Montenuovo herceg főudvarmester álláspontja érvényesült, mely szerint a főhercegi pár morganatikus házassága miatt a trónörököszt egyébként megillető nagyszabású gyászünnepeket sem a spanyol etikett, sem a családi törvények rendelkezései nem teszik lehetővé. Az útra készülő érdeklődőket megkérték, hogy tekintve Ő Felsége magas korát, mondjanak le megjelenésükről.

Július 23-án Giesl báró követünk átnyújtotta Belgrádban az ultimátumot. Pasics két nap múlva adta meg a szerb választ, amelyet a monarchia döntő tényezői nem találtak kielégítőnek. Giesl báró Zimonyból, a Száva másik partján Belgráddal szemben fekvő és akkoriban még magyar határszéli városból, telefonon felhívta Tisza gróft Budapesten és jelentette, hogy elhagyta a szerb fővárost. Tisza István felkiáltott: „*Hát így kellett történnie?*”

Ez a kérdés sorsunk kérdése, s erre még a mai napig sem kaptunk megfelelő választ.

A diplomáciai kapcsolat megszakítása után Ő Felsége részleges mozgósítást rendelt el. Hasonló már az 1912-i eseményekkel kapcsolatban is történt, tehát várható volt, hogy mint akkor, Oroszország most sem mozdul meg. Oroszország

azonban mozgósított és ez elkerülhetetlenül maga után vonta Németország részéről is ugyanezt az intézkedést.

Hazai földön tartózkodásom közben, július 27-én ért el a behívó parancs, amely mint sorhajókapitányt azonnali szolgálatra rendelt. Ebben az előléptetésben még 1913. november 1-én részesültem. Ezzel véget ért szárnysegédi szolgálatom öt évig tartó szép, érdekes és boldog időszaka.

Hálás vagyok a gondviselésnek, hogy ezt az időt I. Ferenc József király és császár Ő Felsége közvetlen környezetében tölthettem. Mert amit ott tanultam és tapasztaltam, annak köszönhetem, hogy később Magyarország államfői méltóságában, – amire érthetően sohasem törekedtem – rendszerint felismertem magatartásomnak helyes útját. Mintaképem a legnemesebb, leglovagiasabb és legjobb férfiú volt, akivel életemben találkoztam, és akinek példája továbbra is állandó útmutatóm maradt. Mindazt, ami Bécsben évszázadok próbáját megállotta és helyesnek bizonyult, hazavihettem magammal Magyarországra.

Ez az öt év volt életem legszebb, leggondtalanabb időszaka.

TENGERI HÁBORÚ AZ ADRIÁN. IV. KÁROLY KIRÁLY KORONÁZÁSA.

Sógorom sofronyai birtokán ért a behívó parancs; onnan Bécsbe utaztam, hogy a tengerészet parancsnokánál jelentkez-
zem. Ő mindenekelőtt különleges feladattal Ő Felségéhez kül-
dött Ischlbe. Másnap délelőtt került sor kihallgatásomra. Azu-
tán, közvetlenül ebéd után, felkeresett a „Hotel Elisabeth”-ben
Lobkowitz herceg. Károly főhercegnek, a fiatal trónörökösnek
főudvarmestere és közölte, hogy ura magához kéret. A főher-
ceg a következő kérdéssel fogadott:

„No, mit várhatunk?”

„Világháborút,” – feleltem én.

A főherceg úgy vélte, hogy ez semmi esetre sem követke-
zik be.

Hiszen Berchtold gróf külügyminiszter éppen aznap dél-
előtt biztosította róla, hogy a háború csakis Szerbiára szorítko-
zik majd. Én kifejtettem alapos okaimat, melyek eltérő állás-
ponthoz vezettek.

Erre a főherceg felkiáltott, milyen szörnyű szerencsétlen-
ség lenne, ha csakugyan világháborúba sodródnánk. Ebben
aztán egyetértettünk. Hozzáfűztem azonban, hogy ha Anglia
távol marad a küzdelemtől, többi ellenségeinkkel majd bizo-
nyára sikerrel birkózunk meg.

Pólában a harmadik páncélos hadosztály zászlóshajójának
a „Habsburg”-nak parancsnokságát vettem át. Nagy örömöm
nem telt benne, mert a „Habsburg” öreg, lassú és a fegyver-
zete is gyenge volt. Egyelőre azonban csak az a feladat állt
előttünk, hogy főhadikikötőnk védelmét jól megszervezzük és
ez aknákkal, elzáró hálókkal és egyéb eszközökkel meg is
történt.

Haditengerészetünk állandóan arra törekedett, s ezt Ferenc
Ferdinánd is mindig támogatta, hogy flottánk ne kényszerüljön
csak a partvédelmet ellátni, hanem, hogy támadóképes erővé
fejlesszék.

A háború kitörése kiépítés közben érte a flottát, s így még nem állt készen a kitűzött célra. Tengeri hadviselésünknek az is különös nehézséget okozott, hogy a cattarói öböl kitűnő természetes kikötőjét Montenegró elfoglalásáig, 1916-ig nem használhattuk, mert a Lovcsen hegyén álló ellenséges ütegek tűzkörébe esett.

Csak az első világháború után vált ismeretessé, hogy a hármasszövetség hatalmai 1913 novemberében titkos tengerészeti egyezményt kötöttek; ez az osztrák-magyar, az olasz és a német kötelékeknek gyülekezését tervezte a Nápoly-Messina-Augusta tengeri térségben. Ezt megelőzően néhány hónappal hasonló egyezményt kötött Anglia és Franciaország is.

Olaszország semlegességi nyilatkozata keresztülhúzta a tengerészeti vezérkarok terveit. Souchon német altengernagyot római tengerészeti attasénk idejében értesítette Olaszország várható magatartásáról, s csak rendkívüli ügyességének köszönhette, hogy a ráleselkedő angol és francia flotta elől mindkét cirkálójával, a „*Goeben*”-nel és a „*Breslau*”-val szerencsésen befuthatott a Dardanellákba. Angol felfogás szerint a két cirkáló a török vizeken történt megjelenése lényegesen közrejátszott abban, hogy Törökország a központi hatalmak oldalára állott és hadbalépett.

Mi Pólában felkészülten vártuk a túlerőben lévő ellenség támadását; de ez elmaradt. Az a francia tengeralattjáró naszád, amelynek sikerült az aknamezőn túljutnia, acélhálónkban foglyul esett, úgy hogy sértetlenül került birtokunkba, sőt később szolgálatunkba is állíthattuk. Angol és francia flottaegységek fel-feltűntek a déli Adrián, ezzel azonban felhagytak, mihelyt rájöttek egy bűvárnaszádunknak a francia tengernagyi hajó ellen végrehajtott sikeres támadásából arra, hogy ottani megjelenésük nagyon is kockázatos vállalkozás.

Családunktól már novemberben áldozatot követelt a háború. Szabolcs öcsém, vármegyénk főispánja, nem hallgatott sem rám, sem miniszterelnökünkre, aki fontosabbnak tartotta, ha állásában megmarad, hanem mint tartalékos huszárfőhadnagy önként jelentkezett harctéri szolgálatra. Lovas felderítő úton Lengyelországban hősi halált halt.

Semmi sem okoz az ember idegzetében akkora feszültséget, mint a rákényszerített tétlenség, közben pedig folytonosan tüzezi a vágy, hogy cselekedjék. Mikor Pólában hosszú időn át arra ítélt sorsunk, hogy beérjük pusztán kikötői szolgálattal. Decemberben az a meglepetés ért, hogy a „*Novara*” páncélos cirkáló parancsnoka lettem.

Ez a hajó éppen akkor készült el Fiumében és mint flotánk leggyorsabb egysége, egyenesen arra a célra épült, hogy különleges vállalkozásokat hajtson végre, amelyek érdekfeszítő feladatok megoldására nyújtanak alkalmat. Hangulatom egy csapásra megjavult.

Valamilyen géphiba miatt, alighanem hajógyári szabotázs folytán, a „*Novara*” próbajáratai csak nagysokára értek véget. Ennek az lett a sajnálatos következménye, hogy nem indulhattam a „*Novara*”-val Szmirnába, pedig a törökök nagyon várták, hogy a tengeri blokádot áttörve, lőszert vigyünk számukra. Ennek híjával voltak, mióta szállítmányaink rendszeres útvonalát a dunai aknazár használhatatlanná tette. Ez az állapot csak Románia elfoglalásával 1917-ben szűnt meg.

Az angolok partraszállása Gallipolinál és kísérletük, hogy a Dardanellákon az áthatolást kierőszakolják, igen nagy izgalmomba hozott bennünket. Valamilyen módon mégis csak a segítségére kell sietnünk szövetségeseinknek! Nagy hajókkal természetesen nem merészkedhettünk ki a Földközi-tenger keleti medencéjébe, de hát ott voltak a bűvárnaszádok. Akkoriban ezek még nem kísérelték meg a Gibraltár-i szoroson az áttörést; ez csak később sikerült. A német haditengerészet azonban szárazföldi úton küldötte el Pólába egy tengerallattjáró alkatrészeit, az általunk úgynevezett „*okarinát*”, s ezt aztán mi összeállítottuk. Parancsot kaptam, hogy az „*U. 8.*”-at, melyet von Voigt kapitány vezetett, lehetőleg vontassam el a Matapán-fokig, nehogy üzemanyagát idő előtt elhasználja. A „*Novara*” fedélzetén megfelelő álcázásokat készítettem, hogy ártatlan teherhajó külsejének látszatát keltsem, azután május 2-án kifutottunk Pólából. A szűk Otrantó-i szoroson szerencsésen átjutottunk, azonban 100 tengeri mérfölddel a Matapán-fok előtt több francia csatacirkáló észrevett bennünket. Patrasznaik vettem irányt, hogy a teherhajó szerepét tovább

játsszam. A francia hajók azonban közelebb jöttek, mire az „U. 8.”-at leoldattam és az alámerülve, egyedül indult tovább célja felé. Közben eltávolítottam az álcázás kellékeit és felvontattam a hadi lobogót. A franciák Korfuban jelentékeny erőket vontak össze és így azt várhattam, hogy miután a minket észrevevő hajóosztálytól rádiótávíron a helyzetről értesültek, az Otrantói-szorosban túlerővel állják el utunkat. Áttörésünk északra azonban mégis sikerült. Az „U. 8.” elérte a Dardanelákat, mi pedig honi kikötőnket. Ezért a hadműveletért megkaptam a vaskeresztet. Később elégtétellel olvastam abban az angol ismertetésben, amelyet Sir Julian Corbett a „*History of the Great War: Naval Operations*” című könyvében a Földközi-tengeri háborúról írt, hogy az otrantói szoros tengerzárjának ez a kétszeri áttörése a brit tengernagyi hivatalban súlyos aggodalmat keltett, s ez abban nyilvánult, hogy az addigi rendelkezéseket megváltoztatták.

Alig értem vissza Pólába, az olasz hadüzenet máris tökéletesen megváltoztatta a helyzetet. Nagyon örültünk, hogy alig félórával a hír vétele után Haus főtengernagy, flottaparancsnok felhúzatta zászlóshajóján a jelzést: „*Minden befűtendő!*” A támadás terve készen állt; minden parancsnok ismerte feladatát.

Éjjel 11 órakor egész flottánk kifutott, hogy a keleti olasz part ellen támadást intézzen Velencétől Brindisiig. Főfeladatunk abból állt, hogy az olaszok felvonulását, amihez az Adria partján vezető vasútvonal nélkülözhetetlenül fontos volt, megzavarjuk és késleltessük, míg a mi csapataink is a határra érkezhetnek. Ott csak néhány zászlóaljunk állt készenlétben, úgy hogy a Bécs felé vezetőút szabadon maradt. El is értük csakugyan, hogy az olaszok felvonulása egyidőre megakadt, mert attól tartottak, hogy Anconában partraszállunk és hadseregük háta mögött támadásra készülünk Róma ellen.

Én flottánk legészakibb csoportját vezényeltem és a „*Novara*”-val, négy torpedónaszáddal, meg a „*Scharfschütze*” nevű rombolóval Porto Corsini ellen intéztem támadást. Oda nyílik annak a hajózható csatornának a torkolata, mely Ravennát az Adriával összeköti. A csatornában bűvárnaszádok és motoros járművek jelenlétét sejtettem, s ezért a rombolónak azt a parancsot adtam, hogy farral hátráljon be oda. Az olasz

csapatok csodálatosképpen lövészárkokban rejtöztek és eleinte mozdulatlanul maradtak. Reggel öt óra tájban, mikor hajnalodni kezdett, kíváncsian előbújtak és egyik altisztjük még naivan meg is kérdezte: „*Ma che cosa volete?*” („*Ugyan mit akartok?*”) Gépfegyvereinktől kapta meg a választ. A romboló a jelzőállomás elpusztításával befejezte feladatát és az 1200 méter hosszú csatornából, most már orrával előre haladva, sebes menetben szerencsésen visszatért. Noha közvetlen közelből heves ágyútűz kísérte, mégsem érte találat, mert a magas part és a mély csatorna között jelentékeny a szintkülönbség. Ellenben az olasz ütegek néhány lövése eltalálta a „*Novara*”-t, úgyhogy Persich sorhajóhadnagy, vitéz torpedóosztályvezető és több matrózom is életét vesztette. Egyik torpedónaszádunk is megsérült; tűzmentes oldalunkra irányítottam és sikerült a rajta ütött léket annyira betömnünk, hogy a „*Scharfschütze*” kíséretében Pólába küldhettem. Ezután összes egységeimmel Trieszt felé indultam. Ugyanis azt a parancsot kaptam, hogy a Velencéből valószínűleg odatartó olasz flottaosztályt megtámadjam. Minthogy azonban repülőink jelentése szerint Velencéből egy hadihajó sem futott ki, visszarendeltek hajóhadunk zöméhez és valamennyien együtt futottunk be Pólába.

Az északi Adrián a nyugalom állandósult, délen viszont élénkség uralkodott, mert az ellenség mindent elkövetett az otrantói szoros elzárására, hogy megakadályozza tengeralattjáróink kifutását a Földközi-tengerre. A helyzet megbeszélése után a flottaparancsnok a Cattarói-öbölbe rendelt a „*Novara*”-val. Ott ugyan az ottani flottilla parancsnoksága alá tartoztam, de mozgási szabadságom érintetlen maradt. Minden vállalkozásom saját kezdeményezésemtől függött. Kifutásom napján jelentettem terveimet a flottillaparancsnoknak, aki aztán, ha szükségesnek mutatkozott, segéderőt bocsátott rendelkezésemre. A tökéletes titoktartásra rendkívüli módon kellett ügyelnünk, mert az ellenség kém szervezete feltűnően jól működött, sőt több leadóval is rendelkezett; ezeknek sehogyan sem sikerült nyomukra jutnunk. Attól a pillanattól kezdve, hogy elrendeltem a kazánok befűtését, megtiltottam minden érintkezést a szárazfölddel és a többi hajóval. Csak ezután került sor arra, hogy tisztjeimet és a legénységet terveimről tájékoztassam.

Ahhoz, hogy a személyzet a küzdelemben egész teljesítő-képességét kifejthesse, feltétlenül szükséges, hogy pihent és jóllakott legyen. Ezért minden helyiségbe riasztócsengőt szereltem; ezt a parancsnoki hídról lehetett működésbe hozni és gombját csak akkor nyomtam meg, mikor már feltűnt az ellenség, hogy a szolgálattól mentesek mindaddig nyugodtan pihenhessenek. Kifutás előtt étkeztünk.

Némelykor határozott terv nélkül is elindultam „*cserkészetre*” és többnyire szerencsével, mert vagy „*nemesvadra*”, vagy legalább is hálót vontató halászhajókra találtam, melyek búvárnaszádokra vadásztak. Elsüllyesztés előtt figyelmeztettük őket, hogy személyzetük idejében csónakba szállhasson. Embereim olyan gyakorlatra tettek szert, hogy többnyire egyetlen lövés is elegendő volt, hogy a kazánt felrobbantva a hajót elsüllyesszék.

Haditengerészetünkben az volt a szokás, hogy azokat a tengerészhadapródokat és fregatthadnagyokat, akik a hadimesterségben kevésbé váltak be, tartalékba helyezték, és ezzel módot adtak nekik, hogy a magánéletben megfelelően elhelyezkedhessenek. Elvégre némelyik emberből jobb tanár válik, mint búvárnaszádaparancsnok. Hozzánk is bevonult egy nagy gyár vezérigazgatója, aki egykor a Tengerészeti Akadémián évfolyamában első volt, de kinevezése után csakhamar tartalékba került. Tűnődtünk, mit kezdjünk vele? „*Legyen ő a mi Penkalánk*” – javasoltam. Ezt a nevet használta ugyanis az a német elhárítótiszt, aki a rejtjelek megoldása terén híressé tette magát: Rövid idő alatt aztán a mi „*Penkalánk*” is kitűnően bevált.

Egyik délután egyenesen berontott a fülkémbe és izgalomban fulladozva, jelentette, hogy Péter szerb király azon az estén Durazzóban olasz rombolóra száll és Brindisibe készül. Ez szerbiai hadjáratunk eredményes befejezése után történt, mikor a szerb hadsereg maradványai Montenegróba és Albániába vonultak vissza. Nem kérdezősködtem sokat, hanem parancsot adtam, hogy nyomban fűtsék be az összes kazánokat. Utunkon három torpedónaszád kísért. A megjelölt időpontra ugyan már nem érhattünk el Durazzóig, de megkísérelhettük az olasz romboló útját elvágni. Magas hullámokat verve, erős

sirokkó fujt, az ég azonban felhőtlen volt és a közelgő holdtölte látásunkat kitűnővé tette. Több órán át cirkáltunk a Durazzó-Brindisi közötti útvonalon, de hajót egyet sem látunk. Két nap múlva jelentette hírszolgálatunk, hogy a király pontosan hajóra szállt, de mindjárt tengeri beteg lett és emiatt lemondott az átkelésről.

Más alkalommal az én „*Penkalám*” azt jelentette, hogy az ellenség titkos táviratai valamilyen flottáról tettek ismételten említést, amely a Lovcsenen szétlőtt ütegek pótlására ágyúkat, a montenegrói és a szerb hadsereg számára pedig lőszert és élelmet készül szállítani. Azt azonban nem sikerült megállapítania, hogy ez a flotta honnan és mikor várható, és hogy kikerodás a majd hol történik. Mérlegeltem a helyzetet és úgy találtam, hogy Durazzó távol esik Montenegrótól, viszont Antivári nagyon is közel fekszik a Cattarói-öbölhöz, tehát valószínűleg az albániai San Giovanni di Medua kikötője lesz a kérdéses hely. Ezt akkor a szerbek tartották megszállva.

Flottillánk parancsnokától négy rombolót kértem, hogy magunkat az esetleges túlerő lerohanó kísérletével szemben biztosítsam.

Velük aztán este 11 órakor kifutottunk szerencsét próbálni. Döntően fontos volt, hogy a kikötő bejáratánál a hullámtörő gáthoz, – ahol tudunkkal tíz löveg állt készenlétben, – teljesen észrevétlenül juthassunk el. Természetesen minden fényt eloltottunk. Közvetlenül a sziklás és meredek albán part tövében haladtunk előre San Giovanni felé és elértük a hullámtörő gátat. Ott állt ellőttünk az a magányos, egyemeletes épület, amelyben valószínűleg az üteg legénysége aludt. Egyetlen sortüzünk elegendőnek bizonyult, hogy a ház eltűnjék a föld színéről és ezzel az üteg is cselekvőképtelenné vált.

Dobogó szívvel haladtam befelé a kikötőbe. Vajjon találunk-e ott valamit? Amint beláttunk a kikötőbe, nagy örömmünkre megállapíthattuk, hogy az tele van hajókkal. Mint utóbb megtudtuk, ezek mind éppen az előző estén érkeztek. Ez aztán szerencse! Ha egy nappal előbb jövünk, üres kikötőre találunk; viszont, ha egy napot késünk, a szállítmány jórészt már kirakhatták volna. A hajók személyzetének időt adtam a partraszállásra, azután kis távolságból tüzet vezényeltem. Az

egyik hajó a levegőbe repült, a másik lángtengerbe borult, a harmadik csendesen elsüllyedt. Az a vitorlás, mely különösen feltűnő sárga lánggal égett, alighanem sóval volt tele. Még gazdag zsákmányt is szereztünk, amennyiben az egyik hajó tüzet elsüllyesztéssel eloltottuk és ezzel lehetővé tettük, hogy nagy konzervrakományát később kiemeljék és annak Albániában harcoló hadseregünk jó hasznát vehesse.

Körülbelül már el is végeztük dolgunkat, mikor a város feletti magaslatokon a tábori tüzérség végre felébredt. Azonban olyan rosszul lőttek, hogy jó negyedóra tellett, amíg lövedékeik megközelítettek bennünket. Helyünket állandóan változtatva, elértük, hogy másfélórás hadműveletünk alatt mindössze egy telitalálatot kaptunk. A hajókórházba csapott be és megfosztott bennünket derék osztályvezetőnkől, aki azonkívül kitűnő labdarúgó csapatunk kapitánya és a hajómon összehozott cigányzenekar kiváló primása is volt. Összesen 23 hajót és vitorlást süllyesztettünk el és meglehetősen indulhattunk haza, ismét közvetlenül a part tövében. Csak San Giovanni megszállása után tudtuk meg; hogy a kikötőt háromszoros aknazár védte. Mi az utolsó aknazár mögött surrantunk be és ki a part mentén. Hadműveletünk hasznos előkészítő lépésnek bizonyult a Lovcsen ellen 1916-ban végrehajtott ostromlók számára.

Hazatérésünk közben jelentette „*Warasdinec*” torpedórombolónk, hogy egy ellenséges búvárnaszád zátonyra futott. Ez a francia „*Fresnel*” tengeralattjáró volt, mely a Bojana folyó torkolatának homokzátonyán feneklett meg. Oda küldtem motorcsónakon egyik tisztemet, hogy a francia személyzetet szállítsa át fedélzetünkre és a búvárnaszád elvontatásának lehetőségét is megállapítsa. Erről azonban le kellett mondanunk, mert a naszád elejét szétroncsolta egy torpedó, mely a csövben robbant fel. A személyzet csak néhány lövésünk után adta meg magát. A franciák parancsnokát, R. Jouen sorhajóhadnagyot egészen kétségbe ejtette a dolog. Már hetek óta ezeken a vizeken ólálkodott minden eredmény nélkül és éppen most kellett zátonyra futnia, azon az egyetlen ponton, ahol ezen a sziklás partvidéken egyáltalán lehetséges. Igyekeztem megvigasztalni úgy, ahogy tudtam.

Visszatérve a Cattarói-öbölbe, hadifoglyainkat internálták. Másnap eltemettük hősi halottunkat és egy francia matrózt, aki sebesülésébe útközben belehalt. Koporsóját a francia trikolor borította és ugyanannyi koszorút kapott, mint az én osztályvezetőm. Jouen parancsnoknak megadtam címemet és kértem, ha bármire szüksége volna, forduljon hozzám. Kérésére aztán küldtem is egyszer számára francia könyveket.

Az első világháború után a francia követ kérésére két párisi újságíró fogadtam. Intervju dolgában rendszerint igen tartózkodó vagyok, mert könnyen adhatnak az ember szájába olyasmit, amit sohasem mondtam. A két francia azonban készségesen alkalmazkodott kívánságomhoz, hogy fogas kérdések feltevését mellőzzék. Egyedül a „*Fresnel*” pusztulásának részletei iránt érdeklődtek. A „*Temps*”-ban ezután megjelent tudósítás nem eshetett kifogás alá, eltekintve attól, hogy az újságíró „*Fresnel*” helyett „*Monge*”-nak nevezte a kérdéses bűvárhajót. A „*Monge*” első tisztje erre cáfolatot írt a „*Temps*”-ban; Jouen, az egykori sorhajóhadnagy azonban megerősítette a tudósításban foglalt tényállást, rámutatott a névcsereére és igen szíves hangon emlékezett meg arról a lovagias bánásmódról, amelyben bajtársaival együtt részesült. Ilyen fajta megjegyzésre a második világháború eseményeivel kapcsolatban sajnos már nem igen adódott alkalom.

Abban az időben Durazzo-ba készültem valamilyen vállalkozásra. Mikor már közeledtem a kikötőhöz, füstfelhőket pillantottam meg kint a tengeren. A parthoz lapultam és beszünttettem II. kazánjaim táplálását, hogy minél kevesebb legyen a füst, ami az ellenség figyelmét magára vonhatná. Azonban már felfedeztek bennünket és én is megállapíthattam, hogy az ellenséges erő egy angol csatahajóból, meg egy gyorscirkálóból áll és hogy az utóbbi ha nem is nagyobb, de jobb fegyverzetű, mint a „*Novara*”. Így hát, sajnos, nem lehetett mit kezdeni. Vissza kellett indulnom. A cirkáló nyomomba szegődött és nemsokára meg is kezdte a tüzelést, de olyan távolságról, amilyent a mi lövegeink nem érthettek el.

Nem éppen felemelő érzés, nyúl módjára futásban keresni a menekülést. De a legkisebb géphiba is már elegendő lett volna, hogy a csatahajó megközelíthessen és egyetlen lövésével

elintézhessen bennünket. Viszont a „*Novara*” találatai úgy peregnének le a páncélatárról, mint a falra vetett borsó. Kis antennámról azt üzentem angolul a cirkálónak: „*Ha harcolni akar, én készen vagyok rá, de küldje el nagy testvérét!*” Nyomban megjött a válasz: „*I would but I can't.*” (Magam is szeretném, de nem tehetem!)

A csata aztán egy idő múlva félbeszakadt, mert a „*Novara*” bizonyult gyorsabbnak. A dolog vége az lett, hogy mikor legközelebb Pólába befutottunk, mosolyogva megróttak, mert az ellenséggel „*csevegésbe*” bocsátkoztam.

Sajnos elkerülhetetlenné vált akkor Pólába mennünk, mert a „*Novara*” sürgős javításra szorult. Ez a körülmény tette az ellenség számára lehetővé, hogy a megvert szerb hadsereg maradványát, mely az ellenség adatai szerint 134.000 emberből állott, Durazzóból Korfuba zavartalanul átszállíthassák. Nem vállalkozhattam harcra olyan hajóval, melynek sebessége 4-5 tengeri mérfölddel csökkent. Abban reménykedtem, hogy Pólából, ahol egyedül lehetséges javítást végrehajtani, még idejében visszatérhetek. Terv szerint a „*Novara*”-val és néhány torpedórombolóval nagyszámú ellenséges kísérő hajó közé vegyültem volna, mintha közéjük tartoznék és aztán néhány torpedó kilövése után észrevétlenül eltűntem volna. Még akkor sem fenyegethetett elháríthatatlan veszély, ha fel is fedeznek, mert a három nemzet egységeiből álló, vegyes kötelék aligha szánhatta magát tüzelésre, hiszen környező saját erőit veszélyeztethette volna.

Ha szabad délelőttöm akadt, partraszálltam, hogy mozogjak kissé. Egyik ilyen sétám közben egy erdei tisztáson meglepetésemre ott pihenő gyalogezredre akadtam. Magyar szót hallottam és hamarosan megtudtam, hogy a szegedi ezred katonái, s az Isonzo arcvonáról kerültek ide. Nemsokára még két magyar ezreddel találkoztam. A cseh csapatokat váltották fel. Úgy látszik, gondoltam, komoly dolog készül.

Három hatalmas mozsarat is felállítottak és azok 1916 januárjának egyik reggelén megkezdték a Lovcsen mentenegrói ütegeinek bombázását. Hogy a nehéz hajóágyúk bevetése is lehetővé váljék, csatahajóinkat előbb a víztükörhöz képest hegyes szögben megdöntöttük. Cirkálóinkkal pedig a nyílt ten-

gerről lőttük a montenegrói csapatokat; ezek néhány jól irányított sortüzünkre súlyos veszteséggel visszavonultak.

Aki megfordult már azon a remek úton, melyet utászaink Cattaroból, – vagy ahogyan a délszlávok nevezik: Kotorból – a csaknem 1800 méteres Lovcsenen át Cetinjéig építettek, csakis az ítélni meg, hogy milyen óriási erőfeszítésbe kerülhetett ennek a hegynek a meghódítása. A támadásnak sűrű köd kedvezett és az is előnyösnek bizonyult, hogy hajóágyúink elhallgattatták az ellenség legveszélyesebb ütegét a Kuk-fennsíkon; ennek legénységét súlyos lőszerrobbanás pusztította el.

Estére friss bóra támadt és eloszlatta a ködöt. A hatalmas Lovcsen úgy csillogott, mint valami karácsonyfa. Mindenfelé tábornüzek égtek rajta és a csúcán büszkén szárnyalt a mi hadilobogónk.

Ezzel megnyílt számunkra a „*Fekete Hegyek*” országának kapuja. Csapataink győzelmesen nyomultak előre Montenegrón keresztül, messze be Albániába.

1916-ban a november 22-ére forduló éjjelen azzal a jelentéssel ébresztett fel első tisztet, hogy I. Ferenc József király és császár Ő Felsege néhány órával előbb, röviddel 9 óra után örökre lehúnyta jószágos szemét. Háziorvosa tanácsa ellenére íróasztala mellett töltötte el még az egész napot és lefekvéskor parancsot adott, hogy félnégykor keltsék, mert – mint környezetének mondotta „*Munkámat még nem fejeztem be.*”

Másnap reggel lobogóinkat félárbócra eresztettük. Engedélyt kértem a flottaparancsnoktól, hogy résztvehessek a gyászünnepségen. A „*Novara*”-t éppen javították, az engedélyt megkaptam. Jelen voltam a bécsi Szent István-templomban a méltóságteljes, megható és szomorú szertartáson, s utána elkísértük a koporsót a kapucinusok sírboltjába. Érezte, tudta mindenki, hogy a sírbolt ajtaja azt az örökre elmúlt korszakot is lezárta, amelyet legjobban az elhunyt uralkodó testesített meg.

Károly király és császár Ő Felsege Ausztria-Magyarország történelmének legnehezebb idejében vette át az uralkodás terhét, új emberek jöttek vele, a régi gárda eltűnt. Az új uralkodó 29 éves volt akkor; telve a legjobb szándékkal, a körülmények azonban ellene szegültek. A sors úgy akarta, hogy a Ferenc Józseftől átvett örökséget ne bírja megőrizni.

Első találkozásom új uralkodónkkal sok évvel korábban történt. Tizennégy éves volt, amikor bátyám bemutatott. Ottó főherceg ugyanis őrá bízta fia lovaskiképzését. István bátyám abban az időben mint a katonai lovaglótanárok bécsi képzőintézetének tanára működött, egyúttal parancsnoka vadászcsapatuknak és teljes hét éven át „*Master of hounds*” (falkames-ter). Károly főherceg a falkavadászatok idejét mindig nála töltötte Holicson. Később, szárnysegéd koromban gyakran találkoztam vele, mert édesanyja, Mária Jozefa főhercegnő sok esetben meghívott magához feleségemmel együtt. Ha Károly főherceg alkalomadtán Pólába jött, mindig hívatott engem. Ferenc József Ő Felsége kíséretében a főherceg és Zita Bourbon-Pármái hercegnő esküvőjén is résztvettem. Ferenc József Schwarzauba utazott, hogy személyesen köszöntse az ifjú párt; a menyegzői lakoma után Zita hercegnőt főhercegnővé; nevezte ki.

Feljethetetlen élményem az ifjú uralkodó magyar királlyá koronázása. Ez 1916. december 30-án történt Budapesten és ott én is jelen lehettem. A budai vár szűk utcáit, ahol a koronázási menet elvonult, díszítményeket hordozó oszlopok és zászlótartó árbócok ékesítették; ezeken váltakozva pompáztak Magyarország, a székesfőváros, valamint a királyi pár színei és címerei.

Magyarország bizonyára az egyetlen állam, ahol az uralkodó csak a koronázás megtörténtével lép királyi jogai teljes birtokába. A koronázás parlamenti cselekmény, amelyen az országgyűlés mindkét háza résztvesz, miután együttes ülését a szertartás idejére felfüggesztette. A képviselőház és a főrendi-ház tagjai tehát mind jelen voltak. Korán reggel megindult már a pompás fogatok felvonulása a Mátyás-templom elé; ennek belsejét piros kárpit és szőnyegek díszítették. A magas állami méltóságok viselői valamennyien megjelentek, úgyszintén a főhercegek, a pápai nuncius és Ferdinánd bolgár cár is, aki fiatalkorában magyar huszártisztként szolgált és a Coburg meg a magyar Koháry hercegi családok egyesült ágából származott. Az urak ragyogó magyar díszviseletet hordtak; ha pedig nap-sugár vetődött a hölgyek karzatára, úgy csillogott a templom,

mintha a legnagyobb ékszerbolt összes szekrényeinek kincseit tárták volna elénk.

A királyi várpalotából közeledett az ünnepi díszmenet. Élén huszárszázad haladt, ezután az udvari méltóságok jöttek díszhintaikon, majd a magyar testőrség következett lóháton és remek díszgyejenruhájában, vállán párduckacagánnyal, csákóján kócsagtollas forgóval pompás látványt nyújtott. A királyi pár aranyozott hintóban foglalt helyet, velük szemben magyar díszkontösben Ottó főherceg, a kis trónörökös ült. A királyné is gazdagon hímzett, remekbe készült, magyar díszruhát viselt.

A koronázás a templomban a sokszázados, hagyományos szertartás szerint folyt le. Csernoch János, Magyarország bíboros hercegprimása előbb felkente a királyt, azután Tisza István gróffal, a nádorhelyettes miniszterelnökkel együtt ünnepélyesen ráhelyezte a király fejére Szent István koronáját. A királyné jelképes megkoronázása a hagyomány szerint történt: megérintették vállát a Szent Koronával. Ekkor a királyné és a trónörökös elhagyta a templomot és a nyolc lipicai vonta, ragyogó üveghintóban visszavonult a királyi várpalotába. A király pedig új méltóságának jogát első ízben gyakorolva, a háborúban különösen kitűnt huszonnégy magyar tisztet Szent István pallosával aransarkantyús vitézzé ütötte.

A templomi ünnepség ezzel végetért, és a király néhány lépcsőn fölment a Mátyás-templom előtt emelkedő Szentháromság-szobor talapzatára, s ott letette az esküt a magyar alkotmányra. A király vállát Szent István ősi palástja borította; ezen az előző estén a királyné, összes elődei példáját követve, néhány öltést tett. Eskütétel után a király teljes koronázási díszben lóra szállott; jobb kezében a kivont kardot, baljában pedig a jogart, meg a szárat tartotta. A koronázási díszmenet most elindult és a királyt a várpalota előtt emelt koronázási dombhoz kísérte, melyet az ország valamennyi vármegyéjének a földjéből hordtak össze. Ezúttal is a huszárok mentek az élen, azután a Szentkorona összes országainak lobogóit vitték előkelő lovasok, majd az ország első méltóságai, a zászlósurak következtek ugyancsak lóháton. Közvetlenül a király előtt Tisza gróf, a nádorhelyettes lovagolt.

A menetet a magyar testőrség lovas szakasza zárta be. A várpalota elé érve a menet résztvevői a domb köré sereglettek, melyre a király, fején a Szentkoronával, felvágatott. A hófehér mén a domb tetején felágaskodott, miközben a király délnek és nyugatnak, északnak és keletnek fordulva egy-egy vágást tett kardjával annak jeléül, hogy az országot megvédi, bármelyik irányból is fenyegetné veszély. Erre a királyi aktusra, mely lovasteljesítménynek is csodálatos volt, minden oldalról szünni nem akaró, lelkes éljenzés harsant fel;

A király ezután lelovagolt a várpalotához, s itt azután a jelképes koronázási lakomához ült, melyen az udvari asztalnokok szolgálták fel a fogásokat. A főpohárnokmester megtöltötte a király poharát, mire a nádorhelyettes felköszöntötte Ő Felségét, s ő viszont a magyar nemzet boldogulására mondott áldomást.

Ebben az ünnepélyes és magasztos pillanatban az uralkodó megnyerte mindenki szívét. Azonban az ünnepi hangulat nagyon hamarosan elszállt és helyébe aggodalom költözött. Nyugtalan érzéssel tértem vissza flottánkhoz a Cattaro-i öbölbe.

A koronázás után is arattak ugyan még szárazföldön, meg vízen is győzelmeket a központi hatalmak, de ezek már nem tudták a forradalmat és az összeomlást feltartóztatni.

AZ OTRANTÓI TENGERI ÜTKÖZET.

1917. február 1-én megkezdődött a német tengeralattjárók korlátlan háborúja. Ezt az elhatározást a tengerészeti stratégia szempontjai mindenestre megokolták. Az elsüllyesztések száma a 80 ezer bruttó-regisztertonnás havi átlagról áprilisban 210 ezerre szökött fel. Azonban erősen vitatható, hogy ez a lépés politikailag helyes volt-e? Erre csak abban az esetben lehetne határozottan válaszolni, ha teljesen kétségtelen lenne: az Egyesült Államok máskülönben nem avatkozott volna bele a háborúba. Az nem kétséges, hogy a tengeralatti háború felfokozása nagy lendületet adott az Egyesült Államokban jelentkező beavatkozási törekvéseknek. Az is valószínű, hogy ha a legfelső német hadvezetőség – melynek élére 1916. augusztus 29-én Hindenburg és Ludendorf került –, akkor sejti, hogy néhány héttel később az orosz harcvonal összeomlik, várt volna ez elhatározása végrehajtásával. Ez összeomlás után a tengeralatti háború feleslegessé is vált volna.

A monarchia csak vonakodva járult hozzá a német javaslatához. A király ingadozott; Czernin gróf külügyminiszter és Tisza gróf magyar miniszterelnök ellenezték. Az ügyet Haus tengernagy, flottaparancsnok álláspontja döntötte el, akit a Hofburgban tartott tanácskozáson Zimmermann német külügyi államtitkár és von Holtzendorf tengernagy, bécsi német tengerészeti attasé, támogatott.

A Földközi-tengeren akkor 32 német és 14 osztrák-magyar búvárnaszád tartózkodott; a háború kitörésekor még csak nyolc. Ha ugyan most már veszélytelenül is használhattuk a Cattaro-i öblöt, azért Cap Santa Maria di Leuca és Fano, meg Korfu szigete között az Adria szűk kijárata, az úgynevezett „üvegnyak”, mégis erősen megnehezítette hadműveleteinket, mert a szövetségesek mindent elkövettek, hogy minél jobban „bedugaszolják”. Erre a célra torpedónaszádaik és rombolóik igen sűrű őrzáratos szolgálatot rendszeresítettek. Alighogy felbukkant a vízből egy búvárhajó periszkópja, a rombolók máris

rámentek és elárasztották vízbombáikkal. Azonkívül egész flottányi halászgőzöst gyűjtöttek össze és ezek hosszú hálókat vontattak. Ezek eleinte 20, de később már 40 méternyire merültek a tengerbe, tehát olyan mélyre, amennyire az akkori búvárhajók egyáltalán alámerülhettek. A hálókra még bombákat és riasztóberendezéseket is szereltek.

Valamennyi búvárhajóparancsnokkal, aki csak befutott az öbölbe, kimerítően megbeszéltem mindig a helyzetet. Egyhangúan azt vélték, hogy a zár áttörése egyre nehezebbé válik, sőt már szinte lehetetlen. Elhatároztam tehát, hogy odakint megvizsgálom a helyzetet.

A hadműveletet gondosan előkészítettük. Kérésemre a flottilla parancsnoka rendelkezésemre bocsátotta a „*Heigoland*” és a „*Saida*” cirkálókat, mindkettő Novara típusú volt, továbbá a „*Csepel*” és a „*Balaton*” rombolókat. Az ellenség félrevezetése végett ismét álcázáshoz folyamodtam. A három cirkáló nagyárbócat leszereltem és helyébe olyan rövidebbet állítottam, mely a cirkálók távlati képét a rombolókéval tette hasonlónak.

1917. május 14-én este futottunk ki. A két romboló Liechtenstein herceg korvettkapitány vezetése alatt, mint *felderítő*, egy órával előttünk indult és mi a cirkálóinkkal aztán nyomon követtük. Úgy számítottam ki az időnket, hogy az Otrantói-szorost közvetlenül megelőző magasságot akkorra érjük el, mikor a derengés a célzást már éppen lehetővé teszi. Azt terveztem, hogy ezen a ponton a cirkálók majd sugáralakban szétváljanak, és pedig a „*Novara*” keletnek Fano felé, a „*Heigoland*” középen délnek, végül a „*Saida*” nyugatnak Cap Santa Maria di Leuca irányában.

Hajnali három órakor dél felől ágyúdörgést hallottunk; rombolóink Brindisibe tartó hajókaravánra találtak és jó munkát végeztek. Mindkét nagy gőzöst és a kísérő rombolót is elszüllyesztették.

Időközben közeledtünk ahhoz a ponthoz, ahol majd utaink a terv szerint elválnak. De alig haladtunk túl rajta, hálót vontató hajókba ütköztünk; ezeket annak idején „*driftec*” elnevezéssel jelölte meg a hajósnyelv. Személyzetüknek figyelmeztetést adtunk de nem valamennyi szállt nyomban csónakra.

Némelyek tüzeltek ránk gyorstüzelő ágyújuktól, míg a kazánjuk fel nem robbant, vagy a hajójuk fel nem borult. A csónakra szálltakat felvettük fedélzetünkre.

Feladatunkat teljesítettük. A három cirkáló összesen 21 halászhajót semmisített meg és 72 foglyot vett a fedélzetére. Saját kárunk jelentéktelen volt. A „*Novara*”-t olasz tengeri repülőgép támadta meg, de sikertelenül.

Cirkálóink ismét összegyűltek és egymás nyomában haladva, hazafelé tartottak; előttük nagy távolságban a rombolóink.

A „*driftec*”-ek előzően röppentyűkkel és szikratávíróval riasztó jelzéseket adtak, s erre Valonából nagyszámú romboló futott ki felénk. Tűzharc fejlődött közöttünk, de az ő ellenséges romboló már hét perc múlva elfordult Valona irányába. Azt természetesen nem akadályozhattuk meg, hogy az érintkezést fenn ne tartsák velünk és így módjukban állott, hogy a környékbeli ellenséges erőket minden mozdulatunkról értesítsék.

Körülbelül egy időben kaptunk jelentést a Liechtensteincsoporttól és repülőinktől, hogy Durazzo magasságában jelentékeny ellenséges erőt vettek észre, mely nyilván Brindisiből jött és bizonyára arra törekszik, hogy hazatérésünk útját elzárja. Kezdetben két angol és egy olasz cirkálóról, meg két rombolóról szereztünk tudomást.

Míntehogy ismertem helyzetünket, könnyű lett volna más irányt vennem és kitérnem útjuktól, hiszen sebességüket tudva, a magunkéval összevethettem. Azonkívül ekkor azt jelentette Liechtenstein szikratávírója, hogy elállták útját az öböl felé és félő, hogy a parthoz szorul. Erre szembe fordultam az ellenséggel. Mihelyt ez észrevette közeledésünket, szabadjára hagyta rombolóinkat és teljes gőzzel ellenünk indult. A mi rombolóink útközben elsüllyesztettek egy olasz rombolót és sértetlenül értek haza.

Flottillánk parancsnoka átlátta a helyzetet és szikratávírója kérdést intézett hozzám, hogy kifusson-e támogatásunkra? Azt feleltem, hogy eredményre számíthatunk, ha az ellenséget közrefogjuk.

Amint az ellenséges cirkáló csoport lőtávolságra ért, párhuzamos irányba helyezkedett el és 9 óra 28 perckor megkezdte a tüzelést. Az élen ekkor már az olasz helyén angol cirkáló állott.

Az angol cirkálónak már első lövései alig néhány méterrel a „*Novara*” orra előtt csaptak be, és pedig pontosan hajónk irányvonalába. A távolság nagyobb volt, mint amennyire saját ágyúink hordtak; ezért elrendeltem elkődösítésünket, hogy annak takarása alatt előrejutva, olyan közlről vehessem fel a harcot, amilyenről már esetleg torpedóink is érvényesülhetnek. Számíthattam arra, hogy az ellenség a ködösítésből nem közeledésünkre, hanem a csatából való elvonulásunkra következtet és ezért majd maga is felénk siet.

Mikor úgy véltem, hogy távolságunk már megfelelő, kifutottam a ködből és ismét beálltam északnyugati irányba. A balról felénk tartó rombolókat tűzünk elűzte. Most 4.700 és 10.000 méter közötti távolságból heves tűzharc kezdődött a párhuzamos irányban haladó kötelékek között. Az ellenséges cirkálók tüzeit jól és pontosan irányították. Legerősebben a „*Novara*”-t lőtték, mint kötelékünk vezérhajóját. Az első találatok jelentéktelenek voltak, de később komolyra vált a helyzet. Találat érte a parancsnoki hidat és hajózási fülkénket rommá lőtték. Egyik ágyúnk harcképtelenné vált és tüzek is keletkeztek, ezeket azonban sikerült eloltanunk. Viszont az ellenséges hajókon is kétségtelenül megállapíthattuk ismételt találataink hatását.

10 óra 10 perckor gránát robbant közelemben és megsebesített. Öt gránátszilánk hatolt lábszáramba; egy repeszdarab pedig, mely kilónyi lehetett, lesodorta sapkámat, de nem sebzett meg. A később megtalált darabon felismertük elégett sapkám hozzáragadt részeit. Köpönyegem, egyenruhám, szóval egész öltözetem – cipőmtől és harisnyámtól kezdve fel a mellemig – teljesen leégett rólam, de közvetlen égési sebet nem kaptam. Azonban úgy éreztem magam, mintha fejszével fejbe vágta volna. Könnyebb gázmérgezés is ért és elájultam, de hamarosan magamhoz tértem, hiszen bőségesen öntötték rám a vizet, hogy égő ruhámat eloltsák.

Azután hordágyon a fedélzet elejére vittem magam, mert ott megfelelő kilátás kínálkozott. Hajóm vezetését Szuborits sorhajóhadnagynak, kitűnő első tisztnek akartam átadni, azonban azt a szomorú jelentést kaptam, hogy elesett. Így aztán a „Novara” parancsnokságát Witkovski sorhajóhadnagyra, a rangban következő tüzérségi tisztre ruháztam, s ő az egész ütközet alatt a fedetlen felső hídról vezette a tüzet és a parancsnoki teendőket is kifogástalanul intézte. A flottaosztály vezetését továbbra is megtartottam.

10 óra 35 perckor súlyos találat érte hajónkat. Ez a hátsó turbinahelyiségbe vágott be és szétrombolta a kondenzátorcső vezetéket. Tizenhat kazánunk közül nyolcban el kellett oltanunk a tüzet. Lassan ugyan még mozoghattunk volna, ha a tenger vizét használjuk, de nem akartam, hogy kazánjaink tönkremenjenek és ezért közöltem testvérhajóinkkal, hogy a „Novara” saját erejéből már csak tíz percig haladhat előre. A kazánok tüzeit kikaparták és eloltották; hajónk mozgásképesége megszűnt. Időközben azonban az angolok tüze is észrevehetően meggyengült; az ellenség 11 óra felé délnyugatnak fordult és egyesült a délről utána jött rombolókkal.

A „Saida” 11 óra 20 perckor megközelítette a „Novara”-t, hogy vontató kötéltre vegye, míg a „Heigoland” a „Novara” és az ellenség közé helyezkedett, hogy a műveletet fedezze. Ez alatt a tüzelést kölcsönösen folytattuk. Mind a „Quarto” nevű olasz cirkálónak, mind az ellenünk torpedótámadásra készülő rombolónak előretörését visszavertük. Purschka lovag sorhajókapitány, a „Saida” parancsnoka, a gránáteső ellenére is kifogástalanul hajtotta végre a nehéz műveletet. Közben még újabb repülőtémadások ellen is kellett védekeznünk és egy repülőgépet le is lőttünk.

Már-már azt hittük, hogy megkönnyebbülten lélegezhetünk fel, azonban délről újabb füstoszlopok tűntek fel. Hamarosan felismerhettük, hogy még egy olasz cirkáló és több romboló közeledik.

Az egész ellenséges kötelék –, mintegy tíz egység – mihelyt egyesült, arcvonalba fejlődött és ellenünk fordult. Válságos pillanatok következtek. A helyzet, tekintettel a túlerőre és a „Novara” benuhátrására, reménytelennek látszott. Az ellenség-

ges flottaosztályt hordágyamról magam nem láthattam. Megkérdeztem tehát Witkowskit, hogy mi van készülöben. Távcsovén át huzamosabban szemügyre vette a helyzetet és csak azután válaszolt:

„*Úgy látszik, megfordulnak és elhagyják a harcteret*”.

És csakugyan felhagytak a harccal és Brindisi felé fordultak. Ez 12 óra 7 perckor történt. Néhány felcsapó és összeomló vízoszlop még jelt adott az utolsó ellenséges gránátok bevágódásáról. Aztán eltűnt az ellenség a déli szemhatárra boruló párázatban, miközben észak felől egyre határozottabban bontakozott ki a mi „*St. Georg*” páncéloscirkálónk és a Cattarói-öbölből segítségünkre siető többi egységünk, közöttük torpedónaszádaink füstfellege.

Acton olasz tengernagy, aki a vezető angol cirkálón tartózkodott, túl nagyra tartotta a kockázatot, hogy harcot kezdjen a velük szemben fölényben lévő páncéloscirkálónkkal, amelyhez még a partvédő „*Budapest*” is csatlakozott. Inkább lemondott tehát arról, hogy a megbénult „*Novara*”-val végezzék.

A „*Saida*”, vontatókötelén a „*Novara*”-val, 12 óra 25 perckor hazafelé indult és hamarosan egyesült Ő Felsége „*St. Georg*” hajójával és torpedóegységeinkkel; ezek viharos hurrá-kiáltásokkal köszöntöttek bennünket. 24 órával kifutásunk után ismét ott horgonyoztunk a Cattarói-öbölbe.

A mi három cirkálónk összesen 27 darab 10.5 centiméteres löveggel rendelkezett. Velünk szemben két angol és két olasz cirkáló valamint 11 olasz és 3 francia romboló harcolt és a tüzerejük 33 darab, a mienknél nagyobb átméretű 12 és 15 centiméteres lövegből, azonkívül még 56 kisebb átméretű ágyúból állott. Tonnára a mi kötelékünk 12.200-at, ellenfelünk pedig 25.932-t tett ki, vagyis több mint kétszer annyit.

Ellenfelünk a hálót vontató halászhajóiból 23-at vesztett, továbbá 2 szállítógőzöst, 2 rombolót és 1 repülőgépet. Azonkívül zászlóshajóját, a „*Dartmouth*”-t, a brindisii kikötő bejárata előtt német búvárhajó kétszeri, eredményes torpedótalálata érte. A francia „*Boutefeu*” nevű romboló a „*Dartmouth*” segítségére sietett, de aknára futott, amelyet ugyanaz a búvárhajó rakott le és elsüllyedt. Viszont mi egyetlen hajót sem

vesztettünk, az Otrantói-szorost pedig újra szabaddá tettük a bűvárhajók számára. Bebizonyítottuk, hogy a „driftec”-ek alkotta tengerzár áttörhető, sőt fel is göngyölíthető. Ezt az ellenség is felismerte –, amint az később saját tudósításaiból kiderült – és ennél fogva ezután halászgőzőseit huzamosabb tartamra csakis nappal vetette be, úgy hogy a bűvárhajók az Otrantói-szoroson éjjel szabadon haladhattak át.

A háború után a leánycserkészek nemzetközi összejövele alkalmából Budapesten járt Mark Kerr angol tengernagy felesége és magával hozta számomra férje levelét, aki annak idején az adriai angol hajóraj parancsnoka volt. A tengernagy abban tudomásomra hozta annak a táviratának szövegét, amelyet az otrantói tengeri ütközet után a brit admirálisnak küldött.

„Semmi kétség sem fér hozzá” – mondja többek között ez a távirat –, „hogy az osztrák-magyar cirkálók magatartása egészen rendkívüli módon lovagias volt. Ha valamelyik driffter felvette a küzdelmet és vonakodott megadni magát, a cirkálók nem süllyesztették el, hanem ha már harcképtelenné vált, úszni hagyták. Ez a magatartásuk valóban teljes mértékben megfelel a tengerész lovagiaság tiszteletreméltó régi hagyományainak”.

A Cattaroi-öbölbe történt befutásunk után átszállítottak a kórházhajóra. Feleségem éppen akkoriban kapott engedélyt meglátogatásomra és már egy nappal kifutásunk előtt megérkezett, mert vállalkozásunk tervszerű végrehajtásában váratlan késedelem állott be.

Így azután a harccal járó izgalmakból ő is kivette részét, amennyiben flottillánk parancsnokától a küzdelem fordulatairól állandóan értesült. Minthogy tudta már, hogy megsebesültem, a kórházhajón várakozott reám. A viszontlátás örömeiben fájdalmaim csekélyebbeknek tűntek és boldog voltam, hogy mindjárt a legjobb, legügyesebb és legszeretetteljesebb ápolónő kezébe kerültem.

A „Novara”-t ideiglenesen kijavították. Mihelyt annyira felépültem, hogy továbbszállításom lehetségessé vált, a pa-

rancsnoki hídon hordágyon fekve, magam vezettem szerencsésen Pólába a tengerészeti arzenálba. Ezzel nem színpadi hatásra vadásztam. Az Adria abban az időben csak nehezen hajózható és igen veszélyes tenger volt. Ellenséges tengeraltjárók leselkedtek. Előre sejtettem, hogy jó „*Novara*”-mat utoljára vezetem és ezért ragaszkodtam hozzá, hogy személyesen vezessem haza. Egészen kitűnő tisztjeimben minden tekintetben megbízhattam; de különösen nehéz helyzetekben mindig magam vezettem a hajót, s így én rendelkeztem a legnagyobb gyakorlattal.

Bécsbe szállítottak műtétre; de Eiselsberg professzornak, a híres sebésznek tanácsára hat hétig erősödnöm kellett, míg műtétre sor kerülhetett. Badenben kis lakást béreltünk, Eiselsberg magával hozta Biel professzor fülszakértőt is, mert a robbanás nem nagy kímélettel bánt el dobhártyáimmal. Azt találta, hogy nem segíthet rajtam. A természet helyreállító ereje azonban lassanként érvényesült, úgy hogy idővel ismét hallani kezdtem; majd annyira javult a hallásom, hogy akivel négy szemközt beszélgettem, már észre sem vette, hogy fülemet baj érte. Csak ha többen beszélnek egyszerre, vagy egyéb zaj zavar, akkor sokszor nem hallok jól.

Amint sebeim kissé begyógyultak, haza kívántam menni Kenderesre üdülni, s végre Eiselsberg professzor is beleegyezett. Jobb lett volna, ha tanácsát követem és kezelése alatt maradok, mert Kenderesen az orvos túl buzgón foglalkozott sebeimmel, úgy hogy azután Budapesten újabb műtét vált szükségessé.

FLOTTAPARANCSNOKI KINEVEZÉSEM ÉS A SZOMORÚ VÉG.

1917. április 2-án az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és Olaszország oldalán háborúba lépett. Ezzel az ellenes szövetség korábbi nagy fölénye még hatalmasabban megnövekedett, úgy hogy a háború eredménye már nem lehetett kétséges. A brestlitowski orosz béke ugyan megkönnyeb-
bülést jelentett számunkra, azonban az erők egyensúlyát már nem állíthatta helyre.

Az amerikaiak első intézkedései sorába tartozott, hogy Franklin D. Rooseveltet, az akkori tengerészeti miniszter segédjét Rómába küldték azzal a feladattal, hogy az olasz flottát nagyobb tevékenységre bírja. Thaon de Revel olasz tengerészeti miniszter ugyan nem vonta kétségbe, hogy a mi haditengerészetünk hajókban és lövegekben gyengébb, mint az övék, azonban az osztrák-magyar tengerészetnek –, mint mondotta – a dalmát szigetek között kitűnő búvóhelyei vannak és azonkívül vakmerőek a parancsnokai. Ezzel kapcsolatban az én ne-
vemem is említették és Roosevel, mikor ezt a történetet J. F. Montgomery-nek, a későbbi budapesti amerikai követnek évek múlva elbeszélte, hozzáfűzte: „*Ez volt az első diplomáciai ve-
reségem és ezt Horthynak köszönhettem.*”*

Ez is egyik bizonyosága annak, hogy haditengerészetünket sohasem győzték le. Az összeomlást a szárazföldi vereség, az éhség és az anyagihiány nyomában otthon jelentkező elemnye-
dés, valamint a belső felbomlás idézte elő; ez utóbbi tengeré-
szetünkre is átragadt.

Miután az otrantói tengeri ütközetben kapott sebeimből felgyógyultam, a „*Prinz Eugen*” dreadnought parancsnokává neveztek ki.

Pólában a haditengerészet helyzete nem volt rózsás. Az olasz hadüzenet napjától kezdve, tehát már három éve tétlenül

* J. F. Montgomery; Hungary, *The Unwilling Satellite*. (New York 1947) 45.

lézengett a legénység, mintha örökös „*pihenő állomásra*” kárhoztatták volna. Ez ilyen huzamosan a legjobb tengerészeten sem marad káros következmények nélkül; ezt a németeknél Kielben hasonló jelenségek tanúsították. Nálunk a nehézségeket még az is súlyosbította, hogy legénységünk a monarchia összes nemzetiségeiből került össze és ennél fogva nemcsak a szocialista, hanem a jugoszláv, a cseh és az olasz sovíniszta izgatásnak is jó talajul kínálkozott.

Már az első estén, melyet a „*Prinz Eugen*” fedélzetén töltöttem, feltűnt nekem, hogy minduntalan „*hurrá*” kiáltásokat hallok. Hivattam az első tisztemet, s ő jelentette, hogy a legénység a vacsorától minden megokolás nélkül távolmaradt; a minduntalan minden ok nélkül felhangzó „*hurrá*” kiáltozás pedig néhány nap óta az egész flottában szokássá vált.

A fedélzetre mentem, s ott megjelenésemre nyomban nyugalom lett. Amikor éppen arra készültem, hogy lemenjek az üteghez, a lépcsőn egy matróz jött fel, aki engem nem vett észre és hangosan hurrázott. Én – nem nagyon gyengéden – visszapenderíttem oda, ahonnan jött. Azután elrendeltem, hogy az egész legénység nemzetiségek szerint elkülönítve gyülekezzen össze a különböző fedélzeteken. Nagy nyomatékkal figyelmeztettem őket, hogy óvakodjanak az izgatóktól és ne hallgassanak rájuk.

Azt hittem, a magyarok lesznek legkevesebben. Meglepetésemre háromszázan álltak sorba. Ekkor megnyugodtam, mert tudtam, hogy uralni fogom a helyzetet.

Ebben a parancsnoki tisztségemben nem találtam örömet. Tétlenül feküdtünk a kikötőben és csak néztük, amint a cirkálók, rombolók, torpedó és búvárnaszádok be- és kifutnak és nehéz szolgálatukat örömesteljesítik. Azok között, akik életüket naponta kockára tették, áruoló nem akadt.

Esténként, a fedélzeten sétálgatva, jól hallottam az isonzoí arcvonalról az ágyúörgést.

Időközben az Adria déli kapuját, melyet a múlt májusban feltörtünk, ismét elrekesztették. A szövetségesek római flottaértekezlete 1918 februárjában megegyezett abban, hogy az otrantói tengerzár biztosítása „*a legnagyobb figyelmet érdemli*”. A brit rombolók számát negyvenre emelték fel és még ti-

zenkét francia is csatlakozott hozzájuk. 76 halászhajó és az amerikaiak búvárnaszádvadász flottillája állta az őrséget. Jelentősen megerősítették a tengeri repülők állomásait; a repülőgépek sebessége és hatótávolsága időközben igen megnövekedett.

Ekkor érkezett az a parancs, mely engem két idősebb bajtársammal, Keil és Holub ellentengernagyokkal együtt Badenbe rendelt a legfelsőbb hadiszállásra. Károly király kihallgatásom alkalmával közölte, hogy a flotta parancsnokává nevezett ki.

Váratlanul ért ez a kitüntető megbízás és arra kértem Ő Felségét, hogy térjen el ettől a szándékától. A háború negyedik évében a flottaparancsnok a végső eredmény kialakulására semmi esetre sem gyakorolhat döntő befolyást. Azonkívül nagyon sok nagyérdemű kitűnő tengerészisztet előznék meg, ami nem jó benyomást kelthetne.

Az uralkodó azonban ragaszkodott elhatározásához, mert – mint mondotta – a tengerészet néhány magasabb tisztségében is fiatalabb erők kellenek.

Holub ellentengernagy a közös hadügyminisztérium tengerészeti főosztályát vette át. Keil ellentengernagyot a badeni legfelsőbb hadiszállás rendelkezésére tartották. Én pedig átvettem a lázadni készülő flotta parancsnokságát.

Az első napokban az egyik rombolón, mely Albániába tartó szállítóhajóink kíséretéhez tartozott, összesküvést lepelleztek le. Két matróz, az egyik cseh, a másik pedig görögkeleti vallású horvát, arra törekedett, hogy a legénységet kifutásuk után a tisztjeik meggyilkolására bírja és ezután azt tervezték, hogy Anconában átállnak az ellenséghez. A készülő lázadásról feljelentésből idejében értesültünk. A két matrózt letartóztattuk és a flotta haditörvényszéke halálra ítélte őket. Ezt az ítéletet jóváhagytam és elrendeltem, hogy a másnapi kivégzésen minden hajóról 20-20 ember legyen jelen. Egyelőre ennyi elég volt a legénység észretérítésére.

Tudtam azonban, hogy az ilyen elrettentés önmagában nem kielégítő rendszabály. Az év elején már szereztünk keserű tapasztalatokat a Cattaroi-öbölben kitört lázadás folyamán. Ekkor a Bécsben és más városokban kitört általános sztrájkjal

kapcsolatban a hajókra felhúzták a vörös zászlót és sokat fáradtunk, amíg a felkelésen úrrá lettünk.

Szilárd fegyelem helyreállítására a legjobb módszernek azt tartottam, ha legénységünket harcba vetjük. Föl kell ráznunk petyhüdségükből azokat, akiknek a füle mellett még sohasem füttyült golyó.

Elhatároztam tehát, hogy a flottával kifutok. Ezúttal a flotta zömének bevetésére készültem. Feltételeztem, hogy ellenfelünk az 1917. május 15-én szerzett tapasztalatai alapján még nagyobb erővel tesz majd kísérletet arra, hogy visszatérő hajóink útját elvágja, és azokat megsemmisítse. Arra számítottam, hogy bekeríthetem, és én pusztíthatom el őket.

Miután megnyertem tervemhez a legfelsőbb hadúr beleegyezését, támadásunk napját 1918. június 11-ére tűztem ki. Két éjszaka kellett ahhoz, hogy a döntő események színterére kellő biztonsággal és észrevétlenül megérkezhessünk. Besötétedéskor kifutottam az első hajóadosztállyal és még sötétben horgonyt vetettem Raguza közelében Gravozától északra, Slano jól lezárt kikötőjében. A Seitz sorhajókapitány vezetése alatt álló, második hajóadosztály előtt az első éjjelen csak felényi út állott, mert Isola Grossa egyik kikötőjében kellett horgonyt vetnie és ezért indulását megfelelően későbbre tűztem ki.

A kikötő torlaszait felderítetlen okból késedelmesen nyitották ki. Azonkívül valamilyen gépzavar miatt Ő Felsége „*Tegetthoff*” hajója is elakadt hosszabb időre, úgyhogy a második hajóosztály elkésve érkezett a horgonyzásra kitűzött hely közelébe. Minthogy közben kivilágosodott, egy olasz gyorsnaszád észrevette és megtámadta őket. Módjában állt a „*Szent István*”-ra teljes nyugalommal két torpedót kilőni. Szerencsétlenségünkre mindkettő talált és a hajó elsüllyedt. A gyorsnaszád elmenekült, tervezett hadműveletünkről az ellenség tudomást szerzett és így a meglepetés lehetősége ezzel megszűnt. Ezek a kedvezőtlen körülmények arra kényszerítették, hogy fájó szívvel lemondjak tervezett vállalkozásunk végrehajtásáról.

Mikor 1918 őszén Albánia kiürítésére került sor és az addig Durazzóban székelő tengerészeti kerületi parancsnokságot

Alessioba vonták vissza, ezt a műveletet a flotta fedezte és a Pflanzer-Baltinhadcsereg egyes részeinek szállítását is biztosította. Olasz, angol és amerikai hajóegységek kemény támadást intéztek Durazzo és a kikötőjében horgonyzó szállítóhajóink ellen, de ezt visszavertük.

A helyzet egyre válságosabbá vált. Bulgária szeptember 29-én fegyverszünetet kért. Ezzel a balkáni arcvonal tarthatatlan lett. A hadsereg és a háta mögött lévő területek ellátása is mindig fokozódó nehézségekbe ütközött. Az uralkodó a helyzet tisztázása végett Boszniába küldte Tisza Istvánt, aki időközben már megvált a miniszterelnökségtől. Erről már előbb megemlékeztem. Az ő jelentése kevés reményt nyújtott arra, hogy a délszlávok elszakadása még elhárítható legyen.

Ő Felsége október 17.-én kiáltványt bocsátott ki; ez Ausztriát szövetséges állammá nyilvánította és lengyel lakosságú területeit a létesítendő független lengyel államnak engedte át. Triesztnak különleges jogállást, összes népeinek pedig „önrendelkezési jogot” biztosított. Ez az elhatározás arra irányult, hogy a felbomlást megakadályozza. Azonban a tiszteletre méltó régi hagyományok szellemét és a népek lelkiismeretét ébresztgető szózat valójában még felfokozta az elszakadásra törekvő erőket.

Budapesten a képviselőházban felállt gróf Károlyi Mihály és követelte, hogy a magyar csapatokat rendeljék vissza Magyarországra a haza védelmére. Október elsején megalakult a „*Délszláv Nemzeti Tanács*” és kikiáltotta a délszláv államot. Ez Dalmáciát és a tőle északra fekvő partvidékünket is magában foglalta, úgy hogy a monarchia elvágás a tengertől ténylegesen bekövetkezett volna. Úgy hallottam, hogy Ő Felségét horvát származású tábornokok bírták rá, hogy flottánkat a jugoszláv államnak engedje át, nehogy az az olaszok kezébe kerülhessen. Lehetséges, hogy ez az elhatározás bizonyos ígéretek alapján jött létre, de ezeket azután nem teljesítették.

Károly király és császár 1918. október 26-án a következőket táviratozta II. Vilmos császárnak:

„Kedves Barátom, bármennyire nehezemre is esik, kötelességem tudomásodra adni, hogy népeim a há-

ború folytatását nem bírják, de nem is akarják. Ezért bejelentem, hogy arra a megmásíthatatlan elhatározásra jutottam, hogy huszonnégy órán belül különbségét és azonnali fegyverszünetet kérek.”

Erre a hírre a birodalmi németek nagy része, főként a bűvámaszád-gyárban dolgozó munkások, hazautaztak Pólából. Az útra nem kész naszádokat a németek felrobbantották.

1918. október 28-án azt a legfelsőbb parancsot kaptam, hogy a flottát adjam át a délszláv bizottságnak.

Ez a parancs mélységesen lesújtott. Igaz, hogy szürke és szomorú jövő állott előttünk, de mindennél súlyosabb volt ez a csapás, mely arra kényszerített bennünket, hogy vereséget sohasem szenvedett dicsőséges flottánkat harc nélkül egyszerűen elajándékozzuk. Ellenünk nem vonult fel az ellenség, az Adrián csend honolt. Nem maradt választásom, a délszláv bizottságot fogadnom kellett. Összejövetelünket október 31-én délelőtt 9 órára tűztem ki „*Viribus Unitis*” zászlóshajómon.

Tengernagyi lakosztályomban jelen volt Konek fregattkapitány, a flotta vezérkari főnöke, Lauffer és Schmidt sorhajókapitány, a második és harmadik hajóadosztály parancsnoka, valamint a második torpedóflottilla parancsnoka. A délszláv nemzeti tanácsot dr. Tresits-Pavicsics, dr. Ivo Cok, Vilim Bukseg és a pólai helyi bizottság néhány kiküldöttje képviselte. Az utóbbiak sorában meglepetésemre ott láttam Method Koch fregattkapitányt is.

Tárgyalásunk röviden és ridegen folyt le. A délszlávoknak azt a kívánságát, hogy a piros-fehér-piros hadilobogót vonasam be, és ezzel adjak módot a délszláv nemzeti zászló kítűzésére, elutasítottam. Kijelentettem, hogy amíg el nem távozom, fent marad a parancsnoki zászló és piros-fehér-piros hadilobogónk.

Az átadásról szóló okirat tartalma a következő:

„Jegyzőkönyv, készült az osztrák-magyar flottának Ő császári és apostoli királyi Felsége legfelsőbb parancsára a szlovének, horvátok és szerbek Zágrábban székelő nemzeti tanácsa igazolt megbízottainak történt átadásáról. A cs. és kir. flotta minden anyagával

és készletével együtt ezennel átadatik a szlovének, horvátok és szerbek Zágrábban székelő nemzeti tanácsának. Kifejezetten fenntartva az eddig fennállott osztrák-magyar monarchia nem délszláv államai, illetve nemzetei számára tulajdoni igényeik érvényesítéséhez való jogaikat. – Póla, 1918. október 31-én.”

– Következnek az aláírások.

Dr. Tresits-Pavicsics megkért, hogy hirdessem ki az általa képviselt nemzeti tanács felhívását, mely szerint a hajókon szolgálókat szívesen átveszi alkalmazásuk eddigi feltételei mellett. Kívánságának eleget tettem, azonban horvát és szlovén származásúakon kívül senki sem jelentkezett.

Az a kérdésem, hogy a flotta parancsnokságát kinek adhatom át, a délszláv küldötteket váratlanul érte. Erre nem is gondoltak. Így tehát magam tettem javaslatot s Vukovics sorhajókapitányt, zászlóshajóm parancsnokát ajánlottam. Noha horvát volt, a kiküldöttek őt mégis csak vonakodva fogadták el.

Félőtkor ütött aztán boldog életem eddig legszomorúbb órája. Megjelentem a „*Viribus Unitis*” fedélzetén, ahol a hajó egész személyzete vigyázz-ban állt.

Annyira elfogott a megindulás, hogy pillanatokba tellett, amíg néhány búcsúzó szót tudtam mondani. Ferenc József Ő Felsége művészi arcképét, melyet ő maga ajándékozott a jel-szavát visel zászlóshajónak, a „*Viribus Unitis*”-nek, úgyszintén a himzett selyem díszlobogót, meg parancsnoki zászlómat magammal vittem.

Abban a pillanatban, mikor parancsnoki zászlóm ereszkedni kezdett, összes hajóink is bevonták lobogóikat, azt a hadilobogót, amelyet az ellenség előtt sohasem vontak be megadás jeléül.

Velem együtt a tisztek túlnyomó része elhagyta a hajókat, hogy másnap reggel hazafelé induljunk; a horvátok és szlovének közül is csak alig néhányan maradtak vissza.

Ezzel megszűnt a flottában a szabályszerű szolgálat. A legfontosabb tennivalókra sem osztottak be senkit. A villamosvilágítás kialudt, a kikötőzár felett senki sem őrködött. Így

történhetett meg, hogy másnap reggel két olasz tisztnek sikerült – valamilyen új találmány segítségével – a kikötőbe bejutni és a „*Viribus Unitis*” vízalatti részén időzített aknát elhelyezni. Miközben úszva igyekeztek magukat biztonságba hozni, az egyik altiszt ezt észrevette, a vízből kifogatta, és a fedélzetre hozatta őket. Nagy izgalommal kérték, hogy vezessék őket haladéktalanul a parancsnok elé. Ott aztán jelentették az akna elhelyezését, és hogy annak robbanása rövid időn belül várható. Vukovits sorhajókapitány, a flotta új parancsnoka nyomban elrendelte a hajó egész személyzetének partrászállítását. Ő maga pedig a parancsnoki hídra ment és a bekövetkezett robbanás után a zászlóshajóval együtt merült el a mélybe. Tisztelet emlékének!

Egynéhány tiszt és altiszt, akinek nem sikerült idejében elhagyni a hajót, csak úszva menthette meg életét, és mindenét elvesztette. Ezek hozzám jöttek házamba, és tőlük tudtam meg, hogy flottánk zászlóshajója a sors szomorú fordulatát nem élte túl. Ruhatáramból katonai és polgári öltönyökkel felöltöttem őket. Aztán bezártam házamat, ahol annyi boldog napot éltünk át, ahol gyermekeink is születtek és búcsút vettem tőle – örökre. Az egész berendezés, ezüstöm, szőnyegek és képeim mind ott maradtak.

A flotta vezérkarával és zászlóshajónk legtöbb tisztjével együtt különvonaton indultuk el Pólából. Elszomorítóan hatott, hogy fiatal tisztjeink, akik tegnap még teli voltak életkedvvel, most egyszerre a teljesen bizonytalan jövő elé néztek, úgy látszott, hogy az én pályafutásom is véget ért. A forradalomba keveredő Magyarországra visszatérve ugyan mi jó várhat rám?

FORRADALOM MAGYARORSZÁGON: KÁROLYI MIHÁLYTÓL KUN BÉLÁIG

A cs. és kir. flottánál mutatkozó bomlás tünetei, melyeket az előző fejezetben vázoltam, csak részlet jelenségei voltak annak az általános, gyökeres átalakulásnak, amely 1917-ben a cári birodalomból kiindulva, a hadvesztes központi hatalmakat felforgatta s Ausztriában, Magyarországon, a német birodalomban, meg Törökországban a monarchikus államforma megdöntéséhez, Bulgáriában pedig

Ferdinánd cár lemondásához vezetett. A nemzeti és társadalmi forradalmi törekvések számára a háborús évek folyamán jelentkező szükség, éhség és mindenféle nélkülözés termékeny talajt készítettek elő. Ezek hol egymással szemben állva, hol meg egymást támogatva, hatottak közre a rombolás terén. Magyarországon a szövetséges hatalmak földalatti propagandája a különböző nemzetiségek körében sikerrel járt és itt különösen súlyossá vált a helyzet. Emlékeztetem az olvasót gróf Tisza István fentebb említett jelentésére, melyet boszniai útjáról tett; a románok és a szerbek is elszakadásra törekedtek, hogy megalkíthassák Nagyromániát, meg az összes délszlávok közös államát. Ugyanakkor a csehek arra törekedtek, hogy a szlovákokat bekebelezzék a tervezett, úgynevezett Csehszlovákiába. Mindezek a jelenségek rávilágítanak azokra az okokra, melyek Károly királyt arra készítették, hogy a monarchiának a háborúból mielőbb kiválás ára és belpolitikai téren is bizonyos reformokra törekedjék.

Ami Magyarországot illeti, Ő Felsége már Tisza István miniszterelnöksége idején sürgette az országgyűlési választójog messzemenő kiterjesztését. Az ellentét, melyek ebből a kívánságból keletkeztek, áthidalhatatlanoknak bizonyultak és Tisza 1917 májusában megvált hivatalától. Ezzel –, amint mondani szokás –, „*a rövidéletű kormányok idősza*” kezdődött. Tisza távozása után Esterházy Móric gróf, majd Wekerle Sándor, a nagy tapasztalattal bíró politikus került sor-

ra. Ő Felsége 1918. október 17-i kiáltványának megfelelően készségesen hozzájárult ahhoz, hogy Wekerle miniszterelnök Magyarország és Ausztria viszonyának a tiszta személyes unió alapjára helyezését kihirdesse a magyar országgyűlés előtt; az események nyomására azonban a kormány mégsem tarthatta magát. Wekerle távozása után Ő Felsége Hadik János grófot koalíciós kormány alakításával bízta meg; de ez már nem kerülhetett kinevezésre, mert a tényleges hatalom időközben az úgynevezett „Nemzeti Tanács” kezébe jutott. Ezt a „Nemzeti Tanács”-ot Károlyi Mihály gróf és hívei meg a parlamenten kívül álló baloldali radikális elemek alkották. Ő Felsége szerencsétlen tanácsra hallgatva, Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké, pedig mindenki tudta róla, hogy esze ágában sincs szembeszállni a forradalommal, melynek éppen ő a zászlóvivője.

Károlyi Mihály szerencsétlen jelenség, aki a saját társadalmi osztályával meghasonlott és szembefordult. Elkeseredett ifjúságát gátlástalan élvezetek évei követték. Ezek során életmódja kirívó ellentétben állott azokkal a radikális társadalmi követelésekkel, melyeket beszédeiben hangoztatott. Át nem gondolt reformokat követelt, s ezeknek Tisza ellenállt. Ez arra készítette a mérhetetlenül nagyravágyó Károlyit, hogy olyan körökben keressen követőket és támogatást, melyek dühös elvakultsággal törekedtek a törvényes rend és mindannak a lebomlására, ami a múlt nemes hagyományain épült és még fennállott; a háború befejezését pedig minden áron erőszakolták. Károlyi így vált öreg uralkodónk halála után Magyarországon a gyorsan szaporodó defetisták vezérévé és mint miniszterelnök készült tervei megvalósítására.

Rövidesen hivatala átvétele után azt a kérést terjesztette Ő Felsége elé, hogy mentse fel őt és kormányát a hivatali eskü alól. A felmentést megkapta és ezzel a gátlástalan baloldali radikálisok és mindenféle árnyalatbeli szociálisták forradalma számára szabaddá vált az út. Károly király még a magyar csapatokat is felmentette a neki tett esküjüktől és Károlyi a Nemzeti Tanácsra eskette fel őket.

Orosz mintára katonatanácsok, szovjetek is alakultak; ezek a fegyelmetlenség és az anarchia tenyésztő fészkei lettek.

Az anarchiának elsőnek esett áldozatul gróf Tisza István, aki-ről az igazsággal szöges ellentétben országszerte azt híresztel-ték, hogy a háború kitöréséért őt terheli a felelősség, holott ép-pen ő foglalt erélyesen állást 1914 júliusában a döntő korona-tanácson a tervezett hadüzenet ellen. Tisza – lojalitásból ural-kodója iránt – ezt a tényt elhallgatta a nyilvánosság előtt; el-lentmondás nélkül viselte a háborúra uszítás rágalját és ret-tenthetetlen nyugalommal nézett annak a négy lázadó katoná-nak a szemébe, akik október 31-én fegyveresen behatoltak villájába. Teljesen tisztán látta, hogy mi vár reá, mégis eldobta a kezében lévő pisztolyt és fegyvertelenül állott gyilkosai elé. Felesége és Almásy grófnő a drámai jelenet tanúi voltak és minden szót feljegyeztek. Ebben a feljegyzésben a hivatott drámaíró, ha megírja egyszer ezt a tragédiát, művének záróje-lenete számára készen találja azt a megrázó párbeszédet, me-lyet Tisza a merénylőkkel folytatott. Utolsó szavai ezek vol-tak: „*Ennek így kellett történnie!*”.

Nemzetünk bukásának Tisza eleste a szomorú jelképe.

Károlyi Mihály pedig haladt tovább a megkezdett úton, azaz jobban mondva, zuhant lefelé a bolsevista zűrzavarba, ahol nem lehetett megállni.

Károlyi Mihály abból a célból, hogy Magyarország kü-lönválását Ausztriától tüntetően kidomborítsa, a hatalom át-vétele után magyar részről külön fegyverszünet megkötését kívánta, noha Felsőolaszországban már a monarchia összes harcoló csapataira nézve aláírták a fegyverszünetet, s ez még hozzá Magyarország területi épségét nem érintette. Károlyinak ez a lépése végzetes lett számunkra. Az úgynevezett Nemzeti Tanács kiküldöttjeivel együtt Belgrádba utazott, hogy ott Franchet d’Esperey tábornokkal, a balkáni szövetséges csapa-tok főparancsnokával találkozzék, aki időközben Konstantiná-polyból oda érkezett. Miután a külön fegyverszünet megköté-sére vonatkozó kérését Károlyi előadta, a tábornok megkér-dezte, hogy tulajdonképpen kinek a nevében beszél. Károlyi azt válaszolta, hogy Magyarországon teljes átalakulás ment végbe és ő a. Nemzeti Tanácsnak, meg a hadsereg felett pa-rancsnokságot gyakorló katonatanácsoknak a szószólója. Ek-

kor hangzottak el Franchet d'Esperey félvállról megvetően odadobott, híressé vált szavai:

„Vous etes deja tombés si bas?”—„Hát már ilyen mélyre süllyedtek?”

A fegyverszünet feltételei megnyitották az utat a szerbeknek Bácskába, a románoknak Erdélybe; bevonulásukkal megkezdődött Magyarország feldarabolása. Mackensen német tábornagyot, akinek parancsnoksága alatt 1916-ban német, osztrák és magyar ezredek diadalmas csaták során levették Romániát, Károlyi Mihály parancsára internálták és hadserege visszavonulását Németországba megakadályozták. Károlyi az arcvonalról visszatérő magyar csapatokat a határon lefegyvertette és kötelékeiket felosztatta. Azonban sem ezekkel a rendszabályaival, sem szigorúan demokrata és pacifista magatartásának fitogtatásával nem sikerült megszereznie a győztesek minden áron keresett jóakarátát, sőt ellenkezőleg: Károlyi Mihály mindezzel csak felbátorította a rablók törekvéseit és ezek Magyarországot rövidesen minden oldalról megrohanták.

A belpolitikában Károlyi Mihály Buza Barna földművelésügyi miniszter útján radikális földreformot hirdetett ki, hogy a hazaözönlő katonaságot megnyerje, azonban ennek végrehajtását a forradalom második hulláma Károlyival együtt elsodorta.

Elsőként a csehek vonultak be országunkba és a szövetségesek budapesti katonai képviselői decemberben közölték a magyar kormánnyal, hogy a győztes hatalmak elismerték Masaryk igényét Pozsonyra, az úgynevezett szlovák területre, Kassára és Felsőmagyarországra. A kisebbségben lévő románok egyidejűleg kikiáltották Erdélynek Romániához csatlakozását és román csapatok szállták meg egészen Kolozsvárig, majd Románia december 27-én formálisan is kimondta egész Erdély annexióját. A belgrádi egyezményalapján, amelyet Károlyi Mihály aláírt, a szerbek bevonultak Bánátba és Bácskába, Horvát-Szlavonország pedig a szerbek, horvátok és szlovének új királyságához csatlakozott.

Magyarországnak ezt az élveboncolását Károlyi Mihály kormánya tétlenül szemlélte, sőt azoknak a csapatoknak, melyek a román csapatok előnyomulását meg akarták akadályozni, megtiltotta a további ellenállást.

Belpolitikailag a kormányzat egyre inkább bal felé sodródott.

1919 januárban új kormány alakult; ennek szociáldemokrata tagjai az ausztromarxista Otto Bauer és Viktor Adler radikális irányzatához állottak közel. Károlyi Mihály január 11-én a magyar köztársaság elnökévé kiáltotta ki magát. Ebben az időben az újságokban egyre gyakrabban merül fel Kun (Kohn) Béla, egy magyar zsidó neve. Katonai szolgálata alatt bajtársa ellen elkövetett lopás miatt elítélték, majd átszökött az oroszokhoz és 1918 novemberében

Moszkvából visszatért Magyarországra. Ő és elvtársai állandóan fokozódó hévvel izgatták a tömegeket és a „Vörös Újság” című lapjukban a fegyveres proletárság beavatkozásával fenyegetőztek. Midőn Vyx francia ezredes 1919. március 19-én a magyar csapatok visszavonulását követelte arra a vonalra, melyet Romániának a hármasszövetségből kiválása esetére még 1916-ban odaígértek, Károlyi Mihály kormányzata végleg összeomlott.

Lehetséges, hogy a bolsevizmusnak valamilyen nemzeti formája lebegett előtte és úgy vélte, hogy kutyaharapást ebszörével sikerül gyógyítania; de az is lehet, hogy reformterveinek megvalósítását már csak a bolsevizmustól remélte. 1919. március 21-én kiáltványban fordult „*a világ proletárságához igazságért és segítségért*” és lemondott, átadva a hatalmat „*Magyarország népi proletárságának.*” A párizsi békeértekezlet 1919. február 16-án kezdődött azzal az elhatározással, hogy a szomszéd államok csapatai Magyarország csaknem egész területét megszállják; ezzel tulajdonképpen maga egyengette az utat a bolsevista forradalom számára, melynek nevében aztán Kun Béla véres rémuralma kezdődött.

Az angol Owen Rutter rólam írt életrajzában* helyesen állapítja meg:

* *Regent of Hungary*. (London, 1939) 160. lap.

„Magyarország sohasem került volna bolsevista uralom alá, ha a szövetségesek visszatartják az utóállamokat attól, hogy már előre birtokba vegyék azokat a területeket, amelyek odaitélését a tárgyalás alatt álló békeszerződéstől várták. Ez a szerencsétlenség nagyrészt annak a rendkívüli befolyásnak tulajdonítható, amelyet a cseh vezetők Párizsban bírtak. Ezek ahhoz is megnyerték a nagyhatalmak hozzájárulását, hogy a szlovákok lakta területeken túlmenően mindazokat az igényelt magyar országrészeket is megszállhassák már akkor, amikor a vonatkozó békeszerződést még nemcsak hogy meg sem kötötték, hanem annak szövegét sem hozták nyilvánosságra. Románia és Jugoszlávia Magyarország rovására hasonló előnyökben részesült.”

A bolsevisták gonosztettei borzalommal töltötték el az országot. Bujtogatóik a mi addig békésen nyugodt vármegyénkbe is eljutottak. A parasztok megfélemlítésére terrorcsapatok jártak faluról-falura, rögtönítélő bíraskodást gyakoroltak és szadista kéjjel húzták akasztófára elsősorban azokat, akik a háborúban arany vitézségi érmet szereztek. *„A terror a mi kormányzatunk legerősebb fegyvere”* –, hirdette pöffeszkedve Szamuely Tibor, Kun Béla meghitt munkatársa, aki különösen a hóhérmesterségben tűnt ki. Később éppen a régen meghonosodott zsidók szégyenkeztek legjobban a fajtájukból származó hatalmaskodók gyalázatos cselekedeteiért és pedig annál inkább, mert az egész kormányzat majdnem kizáróan ilyenekből állt.

Kun Béla megkísérelte hadsereg szervezését. Ez bizonyos mértékben sikerült is neki, mert egyrészt a csehek, románok és szerbek előnyomulása, másrészt az elbocsátott tisztek kényszerhelyzete toborzó erővel bírt. Ez a sereg néhány győzelmes csatát is vívott a csehekkal, nem mintha a vörös kormányzattal tartott volna, hanem mert tagjai magyarok és jó hazafiak módjára harcoltak.

A románok az ország bolsevizálását ürügyül használták fel arra, hogy erős és jól felfegyverzett csapataikkal egyre

beljebb hatoljanak az országba es kirabolják. Egész vonatok gördültek kelet felé, rajtuk a felírással: „*Zsákmányoltam*”. Legjobb tenyészállatainkat is elhajtották, köztük az én egész ménesemet is. Igen meghatódtunk, amikor egy hónap múlva egymás után hazatérő három kancánkat ott találtuk az istállójuk ajtaja előtt. Az egyikén hasa alá fordult a nyereg, a másíknak nyakára csúszott a szerszám, a harmadik csupaszon érkezett. Nem mondhatták el, honnét jöttek és miként szabadultak. Legalább is négyszáz kilométernyi lehetett az a távolság, amelyről hazavezető útjukat megtalálták.

Erőszakra ellenállás a válasz, hatásra visszahatás. Ezért természetes, hogy az ország jóra való erői azok köré a férfiak köré csoportosultak, akik a bolsevista terror megszüntetésére törekedtek és a nagyhatalmaktól várták, hogy a szomszéd államok győzelmi mámorát és garázdálkodás át végre megfékezzék. Közvetlenül a kommunizmus kikiáltása után összegyülekeztek Bécsben a menekült vezető magyar politikusok, s Bethlen István grófban találtak vezérükre. Aradon április második felében gróf Károlyi Gyula ellenkormányt alakított, s ehhez De Gondrecourt tábornok, a megszálló francia csapatok parancsnokának segítségét és támogatását is megnyerte. Ez Bethlentől függetlenül történt és a két csoport csak később került kapcsolatba, mert az utazás és az üzenetváltás igen nagy nehézségekbe ütközött. A románok attól tartottak, hogy a kommunista kormány eltávolítása esetén az ő megszállásuk Ürügye is elenyészik és ezért Károlyi Gyula vállalkozását nem látták szívesen. Aradra bevonultak tehát, mire Károlyi Gyula elhatározta, hogy kormányával Szegedre költözik. Útja közben a románok Mezőhegyesen munkatársaival együtt lefoglák és De Gondrecourt tábornoktól kapott írásbeli engedély ellenére is több napon át fogva tartották.

AZ ELLENFORRADALOM: HADÜGYMINISZTERI ÉS FŐVEZÉRI MEGBIZATÁSOM.

A Magyarországon tomboló felfordulás szomorú következményeit magam is átéltem Kenderesen; ide vonultam vissza 1918 novemberében családommal. Nem volt könnyű a változott viszonyok közé beleilleszkedni. Budapestre rá sem ismertünk abban az állapotában, ahogyan Bécsből családi jószágunkra hazamenet találtuk. A rend gyepelőit porba hajították; az utcákon garázdálkodó csoportok vonultak fel, élükön rendetlen egyenruhájú katonákkal, akik vörös zászlót vittek. A polgárság félt; a legtöbb üzletet bezárták. Kétségbeesés nehezedett a lelkekre; az emberek attól tartottak, hogy az elviselhetetlen mátr még rosszabb holnap követi, örültünk, amikor a várost elhagyhattuk.

De Kenderesen sem találtuk meg már az egykori békés és gondtalan otthont, ahol ha nem is dúslakodtunk, de azelőtt szükségét sem szenvedtünk soha. A hadiszolgálat embereinket, lovainkat elvonta; pajtáink, kamráink kiürültek. Atyám halála óta birtokunkon intéző gazdálkodott, mert az utóbbi években egyre kevesebb alkalom adódott arra, hogy a gazdaság ügyeivel foglalkozzam. Ez lett ezután első és legfontosabb feladatomban, ezt tűztem magam elé és egyenruhámat felcseréltem a gazda öltözetével. Nagyon vigasztalt az, hogy gazdasági alkalmazottaim továbbra is hívek maradtak kenyéradó gazdájukhoz. Együttesen fogtunk hozzá, hogy az épületeket, gépeket és szerszámokat rendbehozzuk és amennyire éppen lehetett, a tavaszi gazdasági munkákat is előkészítsük.

Egyszer-másszor Budapestre utaztam, hogy időnként barátaimmal és a politikai kérdésekben hozzám hasonlóan gondolkozó férfiakkal találkozzam, akik akárcsak én, azon töprengtek, hogy az elviselhetetlen állapotnak miként vethetnének véget. Bizony időbe telt, amíg – sok jószándékú elgondolás

és nem egy vakmerő, de használhatatlan terv után – a cselekvés iránya kialakult.

Érthető tehát, mennyire megörültem, amikor Károlyi Gyula gróf miniszterelnök még Aradról hozzám küldte az ellenkormány megbízottját azzal a felhívásával, hogy vállaljam el az új nemzeti hadsereg felállítását és megszervezését. Szinte ugyanakkor keresett föl Bécsből Bethlen István futára is, és pedig ugyanezzel a kéréssel. Bethlen is, Károlyi is tisztán látták, hogy az országnak a bolsevistáktól és a románoktól felszabadítása csupán a diplomácia eszközeivel nem érhető el. Én természetesen nyomban ráálltam, hogy a hozzám intézett felhívásnak leget tegyek.

Azonban ez nem ment könnyen. Kenderes, ahol feleségemmel és gyermekeimmel laktam, a vörös uralom és a román megszállás közé eső, mindkét oldalról fenyegetett területen feködt. Mégis útra keltem, mikor megkaptam az értesítést, hogy Károlyi Gyula szerencsésen elérte Szegedet és ott az első minisztertanácsot is megtartotta és ezen már a Bécsből odaérkezett Teleki Pál gróf is résztvett. Mezőtúrig kocsin, onnan pedig vonaton utaztam és 1919. június 6.-án érkeztem Szegedre.

Végetért az a rövid idő, melyet mint magánember töltöttem el. Mozgalmas életemnek új fejezete kezdődött. Károlyi kérésére átvettem a hadügyi tárcát és felhívást bocsátottam ki a magyar nemzeti hadsereg felállítására.

Tervem kiviteléhez természetesen kellett a Szegedet megszállva tartó franciák beleegyezése, de ezt csak nehézkes tárgyalások után sikerült megkapnunk. Betrix ezredes, francia városparancsnok és De Lobit tábornok, a francia megszálló csapatok főparancsnoka másként viselkedett, mint De Gondrecourt és nem mutattak hajlandóságot arra, hogy nemzeti mozgalmunknak támogatást nyújtsanak. *Természetesen* egyik sem volt bolsevista, csak – egyszerűen a románokkal tartottak és csak a Kun-kormányt ismerték el „*törvényes kormány*”-nak.

Ha a diplomácia elégtelennek bizonyul és nincs hatalmunk, akkor csak fortély segíthet. Egyetlen repülőgépünkről röplapokat szórattam a vörös hadsereg vonala fölé és már másnap az az öröm ért, hogy egy teljesen felfegyverzett huszárszázad jelentkezett nálam szolgálatra. Egyenként az ország

minden részéből érkeztek tisztek, s ezeket Prónay Pál őrnagy tiszti századokba szervezte. Szeged környékéről megindult a hadviseltek önkéntes bevonulása és csakhamar összejött az új fegyelmezett és megbízható sereg magva. Futárok némi pénzt is hoztak Bécsből abból az összegből, amelyet egy magyar tiszti csoport a bécsi kommunista-magyar követségen vakmerő és kalandos rajtaütéssel szerzett. A csíny sikeréhez hozzájárult Schober, akkori bécsi rendőrfőnök jóakarató magatartása is és említésre méltó, hogy Ashmead Bartlett, a „Daily Telegraph” bécsi levelezője szintén közreműködött benne. Sok milliót tett ki az összeg, amit a kommunisták hírverésre szántak.

Mozgási szabadságunkat nemcsak a franciák habozó magatartása, hanem a román csapatok nyomása is korlátozta. Ahhoz, hogy a vörös hadsereg ellen katonai műveletre gondolhassunk, előbb biztosítanunk kellett utunkat a Dunántúlra; ennek hozzánk közeleső részét a szerbek tartották megszállva. Biztosan tudtuk, hogy Belgrád a bolsevizmussal szemben élesen elutasító álláspontot foglal el. Péter király, aki montenegrói felesége révén rokonságban állt a cári családdal, Sándor fiát, az akkori régenst, a szentpétervári hadapródintézetben neveltette; Belgrádban az orosz császári követség az elismert diplomatákat megillető jogokkal még mindig változatlanul rendelkezett, s az orosz fehér hadsereg menekültjeinek készségesen nyújtott menedéket. Teleki Pállal együtt Belgrádba utaztam tehát és tárgyalást folytattam Protics miniszterelnökkel, ő, – feltéve a franciák hozzájárulását –, megadta a kívánt biztosítékokat, sőt hajlandónak mutatkozott, hogy a magyar ellenkormány diplomáciai képviselőjét Belgrádban hivatalosan elismerje. Ez volt a nemzeti kormány első diplomáciai elismerése és egyúttal küldetésünk egyetlen tényleges eredménye is, mert a franciák hozzájárulása hiányában Protics továbbmenő hajlandóságának nem vehettük hasznát.

Bécsből bátorító híreket kaptunk Bethlen Istvántól az angolok magatartásáról. Sir Thomas Cuningham, Anglia bécsi hivatalos képviselője, személyesen írta alá a Szegedre utazó magyar tisztek és futárok úti igazolványait és hozzánk küldte Alexander Fitzgerald ezredest, hogy az ellenkormánnyal állandó kapcsolatot tartson fenn. A Belgrádban székelő

Troubridge tengernagy is támogatót bennünket; jól ismertem még bécsi tengerészeti attasé korából. Csak a franciák viselkedtek továbbra is nagyon tartózkodóan; az ő hangoztatott „szigorú semlegességük” az akkori viszonyok között egyedül a bolsevistáknak kedvelhetett. A Szegeden intézkedő francia tényezőket természetesen párizsi utasításaik irányították – és Clemenceau az osztrák-magyar monarchiának nyílt ellensége volt. Ez az ellentét a két legfontosabb szövetséges hatalom magatartásában sajnos a mi kormányunkban is visszatükröződött. Varjassy Lajos kereskedelmi miniszter, mint a baloldali liberálisok képviselője, a franciákba kapaszkodott. Mai napig sincs tisztázva, milyen szerepet játszott abban, hogy a franciák államtitkáromat, Gömbös Gyula vezérkari századost Szegedről kiutasították. Francia oldalról azt követelték, hogy minden réteg és irányzat képviselőiből álló, úgynevezett „demokratikus” kormány alakuljon. Károlyi Gyula az én megokolt ellenvetéseim ellenére is engedett a nyomásnak és így Pattantyús-Ábrahám Dezső volt képviselő vezetésével 1919. július 12-én új kormány alakult. Ebben a kormányban nem óhajtottam résztvenni, mint hadügyminiszter; a fővezérséget azonban megtartottam, miután biztosítottak, hogy azt semmi esetre sem vonják bele a pártpolitikai viszálykodásokba. Egyedüli célom az volt, hogy ennek a magyar seregnek segítségével megszabadítsam Magyarországot a kommunista rémuralomtól, mert ennek kegyetlenkedései és gonosztettei állandóan fokozódtak. Nagyjelentőségű volt, hogy ezt az annyira szükséges tisztogatást ne a külföldi hatalmak, hanem mi magunk hajtsuk végre.

Ez azonban sehogyan sem egyezett a franciák, még kevésbé pedig a csehek terveivel. Már bevetésre alkalmas csapattal rendelkeztem Szegeden, de ezt nem engedték Budapestre vezetni, mikor a román hadsereg nyomása és a szövetségesek párisi legfelsőbb tanácsának ultimátuma Kun Béla kormányát lemondásra kényszerítette. Augusztus 1.-én Kun Béla magához vette az állampénztár értékeit és azokkal Bécsbe menekült. A tömeggyilkos Szamuelyt az osztrák határon szökés közben magyar csendőr golyója terítette le. Peidl Gyula vezetésével szociáldemokrata kormány alakult, de ezt már 1919. augusztus 6.-án rajtaütéssel eltávolították. Friedrich Ist-

ván elnöklete alatt új kormány vette át a hatalmat, a köztársaságot megszüntnek nyilvánította és államfővé József főherceget kiáltotta ki, akinek a király még az összeomlás napjaiban „*homo regius*”-i megbízást adott.

Most már tehát két kormányunk is volt, de egyik sem cselekedhetett szabadon. A szövetségesek ragaszkodtak ahhoz, hogy az összes pártok képviselőiből alakuljon meg a magyar kormány. A Friedrich-kormány hivatalba lépését követő napon a románok bevonultak Budapestre és a párisi legfelsőbb tanács parancsára sem vonultak vissza. Nincs szükség arra, hogy a románok magatartását részletesen ismertessem; H. H. Bandholtz tábornok, aki a szövetségesek budapesti négytagú katonai missziójában Amerikát képviselte, „*An Undiplomatic Diary*” című emlékirataiban (New York, 1933) hitelesen megörökítette a gyárak leszerelésének és a féktelen fosztogatások történetét.

Ha lovagló ostorával kezében idejében meg nem jelenik személyesen a királyi várpalotában, ezt menthetetlenül kirabolják. A Nemzeti Múzeum elé már felvonultak a megrakásra váró román teherautók; csakis az mentette meg a kifosztástól, hogy ajtóit a tábornok a szövetségesek nevében lepecsételte.

József főherceg megerősített a nemzeti hadsereg fővezéri tisztségében, s ez alkalmat adott nekem arra, hogy Ábrahám miniszterelnöktől kieszközöljem függetlenségemet a hadügyminisztertől, akinek addig alá voltam rendelve. Ugyanakkor előkészítettem a rendelkezésemre álló egységek elvonulását. Óvatos keresztülvonulásunk a szerb és a román csapatok között lévő keskeny folyosón szerfelett nehéz feladatnak bizonyult. Mozdulataink már előrehaladtak, mikor augusztus 12.-én a főherceg közölte velem a szövetségközi misszió követelését, hogy haladéktalanul térjünk vissza Szegedre. A közlésből azonban azt is megértettem, hogy ő maga sem ért egyet ezzel a paranccsal, mert ez továbbra is francia fogságban tartott és minden cselekvésre képtelenné tett volna bennünket. Az alatt az ürügy alatt, hogy minden egyéb hírszolgálatunk hiányában csakis repülőgépről ledobott paranccsal juttathatom el az új rendelkezést menetelő csapataimhoz, magam szálltam repülőgépre, – egyedül Magasházy őrnagy hadsegédem kosért, – és

ott hagytam a feloszlóban lévő kormányt, meg a franciákat, akik abban a hiszemben éltek, hogy majd visszatérek. E helyett azonban a Balaton felé irányítottam a gépet, és Siófok mellett, egy tarlón szerencsésen földet értünk. Siófok akkor a vörös kötelékek főhadiszállása volt. De mihelyt feltűnt hadsegédem sapkáján a darutoll, a nemzeti hadsereg jelvénye, az ottlévő néhány vezető bolsevista nyomban kereket oldott. A vörösök két napon belül mind eltávoztak. A vezérkari főnök és sok más tiszt boldogan nyilvánította ki valódi érzelmeit és rendelkezésemre állt. Mikor a parancsnokság székházához értem, Magasházy őrnagy, – mintha ez a legtermészetesebb dolog lenne, – a vártán álló őrségnek tisztelgésre adott parancsot, s erre ez szabályszerűen „*fegyverbe áll!*” a nemzeti hadsereg fővezére előtt. A harmadik napon bevonult Prónay őrnagy tiszti százada.

Azt terveztem, hogy csapataimmal a Balaton és Duna között fekvő területet lezárom és ezt a gátat egyre tovább tolom Budapest felé. Ez azonban a dolgok akkori állása mellett inkább diplomáciai, mint katonai feladat volt. Sir George Clerk, a szövetségesek magyarországi főmegbízottja egy angol ezredet küldött hozzám azzal az üzenettel, hogy személyesen készül látogatásomra. Minthogy már úgyszólván azon tűnődtem, miként juthatnék Budapestre, hogy a Friedrich-kormányral, a szövetségesek képviselőivel és a román parancsnokkal közvetlen érintkezésbe léphessek, az angol ezredes útján azt ajánlottam, hogy a főmegbízottat inkább én keresném fel. Néhány nap múlva megkaptam a meghívást és gépkocsin – minden feltartóztatás nélkül – Budapestre utaztam. Azt kértem mindenkitől, hogy vessenek már egyszer véget a románok folytonos előrenyomulásának. Megmondtam ezt Mardarescu tábornoknak is és megmutattam a térképen azt a vonalat, amelyet csapataim majd megszállnak.

– *És ha mi átlépjük ezt a vonalat?* – kérdezte.

– *Akkor lövünk* –, feleltem.

Azonban csak néhány apró csetepaté fordult elő.

Budapesten bátyám városi lakásán szállottam meg, aki a háború előtt a székesfehérvári huszárezred parancsnoka volt. Mikor a Friedrich miniszterelnökkel folytatott megbeszélésen

és a Zichy palotában Sir George Clerk főmegbízottnál eltöltött estebéd után éjfél tájban hazaértem szállásomra, meglepetésemre ott találtam feleségemet. Nagyon megörültünk a váratlan találkozásnak, mert mióta Kenderest elhagytam, semmit sem tudtunk egymásról.

Csak annyit hallottam, hogy ott is előfordultak csatározások. Feleségem elbeszélte, hogy gyermekeinkkel együtt lovaskocsin végül is Debrecenbe menekült, mikor már nemcsak az ágyúdörgés, hanem a gépfegyverek kattogása is közelről hallatszott. Így legalább nem kellett végignéznie azt a kétszeri fosztogatást és pusztítást, melyet birtokunkon a vörösök, majd a románok végeztek.

Minden bútorunkat összetörték, még derékaljainkat és párnáinkat is feltépték, mert bizonyára rejtett értékeket kerestek bennük.

Feleségem gyermekeinket, – már csak hármat, mert a legidősebbik, 16 éves virágzó korában lévő leányunk az előző évben meghalt, – elhelyezte a katolikus plebánián és Budapestre indult, abban a reményben, hogy majd hírt kaphat felőlem. Kalandos utazás után érkezett meg Budapestre éppen azon a napon, amelyen én is első ízben jöttem oda. Most új otthont nyújthattam számára: Siófokon.

Magának persze még igen gyakran kellett Budapestre utaznom és a szövetséges missziónál folytonosan szorgalmaznom, eszközöljék már ki a párisi legfelsőbb tanácsnál, hogy a románok végre visszavonuljanak a Clemenceau vonta tiszai vonal mögé. Sir George Clerk jóindulatán kívül hálásan emlékezem meg Troubridge tengernagy támogatásáról is, aki, mint a Nemzetközi Duna bizottság elnöke, székhelyét Belgrádból időközben Budapestre helyezte át. A románok, ahol csak lehetett, nehézséget támasztottak, hogy a közelgő béketárgyalások idejére minél több kézizálog legyen a markukban. Emiatt aztán csak november közepén ürítették ki a Tiszától nyugatra eső területeket. 1919. november 16.-án vonultam be csapataim élén Budapestre.

Dacára az esős reggelnek, útvonalunkat mégis mindenütt boldog izgalomban ünneplő, sűrű embertömeg szegélyezte és lelkesedéssel köszöntött bennünket. Hangosan nyilvánult meg

a lakosság öröme, hogy a vörös terror szenvedései alól felszabadult. Budapest polgármestere a Gellért-szálló előtt fogadta és üdvözölte hivatalosan a nemzeti hadsereget. Válaszom, amely, – ma is úgy érzem, – az akkori hangulat hű kifejezője volt, így szólott:

5. kép A nemzeti hadsereg élén, 1919.

„Polgármester úr!

Fogadja meleg szavaiért a magyar nemzeti hadsereg nevében őszinte köszönetemet.

Ma, ennek a városnak a küszöbén, nem vagyok abban a lelkiállapotban, hogy szokásos frázisokkal éljek. Igazságérzetem arra kényszerít, hogy kertelés nélkül mondjam ki azt, amit érzek. Amikor még messze voltunk innen és csak halvány volt a reménységünk, hogy ezt a tévútra vezetett nagyvárost fegyverrel a kezünkben viszontláthassuk, átkoztuk és gyűlöltük, mert a távolból természetesen nem szegény magyar testvéreinket és itt üldözést szenvedő mártírjainkat láttuk, hanem csakis azt a piszkos áradatot, amelybe ez a város alászüllyedt.

A magyar nemzet szerette Budapestet és el is kényeztette; mégis az utóbbi időben ez a város lett a veszte. Most, itt a Duna partján, tetemre hívom a magyar fővárost. Ez a város megtagadta ezer éves történelmét, ez a város porba rántotta a szent koronát, meg a nemzet színeit és vörös rongyokba öltözött. A nemzet legjobbjait börtönbe vetette, vagy kiűldözte hazájukból. Ezen felül még mindenünket el is tékozolta. Mégis, minél jobban közeledünk ide, annál inkább indult olvadásnak a szívünkre rakódott jégréteg és hajlandókká váltunk arra, hogy megbocsássunk. Igen, megbocsátunk ennek a bűnbe sodort városnak, ha visszatér a haza szolgálatába, ha szeretni fogja szíve és lelke minden erejével ezt a földet, melyben őseink csontjai porlanak, – ha szeretni fogja azt a rögöt, melyet testvéreink arcuk verejtékével művelnek, a szent koronát, a kettőskeresztet, meg a négy folyót, – egyszóval, ha szeretni fogja magyar hazánkat és magyar népünket.

Katonáim –, miután learatták és begyűjtötték földjeik termését, – fegyvert fogtak, hogy az országban a rendet helyreállítsák. Az ő kezük immár készen áll a testvéri kézfogásra, de -, ha elkerülhetetlen lenne -, felkészült büntető ökolcsapásra is: Adja Isten, hogy erre ne kerüljön sor, és hogy azok, akik bűnösök, vagy annak érzik magukat, jobb meggyőződésre juszanak és kettőzött erővel vegyenek részt annak a Budapestnek felépítésében, amely majd összes nemzeti érényeink fényében ragyog.

Testvéreinket, akik itt annyit szenvedtek és mindvégig velünk együtt éreztek, szívükből üdvözljük.”

Beszédem elhangzása után a Ferenc József-hídon és a körúton át az országháza elé meneteltünk, ahol Friedrich miniszterelnök a nemzeti hadseregnek az ország köszönetét fejezte ki. Válaszom után lóról szállottam és felmentem a nagy

szabad lépcsőn az országháza főbejáratának előterére, ahol oltár állott és Csernoch bíboros hercegrímás misét mondott. Azután megáldotta azt a gyönyörűen hímzett zászlót, melyet Tormay Cecil, a kiváló író ajánlott fel az elnöklete alatt álló Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevében a nemzeti hadseregnek.

Egy egész év telt el, míg Magyarország –, amellyel még nem kötöttek békét, csak fegyverszünetet –, fővárosa falai között újra nemzeti fegyveres erőt láthatott. Ez az év a forradalmak éve volt és a terroré. Bizonyos történetírói irányzat szívesen hangsúlyozza, hogy nemcsak a vörös, hanem a „*fehér*” terror is uralkodott. Semmi okom sincs rá, hogy szépítgessem azokat az igazságtalanságokat és kegyetlenkedéseket, amelyek valóban megtörténtek abban az időben, amikor csak acélseprő tisztíthatta meg az országot. Egy német tisztól hallottam, aki a második világháborúban, Szerbiában kommunista partizánokkal állott harcban, hogy rá és csapatára milyen szörnyű hatást tett, amikor látniok kellett az útmenti fákra sorozatosan felakasztott bajtársaikat, akiket megvakítottak, meggyaláztak és állati módon összeroncsoltak. Ilyen pillanatokban a legbékésebb embert is hatalmába keríti az elkeseredett bosszúvágy. Egyik legfontosabb feladatommak tartottam, hogy a vörös terror leküzdésére,

Magyarországon önként alakult szabadcsapatokat feloszlassam, vagy tagjaikból fegyelmezett egységeket szervezzek az új hadseregben. Egyetlen törvénytelen tett elkövetésére sem adott parancsot a fővezérség. De nem habozom, hogy megerősítsem, amit Edgar von Schmidt-Pauly rólam írt könyvében ennek az időszaknak jellemzésére elmondott; idézem ebből a következőket:

„Ha a vezető a maga nagy célját el akarja érni, nem szabad holmi csekélység miatt leintenie előre rohamozó csapatát, melynek lendületét és áldozatkészségét minden helyzetben fenn kell tartani, vagy hatáskörüket túllépő tisztjeit mindjárt szigorúan megrendszabályoznia, sőt esetleg agyon is lövetnie. Ezzel ugyanis csak a lázadás veszélyét, vagy még annál is

*rosszabb következményeket idézne elő. Nagyon is puhaszívű ember semmiképpen sem alkalmas arra, hogy elvadult időkben katonákat vezessen ... A földre rászabadult poklot még senki sem csendesítette le azzal, hogy angyalszárnyakkal legyezgette.”**

Már pedig Magyarországon a kommunisták, mint az orosz bolsevisták tanulékony tanítványai, valóban pokollá tették az életet!

Jó ideig tartott, míg a viharos hullámok elsimultak és hagyományainkhoz híven ismét teljes mértékben érvényesült a jog és a törvény tisztelete.

* *Nikolaus von Horthy* (Hamburg, 1942.) 160. lap.

MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJÁVÁ VÁLASZTANAK.

Bekövetkezett, az, amit mindig el akartam kerülni: belesodrótam a politikába. Magyarország az idegen megszállás alól részben éppen hogy felszabadult és szuverenitását a párizsi legfelsőbb tanács és a szövetségesek budapesti missziója korlátozta; a kormány országgyűlés híján támasz nélkül állt, és még mindig a forradalom és az ellenforradalom megrázkódtatásai alatt szenvedett az ország; itt a hadsereg nagyobb szerepet töltött be, mintha csak a nemzet egyszerű fegyverhordozója lenne. A nemzeti hadsereg képviselte az államhatalmat.

Már Siófokon szükségesnek mutatkozott, hogy a felszabadult területeken alkalmas személyiségek igénybevételével gondoskodjam a rendes polgári közigazgatás helyreállításáról. Jogászilag képzett, tapasztalt férfiakat hívtam meg főhadiszállásomra, hogy az átmenetet az új rendre előkészítsék, mert az egyáltalán nem oldotta volna meg a felmerülő kérdéseket, ha a kommunisták rendelkezéseit egyszerűen csak hatálytalannítjuk. Ebben is arra törekedtem, hogy a szövetségesek budapesti missziójában ne ellenfelekre, hanem szövetségesekre találjak. Az én új és nem kívánt politikai szereplésem abból adódott, hogy a misszióval és főként Sir George Clerk főmegbízottal olyan jól együttműködtünk, hogy saját kezdeményezésükre politikai kérdésekkel is szívesen fordultak hozzám.

A Friedrich-kormányt mindeddig nem ismerték el a szövetségesek. Az ő közvetlen beavatkozásuk következményeként, József főherceg augusztus végén visszavonult az államfői tisztségtől. Benes ugyanis a párizsi békeértekezlethez intézett beadványában tiltakozott az ellen, hogy a Habsburg-ház valamely tagja régens lehessen Magyarországon, mert ez szükségképpen restaurációra vezetne, ami a csehszlovák köztársaság fennmaradását „végszéllyel” fenyegetné. Erre meghozták Párizsban a megfelelő határozatot és ennek aztán a katonai misszió érvényt is szerzett.

6. Nagybányai Horthy Miklós kormányzó

Az első világháborúban az ellenség jelszava úgy hangzott, hogy „*a világot éretté kell tenni a demokráciára*”. Ezért szorították Magyarországot arra, hogy a szocialistákat is bevegye a kormányba, ámbár mivel a szociáldemokraták és kommunisták összeolvadtak, a magyar nép a munkáspárt képviselői-

ben a Kun-kormány bukása után is a rémuralom felelős részeit látta.

Sir George Clerk kérésére azonban ráálltam, hogy a baloldali pártok képviselőivel megbeszélést folytassak. Meghívására részt is vettem a Zichy-palotában 1919. november 5-én tartott összejövetelen és biztosítottam a megjelenteket, hogy nem kívánok katonai diktatúrát és zsidóüldözés sem lesz.

Második megbeszélésünkre, melyet ugyancsak Sir George hívott össze, bevonulásunk után, november 22.-én került sor. A főmegbízott igen udvarias formák között tartott ultimátummal állt elő: parlamentáris kormányt kell alaki tanunk, azonban a választások idejére Friedrich István nem lehet miniszterelnök. (őt ugyanis a szövetségesek körében „*feudális*” hagyományok képviselőjének tekintették.) Ha nem teljesítjük a legfelsőbb tanácsnak ezt a kívánságát, ő, Sir George elhagyja Budapestet. ez egyúttal azt is jelenti, hogy a külföldi szén- és nyersanyagszállítások megszűnnek. Sir George beszédét Apponyi Albert gróf kitűnően magyarra fordította, s erre Clerk elhagyta a helyiséget, hogy tanácskozásunknak szabad folyást engedjen. Véleményeink szilárd egységbe tömörültek. Még azok is, akik számon tartották, hogy eredetileg Friedrich is együtt dolgozott Károlyi Mihállyal, lázadoztak az ellen, hogy a miniszterelnök külföldi nyomásra távozzék. Azonban ugyan mit érhattünk volna el, ha ellenállunk? Nem maradt hatás nélkül, hogy éppen én a katona ajánlottam mérsékletet és azt, hogy észszerű megoldást keressünk. El is fogadták azt a javaslatomat, hogy Friedrich István csak tárcát cseréljen és hadügyminiszter legyen. A jelenlevők azután miniszterelnökül Huszár Károly kultuszminiszter személyében állapodtak meg. A szociáldemokraták egy képviselője is bekerült a kormányba; ebben továbbra is Sornssich gróf maradt a külügyminiszter. A következő napon Sir George Clerk a szövetségesek nevében elismerte az új kormányt. Magyarország végre cselekvőképes kormányt kapott; ez otthon hozzáfoghatott a szükség és nyomorúság enyhítéséhez, kifelé pedig felkészülhetett a béketárgyaláson várható küzdelemre.

Most, a második világháború tapasztalatai után azok is fogalmat alkothatnak az akkori viszonyokról, akik az első vi-

lágháborút követő koplalás éveiben még nem jöttek világra, vagy koruknál fogva azt a nyomorúságot tudatosan nem élték át. A menekültek mostani szörnyű sorsa sem új előttünk. Elég, ha megemlítem, hogy a csehek, románok és szerbek által megszállott területekről csupán Budapestre negyvenezer menekült, s ezek közül sok ezer a telet vasúti teherkocsiban szenvedte át. A fizikai szükségnél is pusztítóbb hatásúnak mutatkozott azonban a nép erkölcsének romlása. A négy háborús év, az összeomlás és a kommunista rémuralom aggodalmat kellő mértékben sorvasztotta el a munkakedvet és rontotta meg a közszellemet. A pártszervevények olyan hevesen tomboltak, amilyenre nálunk azelőtt nem akadt példa. Szélső jobboldali körök mindenért a zsidókat és a kommunistákat tették felelőssé –, a kettő gyakran azonos volt –, de a kommunisták sem adták fel a küzdelmet. Rendőrségünk 1919 decemberében le tartóztatott néhány kommunistát, akiket bécsi központjuk azért küldött ki, hogy a királyi várpalotát, ahol a nemzetközi katonai misszió székel, továbbá több minisztériumot és a Gellért-szállót is felrobbantsák, ahol főhadiszállásom volt. Sajnálatosképpen kommunisták és zsidók ellen is fordultak elő súlyos erőszakosságok.

Arra, soha, még álomban sem gondoltam, hogy valamikor amolyan vándorprédikátor is lehessen belőlem. Minthogy azonban az emberek tudták, hogy nem pártpolitikusként beszélek hozzájuk, nem készülök diktátorságra és egyformán szembefordulok mind a baloldali, mind a jobboldali szélsőségekkel, szívesen hallgatták szavamat és elárasztottak mindenfelől meghívásokkal. Ilyen utazásom közben Kaposvárott az egyik küldöttség nyomós kérésére fogadtam Nagyatádi Szabó Istvánt, az újjáalakult kisgazdapárt vezetőjét, akiről azt híresztelték előttem, hogy a felforgató elemek sorába tartozik. Megkapott rendkívüli értelmessége és úgy találtam, hogy hazaszerető, egyenes és a konzervatív magyar paraszt igazi megismerője.

A belpolitika területén hamar kitűnt, hogy Friedrich, a korábbi miniszterelnök, nem egykönnyen nyugszik bele a hatáskörében beállott csökkenésbe. Nehézségeket okozott utódjának, aki elsősorban a béke megkötésére törekedett, hogy Ma-

gyarország végre tisztán lássa, hányadán van, hogy azután minden erejével az újjáépítéshez foghasson. Friedrich azt hitte, hogy a szomszédos államok hamarosan alkatrészeikre bomlanak, ezért ezt be kell várnunk és ezen kívül nincs is más tennivalónk. Bármilyen szörnyű békefeltételeket adtak is át Párizsban 1920. január 15-én az Apponyi Albert vezetése alatt álló küldöttségünknek, mégis élt bennem a meggyőződés, hogy eljön majd az a nap, mikor szomszédaink követeléseik mértéktelenségét maguk is megbánják. Azonban olyan ábrándokban sohasem ringattam magam, hogy Csehszlovákia, vagy az SHS-állam felbomlásával a közel jövőben számolnunk lehetne.

A nemzetgyűlés 1920. február 16-án ült össze és első feladatául az államjogi helyzet tisztázását tűzte ki. A koronás király nem mondott le jogairól. Elmozdítása csak forradalmi cselekedet lehetett volna. A felfordulás idején történt ugyan ilyesmi, azonban Magyarországnak köztársasággá történt kikiáltás át minden alkotmányosan gondolkodó magyar érvénytelennek tartotta és a Friedrich-kormány is ennek megfelelő magatartást tanúsított. Másrészt a szövetségesek József főherceget nem személye miatt, hanem kifejezetten azért kényszerítették visszalépésre, mert a Habsburg-ház tagja.

A nemzetgyűlés, mint a nemzeti szuverénitás hordozója, akként oldotta meg a kérdést, hogy a tényleges helyzet megállapítását iktatta törvénybe, vagyis kimondta, hogy az Auszriával való kapcsolatunk és egyúttal az 1867-es kiegyezésünk is megszűnt, viszont a királyi hatalom gyakorlása 1918 november óta csupán szünetel; és arra az időre, amíg ez ismét gyakorolhatóvá válik, kormányzó választását rendelte el.

Külpolitikai okból sem József főherceg, sem Albrecht főherceg nem jöhetett szóba erre a méltóságra; sőt József főherceg kifejezetten el is hárította jelölését, miután a szövetségesek 1920. február 2-án megismételték tiltakozásukat a Habsburgoknak bármilyen visszatérése ellen. Ezután merült fel a nyilvánosság előtt többek között az én nevem is. Én azonban azt reméltem, hogy Apponyi Albertet, közéletünk egyik legmértöbb és kimagasló alakját választják meg. E helyett az történt, amire nem számíthattam, hogy 1920. március 1-én a nemzet-

gyűlés 131 szavazattal – a 141-ből – engem hívott meg erre a méltóságra. Prohászka püspök vezette azt a küldöttséget, amely a választás eredményét hírül hozta nekem és felkért, hogy az eskü letétele végett jelenjek meg az országházban.

Megköszöntem az irántam tanúsított nagy bizalmat, közöltem azonban, hogy a felajánlott méltóságot nem fogadhatom el, és hogy elhatározásom megokolását a nemzetgyűlés iránti tiszteletből, annak a színe előtt adom majd elő.

Mielőtt beléptem volna az ülésterembe, megkértek, hogy változtassam meg elhatározásomat. Az országház egyik termében összegyűltek a kormány tagjai, a pártok elnökei, meg más vezető politikusok és arra törekedtek, hogy rábeszéljenek. Látva, hogy ragaszkodom nemleges álláspontomhoz, szemrehányások hallatszottak a kormánnyal szemben, mert elmulasztotta, hogy beleegyezésemet előre biztosítsa. A gyülekezet egyre több vitakozó csoportra oszlott.

Mint tiszt, Ő Felségének tettem esküt; ha elfogadom a kormányzóságot, akkor meg az alkotmányra és a nemzetre kell felelősködnöm. Vajjon nem forog-e fenn az a veszély, hogy a két esküben vállalt kötelezettségeim összeütközésbe kerülnek egymással? Ezt a kérdést, melyen leginkább tépelődtem, nem vethettem fel nyíltan és azt is tisztán láttam, hogy a béketárgyalások súlyos körülményei miatt hazánknak ezen nehéz napjaiban majd hazafias kötelességérzetemre hivatkoznak. Ezért csak azt kifogásoltam, hogy a leendő államfő számára megállapított jogkör – ahogyan a sajtó közléséből ismerem –, teljességgel elégtelen. A kormányzó még el sem napolhatná a nemzetgyűlést, még kevésbbé oszlathatná fel.

E megjegyzéseim után a jelenlévők rövid megbeszélést tartottak, majd Rakovszky István, a nemzetgyűlés elnöke íróasztalához ült és tollal a kezében hozzám fordult: *„Kérem diktálja feltételeit. A nemzetgyűlés teljesíteni fogja.”*

Még egyszer megkíséreltem, hogy ellenvetést tegyek. Ilyesmit, mondtam –, nem lenne helyes alapos megfontolás és tapasztalt jogászok tanácsa nélkül, így hirtelenében megfogalmazni. Ekkor kijelentették, hogy az ország kormányzójának – a nemesség adományozása és a főkegyúri jog gyakorlása kivételével – mind azokat a jogokat biztosítják, amelyek a ki-

rályt megilletik (éppúgy, mint Hunyadi János kormányzó idejében volt). Mit válaszolhattam erre? Miután ennyire sarokba szorítottak, elfogadtam a választást és bevonultunk a több mint egy órája várakozó nemzetgyűlés színe elé. Letettem a kormányzói esküt a magyar nép választott képviselői előtt, akik a nemzetgyűlés képviselte állami főhatalom erejével megválasztottak.

A kormányzói intézmény –, melynek megjelölésére a német a „*Reichsverweser*”, a francia és angol pedig a „*Regent*” szót használja –, nem új Magyarország alkotmányos életében. Hunyadi János 1446-tól 1452-ig volt kormányzó Albert király utószülött fia, V. László külföldi tartózkodása idején. A kormányzó címe: „*főméltóságú,*” melynek németben „*Durchlaucht*”, angolban „*Serene Highness*”, és a franciában „*Altesse Sérénissime*” megszólítás felel meg. A kormányzó államfő, aki – a fentebb említett és néhány egyéb kivétellel – a királyi felségjogokat gyakorolja. Az 1920. évi 1. törvénycikk szerint 1) a legfelsőbb hadúr, aki a honvédség felett parancsnokol. Hadüzenethez és békekötéshez a törvényhozás hozzájárulása szükséges. Nemzetközi viszonylatban a kormányzó képviseli az országot; követeket küld a külföldi hatalmakhoz és azok követeit fogadja. A végrehajtóhatalmat és a törvénykezdeményezést az általa kinevezett kormány útján gyakorolja. Jogai közé tartozik, hogy a törvényhozó testületet egybehívja, elnapolja (még pedig az 1933-as törvény óta már nemcsak 30 napra,) – és feloszlassa. A törvényszentesítés nem illeti meg, de a törvényhozás által elfogadott törvényt kihirdetése előtt két ízben is visszaküldheti újabb megfontolásra. A harmadízben eléje terjesztett törvényt azonban már ki kell hirdetnie. A kormányzó személye nem felelős; azt az eredeti rendelkezést, amelynek alapján az alkotmány megsértése esetén felelősségre vonható, 1937-ben hatályon kívül helyezték.

Az 1920-as törvény abban a feltevésben keletkezett, hogy a király nemsokára visszatérhet és ezért nem is tartalmazott rendelkezést a kormányzó utódjára nézve. Csak 1937-ben mondta ki a törvény, hogy a kormányzó három személyt jelölhet, illetve ajánlhat halála esetére utódjául a törvényhozásnak. Ez titkosan történe és pedig akként, hogy a kormányzó a je-

lölését tartalmazó borítékot lepecsételné, kívülről a miniszterelnökkel hitelesítené és azután a két koronaörmél letétbe helyezné. Ez a jelölés lényegében csak ajánlás volna, mert a törvényhozás választásának szabadságát nem korlátozná.

Egyenesen kellemesnek találtam, hogy a nemességadóományozás jogát nem kellett gyakorolnom; ez a korlátozás különben nem terjedt ki a rendjelek és a címek adományozás ára. Viszont joggal eshetett kifogás alá a főkegyúri jog gyakorlásának elvonása, mert ennek következtében ez a hatáskör, amely Szent István óta megillette a magyar királyokat, most a pápára szállott. A püspökök kinevezése tulajdonképpen a velejáró felsőházi tagságnak és nagy vagyon haszonélvezetének adományozás át is jelenti s ez nagyon is megindokolja, hogy ezt a jogot a kormányzó is gyakorolhassa. Arra az esetre is kínálkozott megoldás, ha a kormányzó protestáns: a hercegprimás bevonása a döntésbe.

A kormány felkért, hogy a királyi várpalotában lakjam. El kellett ismernem ennek a kívánságnak az indokait, mert a kormányzó kabinetirodája és katonai irodája, melyek a nagy ügyforgalmat lebonyolították, úgyszintén a testőrség, melyre már a várpalotában lévő nagy értékek őrizete végett is szükség volt, igen sok helyiséget igényelt. Természetesen nem Ő Felsége lakosztályába költöztem, hanem a reprezentációs célokra, valamint az irodák és családok számára az úgynevezett idegenek lakosztályát választottam a várpalota nyugati új szárnyában.

A kormányzóválasztás –, mint már említettem –, a béketárgyalások idején történt. Magyarország államfői méltóságának betöltése ilyen helyzetben igazán nem gyakorolhatott senkire sem csábító hatást. Még a legvakmerőbb nagyravágyó előtt sem lehetett volna kívánatos feladat az ezeréves ország felszámolásában az államfő szerepe. De éppen ebben az időben kellett az országnak olyan államfő, akinek feltétlen nemzeti érzéséhez kétség sem férhetett.

Így fogtam fel feladatomat és ebben a tudatban vállaltam magamra a hivatalommal járó súlyos kötelességeimet.

Figyelemmel a párizsi tárgyalásokra, 1920. március 15-én megbízta Simonyi-Semadam Sándort, hogy alakítson koncentrációs kormányt.

„Ausztia-Magyarország népeinek, akik számára védett és biztosított helyet óhajtunk a nemzetek sorában, alkalmat kell adnunk, hogy önkormányzatukat teljesen szabadon kifejleszthessék”.

Így mondta ezt Wilson elnök az amerikai kongresszus előtt kihirdetett „tizennégy pont”-jában, közelebbről: a tizedik pontban. Erre hivatkozott az osztrák-magyar monarchia külügyminisztere, amikor 1918. október 7-én az amerikai elnökhöz intézett jegyzékében fegyverszünet kötésére és béketárgyalások megkezdésére készségét bejelentette. Hiteles történelmi tény, – Wilson elnök a német békeküldöttséghez 1919 májusában intézett jegyzékében maga is elismerte, – hogy tizennégy pontját tárgyalási alapnak szánta és tekintette, de a békeszerződések mégis csúfosan napirendre tértek felette. Ausztia-Magyarország népei között, noha valamennyien egy táborban küzdöttek végig tettek és míg az osztrákokat meg a magyarokat háborút veszített félnek a háborút, önkényes megkülönböztetést tekintették, addig a cseheket, szlovákokat, lengyeleket, olaszokat, románokat, szerbeket, horvátokat és szlovéneket utólagosan felvették a győztesek sorába. Az első csoport sorsa a jogfosztás lett, a második csupa kedvezésben és minden mértéket meghaladó zsákmányban részesült. Ebben a jogtalan osztozkodásban mi, magyarok, szenvedtük a legsúlyosabb veszteséget.

Nem feladatom, hogy a trianoni békeszerződés történetét megírjam. Hívatott tollak elvégezték már ezt a munkát. „Tárgyalásokról” egyáltalán szó sem volt. Kormányunk pontról pontra kimerítően megfelelt az 1920. január 15-én átadott béketervezetnek, de hasztalanul mutatta ki azok politikai és gazdasági igazságtalanságát és ésszerűtlenségét. Hiába tárta fel Apponyi Albert gróf a szövetségesek legfelsőbb tanácsa előtt francia, angol és olasz nyelven tartott remek beszédeiben a magyar álláspont igazságát. Magyarország sorsát már előzően eldöntötték, még pedig hamisított statisztikák és térképek

alapján, melyeket Benes terjesztett elő és annak a hamis vádnak az alapján, hogy a magyarokat „háborús felelősség” terheli, amit azóta a történétírók és nemzetközi jogászok megcáfoltak. Bár Lloyd George és Wilson a háború alatt ismételten hangsúlyozták, hogy az osztrák-magyar monarchia feloszlatása nem háborús cél, azonban az olaszokkal, románokkal és csehekkel időközben kötött titkos szerződések Magyarországot máris felosztották. Még a versaillesi szerződés is megengedte a népszavazást. Az összes magyar javaslatokat azonban, hogy állami hovatartozásuk kérdésében azok is gyakorolhassák önenrendelkezési jogukat, akik addig Szent István koronája országainak voltak polgárai, kivétel nélkül mind elutasították. (Az 1921-ben Sopronban és közvetlen környékén végrehajtott népszavazás nem a trianoni szerződésből származott, hanem a későbbi velencei egyezmény eredménye.) Csak a horvátok és románok szakadtak el önként; a szlovákok, a rutének, a szepesi meg erdélyi szászok és a bácskai meg bánáti németek –, éppúgy mint később Sopron németnyelvű lakossága –, túlnyomó többségükben kétségtelenül Magyarország mellett szavaztak volna, ha erre nekik alkalmat adnak.

Május 5.-én küldték meg a magyar kormánynak a békeszerződés végleges szövegét. Feltételei a január 15.-i tervezetben foglaltakkal egyeztek, de hogy pontos legyenek, két csekély jelentőségű változtatással az optánsok és a Dunamedence vizgazdasága kérdésében. Az utóbbit előzően Troubridge tengeraggal a Dunabizottság elnökével és Sir George Clerk-el behatóan megtárgyaltam. A trianoni szerződés 1920. június 4-én került aláírásra.

Magyarország – (nem számítva bele a következő adatokba az ugyancsak Szent István koronájához tartozó Horvát-Szlavonországot) – a háború előtt 282.870 négyzetkilométernyi területet ölelt fel, lakossága elérte a 18.3 milliót. Trianonban elvesztette területének több mint két harmadát: 189.907 négyzetkilométert, lakosságának közel 58 %-át: 10.6 milliót. Nemcsak az történt, hogy a nemzetiségeket, akik a történelem folyamán a magyar királyságba beszivárogtak, egyesítették a szomszédos nemzeti államokkal, hanem –, amint Lord Newton írja –, „ami még rosszabb volt: több mint 3 millió magyart

szolgáltattak ki alacsonyabb kultúrájú, idegenfajú népeknek, ami az önrendelkezési jog kezdetben szentnek hirdetett elvét a legdurvábban megsértette”. Így szerezték meg a csehek az úgynevezett Szlovákiát, még pedig Felső- és Nyugatmagyarország magyar lakosságú nagy területeivel, sőt Pozsonnyal, az ősi koronázó várossal együtt. Minden néprajzi, történelmi vagy önrendelkezési, egyszóval: tárgyi alap nélkül egyszerűen elhatározták, hogy az újdonsült Csehszlovákiának a Duna legyen a déli határa, amelynek még közelében sem laktak szlávok. Ennek a kedvéért még a Duna két partján fekvő, színmagyar Komárom erődített városát is két részre szakították. Csehszlovákiába összesen 61.633 négyzetkilométer területet kebeleztek be Magyarországból 3.517.000 lakossal együtt. Románia kapta a hadizsákmány legjelentősebb részét, pedig hadseregét a háborúban tökéletesen megvertük. Az övé lett egész Erdélyanyaországunk tetemes szomszédos részeivel együtt valamint a Bánát fele Temesvár városával, összesen 103.093 négyzetkilométer, 5.257.000 lakossal. Szerbia bekebelezte a Bánát másik felét és a Bácskát, Magyarország legtermékenyebb részét és olyan jelentékeny városokat, mint Szabadka, Újvidék és Versec; területi gyarapodása a magyar anyaországból 20.551 négyzetkilométer volt 1.509.000 lakossal. Megszerezte ezen kívül Horvát-Szlavonországot, Dalmáciát, Bosznia-Hercegovinát és Szlovéniát, sőt Montenegrót is, úgy hogy az egykori kis szerb királyság nagy délszláv államná alakult. Még Ausztriát is megnövelték a mi terhünkre, noha az maga nem támasztott velünk szemben területi igényt és hozzácsatoltak 4.020 négyzetkilométert a nyugati magyar határ széléről; ennek aztán utólag a történelmi hangzású, de minden történelmi alap nélküli „Burgenland” nevet adták. Lengyelországnak 589 négyzetkilométer jutott Magyarország tésztéből, az olaszok pedig d’Annunzio kalandos vállalkozása révén jutottak Fiume, a régi magyar kikötőváros birtokába.

Teleki Pál gróf kiváló földrajztudósunk, a későbbi miniszterelnök, a berlini egyetemen tartott előadásában így jellemezte a középső Dunamedencét: „*Igazi földrajzi egység, mert határai túlnyomó részében, központjában pedig teljes mértékben élesen kifejezésre jut egysége és mert határain belül*

az egyes országrészek gazdasági tekintetben harmonikusan ki-egészítik egymást.” Párizsban azonban senki sem fontolgatta, hogy a népsűrűségben mekkora eltolódást idéz elő az állam területének mintegy 68 %-os és lakosságának 58 %-os csökkenése. Senki sem gondolt arra, milyen alkati elváltozások állanak elő szükségképp az ország mezőgazdasága területén. Magyarország erdőállománya 88 %-át, fenyveseinek több mint 97%-át veszítette el. Erdőségeink nemcsak épületfa- és tüzelő anyagszükségletünket elégitették ki, hanem döntő jelentőségű hatással voltak a magyar Alföld vízgazdaságára is, s ezért üzemgazdaságunk szabályszerű kezelésére a magyar állami szakfelügyelet rendkívüli gondot fordított. Az utódállamok –, a békeszerződés idevonatkozó rendelkezését is figyelmen kívül hagyva –, a birtokukba vett erdőségekben rablógazdálkodást folytattak, s ennek nálunk, megmaradt területeinken, tavasszal gyakori árvíz-kár, nyáron pedig szárazság lett a következménye. Magyarország nyersvasának 83 %-át, vasműveinek majdnem a felét veszítette el.

Akárcsak Németországot és Ausztriát, Magyarországot is jóvátétel teljesítésére kötelezték, sőt Magyarországnak, akár csak azoknak, szintén el kellett ismernie háborús bűnösségét is, noha éppen Tisza István ellenezte a Szerbiához intézett ultimátumot. Katonai téren Magyarországot 35.000 főnyi zsoldos hadsereg tartására korlátozták; a szigorú leszerelési rendelkezések keresztülvitelére szövetségközi ellenőrző bizottságot küldtek az országba –, ennek “szaglászó misszió” lett a közkeletű elnevezése.

Millerand, aki a békeértekezlet elnökségében Clemenceaut felváltotta, 1920. május 6-i, úgynevezett “*kísérő levelé- ben*”. (*lettre d’ envoi*) bizonyos reménységet keltett ugyan a revízió lehetősége iránt, azonban az ő ígérete ugyanolyan írott malaszt maradt, mint a népszövetségi alapokmány 19. szakasza.

1920. június 4-én, a trianoni szerződés aláírásának gyászos órájában, Magyarországon a lobogókat félárbócra eresztették. 18 évig tartott, míg ismét magasba vonhatták őket. Apponyi Albert visszalépett, mert Párizsban minden fáradozása hiábavalónak bizonyult. A Simonyi-Semadam-kormány is

lemondott június 26-án, miután a békeszerződést elfogadás végett előzőleg még a nemzetgyűlés elé terjesztette.

1920. július 19-én Teleki Pál grófot neveztem ki miniszterelnökké, a volt szegedi külügyminisztert, aki ezt a tárcát április óta már a Simonyi-Semadam kormányban is betöltötte. Csonkamagyarország úgy ahogyan lehetett, hozzáfogott, hogy megnyomorított testében az életműködést megindítsa lassan, igen lassan szűnt csak meg a nemtörődömség és ébredt a munkakedv. A termést be kellett hordanunk, a földet meg kellett művelnünk. Még mindig mezőgazdasági ország voltunk és nemzetünk minden rétege magáévá tette földművelő népünk munkaütemét. Tervek készültek pénzügyeink rendezésére és a munkanélküliek foglalkoztatása érdekében iparunk fejlesztésére. Úgy látszott, hogy ráléptünk már a helyes útra.

És ekkor ért bennünket váratlanul Károly király Ő Felsége visszatérése.

KÁROLY KIRÁLY VISSZATÉRÉSI KÍSÉRLETEI. – 1921.

Húsvét vasárnapja – március 27.-e – ragyogva köszöntött ránk. A fák virágzása bontogatta már a tavasz pompáját és az újjászülető természet felpezsdítő hangulatában egész Magyarország, város és falu együtt Ünnepelte az úr feltámadását. Szívében hála ébredt, mert a jelek arra vallottak, hogy a magyar nép számára is eljön a megújulás.

Az ünnepet családommal töltöttem éppen ebédnél ültünk, mikor Magasházy őrnagy szárnysegédem belépett és jelentette, hogy Sigray Antal gróf igen fontos jelentéssel vár reám. Nyomban felkeltem, hogy Nyugatmagyarország kormánybiztosát fogadjam.

Alighogy üdvözöltük egymást, azzal a váratlan közléssel lepett meg, hogy Károly király Ő Felsége Budapestre érkezett és a miniszterelnökségen vár engem. Azonnal tisztán állt előttem, hogy Ő Felségének ez a lépése igen szerencsétlen következményeket vonhat maga után és megkérdeztem Sigrayt, hogy ezt a vállalkozást is rendezte-e. Tagadóan válaszolt. Jelentése szerint a király az előző napon, tehát március 26-án, késő este teljesen váratlanul megjelent Szombathelyen Mikes János gróf püspök palotájában, miután nagypénteken sógorával, Sixtus páрмаi herceggel felkereste Bécsben Erdődy Tamás grófot, s ez aztán a határig rendelkezésére bocsátotta gépkocsiját. Erdődy sem tudott semmit arról, hogy a király elhagyta Svájcot és roppantul csodálkozott, amikor ismeretlennek látszó látogatója levette autószemüvegét. Még Hunyady József grófot, Ő Felsége főudvarmesterét és bizalmasát sem értesítették, annál kevésbbé kérdezték meg előre az ő véleményét. Szombathelyen –, így szólt tovább a jelentés – Ő Felsége fogadta a püspök és a húsvétra nála összegyűlt papság hódolatát. Teleki Pál miniszterelnökkel is folytatott megbeszélést, aki történetesen éppen a közelben tartózkodott és pedig mint vendég Sigray gróf kastélyában. Teleki Pál, aki a történetekért a

felelősséget önként magára véve utóbb lemondott, maga mondta el nekem a királlyal folytatott beszélgetését, melynek során véleményét ebben a két szóban foglalta össze: „*Korai volt*”. Nem ért el azonban többet a királynál, mint beleegyezését abba, hogy az én tájékoztatásom céljából őt megelőzve siethessen Budapestre. Teleki más úton jött, mint a király és gépkocsiját akadályozó körülmények is hátráltatták, úgy hogy Ő Felsége előbb érkezett meg, mielőtt értesülhettem volna az előzményekről.

Felkértem Sigrayt, hogy szárnységemmel együtt haladéktalanul menjen a miniszterelnökségre és kérje meg a királyt, hogy jöjjön a várpalotába. Nem kellett hosszan gondolkodnom azon, mit mondjak Ő Felségének. Annyi bizonyos volt, hogy ebből az önmaga előidézte súlyos helyzetből csak egyetlen kivezető út kínálkozott: ha, a lehető legsürgősebben visszatér Svájcba.

Még fél éve sem múlt, hogy Sopronban egy emléktábla avatása során tartott beszédemben a korona és annak viselője iránt elfoglalt álláspontomat a nyilvánosság előtt egészen világosan kifejtettem. „Mi valamennyien azt óhajtjuk” – mondtam akkor –, „*hogy a szent koronát régi dicsőségében ragyogva láthassuk. Azonban, mielőtt ezt a célt elérhetnénk, külső és belső megerősödésünk kérdéseit kell megoldanunk. Aki ma időszerűtlenül felveti a királykérdést, megzavarja az ország békéjét, akadályozza az újjáépítést és megfoszt bennünket annak lehetőségétől, hogy a külfölddel jó viszonyba léphessünk...*” Ebben a nyilatkozatomban benne állt az is –, amit egyébként azokban a napokban a külföldi diplomaták előtt is ismételten hangsúlyoztam –, hogy Ő Felsége esetleges visszatérését a magyar trónra kizárólag az ország belső ügyének tekintem és a kormánynak is ez az álláspontja. A Habsburgkérdést a trianoni szerződés egyáltalán nem érintette. Azonban az elvi jogosultság nem jár mindig együtt azzal a lehetőséggel, hogy ez a jog gyakorlatilag is érvényesüljön. Még működött a győztes hatalmak párizsi nagyköveti értekezlete; ez Magyarországot, Ausztriát és Németországot érintő minden kérdést hatáskörébe tartozónak tekintett és megvoltak hozzá a hatalmi eszközei –, már pedig minden első sorban ezen múlt –, hogy

akarátát szükség esetén erőszakkal érvényesítse. A nagykövetek tanácsát Budapesten az angol meg a francia főmegbízott, az olasz ügyvivő és a katonai misszió képviselte. A nagykövetek tanácsa 1920. február 2-án határozott vétót mondott a Habsburgok visszatérése ellen, mert nézete szerint ez „*alapjaiban fenyegetné a békét*” és ezért a szövetségesek ezt „*sem el nem ismernék, sem nem tűrnék*”.

Ez az álláspont azóta nem változott, sőt inkább még megerősítést is nyert. Így Sforza gróf olasz külügyminiszter 1921. január 3-án Nemes gróf római diplomáciai képviselőnkkel folytatott hosszabb beszélgetése során, mikor ez utóbbi elvi vonatkozásban felvetette azt a kérdést, hogy mi lenne Olaszország magatartása, ha adott esetben választásunk Habsburgra esnék –, hevesen felkiáltott: „*L'empereur Charles – jamais!*” (Károly császárt – soha!) Olaszország Trieszt és Déltirol miatt tartott a Habsburgok visszatérésétől és ezért a szerbek, horvátok és szlovének királyságával 1920. november 3-án kötött rapallói szerződésben kötelezte magát arra, hogy „*a Habsburg-ház visszahelyezését az osztrák, vagy magyar trónra minden rendelkezésére álló módon megakadályozza*”. Ezt az álláspontot 1921. február elején Benes csehszlovák miniszterelnök római látogatása során különös nyomatékkal még meg is erősítették, miután előzőleg – január 7-én – Benes úgy nyilatkozott, hogy a Habsburgok visszatérését egyenesen „*casus belli*”-nek tekintené. Végül néhány héttel Ő Felsége útrakelése előtt –, 1921. február 16-án –, maga a nagykövetek tanácsa is megismételte az 1920. február 2-án tett nyilatkozatát.

Mindezek az előzmények megfordultak fejemben, mialatt Ő Felségére várokztam. Vajjon ezekről tanácsadói egyáltalán nem tájékoztatták? Beszélgetésünk során ez hamarosan ki fog derülni.

Nem tartott sokáig, hogy Ő Felsége megérkezését jelentették. Gyalog jött át a várpalotába. Nem láttuk egymást azóta a végzetszerű nap óta, amidőn két és fél év előtt Schönbrunnban Ő Felségének megtettem fájdalmas jelentésemet a flotta megtörtént átadásáról és felmentésemet kértem flottaparancsnoki tisztségem alól. Ő Felsége akkor is, mint általában minden korábbi alkalommal, jóakarátát tanúsította irántam,

most pedig, miközben a szárnysegéd helyiségéből dolgozó szobámba kísértem, átölelt.

Károly király magyar tiszti egyenruhát viselt, és annak a kívánságának adott kifejezést, hogy ismét jogaiba léphessen. Számkivetésben töltött idejéről elérzékenyülten emlékezett meg.

Biztosítottam Ő Felségét, hogy mostani hivatali feladatom legszerencsésebb befejezésének azt tekinteném, és boldog lennék, ha koronás királyunkat, akinek jogait nem csak elismerem, hanem megvédeni is kész vagyok, visszahívhatnám a trónra.

Elmondottam, hogy Magyarországon magánbirtokai érintetlenek és azok jövedelme rendelkezésére áll, viszont a győztes hatalmak sajnos nem teljesítették az államfőikhez intézett azt az írásbeli kérésemet, hogy az osztrák-magyar monarchia mindegyik utódállama nagyságához és lakosságához mért járulékot folyósítson számára. Kértem, adjon hitelt szavamnak, hogy mint a múltban, ugyanúgy a jelenben is változatlanul az uralkodómra letett eskümhöz és nem a jelenlegi állásomhoz ragaszkodom.

*„Felségednek azonban azt is figyelembe kell vennie”
–, folytattam –, „hogy abban a pillanatban, mihelyt a hatalmat átadom, a szomszédos államok jól felfegyverzett hadseregei azonnal átlépik határunkat. Mi semmit sem állíthatunk velük szembe. Felséged akkor visszatérne Svájcba, Magyarországot azonban megszállnák és ennek a megszállásnak következményeit senki sem láthatja előre”.*

A román megszállásra még nagyon élénken emlékeztünk és amint majd látjuk, egy újabb megszállás lehetősége újra fennforgott. Most, amidőn ezeket a sorokat írom, más a világ képe, mint 1921-ben és az egykori osztrák-magyar monarchia népei bizonyára szívesebben élnének a magyar meg az osztrák felségjelvények, mint a sarló és kalapács alatt. Akkoriban azonban, 1921 húsvétján, az utódállamokban magasra csaptak a nacionalizmus hullámai és kormányaik semmi olyasminak visszaállítását sem túrték volna, ami csak emlékeztet is a

Habsburgok korszakára. Ezzel a nagyhatalmaknak is számolniuk kellett, akik –, ne feledjük – elvégre maguk valósították meg a Habsburg-monarchia szétrombolását – Európa és a világ szerencsétlenségére.

Amikor a nagyhatalmak magatartásáról szólottam, Ő Felsége azzal válaszolt, hogy ő az „*entente*”, tudtával és beleegyezésével tért vissza. Kötelességszerű kérdésemre, amelyben az idevonatkozó részletek iránt érdeklődtem, Ő Felsége Briand nevét említette, aki akkor Franciaország miniszterelnöke és külügyminisztere volt. „*Felséged személyesen beszélt Briand-al?*”

„*Nem, közvetítők útján.*”

Sixtus pármái herceg, Zita királyné és császárné fivére közvetített: aki szoros kapcsolatot tartott fenn a francia royalista körökkel, de ezek nézete semmiesetre sem azonos a francia kormány véleményével.

Magától értetődik, hogy pillanatra sem kételkedtem Ő Felsége jóhiszeműségében, midőn a beleegyezésre, különösen a franciák beleegyezésére hivatkozott és nem tartom kizártnak, hogy Párizsban történt is bizonyos bátorítás. Még jól emlékeztem azokra a féligéretekre és a trianoni szerződés enyhítését félig-meddig kilátásba helyező biztatásokra, amelyeket az előző év nyarán tettek nekünk, arra az esetre, ha segítséget nyújtunk a lengyeleknek az országukat előzőnlő bolsevista orosz seregek ellen. Miután azonban a Visztulamenti csata, melynek sikerében a magyar hadiszerszállításnak nagy része volt, szerencsésen végződött és Lengyelországról a veszély elhárult, Párizsban megfeledkeztek korábbi kijelentéseikről és megszűnt az érdeklődésük Magyarország iránt. Csak néhány nappal a királlyal történt találkozásom után értesültem Masirevich bécsi diplomáciai képviselőnkől, hogy Ő Felsége angol bizalmi emberétől, Strutt ezredestől, aki annak idején vele volt Eckartsauban, március közepén rejtjeles táviratot kapott, mely a restaurációs kísérlet mellőzését tanácsolta.

A kérdés lényegének tisztázása érdekében azt a javaslatot tettem Ő Felségének, tudakoljuk meg a budapesti francia főmegbízott útján Briand álláspontját, hogy hajlandó-e az *entente* nevében a szomszédállamok esetleges intézkedéseivel

szemben legalább is Csonkamagyarország fennállását garantálni? Ő Felsége ehhez hozzájárult és kérésemre abba is beleegyezett, hogy visszatér a szombathelyi püspöki palotába, és ott várja meg a párizsi választ.

„Ha Briand vállalja a garanciát”, – mondtam, – „akkor örömmel helyezem vissza Felségedet királyi jogaiba, Ha azonban tagadó a válasza, akkor Felségedet az ország rögtöni elhagyására kell kérnem, mielőtt ittléte a nyilvánosság tudomására jut.”

Mínt hogy megkísérelték, hogy ezt a kétórás tárgyalásunkat –, melytől akkori és még ma is vallott szilárd meggyőződés szerint hazánk léte, vagy nemléte függött –, a valósághoz nem illő színben tüntessék fel, azt is el kell mondanom, hogy Ő Felsége távozásakor köszönetét fejezte ki, a katonai Mária-Terézia-rend nagykeresztjét adományozta nekem és kinevezett Otranto és Szeged-hercegévé. Talán felesleges is említenem, hogy a nagykeresztet: nem hordtam, sem a hercegi címmel nem éltem soha. Ő Felségének e nagylelkű megnyilatkozása azonban minden szónál jobban megvilágítja, hogy miként értékelte ő maga. a legkomolyabb felelősségérzetből eredő magatartásomat.

Megkértem még arra is a királyt, hogy legyen továbbra is bizalommal irántam és megkérdezésem nélkül Magyarországot illető-semmilyen vállalkozásba ne fogjon, mert a hazánkat fenyegető veszedelmeken felül nemcsak trónja elfoglalását, hanem koronáját is kockáztathatja.

Károly királyt Magasházy őrnagy visszakísérte a miniszterelnöki palota elé; ott nyomban beszállt gépkocsijába és elindult Szombathelyre.

Ezután tájékoztattam a történetekről a kormány tagjait, akik közben összegyűltek a várpalotában. Mindenkit, aki csak látta a királyt, esküvel köteleztünk titoktartásra.

Majd magamhoz kérttem Fouchet francia diplomáciai meghatalmazottat, hogy Briand-hoz intézett kérdésünk továbbítására felkérjem. A francia miniszterelnök válasza a leghatározottabban nemleges volt. Kifejezetten hangsúlyozta, hogy sohasem adta beleegyezését Károly király visszahelyezéséhez.

Hogy fedte-e a valóságot ez a nyilatkozata, vagy sem: nem tudom. Később hallottam, hogy Sixtus herceg több francia tábornokkal, közöttük Lyautey-vel és más személyiségekkel is tárgyalt és hogy ennek során Berthelot, a Quai d'Orsay (a francia külügyminisztérium) főtitkára Ausztriának Németországhoz csatlakozásától tartva, állítólag kétértelmű magatartást tanúsított. A francia kormány hivatalos álláspontját mindenestre Briand nyilatkozata képviselte, s ezt a sajtóban nyilvánosságra is hozták. A kapott választ magam közöltem Ő Felségével az úgynevezett „Hughes”-készüléken, amely a lehallgatást kizárja, és kértem, hogy amilyen gyorsan csak lehet, hagyja el az országot. Kánya Kálmán követ, aki akkor a külügyminiszter állandó helyettese volt, Szombathelyen közvetlenül részletesen tájékoztatta a királyt a párizsi választ követő tiltakozásokról, melyeket a nagyhatalmak és a szomszéd államok hozzánk intéztek. Károly király elutazása azonban csak április 5-én következett be, mert meghült és több napon át ágyban feküdt. Bernben kieszközöltük számára a svájci visszautazási engedélyt, Bécsben pedig közbenjártunk, hogy Ausztriában a király méltóságához illő és zavartalan átutazást biztosítsanak. Noha Ő Felségét szövetséges tiszték és osztrák közbiztonsági közegek kisérték útján, a Mura-menti Bruckban mégis sajnálatos szocialistakommunista tüntetések zajlottak le.

Hamarosan beigazolódott eljárásom helyessége. Már húsvét hétfőjén fogadnom kellett az angol és a francia főmegbízottat és mindkettő, – korábban kapott utasításaikra hivatkozva –, bejelentette kormánya „feltétlen ellenzését” a restaurációval szemben. Ezt követve rövidesen megjelent az olasz ügyvivő és ki jelentette, hogy „az olasz külpolitika sarkalatos alapelve” a Habsburgok magyar restaurációjának megakadályozása. Kedden reggel Jugoszlávia képviselőjét fogadtam, aki meg éppen „casus belli”-nek nevezte, ha Ő Felsége átvonná a hatalmat. A román képviselő tiltakozása ugyan kevésbé élesen hangzott, mert Mária királyné valószínűleg tudott Ő Felsége terveiről; azonban Benes –, mint azt Szapáry László gróf diplomata előtt maga mondotta –, sikeresen használta fel a visszatérési kísérletet arra, hogy rövidesen ezután (1921. április 23-án) Romá-

niát Csehszlovákiával Magyarország ellen katonai szövetségbe vonja.

Benes képviselője Ő Felsége elutazásaig naponta megjelent a külügyminisztériumban és különféle módon ismételtette *“represszáliák”*-kal való fenyegetőzéseit arra az esetre, ha a király még tovább magyar földön tartózkodnék. Végül is április 3.-án a nagyhatalmak újabb együttes lépést tettek. Képviselőik a párizsi nagyköveti értekezlet utasítására közös jegyzéket nyújtottak át, sebben –, megint csak az 1920. február 2-i nyilatkozatra hivatkozva –, Magyarországot *„végzetes következményekkel”* fenyegetik, ha a magyar kormány nem alkalmazna hatásos rendszabályokat a restaurációs kísérlet megakadályozására.*

Remélem, hogy az elmondottak véget vetnek annak a sokféle hamis feltevésnek, amelyek az emlékezetes húsvéti eseményeket elferdítve napvilágot láttak.

Ugyanabban az évben a királykérdés másodszor is izgalomba hozta Magyarországot és a világot. Megint nem tudtam semmit Ő Felsége szándékáról, holott összekötetésben álltam vele. Tudósításaiból úgy láttam, hogy kevésbé tájékozott –, személyi kérdésekben még hozzá tévesen is –, és hogy a dolgok valódi állását nem ismeri. Arra gondoltam tehát, hogy Hertensteinbe, ahová áprilisban átköltözött, olyan bizalmi embert küldök melléje, akit személyesen ő is ismer. Sajnos, rosszul választottam. Boroviczény –, aki akkoriban vette el Zita királyné egyik udvarhölgyét –, nem tudom miért, de a helyett, hogy a valódi viszonyok hű ismertetéséről gondoskodott volna, rossz tanácsadónak bizonyult. Én őt a velem baráti viszonyban lévő Sarkotich tábornok, Bosznia-Hercegovina-i tartományfőnök titkáraként ismertem meg, mint intelligens fiatal embert, aki fontos bizalmi állásában bevált. Később a legfelsőbb hadiszálláson az. osztrák-magyar külügyminisztérium összekötő megbízottjának volt segéde. Amennyire én tudom, Boroviczény, Sigray gróf, aki márciusban Ő Felsége megérke-

* Ezt az okmányt, mivel az az első visszatérési kísérlet és a későbbi események történelmi helyes megvilágítása szempontjából döntő fontosságú, a függelékben egész terjedelmében szó szerint közlöm.

zését jelentette és Lehár báró ezredes, a világhírű zeneszerző fivére, nagy szerepet játszottak a végzetes második visszatérési kísérlet alkalmával. A „*legitimisták*” vezetői –, hogy én is ezt a kifejezést használjam, amely helytelenül jelzi álláspontjaink elvi alapjának különbségét –, tehát olyan férfiak, mint Andrassy Gyula gróf, Ausztria-Magyarország utolsó közös külügyminisztere, aztán Gratz Gusztáv volt magyar külügyminiszter és mások, meggyőződésem szerint nem, voltak részesek a második kísérlet előkészítésében, hiszen az elnökletem alatt augusztus 22-én tartott értekezletünkön egyöntetűen alakult ki az a véleményünk, hogy a király visszatérését megelőzően az ország bel- és külpolitikai biztonságát teljes mértékben biztosítanunk kell. A koronás király minden magyarnak a királya, ezért őt csak az összes magyarok törvényes képvisellete hívhatja vissza, nem pedig valamilyen kis csoport. És ami a fő, nem engedhetjük, hogy a király személyét bárki is kalandos veszélybe sodorja.

Október 21-én kaptam az első jelentést; ez még csak arról szólt, hogy távbeszélő- és távíró összeköttetésünk Sopronnal megszakadt. Okát csak utóbb tudtam meg, hogy ugyanis Ő Felsege és a királyné az előző napon Cziráky gróf dénesfai birtokán repülőgépen megérkezett. A hely megválasztása nyilván arra tekintettel történt, hogy abban az időben Sopronban a küszöbön álló népszavazás miatt, (amiről később esik majd szó), nagyobb csendőrségi erőt vontak össze és ez Lehár ezredes, illetve magában Sopronban Ostenburg önagy vezetése alatt állott. Ostenburg követte Lehár parancsát, feleskette a csapatokat Ő Felsegére és felszállt velük a királyi pár budapesti utazására rendelt vonatra. Az a feltevés, hogy a király visszatérése mindaddig titokban tartható, míg csak a fővárosba meg nem érkezik, természetesen tévesnek bizonyult. Sőt a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága a Hertensteinben tartott ügynökétől már a királyi pár repülőgépre szállásáról is értesült. Más hatalmak a Sopronban tartózkodó katonai miszsióktól a dénesfai leszállásról kaptak tudósítást. Így történt aztán, hogy az eseményekről szóló első jelentésekkel egyidőben már a nagyhatalmak és a kisentente tiltakozásai is befutottak hozzám. Mihelyt Belgrád megkapta ügynöke jelen-

tését, három évfolyamot mozgósított és Románia is részleges mozgósításra készült. Benes a csehszlovák követségekhez intézett körtáviratában kijelentette: „*a volt uralkodó jelenléte a magyar földön casus belli.*” Anglia nevében Thomas Hohler főmegbízott közölte Bethlen István miniszterelnökkel, hogy a brit kormány minden „*puccsol*” elítél és ezért nem hajlandó arra, hogy a kisentente-nál mérséklően közbejárjon. Ha a magyar kormány nem lenne abban a helyzetben, hogy az országban a rendet fenntartsa, akkor majd kívülről történnek meg a szükséges erélyes intézkedések. Az angol, a francia és az olasz diplomáciai képviselők együttes jegyzéke megismételte az április 3-i jegyzék szövegét és ez alkalommal félreérthetetlenül azt követelte, hogy a magyar kormány „*minden haladék nélkül tegye meg a szükséges intézkedéseket az. exkirálynak volt országai területéről való eltávolítására*”.

A három követ, hogy a lépés komolyságát még jobban ki-domborítsa, nem csak a miniszterelnöknél, hanem előttem is megjelent, hogy az aláírt jegyzéket nekem is átadja. Alig távoztak, megérkeztek a kisentente követei azzal a bejelentéssel, hogy államaik csapatai átlépik határainkat, ha Ő Felsége átveszi a hatalmat.

Bethlen István miniszterelnök különös véletlen következtében ugyanazon a napon szólott Pécsen tartott nagy beszédében a királykérdésről, amelyen – természetesen az ő tudtán kívül – a király repülőgépen visszatért. Hangsúlyozta a kormány legitimista szándékait és míg egyrészt elutasította a trónfosztás gondolatát, másrészt a nemzet számára követelte azt a jogot, hogy a király visszahívására alkalmas időpontot megállapíthassa. Bethlen ugyanolyan komolynak tekintette a helyzetet, mint én. A királyellenkormányt; nevezett ki és annak elnöke, Rakovszky István nemzetgyűlési elnök, távbeszélőn megfenyegette Bethlent, hogy akasztófára kerül, ha Ő Felségét nem királyként fogadják Budapesten. Bethlen ezzel a felkiáltással tette le a kagylót: „*Hiszen ez rettenetes!*” Nem a személye megfenyegetését találta rettentőnek, hanem az volt a megdöb-bentő, az iszonyatos, hogy a király tanácsadói fegyveres összeütközés kieroszakolására képesek, aminthogy ez csakugyan be is következett.

Ebben a tragikus helyzetben megkíséreltem, hogy közvetlenül Ő Felségéhez forduljak, és kérve kérjem őt, álljon el szándékától. Az alábbi levelet intéztem hozzá, amelyhez az angol-francia-olasz jegyzéket is csatoltam.

„Budapest, 1921. október 22-én

Felség!

Súlyos lelki küzdelem után, nyomasztó aggodalom kényszere alatt kérem Felségedet, ne folytassa útját fegyveres erővel a főváros felé. A helyzet tavasz óta, midőn Felséged az országot elhagyta, nem változott.

Ma is fennállanak, sőt fokozottabb mértékben, ugyanazok a gátló körülmények, amelyek akkor velem együtt Felségednek a haza sorsáért aggódó, bizalmas tanácsadóit is arra indították, hogy Felségedet távozásra bírjuk. A helyzet ma még nehezebb. Tavasszal még meglepte Felséged megérkezése az egész országot és a külföldet is.

Azóta azonban erre a lehetőségre a világ felkészült. Ez abból is látható, hogy a tiltakozást, amely az előző alkalommal csak több nap múlva következett be, most haladéktalanul átnyújtották kormányunknak, még pedig a múltkorinál sokkal határozottabb alakban, amennyiben a kisentente most már nyíltan fenyeget a bevonulással. Erőviszonyaink pedig időközben csak megrosszabbodtak. A három oldalról benyomuló ellenséggel szemben ellenállásra képtelenek lennénk. De ha még fel is tételeznénk, ami lehetetlennek látszik, hogy a végsőkig védekező nemzet valahol mégis feltartóztathatná az ellenséget, az ország jelentős részei akkor is tönkremennének. Az ebből származó súlyos elkeseredés és téli nyomor a bolsevizmus számára egyengetné az utat. Sőt a körülmények komoly mérlegelése arra a felismerésre vezet, hogy már ko-

rábbi időpontban is számolnunk kell bizonyos veszedelemmel.

Mert már most is bizonyos, hogy az ellenség előnyomulása nyomán elkeseredés s anarchia támadna. A lakosság nagy részének nem olyan a hangulata, amely az egész országot Felséged mellé állítaná. A polgárháború veszedelmének elhárítására nincs hatalmam.

Ha Felséged fegyveres erővel tovább vonul Budapest felé, végzetünket nem kerülhetjük el és néhány nap alatt az ország megmaradt részei is idegen kézre kerülnek.

Ha Felségednek az lenne az óhaja, hogy az entente képviselőivel, velem, vagy a kormánnyal személyes érintkezésbe lépve, a helyzetről közvetlen meggyőződést szerezhessen, ennek nincsen akadálya. Felséged kis kísérettel tökéletes biztonságban teheti meg ide az utat.

Egész életemben önzetlenül teljesítettem kötelességemet. Ma az a kötelességem, hogy jelentsem: ha Felséged fegyverrel vonulna be Budapestre, Magyarország léte megszűnne.

Legmélyebb hódolattal

Horthy”

Ezt a levelemet Vass József prelátus, népjóléti miniszternek adtam át, aki iránt Ó Felsége a húsvéti események óta hajlandósággal viseltetett és kísérelőjével, Ottrubay ezredessel együtt, aki egykor a cs. és kir. katonai iroda beosztottja volt, elébe küldtem a király vonatának. Küldöttem Komáromban találták a vonatot, azonban nem engedték őket a király elé. Sőt Rakovszky kijelölt miniszterelnök olyan okokból, amelyekért

ő viseli egyedül a felelősséget, még csak át sem adta leveletem Ő Felségének; néhány nap múlva Andrássy Gyula gróf, Esterházy Ferenc gróf és Fiáth bárónő a Magyar Vöröskereszt főnöknője jelenlétében felbontatlanul vette ki zsebéből. Hogy Ő Felsége magatartása másként alakult volna-e, ha leveletem elolvassa, azt ma már senki sem tudja megmondani.

Még az éjjel kiadtam szükséges parancsaimat arra, hogy minden fegyveres vállalkozást fegyveres erővel megakadályozzunk. Hogy ezt milyen érzéssel tettem, úgy hiszem felesleges ecsetelnem. Természetesen azt a kérdést is felvettem magamban, nem vonhatnám-e ki magamat ebből a szörnyű összeütközésből akként, hogy lemondok. Ez azonban a hazát fenyegető végveszély idején gyávaságnak látszott előttem és ezt a felfogásomat Bethlen miniszterelnök nyomatékosan megerősítette.

Ez alatt a királyi pár vonata, bár haladásában vágányok felszakításával ismételten feltartóztatták, Biatorbágyig, Budapest közelébe jutott. Ő Felségének az a követelése, hogy parancsainak a kormány feltétlenül vesse alá magát, szöges elmentében állt a kormány eltökélt szándékával, hogy a puccskísérletnek ellentáll. Ebből pedig elkerülhetetlenül adódott az a kötelességem, hogy kimondhatatlan fájdalomra parancsot adjak a tüzelésre, ami majd vak engedelmességhez szokott, derék csendőrök, falusi magyar fiúk életébe kerül. Ez a tragikus összeütközés be is következett.

Ekkor megbízottként Shvoy ezredest küldtem a királyhoz azzal a kéréssel, hogy személyes biztonságának jótállása mellett jöjjön közvetlen tárgyalásra Budapestre. Ő Felsége azonban tanácsadói unszolására ezt a javaslatomat elutasította, viszont hozzájárult ahhoz az indítványomhoz, hogy másnap reggel üljenek össze a kormány képviselői, meg a király felelős politikai tanácsadói és hogy tanácskozásuk befejezéséig fegyverszünetet tartsunk.

Egyrészről Kánya követ és Sárkány Jenő tábornok, a másik részről Gratz volt miniszter és Lehár ezredes vett részt a tárgyaláson, de ez eredménytelenül végződött. Noha a kormánycsapatok időközben erősítést kaptak, a Győrben és Komáromban Ő Felségére felesketett tisztek pedig megtéveszté-

sükre hivatkozva, feloldást kértek esküjük alól, tanácsadói mégis arra biztatták a királyt, hogy a következményekre tekintet nélkül parancsot adjon vonata továbbhaladására.

A király azonban másként határozott. Vonatát visszairányította nyugatnak. Bizonyára a halottak és sebesültek megpillantásakor rádöbbsent arra, hogy mit jelent ez a megindult testvérharc. A vérontást az Ő jóságos és nemes emberi szíve nem viselhette el. A király és a királyné Esterházy gróf meghívására visszavonult a tatai kastélyba.

A gondoskodás Ő Felsége személyes biztonságáról rám és a kormányra hárult. Úgy találtuk, hogy ebből a szempontból a leginkább megfelelő hely a tihanyi bencés apátság a Balaton félszigetén. Ott különböző politikai tárgyalások folytak, s ezek során a külföld trónfosztó törekvéseinek megelőzése érdekében az a gondolat is felmerült, hogy a király mondjon le 9 éves fia, Ottó főherceg javára. Csernoch bíboros hercegprímás személyesen közbelépett ennek a tervnek érdekében, de a király ezt elutasította.

Végül bekövetkezett az entente rendelkezése: Ő Felségének a „*Glowworm*” brit monitorra kell szállnia a Dunán, Baján, hogy azon külföldre távozzék. Így is történt. A királyi pár és kísérete a Fekete-tengeren másik hajóra szállt. Ez Madeira szigetére, Funchalba vitte őket s ott Ő Felsége 1922. április 1.-én gyászoló családjja körében bevégezte tragikus életét.

A két visszatérési kísérlettel kapcsolatban az én magatartásomat gyakran bírálták. Bírálóim azonban megfeledeztek arról, hogy én semmiképen sem jártam el hatalomra vágyó lázadóként és hogy a király kísérleteit nem én, hanem lényegében az a kedvezőtlen külpolitikai helyzet hiúsította meg, amelyet a kis és nagy entente következetes Habsburg-ellenes politikája idézett elő. Ezzel a politikával szemben Magyarország tehetetlen volt. Az entente iránt fennálló teljesen függő helyzetünket mindennél jobban megvilágítja a reánk kényszerített trónfosztó törvény, idegen hatalmak más állam belügyeibe avatkozásának kirívó példája.

A királykérdésben megnyilvánult hangulatnak és véleménykülönbségnek jellemzésére most olyan eseményt említek

itt meg, amelyről sohasem beszéltem, és amelyre nézve résztvevői hallgatást is fogadtak.

1922 augusztusában politikusok és más vezető személyiségek csoportja jelent meg nálam a gödöllői kastélyban, – ahol augusztus és szeptember folyamán rendszerint tartózkodtunk, – köztük egy katolikus püspök is. Előre csak annyit jelentettek, hogy rendkívül fontos előterjesztésük van, de közelebbit szándékukról nem tudtam. Hamarosan kiderült ez aztán szónokuk Ráday Gedeon gróf képviselő, volt főispán és belügyminiszter szavaiból. Érett megfontolás után azért jöttek, hogy a nép minden rétege nevében felajánlják nekem a Szent Koronát. Meg kell szünnie az államfő állása körül a viszálynak, mert e miatt az országban nem lehet teljes nyugalom. Egyesek független Magyarországot akarnak élén a törvényes királlyal, mások meg József főherceg, vagy Albrecht főherceg megválasztását óhajtják. Baloldali elemek köztársaságra törekednek.

„A magyarság többsége azonban”, – mondotta Ráday, – „azt kívánja, ami ezeréves állandó vágyának leginkább megfelel, hogy Szent István koronája és magyar dinasztia alatt élhessen. Fogadja el Főméltóságod a koronát és az egész veszélyes kérdés egy csapásra megoldást talál.”

Szerfelett meglepődtem. Válaszomban elismertem, hogy csakugyan vannak olyan zavaró jelenségek, amelyenkről a szónok megemlékezett. Megköszöntem tabusított bizalmukat, de kijelentettem, hogy felhívásuknak nem tehetek eleget. Mert mi ad nekem bátorságot és erőt ahhoz, hogy romban álló hazánk újjáépítésében részt vegyek? Csakis az az érzésem, hogy kormányzóvá választásom alkalmával azért nyilvánult meg velem szemben a bizalom, mert tisztességes és becsületes férfinak tartanak. Ha a korona után nyúlnék, nem lennék többé sem önzetlen, sem tisztességes és már másnap szembefordulnának velem a tulajdon édes testvéreim. Én tehát semmilyen körülmények között, még egyhangú népszavazás esetén sem fogadnám el soha a királyi méltóságot.

UTUNK A SZABADBA

A szomszéd államok magatartása Károly király mindkét visszatérési kísérlete alkalmával kíméletlen őszinteséggel tárta elénk azt a tényt, hogy milyen erős falak közé zárta el Magyarországot Trianon és milyen fennhéjázóak rabtartóink. Benes odáig ment, hogy Csehszlovákia számára az 1921 októberében foganatosított részleges mozgósítás költségei fejében pénzbeli kárpótlást követelt tőlünk. Első feladatomnak azt tartottam tehát, hogy az országot politikai és gazdasági téren bent megerősítsük, kifelé pedig szabad utat keressünk. A Gondviselés ehhez a kettős feladatomhoz olyan munkatársat adott mellém, akiben tökéletesen megbízhattam és akinek kiváló szellemi és jellembeli adottságai biztosítékokat nyújtottak arra, hogy szándékaim az elérhető legjobb módon kerülnek megvalósításra. Bethlen István gróf volt ez a férfi, akit Teleki Pál lemondása után 1921 áprilisában miniszterelnökké neveztem ki. A Bethlenek ősi erdélyi protestáns családból származnak és Magyarország közélete számára már jeles férfiak egész sorát adták. Bethlen alapvető konzervatív gondolkodása szerencsésen egyesült nagyvonalú liberális reformeszmékkal. Világismerete és veleszületett politikai tehetsége különösen alkalmassá tették arra, hogy a külpolitikai lehetőségeket kifürkésze, megragadja, vagy akár meg is teremtsé abból a célból, hogy Magyarország lassanként visszanyerhesse mozgási szabadságát.

Az első alkalom erre akkor kínálkozott, amikor az úgynevezett nyugatmagyarországi vagy „*Burgenland*”-i kérdés került napirendre. Magyarország évezredek történelmi nyugati határszélét Trianonban nyilván azzal a szándékkal változtatták meg, hogy egyelőre Magyarország és Ausztria között a viszály magvát hintsék el, később pedig ez a földszáv szláv összekötő folyosóvá váljék Csehszlovákia és a szerbek, horvátok és szlovének királysága között. A trianoni szerződés nem szabott határidőt a területi átadásra; ennek lakossága többségében né-

metnyelvű volt ugyan, de nagyrészt magyar érzelmű. A keleti Felsősziléziában történt eseményekhez hasonlóan itt is szabadcsapatok alakultak, amelyek Prónay Pál huszárezredes vezetésével azt akarták meggátolni, hogy hazánkat még ezen a részén is megcsonkítsák. A csehek azonban szorgalmazták az átadást és felajánlották Ausztriának fegyveres segítségüket. Ez a felkínálkozás 1921. augusztus 10.-én az osztrák és a csehszlovák államfő hallstadi találkozása során történt és a december 16.-án megkötött lanai egyezményben határozott alakot öltött. Megemlékeztem már arról a szerepről, amelyet magyar katonai egységek soproni tartózkodása a király második visszatérésekor a földreszállás helyének kiválasztásában játszott. Amikor aztán a prágai kormány jegyzékben követelte tőlünk „Burgenland” átadását Ausztria részére, s ez Magyarországon óriási felháborodást váltott ki, elkerülhetetlennek látszott a súlyos összeütközés, de ez a körülményeknél fogva csakis a mi hátrányunkra üthetett volna ki. Ekkor sikerült Bethlen Istvánnak della Torretta örgróf olasz külügyminiszternél támogatásra találnia, aki a szláv összekötő folyosó létesítésének gondolatát érthető okokból szintén elutasította. Kezdeményezésére nemzetközi értekezlet ült össze Velencében, s ez október 11.-én jegyzőkönyvbe foglalt határozatában a vitás területet „A” és „B” zónára osztotta és az „A” zónában, amelyhez Sopron városa és 14 község tartozott, népszavazást rendelt el.

A lakosság 75%-a nyilatkozott Magyarország mellett. Talán ennél is fontosabb volt, hogy Magyarország békés eszközökkel törekszik revízióra, valamint az a tény, hogy a Magyarország köré vont börtönfalakon megnyílt az első rés.

1921. december 3.-án a nemzetgyűlés kényszerhatás alatt megszavazta azt a törvényt, amely kimondta a Habsburgház trónfosztását és a „*pragmatica sanctio*” megszűnését. A törvényjavaslat indokolása nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ez a törvény egyedül és csakis a függetlenségünket megsértő erőszak hatása alatt jött létre. Bethlen és kormánya lemondott, hogy ezzel is tiltakozzék az ország belső ügyeibe történt nyilvánvaló beavatkozás ellen, ami semmiképpen sem vált a demokratikus hatalmak dicsőségére. Bethlen lemondását nem

fogadtam el, és ő kérésemre megalakította második kormányát.

Belpolitikai kérdések nyomultak ettől fogva egyre inkább előtérbe. Bethlen 1920. július 13.-án – még mint csupán képviselő – megvalósította a nemzetgyűlés legjelentősebb két pártjának, az Egyesült Keresztény Nemzeti Pártnak, meg a Kisgazda- és földműves pártnak az egyesülését. Ennek az „egységes” pártnak a neve ismételten megváltozott, összetétele sem maradt állandóan egyforma, azonban ez alkotta mégis egészen 1944-ig az ország politikai gerincét. Már 1922-ben az új választójog alapján megtartott általános választáson bevonultak a parlamentbe a polgári ellenzéken kívül a szociáldemokrata párt képviselői is, miután a Bethlen-kormány a forradalom és ellenforradalom maradványait felszámolta, a szakszervezetek működését ismét engedélyezte, a sajtó-, szólás- és gyülekezési szabadságot biztosította és tőlem politikai amnesztiát eszközölt ki. A kiengesztelődésnek ez a szelleme az én felfogásomnak teljesen megfelelt, s érvényesült azokkal szemben is, akik 1921 októberében a restaurációs kísérletben résztvettek. Még azok ellen sem került vádemelésre sor, akik fegyvert fogtak a király oldalán.

Sem a régi főrendiház, mely többé-kevésbé az angol lordok házához hasonlított, sem az egykamarás rendszer, amely 1920 óta nálunk kivételesen fennállott, nem felelt meg a mi viszonyainknak. A Bethlen-kormány javaslatára a nemzetgyűlés 1926-ban törvényt hozott, mely a kétkamarás országgyűlés régi magyar intézményét visszaállította, azonban a főrendiház helyébe új alapon álló felsőházat szervezett. A régi főrendiház túlnyomó részében a nagybirtokos főnemesség tagjaiból állott, akiknek tagsági joga öröklődött. Az új felsőház négy csoportból alakult és tagjai nagy többségükben választás útján nyerték megbízásukat. A Habsburg-Lotharingiai háznak azok a tagjai, akik Magyarországon éltek, ott előírt mennyiségű földadót fizető nagybirtokot bírtak tulajdonul és magyarul tudtak, a korhatár elérésevel a felsőház tagjaivá váltak. A régi főnemsek közül azok, akiknek azelőtt a főrendiházban örökös tagsági joguk volt és megfelelték azoknak a feltételeknek is, amelyeket előbb a Habsburgokra vonatkozóan felsoroltam, saját so-

raikból tagokat választhattak a felsőházba. Az ő képviselőik létszáma fele annyi volt, mint a törvényhatóságok: vármegyék és városok által választottaké; ezek a legnagyobb csoportot alkották, a felsőháznak közel egyharmadát. Hivatalból lettek a felsőház tagjai bizonyos méltóságok és hivatalok viselői, köztük a katolikus püspökök, a protestáns egyházi főhatóságok képviselői, két főrabbi, továbbá a legfelsőbb bíróságok elnökei és mások. Az egyetemek, egyéb közművelődési intézmények, úgyszintén a kereskedelem, az ipar, a mezőgazdaság és a szabad foglalkozások országos szervezetei választás útján küldték be képviselőiket. Végül 44 tagot a kormányzó nevezhetett ki.

A 244 tagú felsőház és az általános, egyenlő, a városokban titkos, a vidéken 1939.-ig nyílt választás útján öt évre választott, 245. tagú képviselőház együttesen alkotta az országgyűlést, mely a törvényhozást gyakorolta. A miniszterelnököt és a kormány tagjait a kormányzó nevezte ki és bocsátotta el, de az országgyűlésnek tartoztak felelősséggel.

Mi magyarok igen büszkék vagyunk alkotmányunk ősi voltára. Akárcsak az angol, a magyar sem írott alkotmány és ennek alapjai visszanyúlnak az 1222.-i „*arany bullára*”, sőt a honfoglalás előtti vérszerződésre. Az alkotmányos és parlamentáris gondolkodás Európában sehol másutt nem érvényesült olyan mértékben, mint nálunk, Angliában és Lengyelországban és semmi sem igazságtalanabb annál, mint ha hazánkat „*feudális*” államnak nevezik. A felsőházban mindössze 38 hellyel bíró főnemesség törvényhozói szerepe jóval csekélyebb volt, mint Angliában, ahol a király bármikor adományozhatott nemességet; ez nálunk, – mint már említettem, – a kormányzónak nem állott jogában. Az sem igaz, hogy a földbirtok legnagyobb részét a nagybirtokosok kis rétege bírta. A megművelhető föld 75%-a az 1935. évi statisztika szerint kis-és középbirtokok között oszlott meg.

Hivatkozásom ezekre a tényekre távolról sem jelenti azt, mintha én, vagy az általam kinevezett bármelyik kormány az agrárkérdést már megoldottnak tekintette volna. A nagybirtokok felosztását célzó földreform-törvény kidolgozásához nagy óvatosság szükséges. A nagy népsűrűség és a lakosság lélekszámának a mezőgazdasági terület terjedelméhez való aránya

lehetetlenné tette, hogy az agrárkérdést egyszerűen a föld felosztásával oldjuk meg, nem is szólva arról, hogy Magyarországot a körülmények mezőgazdasági kivitelre utalják, s ez nagy teljesítményre képes nagybirtokok nélkül nem érhető el. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy országunk, legértékesebb bányáinak és erdősegeinek elvesztése, a háborús költségek és a rákényszerített jóvátételi kötelezettség következtében teljesen elszegényedett. Kártalanítás nélküli kisajátításról, amilyent néhány szomszédos állam szinte kizárólag a nemzeti kisebbségek terhére hajtott végre, nálunk szó sem lehetett, mert ez ellentétben állott hagyományainkkal és jogi felfogásunkkal. Olyan megoldást kellett tehát keresnünk, amely egyrészt a lehetőségig kielégíti a szociális szükségletet, másrészt pedig összeegyeztethető gazdasági meg pénzügyi adottságainkkal és megfelel az igazságosság követelményeinek. Ezt az utat követtük. Az 1920-as földreform több mint egymillió kataszteri hold földet osztott fel, az 1936-os telepítési törvény, meg az 1940-es és 1941-es agrártörvények pedig további 878.000 holdat. A parcellázásra került kereken kétmillió hold a magánkézben lévő 1000 holdat meghaladó nagybirtokok összterületének kétharmadát tette ki. 1940.-ig összesen 412.537 új kisbirtok, 251 mintagazdaság és 55 középirtok keletkezett.

Magam is faluról származtam és ennél fogva jól ismertem a liberális szellemű örökösödési jog áldatlan következményeit. A% a jogszabály, amely az örökséget egyenlő arányban osztotta fel az összes leszármazók között, nemcsak a kisbirtokok végzetes elaprózódására vezetett, hanem ennek megelőzése érdekében nem ritkán idézte elő a gyermeklétszám csökkenését is. Igen figyelemreméltónak találtam, amit Castlereagh angol miniszterelnök mondott a bécsi kongresszuson, mikor a nézete szerint Franciaországra túlzottan kedvező békefeltételekhez hozzájárult: „*a napoleoni Code Civil örökjogi szabályai miatt Franciaország katonai szempontból száz év multával már nem lesz veszélyes.*” Természetesen nem változtathattuk meg gyökeresen máról holnapra ősidőktől fogva fennálló jogszabályainkat. Hogy ebben a vonatkozásban célunkhoz közelebb jussunk, megalapítottam a vitézi rendet. Ebbe felvettük

mindazokat az erkölcsileg kifogástalan magyarokat és magyarul érző más származásúakat, akik a legmagasabb katonai vitézségi kitüntetésekét kiérdemelték. Minden felavatott vitéz igényjogosult lett „*vitézi telekre*”, amely mintegy 15 kataszteri holdra terjedt, továbbá házra, istállóra, két lóra és egy tehenre. A vitézi rendnek azok a tagjai, akiknek már volt birtokuk, azt, vagy annak megfelelő részét vitézi telekké alakíthatták. A vitézi telket és címet az elsőszülött fiú örökölte, az adományozott telek és minden tartozéka az első három évben adótól és minden egyéb teherrel mentes volt; csak azután vette kezdetét a birtok mérsékelten megállapított ellenértékének 30 vagy még több évre megállapított törlesztése. Kereken mintegy 3.000 ilyen vitézi telek került kiosztásra, s az ezek megműveléséhez szükséges eszközök költségét részben az állam viselte, részben pedig erre a célra tett adományok és bizonyos háborús emlékművekért fizetett csekély díjak fedezték.

Mondanom is felesleges, hogy hadseregünk megszervezését és kiképzését különösen fontos, szívem szerint való feladatnak tartottam. E célból hasznos tanulmánynak bizonyult von Seeckt német tábornok munkája, hiszen nekünk is csak hivatásos (zsoldos) hadsereg felállítását engedélyezte a békeparancs és ezt is mindössze 35.000 fő erejéig.

Oktatásügyünk fejlesztésére irányuló törekvésemet igen szerencsés módon valósította meg Klebelsberg Kunó gróf, az ország határain messze túl is jól ismert vallás- és közoktatásügyi miniszterünk. A hat éven felüli lakosságnak 1920-ban még a 15.2%-a írástudatlan, ez a szám azonban 1930-ban már 9.6%-ra csökkent, sőt 1941-ben a trianoni területen (tehát az időközben visszatért részeket nem számítva,) mindössze 4%-ra apadt le. Az 1918-tól 1938-ig tartó két évtized alatt a népiskolák száma 5.584-ről 6.899-re, a néptanítóké 14.400-ról 20.149-re emelkedett. Vidéken képességvizsgálatokat tartottak, hogy a szegényebb nép tehetséges gyermekeit kiválogassák és számukra a magasabb, sőt a legfelsőbb iskolák elvégzését is lehetővé tegyék. Egyetemeinken 1918-ban kereken 10.000 diák tanult, 1938-ban pedig már 18.000. A kormány 1937-ben megalapította a „*Horthy Miklós ösztöndíjat*”, s ez évente

többszáz szegénysorsú ifjúnak tette lehetővé tanulmányai folytatását.

Trianon elszakította tőlünk a kolozsvári és a pozsonyi egyetemeket, ezeket áttelepítettük Szegedre és Pécsre. Nagyhirű selmebányai erdész- és bányász- főiskolánk Sopronba került.

Az első világháború után, mint sok más államot, minket is meglátogatott az infláció csapása. Országunk feldarabolása, a jóvátétel és sokféle háborús terhünk kizárta, hogy pénzünk értékét saját erőnkől állandósítsuk, mert legjelentékenyebb javainkra jóvátételi hitelezőink zálogjogot szereztek. Külföldi kölcsönhöz csakis úgy juthattunk, ha sikerül a zálogjogot feloldanunk. Ebből a célból be kellett lépniünk a Népszövetségbe –, ez 1922. szeptember 18.-án meg is történt, – és alá kellett vetniünk magunkat annak a felügyeletnek, amelyet a Népszövetség pénzügyi bizottsága gyakorolt. A 250 millió aranykoronás kölcsönrel, melyet a Népszövetség révén kaptunk, olyan jól gazdálkodtunk, hogy Mr. Jeremiah Smith pénzügyi főbiztos már kétévi nálunk tartózkodása után, 1926. június 30.-i távozásakor, azt jelenthette Genfben, hogy kötelezettségeinket teljesítettük és állami költségvetésünket egyensúlyba hoztuk. A következő évben aztán áttértünk a koronaértékről a pengőértékre.

Az amerikai Mr. Smith továbbra is tanácsadónk maradt. Jó és megbízható barátunk volt. Tiszteletdíját magyar diákok amerikai tanulmányútajait szolgáló ösztöndíjak alapítására fordította. Egyszer azonban bizonyos mértékben zavarba hozott. Távozása alkalmával hálánk kifejezésére megfelelő módot keresve megkérdeztem, hogy milyen emlékkal szerezhetnék számára örömet. Kevesebbet kért, mint vártam és mégis többet, mint amire gondolhattam.

Az volt a kívánsága, hogy megtekinthesse -a szent koronát. A szent korona számunkra nem látványosság, hanem az ország összes felségjogait megtestesítő, megszentelt kegyeleti tárgy, a magyar állami felségjog birtokosa. Így fogta fel jelentőségét Pacelli bíboros államtitkár, a későbbi XII. Pius pápa is, midőn a budapesti nemzetközi eucharisztikus kongresszus alkalmával 1938-ban térdet hajtva imádkozott előtte, ősi vas-

ládájának három kulcsát a miniszterelnök és az országgyűlés által választott két országos méltóság, egy katolikus és egy protestáns koronaőr őrzi. A szent koronára őrsége vigyáz, mely kiváló, kiszolgált katonai altisztekből áll és színpompás egyenruhát visel, vállán festői átvetett fehér köpennyel, fején kócsagtollas forgójú sisakkal és kezében díszes alabárdal. Ezredesi rangban álló parancsnoka őrzi a koronáládát befogadó pánccélterem kulcsát.

Koronatanácsot kellett összehívnom és hozzájárulását ki-
eszközölnöm, hogy Mr. Smith kívánságát teljesíthessem. Ün-
nepélyes menet vonult a boltozatos terembe és a három kulcs-
tartó méltóság felnyitotta a ládát. Némán, megilletődve, állott
Mr. Smith a díszes állványra emelt szent korona előtt és meg-
csodálta a középkori aranyműves művészet alkotását. De hogy
azt is megérezte és megértette, hogy mit jelent a szent korona
nekünk, megtudtam búcsúlátogatása alkalmával mondott sza-
vaiból:

*„Most már tudom, hogy Szent István szent koronája:
maga – egész Magyarország”.*

Legfőbb törekvésem arra irányult, mint már említettem,
hogy békés eszközökkel érhessük el a trianoni szerződés reví-
zióját. Németországgal való barátságunk, ahol 1925 óta az
előttem különösen nagy tiszteletben álló Hindenburg vezértá-
bornagy volt a birodalmi elnök, az első években inkább érzel-
mi jelentőséggel bírt. Jelszavunk, – Nem, nem, soha! – melyet
nemzetünk Trianonnal –, ami latinul *három nem*-et jelent, –
szembe szegezett, Németországban is visszhangra talált.
Azonban a német birodalomnak akkor megvoltak saját gondjai
és a Népszövetség tanácsában vele szemben nem olyan han-
gulat uralkodott, amely a német revíziós törekvéseknek elő-
nyös előrelátó politika számára kedvező kilátást nyújthatott
volna. Minden oldalról barátságtalan szomszédok vették körül
kis országunkat, s így arra kellett törekednie, hogy az összes
irányadó nagyhatalmakkal barátságos viszonyban éljen

Lengyelországhoz fűződő hagyományos barátságunk a
lengyel-szovjet háborúban nyújtott – már említett – segítség-
günk után egyelőre nem járt gyakorlati eredménnyel, mert a

Varsó és Párizs közötti szoros viszonyból eredő hatások a nekünk kedvező lengyelceh feszültséget feloldották. Első barátsági egyezményünket 1923-ban Törökországgal kötöttük, amellyel, mióta Kemal Atatürk a török nemzeti államot megalakította, szorosabb kapcsolatba jutottunk. Nagyobb jelentőségű azonban ennél az az erőfeszítésünk, hogy felszabadíthassuk magunkat az életünket súlyosan megnehezítő nyomás alól, amely a kisentente ellenséges politikájából származott. A kisentente összefogása, amint azt a vonatkozó szerződések nyíltan kifejezték, egyenesen és elsősorban Magyarország ellen jött létre és csak másodsorban irányult Bulgária felé. Tekintetemet ebben a helyzetben déli szomszédainkra irányítottam. A horvátokat, mint derék matrózokat és tengerésztiszteket ismertem és becsültem; nyelvüket folyékonyan beszéltem. A szerbek katonai erényei arra a várakozásra bírtak, hogy, ha mint katona nyíltan szólok hozzájuk, mint katonához, megértésre találok náluk. Felhasználtam tehát a mohácsi csata négyszázéves fordulóján tartott megemlékezésünket arra, hogy 1926. augusztus 29-i beszédemben emlékeztessem őket a közöttünk egykor fennállott *„régi barátságra és régi bizalomra”*. A mohácsi csata 150 évre hasonló szomorú sorsba döntött minket, mint őket a rigómezei ütközet; ennek következtében ők még hosszabb időre kerültek török megszállás alá. A török követ felé fordulva –, aki a csatamezőn tartott ünnepen szintén jelen volt –, hangsúlyoztam, hogy *„mi magyarok a múlt tanulságait megszívtük és az egykori ellenségek ma mint barátok, egymásra találtak. Szerencsétlen dolog”* –, folytattam, – *„hogyan viszont azoktól, akikkel a múltban egyesülten védtük déli határainkat, ma mélyen gyökerező ellentétek választanak el. Remélem és hiszem, hogy nem sok idő múlva kiengesztelődve, ismét egymásra találunk”*.

Beszédemből azonban nem Belgrád, hanem Róma vonta le a gyakorlati következtetéseket. Olaszországnak semmiképpen sem volt kívánatos a magyar-jugoszláv megértés létrejötte, amikor az Adria két szembenlévő partjáról szüntelenül a kizárólagosságot követelő két kiáltás: *„Mare nostrum!”* és *„Nase more!”* hangzott el. Néhány hónapra beszédem után Bethlen meghívást kapott Rómába, s ott Olaszországgal egyezményt

kötött, mely történelmi kapcsolatainkra épült és a kisentente, meg Franciaország revízióellenes, merev magatartásával szemben számunkra az egyik győztes nagyhatalom nyílt támogatását biztosította. A Mussolini és Bethlen által 1927. április 5-én aláírt szerződés hatása rövidesen megmutatkozott: öt hónappal később megszűnt Magyarország katonai ellenőrzése.

A következő években Bethlen Berlinbe, Párizsba, Londonba és Madridba is ellátogatott. A délkelet-európai nagy mezőgazdasági válság következményeként 1928-tól kezdődően gazdasági kapcsolatunk Németországgal egyre élénkebbé vált. Németország az egyetlen állam, melynek felvevőképes piacán a mi búzáinkat és tengerinket el tudtuk helyezni.

Hogy ajtónk megnyílt a világ felé, az abból is kitűnt, hogy kiváló külföldi államférfiak látogattak el Budapestre. Ezek sorából 1929-ben Grandi olasz és Zaleski lengyel külügyminisztert, 1931-ben Izmet Inönü török miniszterelnököt és Rüstü Aras külügyminisztert üdvözölhattük körünkben. Hálával emlékszem meg Lord Rothermere-ről, aki újságaiban 1927-ben Angliában elsőként követelt „igazságot Magyarországnak”. A trianoni szerződés esztelenségét és igazságtalanságát Lord Newton a lordok házában már annak tárgyalása során pellengérré állította. A budapesti tudományegyetem Lord Newton-t, Sir Robert Gowert-et és Lord George Sydeham-et az igazságosság érvényesülése érdekében folytatott tevékenységükért 1929-ben díszdoktoraivá avatta.

Lord Rothermere kiállása mellettünk és az „igazságosság” követelményének az ő részéről történt felvetése a világ közvéleménye előtt éppen abban az időszakban, midőn nemzetünk reménytelenül vergődött, rendkívül nagy hatást váltott ki Magyarországon. Alig vált köztudomásúvá, hogy a lordnak hála-irat küldését tervezik, máris óriási tömegek mozdultak meg és siettek a kitett ívek aláírására. Rövid néhány nap alatt 1.200.000 aláírás gyűlt össze. Ha az átadás határidejét nem szabják olyan közeli időpontra, egészen bizonyos, hogy nemzetünk minden egyes tagja aláírja az íveket.

Megemlékezem azokról a nagy ünnepekről is, amelyeket kormányzóvá választásom tizedik évfordulójára rendeztek. Teszem ezt azért, hogy kifejezhessem hálámat Bethlen István

1945-ben Oroszországba hurcolt barátom és munkatársam iránt, valamint az országgyűléssel szemben is, amely megtiszteltetésemre egyhangúan hozott törvényben ezt a napot számos maradandó alkotással örökítette meg. Ennek alapján épült fel többek között a nevemről elnevezett kórház és dunai híd és erre az alkalomra készült el a képviselőház elnöki nagytermében Hunyadi János, Szilágyi Mihály, Kossuth Lajos és az én kormányzóságom emlékét megörökítő négy falfestmény. Felejthetetlen emlékem az a hatalmas ünnepi menet, amely 1930. február 28-án üdvözlésemre a várba felvonult, és az ezernyelcszáz főből álló énekkar, amely a nemzeti himnuszt énekelte. Legfőbb örömöm azonban abban telt, hogy az ország belső állapotaiban beállott megnyugvás nagyszámú politikai fogoly megkegyelmezését tette számomra lehetővé.

Miután Bethlen István már tíz éve viselte a miniszterelnökség terhét, felmentését kérte. Csak nehezen és nagy sajnálattal váltam meg tőle. Távozásához akkor és azóta is mindenféle találgatásokat fűztek, mert nem igen hitték el, ami kézen feküdt. Maga Bethlen vallotta azt a nézetet, hogy azok a nehézségek, amelyek a mezőgazdasági és a nagy világgazdasági válságból keletkeztek, változást tettek szükségessé az ország politikai vezetésében.

1931. augusztus 24-én Károlyi Gyula. grófot, az egykori szegedi ellenkormány elnökét, a Bethlen-kormány utolsó külügyminiszterét neveztem ki miniszterelnökké, s ő tevékenységének súlypontját pénzügyi s gazdaság-politikai kérdések megoldására helyezte. Takarékoságában odáig ment, hogy magától és minisztertársaitól állami gépkocsijuk használatát is megvonta és távoli pesti lakásából gyalog járt fel a budai várban lévő hivatalába. Mi ketten kezdetől fogva tisztában voltunk azzal, hogy az ő vállalkozása csak átmeneti időre szól. Mikor nehézségei támadtak a kormánypárttal, ahol szakadás fenyegetett, 1932. szeptember 21-én lemondott. Bensőséges barátságunk nem szenvedett csorbát; ez a tiszta jellemű és megbízható férfiú továbbra is egyik legértékesebb tanácsadóm maradt.

Új ember állott előtérben: Gömbös Gyula. Vele új korszak kezdődött nem annyira az ő közreműködése révén, mint in-

kább a miatt, mert a viszonyok időközben Németországban gyökeresen megváltoztak. Ez ránk és Európára, sőt az egész világra messzeható következményekkel járt.

7. kép A magyar koronázási jelvények

A RÓMAI JEGYZŐKÖNYVEK ÉS A RÓMA-BERLINI TENGELY.

Ha hazám szerepét vizsgálom a harmincas években, két évtized távlatából és azzal az utólagos meglátó képességgel, amelyhez a második világháború szörnyű tapasztalatai juttattak bennünket: arra a meggyőződésre kell jutnom, hogy a történelmi események kifejlődését végzetszerű kényszer intézi. Ezzel nemcsak arra a magától értetődő követelményre célzok, hogy az egyes eseményeket és azok összefüggését mindenkor a velük egyidejű, elkerülhetetlen körülményeket figyelembe véve ítéljük meg, hanem főként annak a ténynek az általános elismerésére gondolok, hogy egy kis állam cselekvési szabadsága gyakorlatban mindig korlátozást szenved és hogy ez fokozott mértékben vonatkozott Csonkamagyarországra, mert mindkét irányból óriási súly: Németország és Szovjetország hatalmi nyomása nehezedett rá. Mégis egyre határozottabban és erőteljesebben törekedtünk cselekvési szabadságunk elérésére, miközben joggal hivatkozhattunk békeszerető politikánkra. Minden jogunk meg volt rá, hogy változást kívánjunk abban az úgynevezett „új rendben”, amelynek mi –, akik a Szerbia ellen 1914 júliusában intézett ultimátumot elleneltük, ártatlan áldozatai lettünk. Sokféle alkalom kínálkozott, hogy ellenfeleink nehézségeit kihasználjuk. Ettől azonban tartózkodtunk, és inkább arra törekedtünk, hogy a biztonság tényezője legyünk a dunai térségben, amelynek kulcsa, – mint azt mindig hangsúlyoztam –, Budapest. Természetesen a mi előrelátó politikánk sem változtatható azon a tényen –, amit ma már mindenki kárhoztat –, hogy az osztrák-magyar monarchiát esztelenül szétrombolták. Elkerülhetlenné vált, hogy a nagyhatalmak a monarchiából alakított, részint megcsonkított, részint megnagyobbított, vagy újonnan felállított államok között jelentkező ellentétek önző kihasználására törekedjenek. Ha a többi állam legalább annyi igyekezetet fordított volna a nagyhatalmak befolyásának kiegyensúlyozására, mint mi és ha keresték volna velünk a megértést, talán sok minden másként történik.

Mindig tisztában voltunk azzal, hogy a római politikában egyrészt az olaszok délszláv és franciaellenes szempontjai juttattak jelentőséget Magyarországnak. Ennek másrészt azt a későbbben időszerűvé váló szerepet szánták, hogy a németek délkeleti előnyomulásának gátja legyen. Mi elismertük a németek katonai, gazdasági és tudományos teljesítményeit, de őket magukat is alaposan ismertük, s ezért óvakodtunk attól, hogy túlságosan szoros és benső kapcsolatba kerüljünk velük. A harmadik tényezőt sem tévesztettem soha szem elől: Szovjetországot, amelyről az 1919-es kommunista rémuralom révén jóval több és közvetlenebb tapasztalattal rendelkezünk, mint bárki más. Csak 1934. április 12-én vettük fel Moszkvával a diplomáciai kapcsolatot, miután ezt előttünk 1933. november 16-án a nagyhatalmak közt utolsóként az Egyesült Államok is megtette. Csodálkozhatik-e, vagy éppen váddal is illethet-e bennünket valaki a miatt, hogy 1933 után, ha ugyan óvatosan és tartózkodóan is, de bizonyos mértékben alkalmazkodtunk a megváltozott európai politikai helyzethez? Az első szerződéseket Hitlerrel a Vatikán és Lengyelország kötötte. Legnagyobb aggodalommal kis érték figyelemmel a nemzetiszocialisták kísérleteit, hogy a szomszédos Ausztria függetlenségét aláássák. Ezek végül is Dollfuss kancellár meggyilkolására vezettek és mi megkönnyebbültünk, amikor Mussolini erélyes közbelépése 1934-ben Ausztria bekebelezését megghiúsította. De nem került el a figyelmünket az sem, hogy a nyugati demokráciák elképesztő egyenetlenkedése és gyengesége miatt semmi sem gátolta a németeket abban, hogy újra felfegyverkezzenek és a rajnai tartományt megszállják. Sőt, amikor ezek a demokráciák Olaszország keletafrikai tervei miatt az úgynevezett szankciókhoz nyúltak, tulajdonképpen ők maguk kergették Németországot és Olaszországot egymás karjaiba. Hogy Mussolinit csakugyan megakadályozzák tervei kivitelében, arra sokkal alkalmasabb eszköz lett volna az olajszállítások megakadályozása, és a szuezi csatorna elzárása. Ha pedig ez nem bizonyult lehetségesnek, akkor káros volt olyan rendszabályokat életbe léptetni, amelyek a négusnak semmit sem használtak, de az úgynevezett „*have*” és „*have not*” államok (a vagyonosak és a nincstelenek) között az ellentéteket szükségképpen megnövelték. Mussolini az 1935 januárjában lavallal kötött megegyezése alapján azt tételezte fel,

hogy Franciaország nem tanúsít majd ellenkezést, ha Olaszország terjeszkedési törekvése a közeli Tunisz helyett a távolosó, alig civilizált Abesszinia felé fordul. Mussolini a stresai értekezleten, amely a németeknek a rajnai tartományba való bevonulásával foglalkozott, félreérthetetlen célzást tett afrikai szándékaira; és mivel az angolok semmi észrevételt sem tettek ez ellen, így Mussolini azt hitte, hogy erről az oldalról is belenyugvásra számíthat. Minthogy Magyarország kapcsolata Olaszországhoz időközben egyre mélyebb lett és szerződésben megszabott, határozott alapot is öltött, semmi okunk sem volt rá, hogy az értelmetlen szankciókhoz csatlakozzunk. Ezzel persze rossz pontot szereztünk Eden angol külügyminiszternél, pedig ő ugyanakkor elnézte, hogy sok olyan állam, amely elvileg csatlakozott a szankciókhoz, a gyakorlatban tovább is zavartalanul folytatta kereskedelmét Olaszországgal. Később aztán kialakult a „róma-berlini tengely” –, ezt a kifejezést egyébként először Gömbös miniszterelnök használta – és Mussolini nolens-volens hozzájárult az „Anschluss”-hoz, s a mi számunkra is teljesen megváltozott a helyzet. Nemcsak közvetlen szomszédja lettünk a „Nagynémet birodalom”-nak, hanem ugyanakkor elvesztettük azt az addigi lehetőségünket, hogy Berlin bizonyos politikai ajánlatai elöl Rómára utalással és viszont megszemenő olasz kívánságokkal szemben Berlinre hivatkozva kitér-hessünk. Ezzel azonban messzire előre nyúltam a történelem időbeli sorrendjében. Ezért ott veszem fel ismét a fonalat, ahol azt a kormányhatalom Károlyi Gyuláról Gömbös Gyulára történt átruházásakor elejtettem.

Gömbös Gyula államtitkára volt a szegedi hadügyminisztériumnak, mikor ennek vezetését átvettem. Első találkozásunk azonban már 1919-ben történt. Hunyady Ferenc gróffal találkoztam Budapesten az utcán és ő célzásokat tett előttem valamilyen összeesküvéses vállalkozásra, mely Károlyi Mihály kormánya ellen készült. Az ilyen dolog megvitatására semmi esetre sem találtam alkalmasnak az utcát, azt javasoltam tehát, hogy valamelyik szállodában tartsunk összejevetelt. Ez meg is történt. Mintegy húszan jöttek el, mind tele lelkes, hazafias elszántsággal, de vajmi kevés hozzáértéssel a gyakorlati kérdésekhez, amin az ilyen vállalkozás sorsa múlik. Ekkor tűnt fel nekem Gömbös vezérkari százados, mert szabatos kérdésre mindig szabatos választ adott és éppoly

távol állott minden ábrándozástól, akárcsak jómagam. Már együttműködésünk elején megismertem az ő jó és kevésbé jó tulajdonságait. Jeles katonatiszt volt, mint politikusra pedig ráillett az angoloknál szokásos kifejezés: „colourful” (színes egyéniség). Tehetséges szónok volt és kétségtelenül új lendületet adott belpolitikai életünknek, pedig ennek az elődje alatt beállott bizonyos fokú pangása több előnyt jelentett, mint amennyit bírálói elismertek.

Gömbös kétségkívül jószándékú törekvéseivel gyakran túllőtt a célon. Én mindig azon a véleményen voltam, hogy ne állítsunk akadályt az elé, ha valaki nevének megmagyarosításával hazafiaságának kifejezésére törekszik; viszont elleneztem, hogy ebben az irányban bármilyen nyomást is gyakoroljanak, amint azt Gömbös a tisztekkel és hivatalnokokkal szemben tette. Gömbös hivatásos tiszt lévén, érthetően jobban érdeklődött a német, mint az olasz hadsereg iránt. Ez önmagában még nem volt hiba, minthogy azonban, mint honvédelmi miniszter magasabb állásokba nagyon is sok fiatal elvbarátját helyezte el, ezzel olyan irányzatot juttatott erősebb érvényesülésre, melyet az én szempontjaimmal egyre kevésbé tudtam összeegyeztetni, önmagának sem használt ezzel; sok esetben többet ártottak neki barátai, mint az ellenségei. Gömbös kifejezetten autokrata egyéniség volt, akire Hitler és Mussolini példája nagy hatást tett.

Mindezt figyelembe véve, bizonyos vonakodás után neveztem ki 1932. október 1-én miniszterelnökké, miután Bethlen és számos más vezető politikus is mellette foglalt állást. Elhatározásomra: döntően azok a vitathatatlan eredmények hatottak, melyeket Gömbös honvédelmi minisztersége alatt elért. Éppen ezért miniszterelnöksége idején is megtartotta a honvédelmi tárcát. 95 pontból álló kormányprogramja sok helyes célt tűzött ki, többek között véderőrendszerünknek a költséges zsoldos hadsereg állapotából az általános hadkötelezettség alapjára helyezését. Miniszterelnöksége első harmadfél évében Gömbös részéről bizonyos diktatori hajlam bontakozott ki és külpolitikai téren olyan közeledést mutatott Németország felé, melynek egyoldalúsága az országban ellenállásra talált. Mind a két körülmény arra vezetett, hogy a Független Kisgazdapárt és maga Bethlen István is Gömbös kormányának határozott ellenzékévé vált.

Lojalitásom a miniszterelnök iránt arra indított, hogy az országgyűlés felosztatására vonatkozó javaslatához hozzájáruljak, minthogy a kormánypárt vezetője Bethlen és az Eckhardt Tibor vezetése alatt álló egész Független Kisgazdapárt nyílt ellenzékbe vonult, már pedig a miniszterelnök joggal törekedhetik arra, hogy saját többségi pártja legyen. Ezt el is érte Gömbös, bár a választáson sajnálatomra sok értékes politikus veszttette el mandátumát. Úgy tűnt nekem, hogy Gömbös inkább mennyiségi, mint minőségi győzelmet aratott.

A miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter között a viszony nem volt különösen jónak mondható. A majdnem cinikus

Gömbös egyik-másik nagyon is messzemenő elgondolása semmiképpen sem tetszett az előrelátó és kételkedő természetű Kányának. Kapcsolataink kifejllesztése Olaszországgal és Németországgal azonban kettejük műve volt; ebben az egyik lelkesen vett részt, míg a másik inkább csak bizonyos beletörődéssel vonta le a helyzet következményeit. Bizonyos, hogy Gömbös saját kezdeményezésére az összes külföldi kormányfőket megelőzve kereste fel Hitlert, miután már korábban Ankarában, Rómában és Varsóban is megfordult.

Gömbös, Dollfuss kancellár és Mussolini 1934. március 17-én aláírták Rómában az úgynevezett „római jegyzőkönyveket” és pedig bizonyos tekintetben válaszul egyrészt a kisentente röviddel azelőtt megalkotott „szervezeti szabályzatára”, másrészt az ugyancsak revízióellenes célzattal február 9-én aláírt balkán-szövetségi egyezményre. A római jegyzőkönyvek tartalma, gazdasági megegyezések mellett azt a megállapodást is magában foglalta, hogy a szerződő felek mind az általános jelentőségű, mind az őket különösen érdeklő kérdéseket elhatározásaik előtt kölcsönös tanácskozásuk tárgyává teszik. Katonai jellegű titkos megállapodás nem jött létre, noha Róma és Bécs erős hajlandóságot mutattak ebben az irányban, de ez elől mi elzárkóztunk. Ezt a magatartásunkat az akkori német-olasz feszültség miatt Berlinben igen szívesen fogadták.

Abban a borús évben, amelynek eseményei során Dollfusst meggyilkolták és a Röhm-puccsot felszámolták, történt Sándor jugoszláv király és Barthou francia külügyminiszter meggyilkolása is. Ezt macedón terrorista hajtotta végre október 9.-én a Mar-

seille-i Cannebiére sugárúton. Sándor királyt életemben egyszer láttam, és pedig az ő régensége idején, akkor is csak futólagosan; mikor távozóban voltam a Protics miniszterelnöknél tett, már említett látogatásomról és őt az egyik szomszédos terem nyitott ajtaján át pillantottam meg. Későbben érintkezésbe is kerültünk egymással az ő főhadsegédje Prica tengernagy közvetítésével, aki görögkeleti vallású horvát volt és velem a tengerészeti akadémián együtt töltött éveink óta baráti viszonyt tartott fenn. Királya megbízásából kétszer is fölkeresett. Ha az 1926-ban Mohácson tett kezdeményezésem jugoszláv részről nem is járt kézzel fogható eredménnyel, azért én kitarítottam déli szomszédunk iránt a megértésre való készségem mellett. A jugoszláv oldalról megnyilvánult egyes kívánságokat mindig készségesen teljesítettem. Minden okom megvolt annak a feltételezésére, hogy Sándor király, mihelyt lehetővé teszik a körülmények, megragadja majd a feléje nyújtott kezét. Tehát nemcsak emberi részvétből, hanem politikai okokból is sajnálattal töltött el az ő tragikus halála. Ugyanígy érzett Magyarország minden felelős tényezője is, bármilyen szigorúan is bírálta egyébként nálunk mindenki az egykor magyar Bácskában meg Bánátban bekövetkezett állapotokat és a belgrádi nagyszerb politikának a horvátokra gyakorolt nyomását. Érthető volt tehát felháborodásunk, amikor Magyarországot gyanúba fogták, hogy részes a merénylet előkészítésében, holott ebben horvát emigránsok vitték egyedül a szerepet.

Minden gyanúsítás ellenünk Jankapusztát emlegette. Ezt a tanyát, mely Nagykanizsa közelében fekszik, a magyar hatóságok tartózkodási helyül jelölték ki azoknak a horvát menekülteknek számára, akik minden anyagi eszköz és igazoló okmány nélkül szöktek át hozzánk és menedékjogot kértek tőlünk. A november 22.-én kelt jugoszláv emlékirat a népszövetségi alapokmány 11. szakaszának 2. pontjára hivatkozva, azt kívánta, hogy a Népszövetség tanácsa tűzze napirendjére Magyarországnak a horvát terroristák iránt állítólag tanúsított támogató magatartását. A jegyzék többek közt szószerint a következőket mondja: „*Hivatásos gonosztevők idegen állam területén történő kiképzéséről és kioktatásáról van szó arra a feladatra, hogy meghatározott politikai cél érdekében az erőszakosságok és gyilkosságok egész sorát hajtsák végre.*” Kormányunk azzal válaszolt a „*fantasztikus gyanúsítások-*

ra”, hogy a tanács haladéktalan összehívását követelte. A budapesti angol és az amerikai követ számára pedig ugyanakkor lehetővé tette a kormány, hogy kívánságukra szemlét tarthassanak Jankapusztán.

Nem terjeszkedem ki a hosszadalmas genfi tárgyalások ismertetésére, melyek során az előadó tisztét Eden külügyminiszter töltötte be. A résztvevők mind tisztában voltak azzal, hogy Belgrád Magyarország elleni vádaskodása során tulajdonképpen úgy járt el, hogy „*a zsákra mérte az ütést, de a szárnak szánta.*” Röviddel ugyanis a gyilkosság után letartóztatták Torinóban Pavelicset, – aki későbbben, amidőn már veszély nem fenyegette, maga dicsekedett a merénylettel. – Olaszország azonban megtagadta kiadását. Belgrád bizonyítékul állítólagos jankapusztai fényképet mutatott be, amelyen lövőgyakorlat volt látható. Eckhardt Tibor népszövetségi megbízottunk a kép háttérében hegyeket fedezett fel, s ez kétségtelenné tette, hogy a felvétel nem származhatik Magyarország délnyugati részéről. Laval abban az időben készült éppen római látogatására és ezért tartózkodott mindentől, ami Olaszországnak kellemetlen lehetne. Elkészítette az ügy befejezését tartalmazó záróközlemény tervezetét és megmutatta Kányának, de ő kereken elutasította, mert célzást látott benne arra, hogy a magyar kormány tudott valamit a merénylet tervéről.

Egy óra multával Laval új szöveget hozott; ez már enyhébb volt, de Kánya ezt sem találta elfogadhatónak és közölte, hogy az esti vonattal elhagyja Genfét. Végül harmadik szöveget nyújtott át Laval; ezt Kánya gondosan átolvasta és azután ezekkel a szavakkal nyújtotta vissza: „*Cela je ne comprends pas.*” (Ezt én nem értem.) Laval széles mosollyal nyugtázta ezt a megjegyzést és helyben is hagyta, mondván: „*Mais c'est ça!*” (Hiszen éppen ez az!)

A szövegezést tudatosan intézte úgy, hogy senki ki ne okozdék belőle. Eden javaslatára aztán a Népszövetség tanácsa 1935 május 25.-én végleg megszüntette az eljárást.

A hozzám közel álló politikusok közül egyre többen húzódtak el Gömbös mellől. A miniszterelnököt régi vesebaja munkarejétől nagyrésztben megfosztotta. Együttműködésünk is egyre nehezebbé vált, így elhatároztam, hogy barátságos módon lemondásra bírom. Ahogy belépett szobámba, láttam, hogy halálosan

beteg ember áll előttem. Megszántam és eltérve eredeti szándékomtól, nem hoztam szóba lemondását. Azt tanácsoltam inkább, hogy sürgősen vonuljon gyógyintézetbe. Ezt meg is tette. München közelében egy híres vesezakorvos kezelte hosszabb időn át, életét azonban már nem tudta megmenteni. Gömbös Gyula 1936. október 6.-án meghalt. Hitler, aki különös hajlandósággal viseltetett iránta, Münchenbe utazott és koporsóját végig kísérte az állomásra vezető úton, Budapestre pedig Göringet küldötte el, hogy képviselőtében részt vegyen a temetésen.

Gömbös utódja Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter lett, aki Gömböst hosszú betegsége alatt már helyettesítette. Darányi jellemes, megbízható és tehetséges férfi volt, ha nem is kimagasló egyéniség. Addig viselt tárcáját megtartotta, s ez a mezőgazdasági termelés fokozása érdekében kezdeményezésekre tett intézkedések folyamatosságát biztosította.

A mi földünk termékei kiváló minőségükkel tűnnek ki. Kiváltképpen búzánkra vonatkozik ez, amely New Yorkban még az amerikai és kanadai fajták elől is elvitte egy ízben az első díjat. Nedvességben azonban hiányt szenvedünk és ezért a kormány figyelmét az öntözés és csatornázás fejlesztésére irányítottam. Megvolt az az elégtételelem, hogy korlátolt pénzügyi eszközeink mellett is szivattyúművek épültek és a tervezett nagyszabású vízszabályozó munka jelentős része került kivitelre. A végrehajtott szabályozás egyedül Békés-vármegyében kereken egy millió pengő évi megtakarítást hozott azzal, hogy a termények vízi úton való olcsó szállítását tette lehetővé. Sikerült ezenkívül nagyobb területek alkalmassá tétele rizstermelés céljára. Ismerem a kínai, japán, indiai és az olaszt rizst is, de valamennyinél ízletesebbnek találtam a magyart; meg is hozta akkoriban a gazdának a búzaföld hasznának többszörösét. A Duna-Tisza-csatornára vonatkozó tervem kivitelét a háború megakadályozta. A ló- és egyéb állattenyésztés terén is szép haladást értünk el azokban az években. Vértfrissítés céljára telivér méneket és kancákat hozattunk be Angliából és Aga khán franciaországi méneseiből, Svájcból pedig szimmentali bikákat és teheneket. Darányin kívül Kállay, a későbbi miniszterelnök is nagy szolgálatokat tett földművelésügyi minisztersége idején a mezőgazdaság terén.

A földreformra vonatkozó rendelkezéseket már más helyütt ismertettem. Kiegészítésül itt még megemlítem, hogy Károlyi Gyula kormányának az 1931-es nagy agrárválság idején a „*gazdavédelem*” gyűjtőnév alá sorozott rendszabályai többek közt a kamatot maximálták, az árveréseket felfüggesztették és az adósságtörlesztés terén könnyítéseket léptettek életbe, s így közel félmillió gazdaadóst mentettek meg a tönkrejutástól. A gazdaadóságok végleges rendezésére vonatkozó nagyszabású kész tervzetét közbejött lemondása miatt már nem valósíthatta meg; a vonatkozó (részben módosított) rendelkezések életbeléptetése és továbbfejlesztése már a következő kormány érdeme. Már 1923-ban életbelépett a mezőgazdasági munkások legalacsonyabb bérének szabályozása, ez azonban még csak a napszámosokra vonatkozott. Ezt követte 1940-ben a mezőgazdasági munkavállalók összes köreire kiterjedő általános szabályozás. 1936 és 1939 között törvényeket hoztak, melyek a gazdatisztek nyugdíjbiztosítását, a mezőgazdasági munkások öregségi biztosítását és a munkavállalók összes köreiben az özvegyi biztosítást intézményesen megvalósították.

Sajátos magyar intézmény a „*zöldkereszt*” egészségügyi szolgálat, – Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1940. évi alkotása, – amely főként a távoleső és gyéren lakott területeken működött. Feladatai körébe tartozott a tanácsadás házassági és pályaválasztási kérdésekben, az egészségügyi ismeretek terjesztése, az anya- és csecsemővédelem, az apró és az iskolás gyermekek gondozása és a fertőző betegségek leküzdése. A 800 egészségügyi- körzetben 2.100 tanácsadóközeg és 1.200 zöldkeresztes gondozónő tevékenykedett; ezek előzőleg több éven át alapos kiképzésben részesültek.

Bármennyire is jelentős volt Magyarországon a mezőgazdaságnak és az azzal foglalkozó népességnek szerepe, a nemzeti jövedelem általa elért részét a háborút követő években az iparé és kereskedelemé felülmulta. A Trianon okozta kényszerhelyzet egyenesen ösztönzően hatott ipari fejlődésünk előhaladására. Az ipar teljesítménye 1913-tól 1938/39-ig összes árutermelésünknek 33-ról 48%-ára emelkedett. Ennek megfelelően ezen a területen nagy szociálpolitikai feladatokat kellett megoldanunk. Ebben előnyünkre szolgált, hogy ebben a vonatkozásban Magyarország

mindig Európa legelőrehaladottabb államai közé tartozott. A gyermekek munkáltatását már a múlt század első felében, 1840-ben korlátoztuk. 1872-től a 12 éven aluli gyermekek mindennemű foglalkoztatása a tanításon kívül, 1911-től pedig a nők éjjeli munkája tilalom alá esett. A munkások kötelező betegbiztosítását 1919-ben vezettük be, – csak hét évvel a megfelelő német és három évvel a hasonló osztrák törvény keletkezése után, holott ezeknek az államoknak iparosodása hasonlíthatatlanul nagyobb méretű volt, mint Magyarorszáé. 1907-ben az ipari munkásság szociális biztosítását nagy mértékben tovább fejlesztette az akkor hozott törvény; ez az ipari baleseti biztosítást is bevezette és az igény jogosultak számára bírói jogvédelmet is biztosított. Kormányzóságom idején az 1927-ben és 1928-ban hozott két törvény felállította az Országos Társadalombiztosító Intézetet, a biztosításra kötelezettek körét jelentősen kiterjesztette, megnyitotta az önkéntes biztosítás lehetőségét, az intézményt hatalmasan kifejlesztette és a betegség- és balesetbiztosítás előnyösebb újraszabályozása mellett bevezette a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvabiztosítást is. Több más törvény korlátozta a munkaidőt, szabályozta a legalacsonyabb ipari munkabért és a felmondási időt, bevezette a fizetési szabadságot meg a családi pótlékot és kötelezővé tette a tömeges felmondás bejelentését. Az általános jövedelmi adóban is erősen érvényesült a szociális szempont; ennek fokozatosan emelkedő (progresszív) tételei végül a 84%-ot is elérték, viszont a családtagok nagyobb száma erre az adóm megfelelően mérséklően hatott.

A forgalom terén különösen hasznosnak bizonyult a csepeli dunai szabadkikötő létesítése, amit magam kezdeményeztem. A német aknaszedő naszádok mintájára saját hajógyárainkban tengerjáró dunai hajókat építettünk, s ezek Budapest és Alexandria között közlekedtek. Ekkor láttam életemben először olyan vízrebocsátást, amely a hajó oldala irányában történt; ha a Dunán az orrával előre eresztenénk vízre a hajót, az bizony felfutna a szemközi partra.

Nincsen terem arra, hogy Magyarország kulturális életével a jelentőségéhez mért terjedelemben foglalkozzam. Meg kell elégednem néhány jellemző vonása kiemelésével. Általánosan ismert dolog, hogy számos magyar színdarabot meg könyvet fordítottak

le idegen nyelvekre és ezeknek külföldön nagy sikerük volt. Énekesek és énekesnők a világ legnagyobb és legjelentősebb operáihoz kaptak meghívást, de a saját budapesti operánk. Nemzeti Színházunk és más színpadjaink is kitűnő hírnévnek örvendtek. Nagyszerű volt filharmóniai zenekarunk és kimagasló a Zeneakadémiánk. Bárhogyan is vélekedjék az ember a modern zenéről, annyi bizonyos, hogy kifejlődésében magyar zeneszerzők Hubay, Bartók, Dohnányi és Kodály döntően működtek közre. Festő- és szobrászművészeink is bizonyosságot tettek a magyar művészet magas színvonaláról. Tudósaink munkája ugyancsak méltó elismerésben részesült; erről egyebek közt két Nobel-díj is tanúskodik.

Valóban helytálló az a megállapítás, hogy a megcsonkított Magyarországra zúdult nyomorúság fajtánkat belső erejének fokozott kifejtésére serkentette. A kultúra, a gazdasági élet és a politika összes területein nemes versengés támadt. A sportban elért teljesítményeink is szép sikert hoztak; az 1936-os berlini olimpián a világ nemzetei között a harmadik helyet értük el a győztesek sorában. Úgy látszott, a jólét emelkedőben van és a legjobb úton járunk, hogy Magyarország békés munkájával és óvatos külpolitikával a maga számára nemcsak biztos, hanem egyúttal meg is becsült helyzetet teremthessen a világban.

UTAZÁSOK ÉS VENDÉGEK

Hitler Adolf német birodalmi kancellár már több ízben látogatóba hívott. Míg a szomszédos Ausztria és Németország között feszültség állt fenn, úgy találtam, hogy ennek az utazásnak még nem jött el az ideje. Ez az ok azonban az 1936. július 11.-i németosztrák egyezményel megszűnt. Ezután már Hitlert is és Miklas szövetségi elnököt is meglátogathattam a nélkül, hogy bármelyiket is elkedvetlenítsem.

Abban az időben aligha akadt Európában valaki, aki ne kíséerte volna érdeklődéssel Hitler felemelkedését, akinek származására és. ifjúságára szándékosan homályt borítottak, és aki az első világháborúban mindössze csak őrzetőségig vitte, azután pedig mint birodalmi kancellár sok tekintetben lehetetlen eredményeket ért el. Ez az érdeklődés és – miért tagadjam, – bizonyos kíváncsiság is keveredett bennem kelletlen érzésekkel. Budapesti újságok a berlini propagandaminisztérium bosszúságára nyíltan kifejezték kételyüket, hogy a birodalmi gyűlés épületének felgyújtása a kommunisták műve lett volna. Bennem még élt az a mély megbotránkozás, mely az 1934. június 30.-i véres önbíráskodás és a Dollfuss-gyilkosság hatásaként elfogott és ezen az a híresztelés sem enyhített, hogy Hindenburg birodalmi elnök a történekekért állítólag felmentést adott. Ha az idők meg is változtak azóta, amikor Ferenc József Ő Felsege szárnysegéde voltam, de az ő nemes példája nyomán alkotott felfogásom a becsületről, jogról és igazságosságról változatlan maradt. De utóvégre is nem tartozott rám, hogy bíráskodjam Hitler felett, aki a hatalom átvétele óta ismételtan tanúsított barátságos figyelmességet Magyarország iránt és engem budapesti bevonulásom 15. évfordulóján különösen szíves táviratban üdvözölt.

Elhatároztam tehát 1936-ban, hogy egy ausztriai vadászatot felhasználok arra, hogy Hitlernél magán jellegű látogatást tegyek. Schuschnigg szövetségi kancellár három vadászterületet kínált fel – és én a Hinterriss-it választottam, mert egy-

részt híres erős zergebakjairól, másrészt csak Bajorországon át érhető el.

Berchtesgadenben Hitler hadsegéde fogadott, aki Obersalzbergbe kísért. Hitler a lépcső előtt várt. Dolgozószobájába mentünk, s itt nagy vonásokban ismertette programját. Természetesen ekkor is Versailles-al kezdte és mivel a trianoni szerződés Magyarországgal szemben ugyanazokat a bűnöket követte el, mint a versaillesi Németországgal szemben, semmi okom nem volt ellenvetésre. Már ekkor feltűnt rendkívüli emlékezőtehetsége, ennek segítségével ez az autodidakta sok mindent átfogó ismeretekre tett szert. Hitler igen szíves vendéglátónak mutatkozott. Ellentétben későbbi szokásával számos kérdést intézett és élénken érdeklődött a Németországon kívüli állapotok iránt, majd váratlanul ezzel a kérdéssel fordult hozzám:

„Mit tenne Főméltóságod, ha hatalmában állna, hogy Németország politikai irányát meghatározza?”

*„Excellenciád kérdése meglep engem,” – feleltem. -
„De ha már érdekli véleményem, megmondom: mindent elkövetnék, hogy Németország és Anglia között minél szorosabb barátságot hozzak létre.”*

Előttem, a volt tengerésztiszt előtt nem látszott megoldhatatlannak ez a probléma, ha Németország nem ismétli meg azt a hibát, amelyet II. Vilmos császár és Tirpitz tengernagy elkövetett, hanem lemond arról, hogy a flotta fejlesztése terén Angliával versengésre keljen. Ez egyenesen könnyebbségére szolgálna Németországnak, – mondtam, – mert amúgyis lehetetlen, hogy egy időben legyen képes hatalmas hadsereg és az angollal egyenértékű flotta felállítására. Ha Angliával védő- és dacszövetséget köt, akkor a német flotta fejlesztése különben is fölöslegessé válik.

Arra a megjegyzésemre, hogy nagy tapasztalatainál fogva egyedül Anglia képes arra, hogy aránylag csekély hatalmi eszközökkel tartsa fenn a rendet a világon, Hitler azt a kérdést szegezte felém, hogy nézetem szerint miért nem teheti meg ugyanezt Németország is?

„A dolog igen egyszerű,” – feleltem. – „Az angolok eddig mindig jól értettek ahhoz, hogy a kormányzatuk alá tartozó országokban a népesség megbecsülését megszerezzék, mert jólétet teremtenek, véget vetnek a belső harcoknak, tisztakezű közigazgatást gyakorolnak és sohasem törekednek arra, hogy a népet rendőri vagy egyéb zaklatásokkal hagyományos életformájából kiforgassák.”

A tárgy megvitatását nem folytattuk, de az érzésem az volt, hogy Hitler elfogadta érveléseimet. Ma is azt hiszem, hogy őszinte volt a „*British Commonwealth of Nations*” iránti csodálata, mert ennek nemcsak „*Mein Kampf*” című könyvében, hanem a háború alatt tett számos megjegyzésében is kifejezést adott. Csak arra nem jött rá, hogy az angolok annyit legalább is megkövetelnek attól, akivel szerződésre lépnek, hogy a szavát megtartsa. Így aztán előre láthatóvá vált, hogy a véd- és dacszövetség, melyet később Hitler az angoloknak csakugyan felajánlott, nem léphetett életbe.

Abban a sokszor leírt teremben szolgálta fel az „SS” tisztségviselő a teát, melynek egyik falát egészen betöltő hatalmas üvegtábla szabad kilátást nyújtott az Alpokra. E látvány úgy hatott, mint valami nagyszerű festmény. Látogatásom mintegy három órán át tartott. Barátságosan vettünk búcsút egymástól és én azzal az érzéssel távoztam, hogy mértéktartó, okos államférfit ismertem meg. Nem vagyok az egyedüli, aki ebbe a tévedésbe estem.

Szép vidéken át vezető gépkocsizás után estefelé megérkeztem Hinterriss-be. Ferenc József Ő Felseége ezen a területen nem vadászott, mert vasúton nem volt elérhető és annak idején bérbe is adták, úgy hogy én is csak most ismertem meg. Egy vadász vezetése alatt reggel cserkészni mentem és két jó zergebakot lőttem.

Hazatérőben Tirolon és Karintián át haladva a wörthi tó mellett, Veldenben, látogatást tettem Miklasnál, az osztrák köztársaság elnökénél is. Politikáról nem esett szó közöttünk; családi körben teázva, elbeszélgettünk.

Obersalzbergre tett utam nem volt hivatalos jellegű. De ugyancsak 1936-ban Ciano gróf olasz külügyminiszter budapesti látogatása során előterjesztette uralkodója hivatalos államfői látogatásra szóló ünnepélyes meghívását. – Feleséggel együtt novemberben utaztam Rómába; kíséretemben volt Darányi miniszterelnök, Kánya külügyminiszter, a vezérkar főnöke és a katonai és kabinetiroda főnökei. A pályaudvaron az olasz uralkodópár és Mussolini igen szíves fogadásban részesítettek. Lovas testőrgárda kíséretével nyitott hintókon vonultunk végig Róma fellobogózott utcáin, miközben a közönség élénken üdvözölt bennünket. A Piazza Esedra-n Colonna herceg, Róma kormányzója, aki ősi római egyéniség hatását keltette. szép beszédben tolmácsolta az „*urbs*” az örök város szíves köszöntését. Felemelő érzés volt Rómát először életemben megláthatni. A Quirinal gyönyörű termeiben helyeztek el bennünket; itt fogadtuk Mussolini látogatását. Estebédre szűk családi körben a királyi pár vendégei voltunk a Villa Savoiában. Szép és kedves bevezetése volt ez a ránk várakozó, felejtetetlen napoknak.

Másnap reggel viszonztam Mussolini látogatását a Palazzo Venezia-ban, ahol 1915-ig az osztrák-magyar követ-ség székelt. Most már más korszakban éltünk. Az egykori hármasszövetség tagjai, akik egyidőben ellenségekké váltak, ismét egymásra találtak és Benito Mussolini Magyarországon különösen népszerűvé lett, mivel ő volt az első felelős államférfi, aki a hazánkkal történt igazságtalanság jóvátételét követelte. A sokszor emlegetett színészkedésének nyomát sem láttam. Feltűnt, hogy Ciano gróf. Mussolini veje és külügyminisztere a megbeszélés alatt mindvégig állva maradt, bár ismételen megkíséreltem őt leülésre bírni. Mussolini azonban ebben az esetben sem tért el attól a szokásától, hogy az óriási „*Sala del Mappamondo*”-ban lévő íróasztala mellett állva tegyék meg jelentéseiket miniszterei. Mussolini már első találkozásunkkor erős hatást tett rám. Tömör és szabatos képet vázolt a világ helyzetéről és kertelés nélkül beszélt az országainkat érdeklő minden kérdéstről. Mindketten tisztában voltunk azzal, hogy találkozásunkat a kisentente nagy gyanakvással figyelte. Nekem azonban egyáltalán nem állott szándékomban,

hogy Rómában szövetségről tárgyaljak, amint ezt katonai kíséretem miatt gyanították. Csak repülőgépek és fegyverek beszerzését céloztuk és ehhez a kívánságunkhoz Mussolini hozzá is járult.

Látogatásom ideje alatt gyakran voltam a királlyal és Mussolinival hol hármásban, hol kettesben együtt és környezetük véleményét is megismertem. Megállapítottam, hogy a király és a duce között igen jó a viszony. Ő Felsege ugyan nem árulta el, hogy az olasz birodalom, az „*imperio*” néhány hónappal előbb elért császári koronáját gyarapodásnak vagy csak újabb megterhelésnek tekinti-e, azonban nyilvánvalóan hálás volt Mussolininak az országban általa teremtett rendért; Mussolini pedig értékelni tudta, hogy a király az államügyek intézésében szabad kezet adott neki.

A Palazzo Venezia-ból az ismeretlen katona síremlékéhez mentem és koszorút helyeztem rá. A nagyhatású, hatalmas katonai díszszemlén a királlyal együtt végig lovagoltam a Via del Impero-n felsorakozott valamennyi fegyvernem hosszú arcvonalán, azután a díszemlévényen fogadtuk az összes csapatok tisztelgő díszmenetét. A bersaglieri-csapat hagyományos futólépésben vonult el előttünk.

Délután Róma város vendégei voltunk a Capitoliumon. A fényes társaságon kívül az örök városra nyíló remek kilátás, az épületek nagyszerűsége és Marcus Aurelius császár lovasszobrának művészi tökéletessége szép látványt nyújtott.

A Quirinal-ban tartott díszében a király pohárköszöntője során többek közt a következőket mondotta:

„Elevenen él szívünkben annak a lovagias szellemnek az emléke, amely az Adrián folytatott harcainkban kölcsönösen irányított bennünket és ez a szellem ma elmélyült barátságunk új kötelékévé vált, amely Olaszországot a nemes magyar nemzettel összefűzi”.

Szavai megerősítéseként egyidejűleg átadta nekem a király és császár a legnagyobb olasz kitüntetést, a Santa Annunziata-rend nagykeresztjét.

Különös megtiszteltetés volt számomra, hogy látogatásom alkalmából 150 hadihajó gyűlt össze gyakorlatra és díszszem-

lére a nápolyi öbölben. A nápolyi pályaudvaron Umberto trónörökös és Maria José trónörökösne fogadott bennünket. A trónörököspár méltóságos és szép megjelenése nagy hatást tett ránk, leánykájuk, a kis Maria Pia királyi hercegnő derűs jelenetet rögtönzött az ünnepélyes fogadás során, midőn vonakodott a feleségemnek szánt virágcsokortól megválni. Feleségem és a trónörökösne a többi hölgygel az ez alkalomra rendelkezésükre bocsátott jachtra szállt, én pedig a királlyal és a trónörökössel a zászlóshajóra mentem, ahol Mussolini, mint tengerészeti miniszter és Bucci tengernagy üdvözölt.

Nehéz leírnom azt az érzést, amely elfogott, mikor viszontláttam a tengert és a hajókat, a lobogó zászlókat. A szerencsétlen 1918-as év októberének végén, midőn Károly király és császár legfelsőbb parancsára át kellett adnom hatalmas flottánkat a délszlávok megbízottainak és soha le nem győzött dicsőséges hadilobogónkat egyszermindenkorra bevontuk –, akkori kétségbeesésemben megfogadtam, hogy a tengert nem akarom többet viszontlátni. És most ismét büszke csatahajó parancsnoki hídján állottam ... Fő árbócán ugyan ott lengett a magyar főhadúri lobogó, azonban ez a csatahajó annak a Zaranak a nevét viselte, amely egykor a magyar szent koronához tartozott Dalmácia fővárosa volt.

Rendkívüli érdeklődéssel kísértem a haditengerészeti gyakorlatot. A hajók, tisztek és a legénység kitűnő benyomást tettek. A tengernagy lakosztályban elköltött villásreggeli alatt a következő rövid beszédet tartottam olasz nyelven:

„Királyi és császári Felség, királyi Fenség, tengerész bajtársak! Mostani szavaimmal ismét belépek abba az egyedülálló szép közösségbe, amely a világ minden tengerészét egymáshoz öleli. Az egyszerű halászok és a tengernagyok egyetlen nagy családba tartoznak, amelynek tagjai ösztönösen megértik egymást, bármilyen nemzet nyelvén is beszélnek. Az elemekkel folytatott azonos küzdelmünk egyesít bennünket. Midőn ránk tört a világháború vihara és a politikai helyzet arra kényszerített bennünket, hogy mint ellenségek harcoljunk, hadi vállalkozásainkban sohasem

volt a gyűlölet az irányítónk. Cselekvésünk és lehetőségeink kereteit csakis ágyúink pontossága és horde-reje, valamint hajóink ereje és gyorsasága szabta meg. Hadvezetésünk módja miatt nem volt mit egymás szemére vetnünk. Mindig a „fair play” szellemében harcoltunk. És most, 18 év elmultával ismét látom a szeretett tengert, szívom levegőjét és fedélzetet érzek talpam alatt. Megértik bizonyára valamennyien, hogy ez nekem mit jelent....”

Villásreggeli után elhagytuk a hajót és jól ápolt kertekhez hasonló tájon Ő Felségével udvari különvonaton visszatértünk Rómába. Itt este a király ismét díszlakomát adott, s ezen ezúttal az egész diplomáciai kar is résztvett.

Mussolini vitathatatlan sikerei sorába tartozik a lateráni szerződés. Ezzel véget vetett az olasz állam és a pápaság között 1870 óta fennállott ellentétnek. Azóta a pápa a Vatikánváros államában mint ennek szuverén feje székel és fogadja idegen államfők látogatását, amit előzően az olasz uralkodók sértésnek vettek. Számunkra vatikáni látogatásunk felejthetetlen élmény volt. Nincs magyar, aki nem volna öntudatosan büszke arra, hogy az 1000. évben Rómába küldött Aserik apát magának II. Szilveszter pápának kezéből hozta a szent koronát és az apostoli keresztet, s így Magyarország mentesült attól, hogy akár a német, akár a bizánci császár hűbéri főhatóságának elismerésére kényszerüljön. Magyarország ezzel a koronával, amely első királyunknak, a később szentté avatott Istvánnak fejét ékesítette, lépett be a nyugati nemzetek közösségébe, mint ennek legkeletibb tagja. Ilyen gondolatok töltöttek el, midőn a „*gentiluomini di cappa e spada*” küldöttsége értünk jött, hogy a Vatikánba kísérjen. Ez volt egyébként az első alkalom, hogy Ő Szentsége küldöttei ismét beléptek a Quirinalba, ahol 1870. szeptember 20-áig a pápák székeltek. A vatikáni palota belső udvarában, középkori díszben a svájci gárda tisztelgése fogadott. Azután szertartásos menetben vonultunk fel az óriási lépcsőn, majd világhírű festményekkel díszített termék hosszú során keresztül a reánk várakozó szolgálattevő kamarásig, s ez nyomban jelentette érkezésünket XI.

Pius pápának. Ő Szentsége trónszékén ülve fogadott bennünket és élénken érdeklődött az általános világpolitikai helyzet és a magyar viszonyok iránt. A fogadás félóránál tovább tartott; ez alatt a ránk tett nagy hatást szomorúság fokozta azért, mert súlyos beteggel álltunk szemben. A hagyományos szokásnak megfelelően felkerestük még Eugenio Pacelli bíboros államtitkárt, a későbbi XII. Pius pápát, ő aztán velünk együtt résztvett a villásreggelin, melyet Barcza György vatikáni követünk adott.

Teára sok rendtag társaságában Chigi hercegnél, a máltai lovagrend nagymesterénél voltunk, akit budapesti látogatásából már jól ismertünk. Egyébként II. Vilmos császáron kívül tudtommal én voltam az egyedüli protestáns, aki a máltai lovagrend nagykeresztjét viseltem.

Villani báró quirinali követünknel elköltött estebéd után Ő Felsőgeikkal az opera díszelőadásán vettünk részt. Ez alatt a király, aki észrevehetően nem kedvelte az előadásra került operát, tréfálkozva tett bíráló megjegyzéseket. Ezt annak a megvilágítására említem, hogy a hivatalos hang helyét a kedélyes közvetlenség foglalta el.

Így aztán annál inkább nehezünkre esett másnap búcsút vennünk.

Rómából hálás szívvel távoztunk, mert sok szép emléket hoztunk magunkkal. Bárhol is voltunk, bárkivel is beszélünk, mindig éreznünk lehetett azt a rokonszenvet, amelyet hazánk iránt ott általában tanúsítottak. Bölcs uralkodót ismertünk meg a királyban, a királynében pedig olyan lelki jóságot, mely népének gondját anyai szívvel viseli. És láttuk Rómát, ezt a hasonlíthatatlan várost, melynek kövei háromezeréves történelmének egymást követő korszakairól szinte hiánytalan képet nyújtanak. Olaszországi tartózkodásunk kitörölhetetlenül véődött emlékezetünkbe.

Rómából Miklas szövetségi elnök meghívására Bécsbe utaztunk hivatalos látogatásra. Kérésem megértésre talált, hogy ottlétem alatt lehetőleg kerüljük el azokat a helyeket, amelyekhez engem különösen kegyeletes emlékek fűznek. Ennélfogva a Hofburg helyett az Imperial szállóban szálltunk meg, de Schönbrunn már nem kapcsolhatták ki bécsi tartó-

ködésünk napirendjéből. Első megbeszélésünk az elnökkel és Schuschnigg kancellárral a Ballhaus platzon folyt le, a külügyminisztériumban tartott villásreggelin. Megegyeztünk abban, hogy Ausztria függetlenségét annak ellenére is fenn kell tartani, hogy – mint Schuschnigg mondta –, időközben a gazdasági csatlakozás Németországhoz szinte teljessé vált. A szövetségi kancellár hangoztatta, hogy Mussolini –, aki én előttem ezt a kérdést meg sem említette –, őt ebben a tekintetben teljes támogatásáról biztosította. Nem kételkedtem ebben az ígéletben, abban azonban annál inkább, hogy ez a biztosítás és készség elég erőt nyújt-e majd az osztrák kormánynak a nemzetiszocialista propagandában és a két német állam méreteinek aránytalanságában megnyilvánuló, állandó nyomás leküzdésére.

A tengerészszövetség házában régi bajtársaim körében kellemesen eltöltött óra után este a Mariahilferstrassen át Schönbrunnba hajtottunk, vagyis azon az úton, amelyet az agg királlyal és császárral legalább is százszor megtettem. A kastély és a gloriette a fényszórók sugárözönében megkapó látványt nyújtott. A régi időkből rám otthonosan ható híres kék lépcsőn felhaladva, a jól ismert rózsaszínű fogadóterembe vezettek. Az estebédet a nagy galériában szolgálták fel. A porcellán és ezüstkészlet ugyanaz volt, mint egykor. Ő Felsége hagyományos helyén azonban az osztrák köztársaság elnöke ült. Nehezemre esett a múlt és a jelen benyomásait összhangba hozni.

A katonai díszszemle után, amely következő napon a Hofburg külső kapuja előtt zajlott le, szívem parancsát követve, a kapucinusok sírboltjába mentem és Ferenc József király és császár koporsójára koszorút helyeztem szalagján e felírással: „*Hódolatteljes és hálás megemlékezésül.*” Letérdeltem és elimádkoztam egy miatyánkot. Ő Felsége tanítómesterem volt, akinek sokat köszönhettem. Mint államfő, súlyos és kényes kérdések eldöntése előtt gyakran tépelődtem a felett, hogy hasonló esetben hogyan cselekedett volna Ferenc József. Az ő bölcsességére még halála után is rábízhattam magam és nem is bántam meg soha.

Miklas elnök látogatásomat 1937. május 3.-án viszonzta Budapesten, s itt mind ő, mind a néhány héttel korábban nálunk járt Schuschnigg kancellár különösen barátságos fogadásban részesült.

Diplomáciai szokások szerint különös a jelentősége annak, hogy valamely hivatalos látogatást hamarosan vagy csak hosszabb idő elmúltával viszonznak-e. Viktor Emánuel királyt és császárt meg akarták kímélni a budapesti utazás fáradalmaitól, ő azonban az előterjesztés meghallgatása után kijelentette: „*Nem, én magam utazom!*” Örültünk, hogy utazását 1937-ben éppen május folyamára tűzte ki, tehát olyan időszakra, amidőn Budapest teljes szépségében pompázik. Közölték, hogy a látogatásban a királyné Ő Felsége és Mária királyi hercegnő is résztvesz és mi mindent elkövettünk, hogy vendégeink számára olyan kellemessé tegyük budapesti tartózkodásukat, amennyire csak lehet. A királyi pár és leánya szállását a budai királyi várpalota közepén, abban az épületrészben készítettük elő, amely még Mária Terézia alatt épült, és ahol Ferenc József is lakni szokott. A helyiségekben egyes korszerűsítéseket is végrehajtottunk. Az ünnepi bevonulásnál használatra szánt arabs lovakat a bábolnai állami ménesből már előre Budapestre hozattuk, és nemcsak az útvonalhoz szoktattuk hozzá, hanem a katonazenéhez és a közönség üdvözlő rivalgásához is. Minden vonatkozásban igen tanulékonyak voltak és kezesekké váltak; valamiről azonban megfélemedtünk: a díszsortúzról. Az üdvözlés után a keleti pályaudvar előtt éppen az első ötösfogathoz léptünk, midőn megdördült az ütegek díszlövése. Erre az elülső három ló egyszeriben felágaskodott és úgy állott ott égnek egyenesedve, mint a gyertyaszál. Baj azonban nem történt. Tapasztalt kocsisunk keménymarkú keze pillanatok alatt megfékezte a nemes állatokat.

Három ötös, és hat négyesfogatból állott a díszmenet; élén Kivont karddal Lázár ezredes, a testőrség parancsnoka lovagolt és oldalról, meg hátulról a lovastestőrség kísérte. Az időjárás különösen kedvezett. A teljesen egyenlő, pompás, nyitott díszhintók sora, a remekbe készült szerszámokkal ékes, hófehér arabs telivérek tömege, az aranypaszományos, magyarszabású, zöld díszruhában feszítő kocsisok és huszárok szobor-

szerű alakja és a színpompás, ragyogó lovastestőrség festői megjelenése elragadó látványt nyújtott. Láttára Ő Felsége lelkesülten fejezte ki elismerését és egyben –, szívemből szólva –, szomorúságát is a felett, hogy a gépkocsi a gyönyörű, nemes paripákat kiszorítja az élet szépségei soriból. Bizonyára sokan gondoltak ugyanerre a nagy tömegben is, amely a menet útvonalát szegélyezte, és őszinte csodálattal élvezte a ritka látványt. Már csak az öregebbek emlékezhetnek arra, hogy láttak valaha hasonlót.

A várpalota márványtermében 1937. május 20-án este tartott diszlakomára több mint százán voltak hivatalosak a külföldi diplomaták és az ország vezető személyiségei közül. Olasz nyelven tartott pohárköszöntőmben Ő Felségeik látogatását „*a magyar szív ünnepének*” neveztem és megemlékeztem Olaszország támogatásáról, amely „*jelentős mértékben járult hozzá, hogy Magyarország a nemzetközi politikában ismét figyelemreméltó tényezővé vált.*”

Válaszában a király bekapcsolódott Németországra tett utalásomba és arról a politikáról beszélt, „*amely Németország szíves közreműködésével egyre inkább eredményt ígérő jelleget ölt, mert a kizárólagosságtól mentes és az európai állandóság, meg a békés együttélés érdekében nyitva áll a fejlődés számára!*” A két beszéd összekapcsolódása természetes volt, hiszen az ilyen hivatalos megnyilatkozásokat gondos előkészítés előzi meg, hogy lényegük összhangban álljon.

Beszédeink egyaránt szóltak azoknak, akik Magyarország újonnan elért helyzetének velünk együtt örültek, valamint azoknak is, akik még mindig abban bizakodtak, hogy békés revíziós törekvéseink elutasításával feltartóztathatják a történelmi fejlődés folyamatát. A tulajdonképpeni politikai megbeszéléseket Darányi miniszterelnök és a két külügyminiszter Ciano gróf, meg Kánya folytatta le.

Ő Felségeik napirendjét úgy állítottam össze, hogy öt napi tartózkodásuk alatt pihenésre, szórakozásra is jusson idejük. Időnként kirándulásokat tettünk; s ezek során a király megsemmisítette a római őskori ásatásokat Aquincumban, ahol a világon ma egyedüli római víziorgona látható. A város peremén újabban épült lóversenytérré is kikocsiztunk, mely – nemcsak

a mi véleményünk szerint – Európában ma a legszebb és a legkorszerűbb. De nem ezért, hanem más okból említem meg ezt az utunkat. A főfutamban történetesen fivérem egyik lova is résztvett, amelynek ő a „Duce” nevet adta azért, mert a világrahozó anyakanca neve „D” betűvel kezdődött. A ló már sok versenyt megnyert, de ebben a futamban várható esélyeiről nem adhattam tájékoztatást, mert fivéremet nem kérdeztem meg. A királyné és kísérete mégis megfogadta a „Ducé”-t és bízott győzelmében. Már-már úgy látszott, hogy az élen haladó ló győzelme kétségessé válik, mert a végső iramban két társa is előre tört. Ekkor a tömeg, akárcsak az olaszok a Piazza Venezian, ütemesen tagolt kiáltásba kezdett: „Du-ce, Du-ce” Zsokénk azonban biztos volt győzelmében és végül megnyerte a versenyt. Páholyunkban nagy volt az izgalom és az öröm, mely a győzelmet követte és a király a zsokénak szép ajándékot küldött.

Vendégeinkre, mint ismételten szóba hozták, nagy hatást tett az előző estebéden és fogadáson a nagy számban megjelent magyar urak színpompás, ragyogó díszruhája, amely a diplomaták és katonatisztek fényes öltözetével változatos és általuk azelőtt sohasem látott, felejthetetlen képet nyújtott. Hasonló elismerést és dicséretet aratott a Várhegy magasán fekvő domboldalán rendezett kerti ünnepély, amelyen háromezer meghívott személy vett részt. Innen valóban csodálatosan szép a kilátás a Dunára és a gyönyörű városra –, azaz, sajnos, csak volt, midőn még nem tombolta ki magát felette a halál és a rombolás pusztító hatalma.

Ő Felsége az olasz követségén adott részünkre díszlakomát. Képviselője abban az időben Vinci követ volt. Ő mulatságos történetet mesélt el nevével kapcsolatban, amelyet tudvalevően „Vincsi”-nek kell kimondani. Nálunk Magyarországon idegennel szemben legtöbbször a leginkább elterjedt német nyelvet használják, s ezt osztrákosan ejtik ki.

*„Budapestre érkezésem után”, – beszélt a követ, –
„rendkívül elcsodálkoztam azon, hogy mindenki
egyszerűen nevemen szólít. – Guten Morgen Vinci! –
mondta a portás –, Guten Tag, Vinci! – köszöntött a*

liftes fiú a szállóban és így ment ez mindenütt. Hát csak szólítsanak úgy, ahogy jól esik, gondoltam, de aztán mégis csak megkérdeztem egyik magyar barátomat, hogy minek tulajdonítsam ezt a bizalmaskodó megszólítást. Jót nevetett és igen egyszerű magyarázatot adott: „Az emberek nem az én nevemet említették, hanem németül jóreggelt, vagy jónapot kívántak. Ezt az utóbbit németül úgy mondják: wünsch'ich, az osztrák nyelvjárás szerint pedig vincsi, s ennek kiejtése aztán már tökéletesen fedi az én nevemet.”

Vendégeink elutazása ugyanolyan ünnepélyességgel történt, mint érkezésük. Sajnálkoztak távozásukon; ennek a királyné feleségem előtt e szavakkal adott kifejezést: „*Je suis si triste. J'ai envie de pleurer.*” (Szomorú vagyok. Sírni szeretnék.)

Azt hiszem, hogy már az eddig elmondottakból is kiviláglik, hogy az ilyen hivatalos látogatások – minden külső pompájuk mellett is – az államfők fontos, hivatásbeli kötelességei közé tartoznak. Mindig politikai célt szolgálnak és gondos előkészítésükre, sok tapintatra, meg némi szerencsére van szükség, hogy barátságot teremtsenek, vagy azt megerősítsék a helyett, hogy elkedvetlenedés miatt megingassák, amire elég példa akad a történelemben.

Lengyelország és Magyarország között a barátság –, mint már említettem –, sok évszázad állandó hagyományában gyökerező. Báthory István, Erdély fejedelme, a lengyelek egyik legnagyobb királya volt, a magyar trónon pedig a Habsburgok előtt három Jagello-házból származó herceg ült. Sőt még korábban, Nagy Lajos idején, a két ország közös uralkodó alatt érte el hatalma legnagyobb fokát. Lengyel önkéntesek siettek Kossuth zászlaja alá a Habsburgok ellen vívott szabadságharcban; Magyarország és Lengyelország sohasem viselt hadat egymás ellen. Ha Oroszországgal nem is volt közös határunk, helyzetünk sok hasonló vonást mutatott fel. Trianon az úgynevezett Kárpátalját Csehszlovákiához csatolta – ezt azután 1944-ben „önként” a Szovjetunióknak adta át – és ezért nem volt közös határunk Lengyelországgal. Érthető tehát, hogy

éveken át erősödött bennem a kívánság, hogy Pilsudski tábornaggal találkozhassem; betegsége és halála azonban meggátolta tervem megvalósítását. Lengyelországi utazásomra csak 1938 februárjában került sor, amikor Moscicki elnök vadászatra hívott meg István fiammal együtt. Az elnök Krakóban fogadott; a Vavel várkastély udvarán a céhek színpompás díszmenete vonult el előttünk, s a város polgármestere a szíves látás hagyományos jeleként kenyeret és söt nyújtott át. Este ünnepi lakoma volt a várkastély gyönyörű termeiben, melyeket rendkívül sikerült módon modernizáltak és az elnök meleg és szíves üdvözlő beszédet mondott. Vadászatunk két egész napon át tartott Billovieza erdőségeiben, Európa legnagyobb vadászterületén, melyben bőven tenyészik a nagyvad, vaddisznó, hiúz és farkas. Zsákmányunk várakozáson alul maradt; ezt annak tulajdonították, hogy azon a télen jóformán semmi hó sem esett, amire pedig emberemlékezet óta nem volt példa. Mind vadásznapjainkon, mind az azokat követő varsói tartózkodásom során bőven került alkalmam arra, hogy bizalmas körben elbeszélgessek az ország vezető személyiségeivel, így az elnökön kívül Rydz-Smigly tábornaggal, a hadsereg főparancsnokával, Beck ezredes külügyminiszterrel és Sossenkovski tábornokkal. Tudták, hogy nemcsak hagyományos rokonszenvvel viseltetem Lengyelország iránt, hanem közös érdekeink szolgálatára is törekszem. Ennélfogva nyíltan beszélhettem velük, sőt a tengerre vezető folyosójuk kényes kérdését is szóba hozhattam. Felhívtam figyelmüket arra, hogy ha a folyosó megteremtése és Danzig elszakítása a Német Birodalomtól 1919 óta állandó súrlódásra is ad alkalmat, a folytonosan erősödő, szomszédos kommunista Szovjetországra tekintettel Lengyelországnak mégis csak arra kellene törekednie, hogy Németországgal tartós megértésre jusson. Megjegyzéseim baráti jellegét felismerték ugyan és azokat ennek megfelelően fogadták, azonban azt válaszolták, hogy a Visztula Lengyelország életere, tehát annak torkolatáról és a tengerrel való kapcsolatukról semmiképpen sem mondhatnak le.

„*A Duna Magyarországnak is az életere, bár torkolata nincs birtokunkban*” –, mondtam. Utaltam a több századon át tartó egyesülésre, amely Lengyelország és Litvánia között

fennállott és hogy ennek felújítása kínálja a probléma szerencsés megoldását. Ez az érve azonban nem hatott és az sem, amikor rámutattam Németország folytonosan növekedő hatalmas katonai erejére. Ennek magyarázatául szolgált, amit nem is titkoltak előttem, hogy Németországgal való háború esetén győzelemre számítottak. Látogatásunk hagyományos és őszinte barátságunk jegyében ért véget és a változatos eseményekben bővelkedő hét után szép emlékekkel tértem haza Budapestre. De magammal hoztam azt a nyugtalanító érzést is, hogy kilátásaink rosszak a jövőre.

Vadászatra szóló meghívás, mint amilyent Moscicki elnök hozzám intézett, olykor a politikában a hivatalos látogatásnál is több eredménnyel járhat. ha az ember szenvedélyes vadászt lát vendégül, szinte magától adódik a vele való érintkezés feszélyezetlen volta. Ilyen körülmények között a politikai megbeszélés is könnyebbé és nyíltabbá válik, mint egy értekezlet. Akár eredményes az eszmecsere, akár nem, a nyilvánosság számára a találkozás politikamentes jellege hangsúlyozható, s ez adott esetben előnyös lehet. Az államok tehát általában ezért tartanak vadászati célra megfelelő erdőségeket, melyek az államfőnek, vagy miniszterelnöknek rendelkezésére állnak. Trianon ugyan sok kitűnő vadászterülettel fosztotta meg Magyarországot –, közülük példaként csak az erdélyi Görgényt említem –, de azért még a csonkaországban is szép számmal maradt vadban dús és kiváló területünk.

A gödöllői koronauradalmat, amelynek erdősége és földje ötvenhatezer kat. holdra terjed, a magyar országgyűlés 1867-ben koronázási ajándékkul ajánlotta fel Ferenc József Ő Felségének. A kastély és a vadászati jog használatát a király szívesen elfogadta, az egész uradalom azonban a szent korona tulajdonában és az állam kezelésében maradt. Vadászterülete híres volt szarvas, őz, vaddisznó, fácán, fogoly és szalonka-állományáról. Az 1918-19-es; forradalmi időszakban, sajnos, szörnyű pusztítást tettek benne, még gépfegyverrel is lőtték a nemes vadat! A szarvasok egész falkákban húzódtak el akkor onnan északra, a Kárpátokba, ez azonban később kitűnő vérfelfrissítésnek bizonyult. Annyi bizonyos, hogy olyan „kapitális” bikák azelőtt sohasem fordultak elő Gödöllőn, mint az új

állományban. Jól emlékszem arra a tróféámra, melynek súlya elérte a 11.2 kilogrammot; vadászok tudják csak igazán, hogy ez milyen magasra értékelhető. Egész kötetelnék ki abból, ha leírnám azokat a gödöllői vadászatainkat, melyeken külföldi vendégek vettek részt. A windsori herceg még walesi herceg korában fogolyra vadászott ottan, az olasz király is jó vadkant lőtt. Ciano gróf olasz külügyminiszter vaddisznóvadászatra jött, de véletlenül fiatal szarvasbikát ejtett el: igaz, tilalmi időben történt, de azért ez a zsákmány örömmel töltötte el. A Patiala-i maharadzsa mesterlövőnek bizonyult. Téli vaddisznóvadászaton a velem szomszédos állásban állt egy keskeny úton. Közelében egyszerre a bokros sűrűségből két jó vadkan tört ki és nagy gyorsasággal iramodott át az úton. A maharadzsa levetette válláról bundáját és villámgyorsan két lövést tett. No, gondoltam, ez a két kan alighanem egészségesebben távozott, mint ahogyan érkezett. A hajtás után láttuk, hogy mindkettőt szíven érte a tökéletesen célzott lövés.

Másik indiai fejedelemnek, a Kapurthala-i maharadszának köszönhetjük az ősi solymászat újabbkori bevezetését; e célra két vadászát küldte el hozzánk. Ezek betanították egy vadászunkat a sólymok idomítására, és mikor az olasz királynak ezt a vadászati módot bemutattam, az új nevelésű sólyom gyors egymásutánban csapott le két fáciánt, meg egy üregi nyulat.

A Magyarországon lévő követségek vezetői közül egy sem volt, aki ne kapott volna meghívást Gödöllőre vadászatra; közülük még a nemvadászok is szívesen jöttek el ebbe a vadászparadicsomba. Welczek gróf német követnek annyira megtetszett a vadászélet Magyarországon, hogy saját terület bérelt és még madridi nagykövet korában is évekig visszajárt hozzánk szarvasbögésre. Franz von Papent. aki mint versenylovás ifjabb korában gyakran mérkőzött Jenő öcsémmel és ebből az időből barátságot tartott velem, szintén többször hívtam meg vadászatra azalatt, amíg Bécsben, majd Ankarában a német nagykövet hivatalát töltötte be. Canaris német tengernagy, valahányszor szolgálati útja Budapesten át vezetett, örömmel mindig meglátogatott. Egy ilyen alkalommal, éppen bögés idején, megkérdeztem tőle, hogy vadászik-e. „*Még pedig szenvedélyesen!*” – felelte. Erre meghívtam, hogy estefelé menjünk

ki együtt a vadászterületre. Felkínáltam lelövésre egy jó 14-es bikát, melyet már ismertem. Először az egyik magasálláson helyezkedtünk el; innen megfigyelhettük két bika szerelmi párharcát, mely két szarvastehénfalka között zajlott le. Az egész völgy zengett a szarvasbikák bögésétől. Következő les helyünkön nem kevesebb, mint három újabb szarvasfalkát láttunk, de a 14-es, mely szokása szerint erre váltott át, csak nem mutatkozott. Múlt az idő és egyre sötétebb lett. Végre mégis megjelent – valóban remek példány volt! Gyorsan átadtam puskámat Canarisnak. Célzott, majd leeresztette a puskát, aztán még egyszer célzott, de most sem jött. Végre letette a fegyvert, és lemondóan mondta: „*Mégis túl sötét van. Egy ilyen pompás bikát megsebezni, vagy éppen elhibázni fájdalomossá tenné ennek a szép délutánnak az emlékét.*”

Igazi vadászhoz illő elhatározás volt és ez a kis élmény, úgy gondolom, hozzátartozik annak a férfinak az alakjához, akit Hitler 1944. július 20-a után kivégeztetett.

XII. Pius pápa Ő Szentségéhez intézett köszönetem szavával zárom ezt a fejezetet, aki 1938 tavaszán, még mint bíboros államtitkár, pápai legátusként vett részt a Budapesten tartott nemzetközi eucharisztikus kongresszuson és Szent István királyunk halála kilencszázados évfordulójának megünneplésén. Rendkívüli és magas kitüntetés volt ez számunkra, amit méltóan meg is becsültünk. A bíboros államtitkár nem sajnálta a fáradságot, hogy a sok nyelven kívül, melyet folyékonyan beszél, még a mi nyelvünket is megtanulja. Aki résztvett a Hősök-terén az ezredéves emlékmű előtt tartott főpapi misén, aki látta az esti körmenetet a Dunán, amint a legméltóságosabb Oltáriszentség kivilágított hajón vonult fel számos más hajó kíséretében a fényárban úszó partok között, az ezeket a mélységesen megkapó élményeket sohasem fogja elfeledni. De ugyancsak maradandó emlékünk, különösen feleségemnek és nekem, az a rendkívüli megtiszteltetés, amelyre mindig hálával gondolunk, hogy Pacelli bíboros államtitkár a várapotában a mi vendégünk volt.

Montgomery amerikai követ az akkor megtartott hivatalos estebéd titán azt jegyezte fel naplójában, hogy azon az estén egy egészen kimagaslóan nagy egyéniséget ismert meg. Bizo-

nyos, hogy Budapesten mindenkinek, katolikusnak, vagy nemkatolikusnak egyaránt ez volt a véleménye Pacelli bíborossal való találkozása után.

8. kép A királyi vár

ELLENTÉTEK HITLERREL

Az 1938-as év, Ausztria Németországhoz csatlakozásán kívül a szudétakérdés kiéleződését, a müncheni egyezményt és végül Magyarország és Csehszlovákia között a bécsi döntést hozta meg, de a magyar politikát erősen próbára tette. Öreg tengerész létemre szokásomhoz híven napfényes időben is szemmel tartottam a barométert és figyelemmel kísértem az időjárás tényezőit. Ezek már akkor jelezték a közeli vihart, amikor még nemcsak a tömegek, hanem vezető államférfiak is hittek abban, hogy számunkra tartós béke ígérkezik. Tisztán állt előttem, hogy keményen kell kezünkben tartanunk a kormányt, ha a felkavart, háborgó hullámok közepette sem akarunk letérni Magyarország kis hajójának addig követett irányvonaláról, vagyis ha továbbra is ragaszkodunk ahhoz az elvünkhöz, hogy csakis békés eszközökkel törekszünk revízióra. Én ezt nem annak az embernek az utólagos bölcsességével mondom, aki – amint az angol mondás tartja, – a tanácsházból jön és most már mindent tisztán lát. Hivatkozhatom Ernst von Weizsaecker német külügyi államtitkár emlékirataira, aki feljegyezte, hogy én akkoriban miként gondolkodtam. Eszerint 1938 augusztusában az emlékiró feleségéhez, – aki németországi utunk alatt feleségem kíséretéhez tartozott, – a következő szavakat intéztem: *„Meg kell akadályoznunk, hogy újból háború törjön ki.”*

Hozzá kell tennem, hogy ugyanezt Hitlernek is megmondtam.

Feszült figyelemmel kísértük Budapestről Schuschnigg osztrák kancellár drámai küzdelmét, melyet országa függetlenségéért vívott. A két német állam egyesülése az osztrák-magyar monarchia felosztásával okszerűen következett be. Magyarország helyzete nem tette lehetővé, de nem is volt hivatása, hogy a békeszerződés határozmányainak védelmére keljen, különösen amikor a megtörtént tényekbe a spanyol polgárháborúban éppen kudarcot szenvedett nyugati demokrá-

ciák kényszeredetten maguk is belenyugodtak. Azonkívül Mussolini Ausztriának megígért támogatása is elmaradt, sőt a kissentente egyik állama, Jugoszlávia is, – amint utóbb hallottam, – olyan magatartást tanúsított, hogy Hitlert megerősítette elhatározásában. Mi, Olaszország és Jugoszlávia 1938. március 11.-én a Német Birodalom közvetlen szomszédai lettünk, s ennek következtében az erőviszonyok nemcsak Középeurópában változtak meg alapvetően. Világosan láttam, hogy a Németország által három oldalról körülvett Csehszlovákia számára ütött az utolsó óra. Ekkor bosszulta meg magát Benes és Masaryk eljárása, hogy a békeértekezleten hamis térképet és valótlan adatokat használva, olyan mesterkélt állam megalkotását erőszakolták ki, melyben az úgynevezett államalkotó nép, a cseh, a vonakodó szlovákok és többi nemzetiségek – németek, magyarok, rutének és lengyelek – között kisebbségben volt. Nem lepett meg minket, hogy Ausztria csatlakozása után már néhány hét múlva jelentkezett a szudétánémetség a maga követeléseivel. Imrédy Béla, aki a miniszterelnökségben május 14.-én követte Darányit, és Kánya külügyminiszter júliusban azzal tért haza Rómából, hogy Mussolini a Csehszlovákia ellen támasztott német követelések „feltétlen” támogatását ígérte a nemrégben Olaszországban járt Hitlernek. London Runciman lordot Prágába küldte. Vajjon nekünk az lett volna-e a feladatunk, hogy Litvinovval karöltve siessünk a csehek segítségére, különösen azután, hogy már három évvel korábban kifejezésre juttattuk, többek között az amerikai kormány előtt is, azt az aggodalmunkat, hogy a franciák és csehek Szovjetországgal kötött szerződésai ismét utat nyitottak Középeurópába a Szovjetunió számára? Németországi utazásom idején – és ez a megállapítás fontos – sem politikai, sem katonai kötelezettségeket nem vállaltunk magunkra.

1938 nyarán Hitler meghívása olyan alkalomra szólt, amelyet különös megtiszteltetésnek szánt. A német haditengerészet az osztrák csatlakozás után hivatást érzett arra, hogy az egykori cs. és kir. flotta emlékét felújítsa és hagyományait képviselje. Ebből származott az a gondolat, hogy egy új német nehézvízrebecsátásán jelen legyenek, mint az osztrák-magyar hadiflotta utolsó parancsnoka és a keresztanya szere-

pét feleségem töltse be. Amennyire örültem, hogy német ten-
gerészbajtársaimmal találkozhatom, éppen annyira gyanakvó-
vá váltam, mint mindig, ha nagyon is feltűnően vették számí-
tásba régi hivatásomhoz való természetes és érthető vonzódá-
somat. Hitler meghívására is talál a mondás, hogy „*Kilátszik a
lóláb*”, mert éreztem valami hátsó gondolatot, és ez elvette
kedvemet. Hamarosan be is igazolódott, hogy előérzetem ala-
pos volt.

Augusztus 21.-én nagy kísérettel különvonaton indultunk
utunkra. Ezt német részről igen alapos körütekintéssel készí-
tették elő. Eredetileg az volt a szándék, hogy a nehéz cirkáló a
„*Tegetthoff*” nevet kapja, ez szembeötlővé tette volna az oszt-
rák-magyar hagyományokba való bekapcsolódást. Az ünnepi
sorrend előzetes kidolgozása során azonban észrevételt tettem
ez ellen, mert a lissai győző neve olasz barátaink körében el-
kedvetlenedésre adhatott volna okot. Végül a szavojai herceg
után „*Prinz Eugen*” lett a hajó neve. Viszont német oldalról
amiatt aggályoskodtak, hogy nem érint-e majd engem kelle-
metlenül, ha a Lohengrinben, – amelyet egyébként magam
választottam, – az opera díszelőadásán, a basszista a követke-
ző szavakat énekli: „*Herr Gott, bewahre uns vor der Wut der
Magyaren!*” (*Uram Isten, oltalmaz meg a magyarok harag-
jától.*) Megnyugtattam Dörnberg bárót, a protokollfőnököt.
Mint Wagner Lohengrin operájának kedvelője, jól ismerem ezt
a mondatot, és ha nem is ezért esett rá választásom, bizony,
nem bántam volna, ha erőviszonyaink ugyanolyanok lennének
napjainkban, mint voltak azokban a régmúlt időkben.

Különvonatunkra Bécsben Dörnberg báró is felszállt; au-
gusztus 22.-én délelőtt érkeztünk Kielbe; itt Hitler fogadott és
feleségemnek hatalmas gyöngyvirágbokrétát nyújtott át. Ez
különös figyelem volt, mert feleségem ezt a virágot kedveli a
legjobban, és ez ebben az időszakban ritkaság számba ment.
Megjegyzem, hogy lakosztályainkat és a lakomára terített
asztalokat minden esetben finom ízléssel és pazar bőkezűség-
gel a legszebb virágokkal díszítették. Figyelmes gondoskodás-
ra vallott, hogy katolikus feleségem berlini szobájában feszü-
letet és imazsámolyt is helyeztek el.

Kielben gyönyörű időben szálltunk nyitott gépkocsiba és közvetlenül a Germánia-hajógyárba hajtottunk; feleségemet Raeder vezértengernagy kísérte, én Hitlerrel mentem egy kocsi-
ban. Messze fölénk magaslott a büszke hajó, karcsúan és mégis erőteljesen, mint a korszerű hajószerkesztésnek figyelemreméltó alkotása. A németek a haditengerészetükre kényszerített korlátozások idején nyilván sokat tanultak. Elhelyezkedtünk az emelvényen, feleségem elmondta a szavakat: „*Prinz Eugen névre keresztellek*” és megnyomta a villamos vezeték gombját; erre a régi tengerészszokás szerint az elhelyezett pezsgősüveg kioldódott, széttört és habzó nedvével megöntözte a hajó orrát. Munkások kalapácsütései egykettőre eltávolították az utolsó tartó dúcokat, a köteleket elvágták, mire a „*Princ Eugen*” hatalmas teste méltóságteljesen megindult és egyre gyorsuló lendülettel hasítva a hullámokat, kisiklott a tengerre.

A keresztelő után Hitler megmutatta nekem a Germania-hajógyárat, mely teljes üzemben volt. Felhívta figyelmemet arra a körülményre, hogy „*két államfő ilyen nyugodtan vegyülhet a munkások közé.*” Látszott, hogy ezért különös elismerést vár tőlem. A diktátorok rendszerint bizalmatlanok, és nyilván emiatt tartotta ezt a jelenséget nem mindennapinak. Készségesen megállapíthatom azonban, hogy a magasra nőtt, erős északnémet munkások valóban igen barátságosan köszöntöttek bennünket.

Feleségem a melléje beosztott hölgyekkel és számos más vendéggel együtt a „*Patria*” nevű díszes és kényelmes gőzösre szállt, mi pedig a „*Grille*” nevű futárhajóra, amelyet Hitler tengeri útjain rendszerint használt. A villásreggeli alatt Raeder vezértengernagy rövid beszédet tartott; ebben hízelgő szavakban emlékezett meg tengerész múltamról és biztosított arról, hogy „*a német haditengerészet az osztrák-magyar haditengerészet nagy hagyományai megőrzésére és követésére teljes erejével mindenkor kész.*” A német haditengerészet ennek a hagyománynak megfelelt és vitézségéről minden időben tanúságot tett.

A Keleti-tengeren először gyorsnaszádok mutattak be gyakorlatot, majd a távolból irányított „*Zaehringen*” nevű cél-

hajóra indított tüzet a hajótüzérség, és végül díszszemlére vonult fel az egész flotta. Tekintettel a rövid időre, mely az újjáépítés rendelkezésére állott, valóban meglepett a hajók száma és a gyakorlati készség, mely vezetésükben megnyilvánult.

Midőn ismét Kielnek vettünk irányt, Hitler négy szemközti beszélgetésre kért. Két év múlt el obersalzbergi eszmecszerénk óta és elért sikerei erősen megváltoztatták Hitlert. Viselkedése arra vallott, hogy Európa urának tartja már magát. Minden kertelés nélkül elém tárta a később „*Unternehmen Grün*” fedőnév alatt ismertté vált tervét. Ennek végrehajtása során, – mint mondotta, – a cseheket szétapossa, Prágát, ha kell elpusztítja és Csehszlovákiát német védnökség alá kényszeríti. Úgy látszott, háborúra is elszánta magát és tőlem várta a biztosítékot, hogy a német előrenyomulással egyidőben dél felől mi megtámadjuk Szlovákiát. Nem mondta ugyan ki, de mégis érthetővé tette számomra, hogy amit elfoglalunk, azt megtartjuk. Mindezt kérés alakjában adta elő; erre azonban én udvariasan, de határozottan azt válaszoltam, hogy ebben az akcióban Magyarország részvételéről nem lehet szó. Magyarországnak, mondottam, magától értetődően vannak Csehszlovákiával szemben revíziós igényei, azonban az az óhajunk és szándékunk, hogy ezeket békés eszközökkel valósítjuk meg. Egyébként nincs is meg a lehetőségünk, hogy a határunk mentén nagyszámban felsorakozó erődöket rendelkezésünkre álló szerény eszközeinkkel megsemmisíthessük. „*Majd mi szállítjuk a szükséges fegyvereket*” –, vetette ellen Hitler. Én azonban kitarítottam a kimondott „*nem*” mellett, sőt figyelmeztettem arra is, hogy nagy kiterjedésű háború veszélyével kell számolnia, mert véleményem szerint a németek bevonulását Csehszlovákiába sem Anglia, sem Franciaország, de talán a Szovjetunió sem nézi majd tétlenül.

A délelőtti barátságos hangulat elszállt; beszélgetésünk végén szinte kellemetlen légkör nyomása nehezedett ránk. Hasonló tárgyalást, mint én Hitlerrel, Ribbentrop, Imrédy és Kánya is folytatott, s ennek során jellemző megjegyzés hangzott el: „*Aki részt akar venni a lakomán, annak a főzésből is ki kell vennie részét.*” Weizsaecker államtitkár, aki a megbeszélésen jelen volt, feljegyezte, hogy a magyar résztvevők válasza el-

lenvetésekből állott. Miniszterelnökünk és külügyminiszterünk tényleg ugyanúgy, mint én, minden katonai közreműködést elutasított. A németek akkoriban igen bosszankodtak bizonyos tárgyalások miatt, melyek Magyarország és a kisentente államai között folytak és egyelőre azzal végződtek, hogy kölcsönösen lemondunk egymással szemben fegyveres erőszak alkalmazásáról, a kisentente pedig elismerte katonai fegyverkezés terén az egyenjogúságunkat. A kisentente Bled-ben dr. Milan Stojadinovics jugoszláv miniszterelnök vezetése alatt augusztus 21 és 22.-én tartott tanácsulése foglalkozott ezzel a kérdéssel és az elért eredményről Budapesten, meg Bled-ben egyidejűen küldött közlemények tájékoztatták a nyilvánosságot éppen az én németországi tartózkodásom idején. Ribbentrop úgy találta, hogy megegyezésünk által eltávolodtunk attól a politikától, melyet a németek Csehszlovákiával szemben folytattak. Ez tulajdonképpen igaz is volt, mert minden kalandos katonai vállalkozás elől elzárkóztunk, Kányának nem kis fáradságába került, hogy a nagy bosszúságát véka alá nem rejtő birodalmi külügyminiszter hangulatát megnyihitse.

A „Grille” fedélzetén alkalmat találtam arra, hogy von Brauchitsch vezértábornaggyal is alapos beszélgetést folytassak, s ő, amint látszott, álláspontom iránt teljes megértést tanúsított. Nekem természetesen akkor nem volt tudomásom róla és Brauchitsch sem említette, hogy a katonaság vezetői, élükön Beck vezérezredessel Hitler és legszorosabb munkatársai letartóztatására készülődtek abban az esetben, ha a szudéta-kérdésben háború kitörése fenyegetne. Utólag hallottam, hogy az angolok szeptemberben tájékoztatást kaptak erről a tervről.

Az éjszakát a „Grille”-n töltöttük és másnap a „Patria”-ra szálltunk át. Ez a Vilmos-császár-csatornán át Helgolandra vitt bennünket, ahol az 1864-es háborúban Tegetthoff tengernagy a túlerőben lévő dán flottával megütközött. Az ő pólai emlékművén, amely az első világháború után Grazba került, a következő emlékezetes felirat olvasható:

*„Tapfer kaempfer bei Helgoland,
Glorreich siegend bei Lissa,
erwarb er unsterblichen Ruhm*

sich und österreichs Seemacht.”

(Bátran küzdött Helgolandnál, győzelmesen Lissa mellett, önmagának és Ausztria flottájának örök dicsőséget szerzett.)

Megszemléltük a sziget új erődítéseit, valamint a híres akváriumot is. A tarka viseletű helgolandiak bemutatták népi táncukat. Homártenyésztésük igen jelentős és feleségemnek egy ezüst tálon fel is ajánlottak belőle egy óriási példányt.

Hamburgba visszatérő utunk alatt kitűnően gondoskodtak szórakozásunkról. Mindkét este Elly Ney zongoraművész és Hölscher csellista magas színvonalú hangversenyében gyönyörködhattunk. A hangversenyeket követően Géczy Barnabás volt magyar katonatiszt kitűnő zenekara szolgáltatta a tánczenét. Eredetileg az volt a terv, hogy csak este szállunk át a „Patria”-ra. A napirend megváltoztatását, ami a szegény protokoll-főnöknek sok gondot okozott, Hitler nyilván az én nemleges állásfoglalásom következtében rendelte el, mert a Csehszlovákia ellen tervezett katonai akció részletes megbeszélése feleslegessé vált. Feltűnt azonban, hogy Hitler feleségemmel és velem külön asztalnál elköltött vacsora után, – amely számára csak vegetárius ételekből állott, – az egész estét szokása ellenére együtt töltötte a vidám társasággal. Beszélgetésünk tárgya főképpen a zene volt. Megemlítette, hogy az ünnepi Wagner-előadások napjai jelentik számára az egyetlen, igazi felüdülést és minket is meghívott Bayreuthba. Majdnem az egész birodalmi kormány, nagyszámú vezető katonai személyiségek családjaikkal, több diplomata, köztük Attolico olasz nagykövet feleségével is ott tartózkodott a „Patria”-n, s ez bő alkalmat nyújtott változatos és fesztelen társalásra.

Hamburgot, az ősi Hansa-várost, a városházán tartott ebéd előtt szemléltük meg, és sajátos tájképi szépségeivel, megkapóan mozgalmas ipari életével igen megnyerte tetszésünket. Berlinben elutazásunk alkalmával Hitler megismételte Mussolini látogatásakor már kipróbált ügyes rendezését, hogy vonatra szállásunkkor elbúcsúzott tőlünk, de különvonatán mégis három perccel ellőttünk érkezett meg a „Lehrter Bahnhof”-ra, s itt ismét üdvözlésünkre sietett. Mikor különvonata a miénket

megelőzte, érdeklődéssel pillantottam meg az ő mozgó irodáját és hírközvetítő kocsiját. A bledi megállapodások következményeként a csehszlovák és a jugoszláv követ is megjelent üdvözlésünkre. Ez Hitlernek nem kis bosszúságot okozott és az ártatlan Dörnberg báró protokoll-főnök számára heves szemrehányást hozott.

Berlinben mi voltunk az utolsó szállóvendégek a wilhelmstrassei elnöki palotában; ennek egyik szárnyában akkor Meissner államtitkár lakott. A palota teljes egészében Ribbentropnak volt szánva lakásul, de – amint ő maga mondotta – a helyiségek erre a célra „*magától értetődően*” elégtelenek voltak és ezért két új szárnyépület építését tervezte, s ezeket később hozzá is építették. Az új birodalmi kancellárián tartott esti díszebéden Hitler pohárköszöntőt mondott, s többek közt azt a kijelentést tette, hogy a magyar és német nép újra szomszédokká válván, elérték „*végleges történelmi határaikat*”. Ez a nyilatkozat abban a gondolatkörben mozgott, amelybe a nem sokkal később Münchenben tett fogadkozása is tartozott, amiképpen azt mondotta, hogy a Szudétaföld csatlakozásával „*minden területi igénye*” kielégítést nyert Európában. Én már a „*Grille*” fedélzetén kifejeztem köszönetemet a fogadásért is, ugyanott udvarias módon arra is figyelmeztettem, hogy a közeledő tájfun pusztító következményeit semmivel sem csökkentheti, ha ezt a forgószelet egyszerűen „*rendkívüli légköri zavaroknak*” minősítjük. Berlinben azt az óhajtásunkat hangsúlyoztam, hogy „*a békés újraépítés munkáját zavartalanul folytathassuk*.” Hitler magatartása ezen az estén egyébként a vendégek körében is arra a feltevésre vezetett, hogy látogatásom addigi eredményei semmiképpen sem elégitették ki.

A Berlin kelet-nyugat tengelyét alkotó útvonalon augusztus 25.-én tartott katonai díszszemle minden korábbit felülmúlt. Valóban bámulatra készítetett a páncélcsoportok nagy tömege, a gépesített és fogatolt lövegek sokasága, mely két és fél órán át vonult el előttünk. A csapatok megjelenése és felfegyverzése kitűnő hatást keltett. Midőn szemben velünk az emelvényen megláttam a diplomata és katonai attasék seregét, nem volt kétséges előttem, hogy Hitler szándékosan számított erre a hatásra.

A délután folyamán sorra került második négy szemközti megbeszélésem Hitlerrel. Azonban ez sem oldotta fel, hanem még inkább fokozta az első alkalommal közöttünk keletkezett feszültséget. Ő ugyanis tapintatlan hangon kifogást emelt az ellen, hogy én Brauchitsch vezértábornagy előtt szóba hoztam és megbeszéltem vele a Csehszlovákia ellen tervezett katonai akciót és azzal szemben elfoglalt elutasító álláspontomat. Szemrehányását igen nyomatékosan visszautasítottam és tudomására adtam, hogy szokásom szerint magam választom meg, hogy kivel és miről beszéljek. Válaszában, – nyilván azért, hogy a dolgot enyhítse – kijelentette, hogy a tábornokoknak nincs mit hozzászólniuk, mert minden elhatározás kizárólag őreá tartozik. Nem titkoltam el előtte nézetemet, hogy ezt a módszert igen veszélyesnek tartom. Hitler erre más tárgyra tért, de további társalgásunk akadozóvá vált.

Nem tudom, hogy Hitler este az operában eltöprengtetett-e „*a magyarok haragja*” felett, midőn azt a színpadon emlegették, de annyi bizonyos, hogy mi többiek nagyon élveztük a Lohengrin elsőrangú előadását. Másnap megtekintettük Potsdamot és a nagy porosz király sírját, akinek nevét Hitler olyan gyakran vette ajkára, bár a Sanssouci-i bölcs önfegyelméhez és stratégiai lángelméjéhez vajmi kevés hasonlóságot mutatott.

Hermann Göring csak Berlinben mutatkozott először, hogy ezzel is hangsúlyozza az ő különleges helyzetét. Feleségével együtt Karinhallban fogadott bennünket. Hitler már említést tett előttünk Göring bölény- és vadlótenyésztéséről és nevetve tette hozzá, hogy nem csodálkoznék, ha „*Hermann*” egyik napon ősgermán emberpárt is befogna tenyésztésre. Az ősgermán viseletet mindenesetre felújította. Nemcsak ő maga, hanem az inasok és felszolgáló leányok is megfelelő öltözetet viseltek. Házigazdánk legalább is kétszer váltott vadászöltönyt és mindannyiszor gyűrűit és egyéb ékszereit is átcserélte. Mikor otthonában üdvözölt, mindjárt azt a kijelentést is hozzáfűzte: „*Amit itt látnak, az mind az én tulajdonom.*”

Eltűnődtünk rajta, hogy ennek a különösen nyomatékos hangsúlyozása miért volt szükséges.

A tolakodóan szembeötlő luxushajhászat és minden különködés ellenére is találtam Göringben néhány vonást, mely

személye megítélésére enyhítően hatott. Így például midőn kis leánykáját Eddát bölcsőjéből kiemelte és apai büszkeséggel magasra tartotta. Vadászathoz is értett valamit és ezért szívesen fogadtam el meghívását a keletporoszországi jávorszarvasvadászatra. Az általa sugalmazott vadászati törvények feltétlenül jók voltak. A híres Richthofen-vadászraj utolsó parancsnoka és a „*Pour le Mérite*” rendjel tulajdonosa volt Hitler munkatársai közül bizonyára az, akivel a külföldi leginkább találhatott érintkezési alapot. Ezt Weizsaecker megjegyzésével kapcsolatban említtem, aki rólam azt írta, hogy „*a harmadik birodalom hivatalos világa előtttem teljesen idegen volt és velem való érintkezésem önmegtagadásba került.*”

Ez nürnbergi tartózkodásunk idején is világosan megnyilvánult, mikor látogatásunk utolsó napján a pártnapokon használt gyülekező helyet megmutatták. Az Ajtósi-Dürerre, meg Hans Sachsra emlékeztető régi város, valamint a hatalmas Hohenzollern-vár egészen kivételes tetszést váltott ki belőlük. A pártcélokat szolgáló építmények kőhegyei előtt azonban értetlenül állottunk, bármennyire dicsekedtek is azzal, hogy felépítésükre több követ használnak fel, mint amennyi a piramisokhoz kellett. Az ötezer személyt befogadó csarnokban, mely még csak épülőben volt, elmondta Himmler, hogy ott évente egyszer minden vezető párttag megjelenik, hogy a „*Führer*”, nagy beszédét meghallgassa. Feleségem nem állta meg, hogy meg ne kérdezze:

„*Ez alkalommal bizonyára megteszik jelentéseiket és előterjesztik kívánságaikat is.*”

„*Nem*” – felelte Himmler, – „*Itt csak egy beszélhet, a Führer.*”

Feleségem erre csodálkozásának adott kifejezést, hogy évente csak egyszer tartott, egyetlen beszéd meghallgatására ilyen költséges épületet emelnek. Himmler nem válaszolt, de lekicsinylő tekintetéből látható volt, mennyire bosszankodik, hogy valaki ilyen kevés megértést tanúsít a „*Führer*” nagysága iránt.

Este saját különvonatunkra szálltunk és haza indultunk. Ha Hitlernek az volt a szándéka, hogy nagyszabású rendezések, ünnepek, szemlék és ajándékok révén hatást tegyen ránk, ezt elérte, igaz, hogy kissé másként, mint ahogyan várta. Az 1933 óta eltelt rövid idő alatt elért nagy teljesítmény, a német nép fegyelmezettsége és sokoldalú tehetsége valóban figyelemreméltó volt. A kémények füstöltek, a hajógyárakban folyt a szorgalmas munka, a földművelők nagy szorgalommal takarították be a termést. Az egész kép azonban annyira lázas tevékenységet is mutatott, hogy láttára nem tudtam szabadulni bizonyos nyugtalanító hatástól. Elkerülhetetlenül szegeződött elém a kérdés: hová vezet majd mindez? Mindenesetre elhatároztam, hogy ezentúl még fokozottabban résen leszek, nehogy a nemzeti szocializmus dinamikája Magyarországot is örvénybe rántsa. Ha Hitler a németek számára „*Lebensraum*”-ot (életteret) követelt, úgy mi semmi esetre sem voltunk hajlandók, hogy Magyarországnak abba belevonását eltűrjük.

Hallom azonban bírálóink ellenvetését, hogy Magyarország mégiscsak részesült München eredményeiben, sőt a németekkel együtt résztvett Csehszlovákia felosztásában is. John Wheeler-Bennett angol író odáig ment, hogy Magyarországot és Lengyelországot „*sakál*”-nak nevezte, Winston Churchill pedig Hitlerrel folytatott megbeszélésemet emlékiratai első kötetében a valósággal homlokegyenest ellenkezően adja elő, midőn azt állítja, hogy én voltam a követelődző és Hitler a tartózkodó fél, sőt még azt is sejteti, hogy követeléseink érdekében a németekkel „*együtt akartunk főzni, hogy együtt is lakmározhassunk.*”

A valóság azonban kissé másképen fest. A kisértetű álmaival való megértésünk egyik előfeltételét mi mindig a kisebbségvédelem megfelelő érvényesülésében láttuk. Ez az álláspontunk jutott kifejezésre szeptember 21.-i lépésünkben, amidőn prágai követünk útján, – a lengyelek hasonló lépésével egyidőben, – a csehszlovákiai magyarok számára ugyanazokat a jogokat követeltük, melyeket akkoriban a szudétanémetek megkaptak. Sem erre, sem az ezt megelőző, szeptember 16.-i jegyzékünkre nem kaptunk választ, melyben a magyar határszélen tett katonai intézkedések ellen tiltakoztunk. Sőt! Né-

metországból való visszatérésem óta a magyarok lakta területeken tetemesen megromlott az állapot. Szaporodott a túlkapások és az ellentétet szülő egyéb események száma. Leszállásra kényszerítettünk egy magyar felségjelvényt viselő repülőgépet, mely tüzérségi lövőterünk felett a tilos légitérben kóválygott és kitűnt, hogy személyzete csehekből állott. Erre aztán közvetlenül a müncheni értekezlet előtt a baráti nemzetekhez, Olaszországhoz és Németországhoz fordultunk és arra kértük őket, hogy a tárgyalások során fordítsanak figyelmet a Trianon óta közismert követeléseinkre is. Mi nem jutalomért jelentkeztünk, nem valamilyen zsákmányon akartunk osztozkodni, hanem kétségtelen jogaink érvényesítésére törekedtünk. Ezt egyébként még H. Seton-Watson is elismerte, az ismert szlávbarát Robert Seton-Watson fia.

Csáky István grófot, Kánya külügyminiszter kabinetfőnökét Münchenbe küldtük, de sem Hitler, sem Ribbentrop nem fogadta, ami nyilván az én kieli magatartásomra adott válasz volt. Sikerült azonban Ciano gróffal tárgyalnia, s ennek következtében aztán Mussolini a négyes értekezleten szóba hozta a magyar kérdést és kieszközölte, hogy a prágai kormányt Magyarországgal való közvetlen tárgyalásra hívják fel. Ha ezen az úton nem jönne létre megegyezés, az ügyel majd ismét a „négy nagy” foglalkozik.

A feltevés hamarosan bevált. Október elején megkezdett tárgyalásaink néhány nap alatt holtpontra jutottak, noha az ellentétek áthidalására mi népszavazást hoztunk javaslatba. Szívesebben vettük volna, ha szomszédunkkal egymásközt oldhatjuk meg a kérdést. Minthogy azonban Tiso a prágai kormány nevében ahhoz ragaszkodott, hogy a vitát Németország és Olaszország döntése alá bocsássuk, javaslatához végül is hozzájárultunk. Rokonszenvesebb volt ugyan előttünk az a gondolat, hogy a müncheni határozatokban részes összes hatalmak részvételéhez ragaszkodjunk. Mivel azonban a szlovák javaslat megtörtént, annak elutasítása egyértelműnek tűnhetett Németországgal való szembefordulásunkkal, s ennek elkerülésére különösen Imrédy miniszterelnök helyezte nagy súlyt.

Nem tisztázható, hogy Hitler, ha Kielben hozzájárulok kívánságához, az egész Szlovákiát nekünk szánta volna-e. Való-

színű azonban, hogy önálló Szlovákia gondolata csak tárgyalásunk után merült fel benne.

Bécsben a két érdekelt államot Kánya külügyminiszter és Chvalkovszky csehszlovák külügyminiszter képviselte; részünkről legkiválóbb földrajztudósunk: Teleki Pál, a korábbi és későbbi miniszterelnök is résztvett a tárgyaláson. Ribbentrop és Ciano a készenálló nemzetiségi térképbe belerajzolták az új határt és 1938 november 2.-án kihirdették a döntést, mely az egykori Felsőmagyarország egy részét visszacsatolta hazánkhoz.* A döntőbíróssági határozatot közösen felvett jegyzőkönyvben mind a négy külügyminiszter elfogadta. A határozat szövege bizonyára nem véletlenül választotta kötőjellel ketté a „Cseh-Szlovákia” és „cseh-szlovák” szavakat.

Meg kell itt még azt is említenem, hogy a berlini kormánya csehszlovák kérdésben kelt müncheni egyezmény megkötése után igényt támasztott a pozsonyi hídfő jobbparti oldalán fekvő Ligetfalura és környékére is. Tekintet nélkül arra, hogy ez a terület 1920 előtt mindig Magyarországhoz tartozott és lakossága színmagyar volt, még a bécsi döntés előtt bekebelezték a harmadik birodalomba. A német kormánynak ez a lépése a magyar közvéleményben nagyon is érthető, erős elkedvetlenedést váltott ki Hitlerrel szemben.

Ha Pozsonyt számos magyar lakójával nem is kaptuk vissza, azért november 2.-át mégis csak nagy és jelentős napnak tekintette a magyar nép, mert semmit sem tudott a döntés előzményeiről és háttéréről, még kevésbé hallott az anyai emberre sorsdöntő nap estéjén Bécs felett a Cobenzl-en lezajlott ünnepségről és a bécsi erdőben tartott fácánvadászatról, amely vigasságokban természetesen a mi kiküldötteink nem vettek részt. A közvélemény hangulatának adtam kifejezést, amikor a közös hazánkba visszatérő lakóssághoz a következő szöveget intéztem:

„Megint szabadok vagytok! A fájdalom és megpróbáltatás ideje elmúlt. Szenvedéstek, rendíthetetlen

* A döntőbíróssági határozat szövege a könyv végén az „okmányok” között olvasható.

akaratot ok és mindannyiunk küzdelme győzelemre vitte igaz ügyünket. Ismét ott ragyog felettetek a szent korona dicsőséges fénye. Ezeréves múltunk sorsközösségének újra részesei vagytok. A magyar haza gondviselő szeretettel vár benneteket. A magyar királyi honvéd az első, aki a szolgaságból felszabadított hazai rögökre lép. Szeretettel öleljük magunkhoz ennek a területnek valamennyi népcsoportját, amely a felszabadulás ünnepén velünk együtt örvendezve vesz részt. Legyen mindenütt rend, nyugalom és szorgalmas munka. Ne feledjétek: az egész világ tekintete rajtatok függ! Isten áldja szeretett hazánkat.”

November 6.-án csapataink élén a Duna hídján áthaladva bevonultam Komáromba, 11.-én pedig Kassára. Aki, úgy mint én, látta mindkét városban az öröm megható és keresetlen kitöréseit, aki látta, mint borultak az emberek egymás karjába, vagy hullottak térdre az út mellett és hogyan sírtak örömlükben, az megértette, hogy valódi felszabadulás ment végbe – még pedig háború és minden vérontás nélkül.

Kassa előtt hatalmas diadalkapu várta a bevonulókat. A menet élén haladó huszárjainkat elragadta a lelkesedés és átvágtáztak azon a vonalon, amely nemrég még Magyarország határa volt. Az ősi történelmi város bizonyára még sohasem látott falai között ekkora embertömeget. Közelből, távolból, sőt Budapestről is sokezen sereglettek össze. „*Az eddig igazságtalanul meggyötört és kétségbeesett nemzet feltámadó boldogságának ragyogó kitörése ez!*” – kiáltott fel a megható jelenetek láttára Rothermere lord. Ő Londonból sietett Kassára, hogy tanúja lehessen a nemzet örömének. Ez annak a politikának a sikere volt, melyet 1927 óta újságjában, a „*Daily Mail*”-ben olyan lelkesen támogatott és képviselt. A számos szónok közül csak Eszterházy János grófot, a csehszlovákiai magyarság vezérét említem, aki honfitársai érdekében mindig bátran és önzetlenül szállott síkra. Először magyarul válaszoltam, de azután szlováknyelvű új állampolgárainkat a saját nyelvükön biztosítottam, hogy számukra is megelégedést hoz majd a változás. A katonai díszmenet után, amelyen magyar nemzeti-

ségű, nemrég még csehszlovák katonák is résztvettek, még pedig addigi egyenruhájukban, ünnepi Tedeum volt a székesegyházban, ahol II. Rákóczi Ferenc, szabadsághős fejedelmünk sírját megkoszorúztam.

Néhány hónappal kassai bevonulásunk után sor került a csehszlovák 'féregnyúlvány' sebészeti eltávolítására is. Muszolini nevezte így Kárpátalját. Ezt a keskeny területet, ahol a törzsökös magyarságon kívül nagyobb számmal laknak a Kárpátok lejtőin beszivárgott, görög katolikus rutének, a trianoni szerződés 1920-ban az újonnan alakított csehszlovák államhoz csatolta, hogy annak közvetlen vasúti csatlakozása legyen Romániával és hogy a magyar-lengyel közös határ megszüntetésével teljessé váljék Magyarország körülzárása. A békeértekezlet ugyan arra kötelezte a prágai kormányt, hogy e terület részére saját országgyűléssel bíró önkormányzatot biztosítson, ez azonban sohasem következett be. A második világháború után Benes Kárpátalját „odaajándékozta” kommunista szövetségeseinek, holott ez az országrész sohasem tartozott Oroszországhoz, a Szovjetunió az Atlanti Charta elfogadásával minden területi gyarapodásról lemondott és a lakosságot elzárták attól, hogy önrendelkezési jogával élhessen. Ha korábban szóba hoztuk igényünket az egykor Szent István koronájához tartozott Kárpátaljára, Berlinben kevés megértésre találtunk, mert a német politikusok és vezérkar nem tartották kívánatosnak, hogy Magyarországnak és Lengyelországnak közös határa legyen. A müncheni egyezmény után azonban Kárpátalján egyre zűrzavarosabbá vált a helyzet, úgy hogy a prágai kormány 1939 januárjában arra kényszerült, hogy a rend helyreállítására oda küldje Prchala tábornokot. Ez a kísérlet nem járt sikerrel. Január 6.-án jól megszervezett támadás történt a bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt és határszéli várossá vált Munkács ellen; majd február 25.-én Ungvár városát is megrohanták. Magyarország ezután már nem nézhette tétlenül, hogy felelőtlen elemek, köztük főként a szics-gárda, határai biztonságát állandóan veszélyeztethessék. A kérdés megoldása égetővé vált, mikor Hitler bevonult Prágába és Szlovákia kikiáltotta önállóságát. Ha már a prágai kormány képtelen volt a rend helyreállítására, akkor ez annál kevésbé volt várható a

még csak kialakulóban lévő Szlovákiától. Kárpátalja egy része néhány hónap előtt visszakerült Magyarországhoz, s így a terület többi részének nem volt már vasúti összeköttetése Szlovákiával meg Prágával és annak megközelítése Szlovákia felől minden egyéb módon is nehezzé vált. A kérdést nem terjeszthettük a müncheni egyezményt aláírt hatalmak döntése elé, hiszen ezt az okmányt Hitler eljárása azóta már széjjeltépte. Kormányunk tehát március 14.-én, vagyis ugyanazon a napon, amikor Szlovákia függetlenségét kikiáltották, 12 órás ultimátumot intézett a pozsonyi kormányhoz, amely Kárpátalja kiürítését követelte. Ez meg is történt és csapataink bevonultak. Berlin nem emelt kifogást. Ránk nézve fontos volt, hogy a lengyel-magyar közös határ megteremtésével megelőzzük a németek esetleges átkaroló szándékát.

Ha még egyszer végigtekintünk a mozgalmas 1938-as éven, tisztán felismerhetjük benne a jövő történések körvonalait. Sem München, sem a cseh-morva védnökség felállítása nem elégítette ki Hitler úgynevezett „*utolsó igényeit*”; ellenkezőleg: az osztrák csatlakozás, a szudétanémség bekebelezése és Prága megszállása csak jól megfontolt előkészületül szolgált következő lépései részére. A kis államoknak várniok kellett, hogy mire mérik majd a következő csapást; Lengyelországra vagy a Szovjetunióra, mert mindkettő szerepelt Hitler programjában. Várniok kellett, és csak abban lehettek bizonyosak, hogy a készülőben lévő fejleményeket nem tartóztathatják fel.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ: MAGYARORSZÁG NEM MINT HADVISELŐ FÉL

Magyarország politikáját és magatartását a második világháború alatt csak az értheti meg, aki sohasem téveszti szemé elől, hogy 1939-ben a viszonyok alapvetően másként alakultak, mint 1914-ben. Akkor a trónörökös gyalázatos meggyilkolása és a monarchia fennállása ellen az orosz támogatással folytatott üzemek miatt olyan nagy volt nálunk a felháborodás, hogy részünkről védekezésünk szükségszerűsége tekintetében semmiféle kétség sem merült fel. Szárnysegédi beosztásomból azzal a meggyőződéssel vonultam be a flottához, hogy a háború elkerülhetetlen, mert a nélkül, hogy mi arra okot szolgáltatunk, ezt valósággal kieroszakolták, úgy hogy a védekezés elől nem térhettünk ki. Szövetségünk Németországgal 1914-ben már több évtized megszokásában mélyen gyökerezett és az osztrák-magyar meg a német hadsereg, valamint a cs. és kir. flotta meg a német haditengerészet között régóta tartó bajtársi kapcsolat állt fenn.

Hitler bevonulása Lengyelországba semmiképpen sem esett a „védekezés” fogalma alá, ha igaz is volt, – amint azt Krakóban és Varsóban a lengyelek előtt magam is hangoztattam, – hogy a versaillesi határok igazságtalanok és revízióra szorulnak. Az orosz fenyegetés ugyan 1914-ben nagy szerepet játszott, s most új, sőt, még veszélyesebb alakban ismét jelentkezett. Azonban Hitler nem a Szovjetunió ellen viselt hadat, hanem 1939-ben éppen ellenkezőleg Sztalinnal lépett egyeségre és az a hírhedt egyezmény Magyarországon mélyeséges felháborodást váltott ki.

Talán még fontosabb az a változás, ami Magyarország és Németország viszonyában politikai és lélektani vonatkozásban következett be. A közös háborúvesztés és a versaillesi meg trianoni szerződések hasonló következményei mindkét ország-

ban bizonyos tekintetben egyező törekvést váltottak ki, de magatartásuk mégsem volt azonos. Magyarország a kisentente államaival állott szemben és nem a nagyhatalmakkal, akiktől az igazságtalanságok jóvátételét remélte. Németország viszont elnyomóit éppen a nagyhatalmakban látta.

Úgy alakult a helyzet, hogy Németország magyarországi barátai, – (akik közé magamat is számítottam, ha ragaszkodtam is ahhoz, hogy más nemzetek iránt is hasonló barátságot táplálhassak,) – nem választhattak más utat, mint azt, hogy különbséget tegyenek a német nép és a „*harmadik birodalom*” között. Szívem mélyéből ellenszenvesnek találtam a nemzeti szocializmus úgynevezett „*világnézetét*” és a hitleri módszereket. Az ebből származó ellentét még jobban kiélesedett, mikor a „*nácik*” eszmevilága a magyar belpolitikában is követőkre talált és olyan pártok alapítására vezetett, amelyek a magyar belpolitika hagyományos kereteit megbontották.

Sem Bismarck, sem II. Vilmos császár Németországa nem kísérelt meg soha olyan lépést, amely a mi szabadságunkat és függetlenségünket érintette volna. Hitler és munkatársai azonban már nem titkolták, hogy Magyarországot a német „*életterbe*” tartozónak tekintik, melyben csak a függőség fokozataiban mutatkozik különbség. Hitler „*bűnként*” írta rovásunkra és sohasem bocsátotta meg nekünk, hogy alkotmányos és parlamentáris szokásainkhoz ragaszkodtunk, örült fajgyűlöletükben nem követtük őket. Bajbajutott lengyel barátainkat nem hagytuk cserben, és hogy közülünk sokan szöttek baráti, sőt családi kapcsolatokat angolokkal és amerikaiakkal.

Bonyolulttá tette helyzetünket, hogy a nyugati hatalmak politikája ránk kényszerítette a trianoni szerződést és ezzel nemzeti, politikai, meg gazdasági szempontból tarthatatlan körülmények közé taszított bennünket. Az első bécsi döntés után még mindig milliósámra éltek magyarok határainkon kívül. Önfenntartásunk érdeke parancsolta, hogy oltalmunkba vegyük őket, mert beavatkozásunk nélkül egyre szűkebb korlátok közé szorult volna életlehetőségük.

Rá kell mutatnom arra, hogy „*szövetség*” olyan értelemben, mint amilyen Ausztria-Magyarország, Németország és Olaszország hármasszövetsége, vagy Németország és Olasz-

ország úgynevezett „*acélegyezménye*” (*Stahlpakt*) volt, Magyarország és a Német Birodalom között nem állott fenn. Az a háromhatalmi egyezmény, amelyhez Magyarország 1940. november 20.-án csatlakozott, segítségnyújtásra csak abban az esetben kötelezett, ha az aláíró hatalmak valamelyikét olyan hatalom támadná meg, amely az egyezmény aláírásakor nem volt hadviselő.

Végül, de nem utolsó sorban hivatkoznom kell még a következő körülményekre, amelyek a helyzet alakulására döntően hatottak. Hitler hadviselése számára Magyarország szám-bavétele geopolitikai és gazdasági okokból nélkülözhetetlen volt. Dánia, Norvégia, Belgium és Hollandia sorsából tudjuk, hogy Hitler miként bánt az olyan országgal, melynek vasútvijára és nyersanyagára szüksége volt, vagy ha legalább is érdekeben állott, hogy azok használatától ellenségét megfossza. Másrészt látnunk kellett, hogy a Lengyelország, Románia és Görögország javára adott angol biztosításnak semmi gyakorlati értéke nem volt és hogy a szövetségesek hadipolitikája sem tabusított kevesebb kíméletlenséget nemcsak a semleges, hanem még a szövetséges államokkal szemben sem. Mindenesetre hiányzott számunkra az az archimedesi pont, amelyre a tényleg követettől eltérő politikát lehetséges lett volna felépítenünk.

Könnyű azt mondani, leírva meg egyenesen szépnek is látszik, hogy ahelyett, hogy behódoljunk, fel kellett volna inkább vennünk a bármennyire is kilátástalan küzdelmet. Ez a gondolat valójában tiszta képtelenség. Egyes ember követhet el öngyilkosságot, egy egész nép azonban nem. Az volt Magyarország tragédiája, hogy ezúttal – és pedig történelmében először – minden oldaláról egyszerre fenyegetett veszedelem! Voltak, akik helyesen meglátták a kommunizmusban rejlő veszedelmet és ez be is igazolódott, de voltak olyanok is, akik félrevezetés áldozataiként annak a Roosevelt-i ábrándos elképzelésnek lettek rabjai, hogy a Szovjetunió a „*békeszerető demokrácia*” útjára lépett és hogy a háború után lojálisan és békésen működik majd együtt a nyugati hatalmakkal.

Bármennyit is gondolkodtam utólag a háború alatt folytatott politikánkon – és erre bőven volt alkalmam német „*díszfogságom*” idején, valamint az amerikai táborokban és

végül ma is tartó emigrációs életemben, – semmiképpen sem juthattam arra a gondolatra, hogy mi lényegesen másként cselekedhettünk volna, mint ahogyan a valóságban eljártunk. Józan ítéletű ember nem vitathatja, hogy mindenképpen ugyanaz lett volna sorsunk; hiszen végül a lengyelek és csehek is ugyanúgy jártak, mint a magyarok, románok és bolgárok, akik, bár egymástól eltérő mértékben, részt vettek a háborúban Hitler oldalán.

A magyar-német „megnemértés”, hogy az ide illő legenyhébb szót használjam, már 1939 elején világgossá vált.

Kétségtelen, hogy Csehszlovákia szétbomlása közvetlenül Hitler beavatkozása révén következett be, miután a prágai kormány támogatására korábban mindig készen álló hatalmakat semleges magatartásra bírta. A felbomlás mélyen gyökerező oka azonban már ennek az államnak keletkezésekor fennállott, mert a nemlétező csehszlovák nemzet egyesítésének hazug jelszavával valójában nem nemzeti, hanem sokrétű nemzetiségi államot mesterkedtek össze, amelyben a kisebbségben lévő csehek – és bizonyos tekintetben szlovákok – kivételével, a többi nemzetiségnek kevesebb volt a joga, mint azelőtt az osztrák-magyar monarchia idejében. A magyar kérdést a müncheni értekezlet letárgyalta és arra az útra terelte, amely a hazugság kiderítése után okszerűen és szükségképpen vezetett az elért megoldáshoz. Ennélfogva teljes joggal utasítottuk vissza, amikor Berlin a bécsi döntés után annak fejében bizonyos „számlát” terjesztett elénk; ez a Berlinben kiadott, hivatalos német diplomáciai és politikai értesítőből (*Deutsche diplomatisch-politische Information*) világosan kitűnik. 1939. január 20.-án nyilatkozat hangzott el német részről, amely Magyarországnak szemrehányást tett a területén állítólag németellenes irányban működő „népfrontosok, zsidók, reakciós és más elégedetlen elemek” tevékenysége miatt; ez megengedhetetlen beavatkozást jelentett belpolitikánkba. Ez annál inkább volt rossz előjelnek tekinthető, mert közvetlenül Csáky külügyminiszternek az után a berlini látogatása után történt, amelyen a kominternellenes egyezményhez aláírásával csatlakozott nekünkben.

A zsidók nyomatékos emlegetése a Wilhelmstrasse levelezésében gyakorivá vált. Ennél fogva időszerűnek találom, hogy itt emlékezzem meg a zsidókérdésről, mert ezt Hitler a birodalom külpolitikai kapcsolataiban egyre inkább a barátság „próbakövének” tekintette. Különösen szálka volt szemében a Magyarországon élő zsidók viszonylagosan nagy száma, kiváltképpen pedig az, hogy a zsidók a bankokban, kereskedelemben, iparban, sajtóban és a szabadfoglalkozások terén befolyásos szerephez jutottak. Tagadhatatlan, hogy a polgári középosztályban is elterjedt olyan érzés, amely jogos érdekei megrövidülését látta abban, hogy a gazdasági életben és a szabadfoglalkozások terén az állások jelentős részét, számarányát jóval túlhaladó mértékben foglalta el előle az a zsidóság, amely szívós faji összetartást tanúsított és a nemzeti jövedelem 25%-át mondhatta magáénak. Az első világháború után Magyarországon is átvonult a nyílt antiszemitizmus hulláma. Még a baloldali irányú írók is rámutattak utólag arra a tényre, hogy Kun Béla uralma idején a vezető állások kilenctized részét zsidók töltötték be. Emberileg érthető tehát, hogy voltak, akik a kommunizmusért való felelősséget általában a zsidóságra hárították. Azonban velünk született lovagiasságunk, emberieségünk és jogérzékünk a nemzsidók és zsidók közt a megértést Magyarországon rövidesen megint helyreállította, s ebben különösen a katolikus egyház és a protestáns egyházak működtek közre nagy nyomatékkal.

Ausztria csatlakozása után a német nyomás érezhetőbbé vált. Ezért a magyar kormány az erőszakos német követelések megelőzése végett olyan törvényjavaslat előterjesztésére szánta magát, amely a kérdés nyugvópontra juttatását célozta és izraelita vallású polgáraink jogainak bizonyos korlátozása alakjában tulajdonképpen védelmet kívánt számukra nyújtani az egyre fokozódó túlzások fenyegetése ellen. A javaslat kidolgozását a kormány Imrédy Bélára bízta, aki mint pénzügyminiszter, majd mint a Nemzeti Bank elnöke ezekben az állásaiban, valamint a Népszövetség gazdasági bizottságában kifejtett tevékenysége révén angol és amerikai szakkörök előtt különös rokonszenvnek örvendett és mint pénzügyi szakember a zsidóság vezető rétegével is szoros kapcsolatban állott. Ez a

törvény, melyet az országgyűlés még Darányi kormánya idején szavazott meg, alapelvében különbözött az úgynevezett „*nürnbergi törvény*”-től, mert a jogkorlátozás szempontjából nem a faji származást, hanem a vallást vette alapul. Sem az 1919 előtt megkeresztelt, sem az első világháborúban résztvevő zsidókat nem érintette a törvény; ez bizonyos vállalkozásokban a zsidók foglalkoztatására nézve 20%-os „*numerus clausus*”-t állított fel, amely a lakosságban elfoglalt arányszámukat többszörösen meghaladta. Lényeges, hogy ez a korlátozás nem volt azonnali hatályú, hanem végrehajtására a bankoknak, részvénytársaságoknak és más érintett vállalatoknak öt év állott rendelkezésükre. A hosszabb határidő kitzúzése jól megfontolt célzattal történt, mert Darányi miniszterelnök és a törvény szerkesztői azzal számoltak, hogy 1943-ig a helyzet úgyis gyökeresen megváltozik. Az említett „*numerus clausus*” semmiképpen sem korlátozta a zsidók önálló egyéni tevékenységét a gazdasági életben.

Darányi miniszterelnök megromlott egészségi állapota miatt sajnálatomra felmentését kérte. Utódává 1938 májusában Imrédy Bélát neveztem ki, aki angolbarátként volt ismeretes és semmi esetre sem számított antiszemitának. Máig sem találtam feleletet arra a kérdésre, miként változott át egyszerre élesen zsidóellenessé és miért lett híve a német politikának? Vajjon azt gondolta, hogy csak akkor tarthatja meg állását, ha a németek támogatását biztosíthatja? Bizonyára nagy hatást tehetett rá az a heves német visszahatás, amely a „*Daily Telegraph*”-ban megjelent nyilatkozatát követte; ebben különös büszkeséggel hangsúlyozta, hogy németországi utunk alatt nem hajtottunk fejet Hitler kívánságai előtt.

Imrédy kinevezése miniszterelnökké általános helyeslésre talált; még Angliából is számos üdvözlő távirat érkezett. Elődje, Darányi Kálmán, inkább színtelen egyéniség volt, úgyhogy az új erőttől, akit Montague Norman, a Bank of England kormányzója Európa egyik legkiválóbb pénzügyi szakemberének nevezett, – mindenki valami egészen különöset várt. Úgy látszott, hogy németországi utam alatt tabusított magatartása és az első bécsi döntés eredménye, amely magyarlakta területek visszacsatolásával járt, a nyilvánosság

szeme előtt is igazolta ezt a várákozást. A valóságban azonban nemsokára megmutatkozott, hogy felfogásunk sok tekintetben eltérő.

Mikor aztán decemberben az én előzetes hozzájárulásom nélkül új zsidótörvényt terjesztett elő, amely nemcsak a numerus clausust szállította le 20-ról 6%-ra, hanem már a faji elvet is alapul vette, tekintettel az erős ellenzékre én már csak a megfelelő alkalmat vártam, hogy Imrédyt felváltsam.

Ez nemsokára be is következett. 1939 februárjában Bethlentől arról értesültem, hogy az egyik budapesti napilap Imrédy egyik dédapjának zsidó származását igazoló okiratok közzétételére készült. Botrány elkerülését óhajtva, Imrédyt magamhoz kérttem. Elébe tártam a csehszlovák területről származó okmányt és megkérdeztem tőle: „*Hiteles-e ez?*” Imrédy úgy megdöbbsent, hogy rosszul lett és felmentését kérte. Nem akarom kizárni azt a feltevést, hogy ő maga nem volt tisztában származásával; annyi azonban bizonyos, hogy egyik rokona, akinek nevét megemlíteni nem kívánom, már 1919-ben említette nekem, hogy a családnak ebben az ágában zsidóvér van. Ez azonban nem gátolt, hogy miniszterré, majd miniszterelnökké kinevezem, minthogy nem is zsidó vére, hanem hogy ezt még egyszer hangsúlyozzam, zsidóellenes irányzata miatt mentettem fel állásától.*

Ez az eset 1939 február 12.-én történt; már 16.-án kineveztem utódává Teleki Pál grófot, a magyar politikai élet egyik legnemesebb és legjelentősebb egyéniségét.

Az ő miniszterelnöksége alatt 1939 májusában tartott általános választáson, sajnos ismét sok értékes elem kimaradt. A kormánypárt, amelynek akkor Magyar Élet Pártja volt a neve, 260 mandátumból 183-at szerzett meg, vagyis 12-vel többet, mint 1935-ben. Azonban megjelentek a parlamentben ezúttal első ízben a „nyilaskeresztesek” is, akik 31 mandátumra tettek szert, de rajtuk kívül még néhány kisebb nemzeti szocialista csoport is volt az új képviselők között. A nyilaskeresztesek ké-

* Az első kiadás megjelenése óta a szerzőnek olyan iratba volt alkalma betekintést nyerni, amely szerint még ennek a bizonyos egy dédapjának származása sem bebizonyítható.

sőbb végzetes szerepet játszottak a magyar belpolitikában. Hitlert utánzó „vezérik” Szálasi Ferenc misztikus rajongásra hajlott, és mint örmény, szlovák, meg német elődök leszármazottja, legfeljebb csak negyedrészen volt magyar. Bizonyos fokú értelmét, főként pedig akaraterejét nem lehetett kétségbe vonni. Szerény viszonyai ellenére hadapród-sorból vezérkari tisztté küzdötte fel magát. Politikai üzelvei miatt azonban a hadseregből eltávolították és utóbb rendes bírói eljárás során több évi börtönbüntetésre is ítélték; ez ránézve olyanforma hatással volt, mint Hitlerre a Landsberg-i fogsága. Ő lett Magyarországon a nemzetiszocialista mozgalom és propaganda-módszer terjesztője. Szálasit annyira eltöltötte mértéktelen becsvágya, és ami még rosszabb, csalhatatlanságának megrögzött elképzeléséből származó önfejlősége, hogy emiatt saját pártjával is gyakran voltak súlyos nehézségei.

Hitler 1939. január 30.-i beszédében, – amely Magyarországot csak két hüvös mondatban érintette, – a német-lengyel barátságról úgy emlékezett meg, mint „*az európai politikai élet megnyugtató jelenségéről.*” Ma már tudjuk, hogy akkor csakugyan azt remélte még, hogy a fenyegető szovjet veszedelemre tekintettel Lengyelországgal békés megegyezésre sikerül jutnia. Tartósabb békekorszakra következtethettünk Mussolini nyilatkozatából is; ezt Teleki miniszterelnök és Csáky külügyminiszter előtt tette 1939. április 20.-án Rómában és így szólt: „*Németország és Olaszország néhány éven át békét kíván és minden lehetőit elkövet, hogy azt fenntartsa.*” Közvetlenül ezután Teleki és Csáky Berlinben járt hivatalos látogatáson, s onnan ugyanezzel a benyomással tért vissza, én magam a trianoni szerződés által elszakított Kárpátalja visszacsatolása alkalmából 1939. március 16.-án Moscicki lengyel államelnökhöz intézett táviratomban annak a kívánságomnak adtam kifejezést, hogy immár közös határaink „*ösi hagyományainknak megfelelő, békés együttműködésünkre szolgáljanak alapul és mindkét ország boldog jövődjét biztosítsák.*” Értendő tehát nyugtalanságunk, midőn Hitler Lengyelország ellen irányuló háborús szándékainak első jelei mutatkozni kezdtek. Mi hajlandók voltunk arra, hogy néhány jelentős vonatkozásban hozzáilleszkedjünk a tengely politikájához: így aláírtuk a

kominternellenes egyezményt, (mire a Szovjetunió megszakította Magyarországgal diplomáciai kapcsolatát), elismertük Mandzsukuot és kiléptünk a Népszövetségből. De minden érdekünk azt követelte, hogy a háború elkerülhető legyen, és ha mégis kitörne, mi távol maradhassunk tőle. Természetesen kicsinyek voltunk ahhoz, hogy a béke érdekében mi magunk lépünk fel mint kezdeményezők. Ezt különös nyomatékkal meg is említettem az új országgyűlést 1939. június 14.-én megnyitó beszédemben. A legszerencsésebb megoldásnak azt tartanám, mondtam, ha a konkrét kérdések megtárgyalása céljából a világ legmagasabb és legönzettelenebb fóruma, maga a pápa tenne javaslatot a nagyhatalmak összejövetelére. Ez a felhívásom nem talált visszhangra, a háború előjelei pedig szaporodtak. Augusztus elején Teleki mind Berlinben, mind Rómában kifejezésre juttatta, hogy a tengely politikájával való egyetértése mellett is fenntartással él az olyan esetleges akció ellen, amely Lengyelország ellen irányulna. Magyarán kifejezve, ez annyit jelentett, hogy Magyarország nem fog hadat viselni Lengyelország ellen. Salzburgban augusztus folyamán megkísérelték, hogy Csákyt áthangolják, de ez természetesen nem járt sikerrel. Ribbentrop szeptember 7.-én ismét magához kérte külügyminiszterünket és megkérdezte tőle, hogy vannak-e Lengyelországgal szemben területi igényeink. Csáky válasza magától értetődően „nem” volt. Alighogy visszaérkezett repülőgépen Budapestre, szeptember 9.-én máris felhívta Ribbentrop és Lengyelország délről való megtámadása céljából kassai vasútvonalunk rendelkezésre bocsátását kívánta. Ezt a követelését – egyébként egyetértésben Mussolinival – elutasítottuk. Inkább választottam volna a vérpadot, minthogy ilyen átvonuláshoz hozzájáruljak és ki is adtam nyomban a parancsot, hogy az átvonulás erőszakolása esetén az összes hidakat robbantsák fel. Ciano gróf, naplójában megemlíti Csáky Ribbentropnak adott elutasító válaszát, s találóan füzi hozzá, hogy a németek ezt egészen bizonyosan nem felejtik el és eljön a nap, amelyen majd meg is torolják.

Egyelőre azonban nem adódott erre alkalmuk. A villámháború, – a szovjet beavatkozása és angol oldalról a hatásos segítség elmaradása következtében – a szerencsétlen Lengyel-

ország tragikus, teljes leverésével és negyedik felosztásával ért véget; erre Anglia Romániának adott garanciáját visszavonta.*

Magyarország akkori hangulatára jellemző az a készséges fogadtatás, amelyre hazánkban a lengyel polgári és katonai menekültek egyaránt találtak. Segélyezésük megszervezése nagyvonalúan történt és közülük igen nagy számban juthattak el tőlünk még a háború folyamán menekült társaikból külföldre alakult úgynevezett „*lengyel exilhadcsereghez*,” A magyar rokonszenv finn fajrokonaink iránt is élénk és nagy megnyilatkozásra talált, midőn a Szovjetunió megrohanta őket; a közvéleményben erős hangok hallatszottak a mellett, hogy segítő hadtestet küldjünk támogatásukra.

A norvégiai és az azt nyomon követő nyugati „*villámhadjárat*” Hitlerrel – a világ csodálatára, vagy rémületére – olyan hatalomhoz juttatta, amilyennel Németország azelőtt sohasem bírt. Ez persze nem maradt hatás nélkül Magyarországon sem. Ez volt talán az utolsó pillanat, amikor még befejezhető lett volna a háború, mielőtt térben és időben még inkább kiterjed, és általános katasztrófává válik, Hitler 1940. június 30-án valóban feljegyzést is készítettett Jodl tábornokkal arról az elgondolásáról, amelyben az Angliának tett ajánlata – tárgyilagos szemmel nézve –, egészen észszerű volt. Az ajánlatot a berni pápai nuncius juttatta el az angol kormányhoz, Churchill azonban – saját feljegyzése szerint – Halifax lord külügyminiszterhez intézett utasításában a következő megjegyzéssel intézte el: „*Remélem, hogy a nuncius kellő felvilágosítást kap arról az álláspontunkról, hogy Hitler békefeltételeit illető kérdések tárgyalásával nem óhajtunk foglalkozni, és hogy ilyenmő kezdeményezésnek átvételét külképviseletünk minden tagjának szigorúan megtiltottuk.*” Hitlernek ugyanis már semmi hitele sem volt a nyugati világ előtt. De a német ellenzék is hiába kísérletezett, hogy a nyugati hatalmakkal érintkezésbe lépjen, mert akkor már –, amint az azóta nyilvánosságra került bizonyítékokból és feljegyzésekből kiderült –, Roosevelttel rászánta magát, hogy belép a háborúba és céljául Németország teljes megsemmisítését tűzte ki.

* G. Gafencu, *Vorspiel im Osten*.

Magyarországon abban az időben megszapordtak azok a megnyilatkozások, amelyek Olaszország példájának követését kívánták: hogy nemhadviselő magatartásunk abbanhagyásával lépünk be nyíltan a hadiszövetségbe. Különösen azok a tisztek voltak ennek az álláspontnak szószólói, akik vezető állásaikba annak idején Gömbös miniszterelnök és honvédelmi miniszter akaratából jutottak, érveik nem voltak kézlegyintéssel elintézhetőek, Hazánk földjének minden darabja, amelyet Trianon elszakított tőlünk, egyaránt drága a magyar szívnek. Ebben a tekintetben mégis különleges helyzetet foglalt el Erdély, ahol saját statisztikai felvételünk szerint 1.7 millió, de még a román adatok szerint is 1.4 millió magyar élt. Magyarország másfél-százados török megszállása alatt Erdély volt az a tűzhely, amely nemzeti szellemünk szent lángját őrizte. Erdély vezető férfiai, Bocskay, Bethlen, Báthory, a Rákócziak és a többiek, értették a módját, hogy az alakilag fennálló török fennhatóságot ügyes politikájukkal semlegesítsék. Másrészt Erdély volt a Habsburgokkal szemben a nemzeti önvédelmi harc gerince; úgy hogy Pázmány Péter bíboros, az ellenreformáció vezérlő egyénisége – az akkori idők kissé nyers nyelvén –, maga is azt mondta: „*Szükségünk van Erdélyre, mert másképp gallérunk alá pökik a német.*” A XVII. század végén a török veszedelem elmúltával megszűnt az önálló erdélyi fejedelemség. Az Erdély dél keleti részén lakó székelyek azonban mindig a nemzet javához számítottak és az ország vezetésében az erdélyi magyar nemességnek nagy része volt. A történelmi és társadalomgazdasági fejlődés során aztán, sajnos, az egykor tisztán magyar népességi területre román pásztorok és földművelők szivárogtak be, úgy hogy a magyar anyaországi és az erdélyi – eredetileg egymással összefüggő – magyarság közé idővel román többségű települések ékelődtek.

Az 1939-es és 40-es év izgalmas idejében, román uralom alatt élő magyar testvéreink türelmetlenül rázták börtönük rácsát és hasonló sorsot követeltek, mint amilyenben felvidéki véreink már részesültek. Viszont román részről ezzel a törekvéssel szemben alkalmazott rendszabályok egyre inkább kiélestedtek és természetyszerűen megsokasodtak a helyzetet elmérgesítő esetek. A megoldást elkerülhetetlenül meg kellett talál-

nunk. A határ mindkét oldalán már felvonultak csapatok és egyetlen szikra elég lett volna, hogy az ellenségeskedés lángra lobbanjon. Ez azonban sem Németországnak, sem Olaszországnak nem volt érdeke, sőt, jól meggondolva, nekünk sem. Ezért –, amint Ciano naplójában olvasható –, Teleki 1940. március 25-én Rómában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ő semminő, még közvetett felelősséget sem hajlandó vállalni, hogy Románia elleni fellépéssel ürgyvet szolgáltatson a Szovjetunióknak a helyszínen való megjelenésére és feltárja ellőtte a kaput Európa felé. Moszkva 1940. június 26.-án Romániához intézett ultimátuma 24 órán belül Besarabia és Bukovina átadását követelte s Németország kénytelen volt Romániának a követelés teljesítését tanácsolni. De ugyanakkor elhatározta, hogy saját csapataival megszállja a román olajvidéket, s ez Bukovina orosz megszállása miatt csak magyar területen át volt keresztülvihető. Teleki ezt a második átvonulási kérést is meg akarta tagadni, viszont én úgy véltem, hogy a Bukovina megszállása következtében fenyegetővé vált szovjet veszedelem áll előtérben. Így aztán többnyire éjjeli vonatokon és szinte észrevétlenül vonultak át Magyarországon az úgynevezett „*Lehrbrigad*”-ok (tan-csapatok). Teleki Pál bizalmi embere Baranyai Lipót a Magyar Nemzeti Bank elnöke révén Mussolinihoz ebben a tárgyban kérdést intézett, s ő szintén a német kívánság teljesítése mellett nyilatkozott.

A tengelyhatalmak katonai összeütközésünk elkerülése érdekében minket és Romániát nyomatékosan arra bíztattak, hogy az erdélyi kérdésre tárgyalások útján keressünk megoldást. Békésen, vagyis mindkét állam megalégedésére. azonban ez legfeljebb csakis magyar-román föderáció keretében volt elképzelhető, Ezt természetesen Berlinben is nagyon jól tudták, és mint a későbbi események megmutatták, az erdélyi kérdést állandóan úgy kezelték, hogy hol a románokkal, hol velünk szemben használhassák fel csalétkül. Miután Romániával közvetlenül folytatott tárgyalásaink, amint az előre látható volt, eredménytelenül végződtek, rábírták Romániát, hogy a tengelyhatalmak döntőbíráskodását kérje. Ismét Savoyai Jenő herceg bécsi palotája volt a szintér, ahová Ribbentrop és Ciano 1940. augusztus 30-ára Telekit és Csákyt, román részről pedig

Manoilescu külügyminisztert és Valer Pop követet meghívták, hogy ne mondjam maguk elé idézték. Ribbentrop a mi küldötteinkkel szemben ellenszenvesen viselkedett és az általa „*magyar bűnlajstromnak*” nevezett esetek felmelegítésével igyekezett rájuk hatni. Ezek között szerepet játszott az a hivatalos nyilatkozatunk is, amely kereken megcáfolta azt a valószínű hírt, hogy 1940 májusában magyar-német katonai egyezmény jött volna létre. Teleki méltatlankodott, mikor a birodalmi külügyminiszter utólagosan úgy akarta feltüntetni az 1939. szeptember 9-én részünkről elutasított kívánságát, mintha az csupán kórházvonalatok átengedésére vonatkozott volna, holott akkor kétségbevonhatatlanul a Lengyelország ellen irányuló katonai felvonulásról volt szó. Ciano gróf viszont segítő készséget tanúsított irántunk és képviselte is a mi érdekeinket az értekezleten. Arra az esetre, ha a románok a döntés tervében megjelölt határvonalat önként elfogadják, Németország és Olaszország felajánlották, hogy a román kézen maradó területek sérthetetlenségét biztosítják; Manoilescu azonban az új határvonal megpillantásakor elájult. Ez azonban nem jelenti azt, mintha minket kielégített volna a döntés, amely Erdélyt kettéosztotta. Megelégedett nyilvánvalóan csak Ribbentrop és Ciano volt.

A döntőbírósi határozat értelmében Máramárossziget, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely és más városokkal együtt 43.500 négyzetkilométer terület került vissza Magyarországhoz mintegy 2.5 millió lakossal. Viszont, hogy csak a nagyobb városokat említsem, Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Arad és Temesvár román kézen maradt. A második bécsi döntés ugyanazokat a határozmányokat és kikötéseket tartalmazta, mint az első. A megszűnt határ mindkét oldalán nagy volt az öröm; az emberek nem sejtették, hogy milyen rosszindulatú szempontok érvényesültek a döntőbíráskodásban. Első pillanatban még az sem zavarta meg az általános örömet, hogy a határt szembeötlően ésszerűtlenül vonták meg, mert ez vasútvonalakat meg közutakat kettévágott és városokat közüzemeiktől szakított el. Midőn szeptember elején a csapatok élén a felszabadított városokba bevonultam, igazán nem sejtettem, hogy valamikor Erdélynek még ezt a részét is újból

elvezítjük – és pedig még hozzá milyen szörnyű körülmények között!

Vajjon elkerülhetetlenül szükséges volt-e az, hogy Ribbentrop jobb kezével a döntőbíróvási határozatot átnyújtotta, s ugyanakkor ennek fejében bal kezével olyan szerződést szegezzen elénk, amely arra kényszerített minket, hogy németajkú polgárainknak módot adjunk, hogy bizonyos tekintetben államot alkothassanak saját államunkban? A tapintat és a politikai bölcsesség mekkora hiánya kellett ahhoz, hogy a magyarországi német népcsoport számára olyan autonóm szervezetet erőszakoljanak ki, amely, ha nem is kimondottan, de ténylegesen Berlin rendelkezése alá tartozott.

Harmadfél hónap múlva következett aztán a „*meghívás*” csatlakozásra a háromhatalmi egyezményhez, hogy ezzel mi is beigazodjunk Németország és Olaszország irányvonalába. Különös megtiszteltetésnek tüntették fel előttünk, hogy az egyezményt Németország, Olaszország és Japán után mindjárt mi írhattuk alá, mint negyedik szerződő fél, de azt a figyelmeztetést sem mellőzték, hogy vonakodásunk esetén ez a „*díszhely*” Romániának jut. Az 1940. szeptember 27.-i háromhatalmi egyezmény, mint már említettem, nem volt feltétel nélküli szövetség. Az aláíró államok csupán azt a kötelezettséget vállalták magukra, hogy „*egymást minden politikai, gazdasági és katonai erejükkel kölcsönösen támogatják, abban az esetben, ha valamelyik szerződő felet olyan hatalom támadná meg, amely a folyamatban lévő háborúban (vagy a kínai-japán összeütközésben) mindaddig nem vett még részt.*” Az egyezmény a saját szóhasználata szerint főként „*a világbéke, mint végcél*” előmozdítására irányult; abból a törekvésből keletkezett, amint a hivatalos magyarázat hangsúlyozta, hogy a háború további kiterjedését meggátolja. Ezt Ribbentrop is kiemelte, amikor november 20-án Magyarországot az egyezmény új tagjaként üdvözölte. Csáky pedig a magyar kormány nevében tett válasznyilatkozatában különösen kiemelte: „*Németország, Olaszország és Japán azért kötött szövetséget, hogy a háború szélesebb körre kiterjedése elé korlátot emeljen és hogy a világ számára, amilyen hamar csak lehet, ismét tartós és igazságos békét teremtsen.*” Csáky arra is hivatkozott nyomatékosan,

hogy a trianoni békeparancs eddig elért revízióját „*vérontás nélkül, békés úton*” hajtottuk végre és az a kívánság tölt el bennünket, hogy „*összes szomszédainkkal jó viszonyt tartunk fenn.*” Csáky Bécsből visszatérése után jelentette –, de, sajnos, nincs már az élők között és nem tehet róla tanúságot –, hogy Ribbentrop kifejezetten és hivatalosan biztosította, hogy minden szerződő állam teljesen szabadon, maga döntheti el majd azt a kérdést, hogy adott esetben bekövetkezett-e a beavatkozására vonatkozó kötelezettsége. Utóbb persze a szöveget másként magyarázták.

A képviselőház külügyi bizottságában Eckhardt Tibor, a Független Kisgazdapárt vezetője, a felsőházi bizottságban pedig Bethlen István igen éles támadást intézett a kormány ellen a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásunk miatt. Bethlen bizonyos megértést mégis tanúsított és belátta, hogy a kormány nehéz helyzetében a valószínűleg várható két rossz közül az emberi számítás szerint enyhébbnek látszót választotta. Ha elutasító álláspontra helyezkedünk, nagyon valószínű, hogy a németek már akkor bevonultak volna Magyarországra s nem, mint történt, csak három és negyed év múlva. A legokosabb amit tehattünk, az volt, ha időnyerésre törekedtünk. Két hónappal utánunk Románia és Szlovákia is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.

Az egyezmény 5. szakasza ugyan azt mondja, hogy a kötött megállapodások „*semmi tekintetben sem érintik az egyes aláíró államok politikai viszonyát Oroszországhoz*”, nekem azonban alapos kétségeim voltak ennek a helyzetnek állandósága felől. Katonai hírszolgálatunk révén ugyanis állandó tájékoztatást kaptunk a szovjet nyugtalanító hadikészületeiről, s ezt Berlinnel is közöltük.

A végzetes hatás, amely Németországból a mi politikai életünkbe átáramlott, már 1940 júliusában megmutatkozott, midőn leleplezésre került a nyilaskeresztesek államfelforgató készülődése. Ez arra irányult, hogy fogságban lévő vezetőjüket kiszabadítsák, Keresztes-Fischer belügyminisztert meggyilkolják, és engem arra kényszerítsenek, hogy az államhatalmat Szálasinak adjam át. A per, az összeesküvésben részes képviselők mentelmi jogának felfüggesztése után decemberben ke-

rült tárgyalásra, s a 24 vádlott közül a nyilaskeresztes Wirth-et és 15 társát részben fegyházra, részben börtönbüntetésre ítélték.

Olaszország október 28-án megtámadta Görögországot és ezzel a háborús veszély egész Délkelet-Európára fenyegetővé vált. Ekkor kísérletet tettünk, hogy a magunk részéről, amennyire lehetséges, ennek a veszélynek elejét vegyük és ezért a belgrádi kormánnyal barátsági egyezményt kötöttünk. Ez alkalmasnak látszott arra, hogy Jugoszláviával szemben a román viszonylatban megtörtént eset megismétlődését kizárja. Stojadinovich utódai, Cvetkovich miniszterelnök és Cincár-Markovich külügyminiszter is németbarát politikát követtek. Belgráddal kötött egyezményünk megfelelt tehát az általános helyzetnek, azonban kezdeményezői, Teleki és Csáky, azt az előnyt akarták ezzel mindkét ország számára biztosítani, hogy egyiket a másik ellen ki ne játszassák. Az egyezményt, amely az 1926. augusztus 29.-én Mohácson tartott beszédem késői gyümölcse volt, 1940. december 12.-én írtuk alá Belgrádban.

Jugoszlávia az olasz-görög hadjárat következtében természetesen igen nehéz helyzetbe került. Nem dönthető el az a kérdés, hogy a jugoszláv politika megtartása a „*tengelyvonalon*” elérhető lett volna-e, ha Berlin nem ragaszkodik mereven ahhoz, hogy Bulgária után Jugoszlávia is aláírja a háromhatalmi egyezményt. Utólagosan azonban nem látom valószínűnek, mert hiszen Roosevelt már március 24-én, tehát az egyezmény aláírása előtt zár alá vette az Egyesült Államokban lévő jugoszláv vagyont és más eszközökkel is a legsúlyosabb nyomást gyakorolta Belgrádra. Ezt Hull külügyminiszter emlékirataiban és K. Fotich washingtoni jugoszláv követ a „*The War We Lost*” című könyvében ismertette. Az amerikai nyomás mindenestre lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy 1941. március 26-án, azután hogy Cvetkovich a hármashatalmi egyezményt aláírta, Simovich repülőtábornok végrehajtsa azt a puccsot, amely kezdetben Belgrádban lelkes fogadtatásra talált, de példátlan tragédia kezdetét jelentette. A második világháború sokfelé terjedő arcvonalai között nem akadt még egy, ahol olyan őskori gyűlölettel és vadsággal tombolt volna a küzdelem, mint Jugoszlávia területén. Itt a külső ellenséggel

folyó harcba csakhamar testvérháború is vegyült mind szerbek és horvátok, mind a királyhoz hű Mihailovich tábornok csapatai és a későbbi Tito tábornagy partizánjai között.

Hitlert úgy látszik nagyon rosszul tájékoztatták a jugoszláv állapotokról, mert, amint Schulenberg gróf nagykövetnek maga mondta, a bekövetkezett puccs tökéletesen meglepte. A jelentést első pillanatban rossz tréfának tartotta. Hátártalan dühre gerjedt, mert tervei végrehajtása váratlanul nagy akadályokba ütközött: a Szovjetunió megtámadását, az „*Unternehmen Barbarossa*” megjelölés alatt előkészített óriási hadműveletét, ugyanis eredetileg már májusra tervezte. Megparancsolta tehát, hogy Jugoszláviát „*katonailag és nemzeti egységében is meg kell semmisíteni*” és hogy ezt a büntető hadjáratot a legnagyobb sietséggel hajtsák végre. Repülőgépen hozzám küldte Sztójay tábornok berlini követünket egy levéllel; ebben nemcsak a német csapatok zömének átvonulásához kérte hozzájárulásomat, hanem a hadjáratban a magyar csapatok részvételére is felszólított. Levelére „*haladéktalanul pozitív választ*” kért. A német támadást nem Magyarország, hanem a román és szerb kézen lévő – Bánát felől tervezte. Hitler felajánlotta nekünk mindazokat a magyar területeket, melyeket 1919-ben a Szerbek-Horvátok-Szlovének Királyságának kellett átengednünk.

E levél következtében nyomban koronatanácsot hívtam egybe, mert szerfölött nehéz elhatározás elé állított bennünket. A Lengyelország megtámadására készülő német csapatok számára megtagadtuk volt az átvonulást, viszont Románia felé megengedtük, mert ebben az esetben legalább is kezdetben védekező műveletről volt szó. Most azonban nemcsak azt kívánták tőlünk, hogy elősegítsük a támadást, hanem hogy katonailag magunk is részt vegyünk benne, mégpedig olyan országgal szemben, amellyel decemberben kötött barátsági egyezményünket csak négy héttel előbb február 27-én ratifikáltuk. Hitler bizonyosra vette, hogy örömmel ragadjuk meg majd az alkalmat Dél-Magyarország visszaszerzésére. Schulenburg előtt úgy nyilatkozott, hogy ez a háború „*Olaszországban, Bulgáriában és Magyarországon igen népszerű lesz.*” Ez a megjegyzése elárulja, hogy a magyar helyzetet teljesen

tévesen ítélte meg, akárcsak a németek nagy többsége. Voltak persze nálunk is olyanok és nemcsak nyilaskeresztesek, akik már korábban nyíltan a „német vonalra” állottak; ezekre alighanem talált Hitler feltevése. Az állam vezetésének azonban gondos mérlegelés tárgyává kellett tenniök a hadbalépés összes következményeit. Nem sokkal a német-lengyel háború kitörése előtt Telekitől érdekes tájékoztatást kaptam a nyugaton uralkodó felfogásról. Sógornője 1939 augusztusában Angliában és Franciaországban járt és jó összeköttetései révén tudomást szerzett irányadó személyiségek nézetéről. Ez abban foglalható össze, hogy szerintük Németország két éven át győzelmeket arat majd, de azután ugyanarra a sorsra jut, mint az első világháborúban; továbbá, hogy Magyarország, mivel már nem tagja a monarchiának, most önállóan foglalhat állást és az az érdeke, hogy semleges maradjon. Ez a tájékoztatás Teleki azonos felfogását nagymértékben megszilárdította. Még azok között is, akik a német fegyverek győzelmét kívánták, sokan voltak, akik Anglia elszántságára és Amerika várható beavatkozására tekintettel kételkedtek ebben a győzelemben. Meglehetősen általános volt közöttünk az a szorongó érzés, hogy a német győzelemtől számunkra semmi jót sem várhatunk. Az a keserű mondás, amely mint hallottam, akkoriban Olaszországban szájról-szájra járt. Magyarországra is talált; „*Ha Anglia győz, veszítünk – ha Németország győz, elvesztünk*”. Más nemzeteknek ezt a gondolkozását 30 németek egyszerűen meg sem értették.

Teleki miniszterelnök a dilemma megoldására tragikus és önfeláldozó módot választott. Tisztában volt azzal, hogy, ha Hitlernek tagadó választ adunk, azt nyomon követi Magyarország megszállása. Tudta azt is – és ezzel kapcsolatban nyilván Eckhardt Tiborra gondolt, aki Amerikába ment és ott megalakította a „*Független Magyarország Bizottságát*”, hogy a másik oldalon álló, valamilyen „*exilkormánytót*” sem várhat semmit. Akkor azután tudomására jutott, hogy vezérkarunk főnöke Werth a kormány háta mögött már megegyezett a német vezérkarral az átvonulás technikai részleteiről, ehhez még az a tény is járult, hogy London hadüzenettel fenyegetett meg bennünket; inkább önként megvált életétől, semhogy jobb megold-

dás hiányában, meggyőződése ellenére igent kelljen mondania arra, amit a Jugoszláviával kötött egyezmény miatt nem tartott összeegyeztethetőnek lelkiismeretével.

Hogy Teleki mit várt maga számára a németektől, azt már 1940 márciusában megmondotta Cianonak: „*Tud-e bridgezni?*” – kérdezte tőle. „*Miért?*” – „*Hogy legyen mivel eltöltenünk időnket, ha majd Dachauban találkozunk.*” Kétségtelen, hogy Teleki, midőn 1941. április 3-án éjfél körül golyót röptett agyába, ezzel a tragikus cselekedetével a velünk szemben alkalmazott erőszak elleni tiltakozásunkat akarta megrázó módon kifejezésre juttatni.

Ezt megerősíti a hozzám, mint barátjához intézett búcsúlevele is. Ezt sajnós, szószerint nem idézhetem, mert ez is, mint majdnem minden személyi iratom, elveszett, Már nem emlékszem szószerint szövegére, csak néhány részletére: „*Gazemberekkel szövetkeztünk*”, – írta és felelőssé tette önmagát azért, hogy miniszterelnök létére ezt a szövetséget nem akadályozta meg, és ezzel lehetővé tette, hogy a nemzet becsületét kockára tegye. Mélyen bevésődtek emlékezetembe következő szavai: „*Halálommal talán még tehetek utolsó szolgálatot hazámnak,*” Így fogták fel annakidején halálát az angolszászok világában is, Néhány nappal utána Winston Churchill rádióbeszédében hangsúlyozta, hogy erről az eseményről a béketárgyalás alkalmával nem szabad megfeledkezniök:

„A tárgyalóasztalnál majd szabadon kell hagynunk egy székot Teleki Pál gróf számára. Ez az üres szék figyelmeztesse a jelenlévőket arra, hogy a magyar nemzetnek olyan miniszterelnöke volt, aki feláldozta magát az igazságért, amelyért mi is harcolunk.”

Churchill háborús emlékiratai harmadik kötetében is megemlékezik Teleki áldozatáról, amelyet, mint írja, azért hozott, hogy a Jugoszlávia ellen intézett német támadás ért népéről és önmagáról elhárítsa a felelősséget. „*Ezzel tisztázta nevét a történelem előtt*” –, fűzi még hozzá Churchill, – „*de sem a német előnyomulást, sem annak következményeit el nem háríthatta.*” A harmadik kötet már nem beszél az „*üres székről*”, mert amikor az nyomdába került, túl voltunk az 1947-ben Pá-

rizsban tartott úgynevezett békeértekezleten, s itt bizony senki sem emlékezett meg Teleki Pál önfeláldozásáról.

Teleki barátai, akik öngyilkossága előtt néhány órával még találkoztak és beszéltek vele, úgy vélik, hogy az annyira érzékeny lelkű és a szeretett felesége egészségi állapotáról éppen akkor kapott rossz hír következtében rendkívül lesújtott férfiú elhatározására a döntő hatást londoni követünk távirata gyakorolta, amely az angol hadüzenetnek kilátásba helyezéséről értesítette. Az a tény, hogy éppen abban a pillanatban, midőn a legnagyobb nehézségekkel állott szemben, angol barátai részéről a megértés jele helyett fenyegetésben részesült, elviselhetetlen maradt számára. Pedig, mint látszik, ennek a fenyegetésnek beváltására nem gondoltak komolyan, hiszen Churchill csak nyolc hónap múlva, decemberben szánta rá magát a hadüzenetre és akkor is csak vonakodva engedett Sztálin erélyes követelésének.

Teleki halálával Magyarország egyik legjelesebb államférfiját, én magam pedig egyik legértékesebb barátomat vesztettem el. Talán az volt Teleki Pál tragédiája, hogy túl későn született. Finom elméjű, tudós mivolta, széleskörű ismereteinek gazdagsága és az a ritka tulajdonsága, hogy a politika jövő kialakulását előre meglátta, bizonyára kimagasló szerephez juttatta volna 1878-ban a berlini kongresszus asztalánál. A totalitárius és erőszakos hatalmakkal, amelyek az ő korában intézték a népek sorsát, nem tudott megbirkózni.

A miniszterelnök öngyilkosságának híre az első közlés homályos szövege ellenére is villámgyorsan terjedt el Budapesten és igen nagy izgalmat keltett. Helyének betöltése nem tűrt halasztást és így már 1941. április 4-én kineveztem utódává Bárdossy László külügyminisztert. Csáky 1941. Január 27-én bekövetkezett halála után lett Bárdossy, volt bukaresti követünk, Teleki javaslatára a kormány tagja. Diplomáciai pályafutásánál is fontosabb szerepet játszott kinevezésénél az a tény, hogy belpolitikában minden irányban független volt. Nemcsak minisztertársai, hanem a parlament körében is általános rokonszenvenek örvendett. Miniszterelnöki tevékenységének megítélése nem egészen könnyű; egyik-másik cselekedetére ma sem találok magyarázatot. Bárdossy Lászlót a hábo-

rú után, mint „háborús bűnöst” az úgynevezett „népbíróság” elé állították, miután az amerikaiak Ausztriában letartóztatták és a magyarországi kommunistáknak kiszolgáltatták. Mielőtt agyonlőtték, felkiáltott: „Istenem, szabadítsd meg Magyarországot ezektől a bitangoktól!” Aki a politikában sohasem követett el hibát, az emelje fel az első követ, hogy Bárdossy Lászlóra dobja. Bátor halálával bevonult a magyar vértanúk sorába és a magyar szívekben él tovább.

Teleki halálával Magyarországon véget ért a nemhadviselő állapot. Hozzánk is elért a háború.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ: MAGYARORSZÁG HADBALÉP.

A németek átvonulása a bánáti hadműveleti területre már teljes mértékben folyamatban volt, mielőtt Hitler követelésére hivatalos választ adtunk volna. Így kényszerhelyzetbe jutottunk: ha nem vonulunk be a németek által már átkarolt Bácskába, akkor ez a terület légtüres tér lesz, amelyben az ottlakó magyarság és németség is védtelenül marad a csetnik bandák (a szerb szabadcsapatok) vérengző garázdálkodásával szemben. A szerbek az első világháború után éppen erre a vidékre telepítették le nagyszámban a „dobrovoljácokat”, többnyire Montenegróból és Macedóniából származó önkéntes harcosokat, s ezek nem vártak parancsra, hogy megtámadják a nemszláv lakosságot.

Másrészt teljes bizonyossággal kellett számítanunk arra, hogy ha Hitlernek a Bácska megszállására vonatkozó követelését elutasítjuk, akkor a német hadvezetőség nemcsak ezt viszi keresztül saját csapataival, hanem felvonulási vonalainak biztosítására szükségesnek fogja találni a „*renitens*” hátorzágnak, tehát az egész Duna-Tisza közének katonai megszállását is, mégpedig annak központjával, Budapesttel egyetemben. Teljesen tisztában voltunk azzal, hogy ez Magyarország függetlenségének végét jelentené. Ennek bekövetkezését tehát mindenképpen meg kellett előznünk önfenntartásunk érdeke azt parancsolta, hogy a trianoni határtól délre lakó testvéreinknek védelmet nyújtsunk. Feladatunkat azonban arra korlátoztam, hogy csapataink csakis Magyarország régi határáig nyomuljanak előre.

Jugoszlávia összeomlása igen gyorsan következett be. A német csapatok 1941. április 6-án lépték át a jugoszláv határt. Április 8-án a jugoszlávok repülő támadások egész sorát intézték magyar városok, köztük Szeged, Pécs és Körömend ellen. Április 10.-én kikiáltották az önálló horvát államot. Ugyanakkor aggasztóan nagy számban érkeztek hírek a szerb

bandák erőszakosságairól, amelyeket jugoszláv területen élő magyarokkal szemben elkövettek. Csak ezután adtam ki a parancsot csapatainknak Bácska megszállására. Az volt feladatuk, hogy az 1918-ban tőlünk elszakított területen nagyszámúban élő magyarok élet- és vagyonbiztonságát helyreállítsák és véreinket az anarchia pusztításával szemben megoltalmazzák.

Ugyanazon a napon kiáltványt bocsátottam ki. Ebben természetesen egyetlen szóval sem említhettem meg, hogy néhány nap alatt mi lett volna Magyarország sorsa, ha Hitler követelés évei szembehelyezkedünk.

„Amióta a háború tüze Európában fellángolt, minden igyekezetem arra irányult, hogy Magyarországról, mely az első világháborúban olyan sok vért áldozott, az újabb vérvesztéséget és szenvedést lehetőség szerint elhárítsam. Az volt a meggyőződésem, hogy a trianoni igazságtalanság jóvátétele az igazságosság elvének érvényesülése útján háború és vérontás nélkül is keresztülvihető és hogy ez előbb-utóbb be is következik. Utaltam erre a szellemre kiáltványomban is, mikor megjegyeztem, hogy ennek alapján jött létre az akkor hivatalban lévő, békére kész kormánnyal barátsági szerződésünk, amelynek a Dunamedence békéjét kellett volna szolgálnia.

Minden államvezetésnek kötelessége, hogy a területén élő nemzeti kisebbségeket a nemzeti többség támadásaival szemben megvédelmezze. Ezt kellett Magyarországnak és Jugoszláviának között is barátságos viszonyunk egyik legfontosabb előfeltételének tartanunk. Simovich tábornok hatalomra jutása után azonban Belgrád ezt a feltételt a jugoszláviai magyarsággal szemben – sajnos – már nem teljesítette.”

Április 24-én rövid látogatást tettem Hitler főhadiszállásán. Ekkor megtárgyaltuk a délkeleti politikai helyzetet. Nem sokkal előbb fontos jelentést kaptunk moszkvai követünktől. Ő 1939 szeptemberében foglalta el hivatalát, miután a Szovjetunióval a komintern ellenes egyezményhez való csatlakozá-

sunk miatt részéről megszakított diplomáciai kapcsolatunk ismét helyreállt. Ez a jelentés egészen világosan tárta fel azt a ténytet, hogy a német birodalom és a Szovjetunió között fennálló feszültség közel áll a kirobbanáshoz. Visinszki helyettes külügyi népbiztos április 12-én kijelentette Kristóffy követünk előtt, hogy a Szovjetunió „Magyarország akcióját Jugoszlávia ellen nem helyeselheti”. E mellett fenyegető szavak is hangzottak el: hogy Magyarország egy napon még majd szerencsétlenül jár és „rongyokra tépik”.

Azonban Hitler is elégedetlen volt magatartásunkkal. Ő azt kívánta, hogy a balkáni háborúban mi is résztvegyünk; ehhez azonban nem járultam hozzá.

Politikai szemhatárunkat egyre sűrűbben borították be a sötét fellegek.

Ernst von Weizsacker államtitkár meleg szavakkal emlékezik meg „*Erinnerungen*” című könyvében arról a napról, amelyet 1941 június elején feleségemmel és Erdmannsdorf követéssel együtt Kenderesen nálunk töltött. A messze távolba terjedő, alföldi magyar táj csendes hangulata szinte az általános béke világába ringatta az embert; azonban mindnyájunkon erőt vett mégis az az aggodalomteljes hangulat, mely vendégünket akkor eltöltötte. Még magam előtt látom von Weizsacker nemes alakját, amint továbbra is ott állt úszómedencénk szélén, amikor mi többiek már mind felöltözködtünk. „*Én nem öltözöm fel többé*” – válaszolta feleségének sürgető szavára. Mondása csak olcsó tréfának látszik, de hangja elárulta azt a mélységes lemondást, amely arra a férfúra nehezedett, akinek lelkében nyilván hasonló érzések váltak úrrá, mint amilyenek egykor Caulaincourt gróféban, miután hiábavalónak bizonyult minden kísérlete, hogy Napoleont az oroszországi hadjárattól visszatartsa.

Helyzetünk ugyanolyan volt, mint Romániáé. Ezt Grigore Gafenru, az akkori moszkvai román követ olyan tömör és találószavakkal ecseteli:

„A Reich és a Szovjetunió között bekövetkezett szakítás magával rántotta a háborúba Olaszországot, Romániát, Magyarországot, Szlovákiát és Finnországot

a szovjettel szemben. Németországnak sikerült, hogy azokra a népekre, melyeket nyomása alatt tartott, rákényszerítse akarátát: az egyiket belehajtotta a háborúba, a másikra ráerőszakolta, hogy szolidaritását valamilyen tettel tanúsítsa. Részvételük a háborúban olyan szükségszerűség következménye volt, melynek hatása alól egyikük sem vonhatta ki magát.

A megszállott országok Európa új urának megfizették a maguk véradóját. A 'szövetségeseknek' ez a részvétele egyébként elővigyázatossági intézkedés volt, nehogy a világra Hitler által rászabadított pusztító viharban ugyanúgy megsemmisüljenek, mint Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia eltűntek egymás után. A németek oldalán való hadbalépés annyit jelentett, hogy az illető állam fennmaradása érdekében megfizette a biztosítási díjat. Beletörődés volt a segédcsapatok hajtóereje. Semmivel sem lelkesültek jobban, – int azok a kis német fejedelmek, akik egykor Napoleont Oroszországba követték. Azok is, ezek is egyaránt tudták, hogy a győzelem nem az ő győzelmük és hogy a „nagy hadsereg” válogatott csapatainak csak egyetlen kiváltságában osztozkodhatnak: a hősi halál dicsőségében.”

Azt hirdették, hogy Európának a bolsevizmustól való megmentéséről van szó. Akkor talán hihettünk volna ebben, ha Hitler mint felszabadító vonul be Oroszországba! De a „*Mein Kampf*”-ban olyan világosan elárulja annexiós törekvéseit, hogy később hangoztatott alkalmi jelszavainak semmi hitele sem lehetett; Oroszországban alkalmazott rendszabályai pedig már kezdetben eloszlottak minden kétséget valódi szándékai felől.

Mi, amennyire csak lehetett, eddig kivontuk magunkat a Hitler által óhajtott korlátlan szövetség megkötése alól és még 1941. június 22-e után is ennek a politikánkunk folytatására tettünk kísérletet. Közvetlenül a német támadás megkezdése után ismét kaptam olyan levelet Hitlertől, amilyent az ember

kelletlen érzéssel, vonakodva bont fel. Azt kívánta, hogy üzenjünk hadat a Szovjetuniónak. Az első minisztertanácson, mely erről tárgyalt, Bárdossy miniszterelnök még a diplomáciai összeköttetés megszakítására sem volt hajlandó és úgy gondolta, hogy magatartásunkhoz moszkvai követségünk tájékoztató szolgálatának hasznosságára való hivatkozással a németek belenyugvását is elérheti. Amikor Jagow német követ a külügyminiszteri sajtóiroda közleményéből értesült erről, azonnal felkereste Bárdossyt és kijelentette, hogy a diplomáciai kapcsolat megszakítása a legkevesebb, amit Berlin a magyar kormánytól vár. Június 23-án ismét összeült a minisztertanács és megtárgyalta Werth vezérkari főnök előterjesztését, mely haladéktalan hadüzenet érdekében foglalt állást. Hivatkozott arra, hogy Románia máris belépett a háborúba, úgy hogy Magyarország a helyett, hogy egész Erdély megszerzésére nyílnék kilátása, vonakodásával a bécsi döntésben visszacapott részét is kockára teszi. Bárdossy álláspontját ez az érv sem ingatta meg és ehhez a kormány tagjai is csatlakoztak Györfly-Bengyel tábornok kivételével, aki a távollevő Bartha Károly honvédelmi minisztert képviselte és az ő utasítását követte. A határozat az volt, hogy a diplomáciai kapcsolatot megszakítjuk, de tovább nem megyünk.

Ennek megfelelően adtam választ Hitlernek és közöltem, hogy Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy Oroszországnak még hozzá minden kihívás nélkül – hadat üzenjen. Az ilyen lépés a két ország méretei között fennálló igen nagy különbségre és erőink csekély voltára tekintettel valóban nevetésesnek látszott előttem.

Június 26-án az a hír lepett meg bennünket, hogy Kassát és Munkácsot bombatámadás érte. Werth vezérkari főnök jelentése szerint az azonnali vizsgálat azt állapította meg, hogy a támadást szovjet repülőgépek hajtották végre. Egy bombarepszdarabon a leningrádi hadiszergyár jegyét ismerték fel. Ezzel a „kihívás” bekövetkezett és június 27-én megjelent a hivatalos nyilatkozat:

„Magyarország a felségterületén végrehajtott, nemzetközi jogellenes, ismételt szovjetorosz légitámadás

miatt a Szovjetunióval hadiállapotban lévőknek tekintí magát.”

Nem kímélhetem meg Bárdossyt attól a szemrehányástól, hogy azokban a válságos napokban eltitkolta előttem moszkvai követünk egyik táviratát, melyről csak három évvel később értesültem. Ekkor Bárdossy, nyomatékos kérdésemre, be is ismerte ezt a tényt. Kristóffy követ távirata azt a jelentést tartalmazta, hogy Molotov Magyarország semleges magatartása esetére az erdélyi kérdésben a szovjet támogatását helyezte kilátásba. Ennek az ajánlatnak komolyságára vallott, hogy követségünknek június 23-át követőleg még nyolc napon át lehetővé tették, hogy a szokásos rejtjeles táviratok útján érintkezzenek Budapesttel. Moszkva ezenkívül erélyesen cáfolta, hogy a magyar városok ellen intézett „*kihívó*” bombatámadásokat szovjet repülőgépek hajtották végre.

Molotov ígéretének, melyet Kristóffynak tett, bizonyára kérdéses az értéke; nagyhatalmak ilyen vonatkozásban nem éppen tartózkodóak, ha arról van szó, hogy kis államokat bevonjanak a háborúba, vagy attól távol tartsanak, különösen pedig akkor, ha ígéretük másnak a számlájára történik. Moszkva cáfolata azonban szemben a saját vezérkari főnökünk jelentésével – megfelelt a valóságnak!

Erre a keserű megállapításra a tények kényszerítettek. Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár 1944-ben olyan titkos összejátszásról tett nekem utólag jelentést, amilyennek lehetőségével sohasem számoltam. Az előzmények közvetlen ismerete alapján mondta el Bárczy, hogy Krudy Ádám repülőezredes, a kassai repülőtér parancsnoka írásban jelentette Bárdossy miniszterelnöknek, hogy ő saját szemével látta, hogy a bombákat német repülőgépek dobták le. Időközben azonban a hadiállapot már beállott. Ezért aztán Bárdossy Krudy ezredest hallgatásra intette és figyelmeztette, hogy ellenkező magatartása ránézve kellemetlen következményekkel járhat. A miniszterelnökség tisztviselői is parancsot kaptak, hogy hallgassanak. Krudy ezredes ez annakidején tett jelentését Bárdossy perében 1946-ban esküjével erősítette meg.

Elméletileg ugyan nem teljesen kizárt az a lehetőség, hogy Krudy repülőezredes 1941. június 26-i megfigyelése esetleg téves volt, ez azonban két okból nagyon is valószínű. Mint említettem, vezérkari főnökünk éppúgy kívánta volt, akárcsak Hitler, hogy résztvegyünk a háborúban. Mindkettőjüknek tehát, hogy úgy mondjam, „*érdekében*” állott, hogy az a „*kihívás*”, amelynek hiányára Hitlerhez intézett levelemben elutasító álláspontom megokolása során hivatkoztam, valóban bekövetkezzék. Másrészt ismeretes, hogy milyen gyenge lábón állt az orosz légierő különösen akkor, a gyors visszavonulás napjaiban. Nyilvánvaló, hogy az oroszok összes bevetésre alkalmas gépeiket az előnyomuló ellenség ellen fordították, és nem rendelkeztek olyan felesleggel, hogy olyan állam városainak bombázására gondoljanak, amelynek semlegessége két-ségtelenül érdekükben állott.

Ez tehát a Szovjetunióval szemben bekövetkezett hadbalépésünk hiteles története. Ennek előadásával távolról sem akarom azoknak a bátor férfiaknak emlékét és érdemét kisebbiteni, akik hazánkért vitézül küzdöttek és sokan közülük hősi halált is haltak. Senki sem állíthatja bizonyossággal, hogy Magyarország az említett titkos összejátszás, mondhatnám ösz-szeszküvés nélkül ugyanazt a politikát folytathatta volna mindvégig, mint Bulgária, amely egyáltalán nem üzent háborút a Szovjetunióval, olyan politikát, amely Bulgáriának sem vált hasznára. Moszkva 1944 szeptemberében, amikor a bolgár-angolszász fegyverszüneti tárgyalások már folyamatban voltak, végül is váratlanul hadüzenetet küldött Szófiának. A való tényállást már azért is meg kellett világítanom, hogy tisztán álljon mindenki előtt: milyen természetű is volt tulajdonképpen u. n. „*szövetségünk*”, amelynek alapján Hitler egyre fokozódó követelésekkel lépett fel velünk szemben.

J. F. Montgomery volt budapesti amerikai követ, – akire már hivatkoztam, –, *„The Unwilling Satellite”* című könyvében bölcsen jegyzi meg, hogy koalíciós háborúban megtörténhetik, hogy valamelyik hadviselő egyidőben áll egyaránt a „*helyes*” és a „*hibás*” oldalon.

„Miután a szovjet imperialisztikus céljai” – írja, – „ma már leplezetlenül állnak előttünk, bárki is akar-ná tagadni, nyilvánvaló, hogy Magyarország, amidőn néhány csapatot küldött Oroszország ellen, egyrészt a „hibás” oldalt támogatta, mint Hitler szövetségese, de másrészt ugyanakkor a „helyes” oldalra helyezkedett, amikor a Szovjetunióval szemben küzdelemben bocsátkozott.”

Montgomery egészen találóan jellemzi akkori helyzetünket és álláspontunkat, mely szerint minden okunk megvolt rá, hogy ne kívánjuk sem a németek vereségét, sem az oroszok győzelmét.

„Mikor Oroszország hadba lépett – írja továbbá Montgomery, – „minden európainak az volt a kíván-sága, hogy a béke „győztesek és legyőzöttek nélkül” jöjjön majd létre. Ma nekünk, amerikaiaknak is fel kell vetnünk azt a kérdést: nem lenne-e saját orszá-gunk biztonsága is nagyobb, ha győzelmünk minket csak éppen annyira képesített volna, hogy a német demokráciát életre hívjuk és a német meg a japán kutatást és termelést ellenőrzésünk alá vonhassuk, ar-ra pedig nem teremtett volna lehetőséget, hogy hűsz nemzetet fosszanak meg attól a „négy szabadságtól”, amelyérvényesüléséért állítólag a háborút viseltük. A „feltétel nélküli megadás” jelszava juttatta Sztálint Hitler trónjára és ugyanez akadályozta meg azt, hogy a fentírtak szerint alakítsuk ki elgondolásunkat,”

Ezek a megjegyzések valóban bölcs felismerésre vallanak és annál inkább dízére válnak az amerikai emlékirónak, mert könyve már 1947-ben jelent meg, amikor Németországban és Japánban az ipari leszerelés politikája még javában folyt és Németország volt szövetségeseivel megkötött békeszerződés a szovjet uralmát ezek felett gyakorlatilag szentesítették.

Winston Churchill volt a velünk szemben álló oldalon az egyetlen államférfi, aki, ha nem is mindig következetesen és főként nem a kívánatos nyomatékkal, de megkísérelte, hogy

bizonyos realizmust vegyítsen Roosevelt Sztálinnal szemben gátlástalanul követett alkalmazkodó politikájába. Emlékeztett ezúttal is azokra a fáradozásaira, amelyekkel a szovjet követelések elöl a Finnország, Románia és Magyarország elleni angol hadüzenet kérdésében kitérni igyekezett. 1941. november 4-én Sztálinnak írt levelében arra hivatkozott, hogy Magyarország és Románia „*Hitler kényszere alatt*” vannak és mindkét országban sok barátja van Angliának. Nem kívánatos olyan látszat keltése sem, mintha Hitler szilárd európai koalícióval rendelkezne. Sztálin azonban nem engedett. legfeljebb annyiban, mint válaszában írta, hogy „*a hadüzenettel Magyarországgal és Romániával szemben még valamelyest várni lehet.*”

Így azután tényleg 1941 december 7.-én érkezett meg hozzánk Anglia hadüzenete és pedig az előző naptól számított hatállyal. A Benes vezetése alatt álló cseh exilkormányt Anglia már július 18.-án elismerte és az hamarosan tudomásunkra juttatta, hogy a trianoni határokat majd ismét ránk kényszerítik.

Magyarország 1941 júliusában mintegy 30.000 embert küldött a keleti arcvonalra; ezek egy részét személyes kéresemre Hitler októberben hazaengedte. Németország ugyan a háború első hónapjaiban hatalmas győzelmeket aratott. Azonban Hitler nyilvánvalóan nagy stratégiai hibát követett el, mikor elvetette a hadvezetőségnek azt a javaslatát, amely védelmi vonal felállítását tanácsolta és a támadást Moszkva ellen elrendelte. Erre aztán Moszkvából a németeket olyan érzékenyen érintő visszavágás érte, hogy a német csapatok győzhetlenségébe vetett hit megrendült.

A Pearl Harbour ellen december 7.-én intézett támadás, bármi is volt az előzménye és bármekkora is volt az amerikaiak vesztesége, súlyos politikai hibának bizonyult a japánok részéről, mert az ellenséges koalíció kiszámíthatatlan mértékben megerősödött. Bárdossy úgy vélte, hogy a várható német követelést meg kell előznie. Ezért, – a nélkül hogy a dolgot velem, aki éppen akkor gyomormérgezéssel gyógyintézetben fekvődtem, megbeszélte és az országgyűlés hozzájárulását kikérte volna, – az Egyesült Államokkal megszakította a diplomáciai

összekötetést. Ez nem elégítette ki Berlint, de Rómát sem; erre aztán Bárdossy megtette, amit követeltek tőle. Magához kérte Mr. Pell amerikai követet és december 12.-én közölte vele, hogy Magyarország az Egyesült Államokkal hadiállapotban lévőnek tekintti magát. Azt is mondta Mr. Pellnek, – aki pedig beszélgetésük során ebben a vonatkozásban aranyhidat épített számára, – hogy a magyar kormány szabad elhatározásából cselekedett; ez ügyetlenség volt. Ha már Magyarország kényszer alatt állt, akkor okosabb lett volna, ha ezt nyíltan megmondja. Bárdossy azonban valószínűleg elviselhetetlennek találta, hogy előtte erre még csak célzás is történjék.

Az amerikai követ és felesége elutazása valóságos politikai tüntetésre adott alkalmat. Ebből Németország és Olaszország képviselői sok mindent tanulhattak volna, de mindenesetre legalább is megismerték a vezető magyar körök valódi hangulatát. Minthogy azonban Berlin megrögzött alapfelfogása Magyarországot arra akarta kárhóztatni, hogy a németek oldalán való hadviselését tartozó kötelességének tekintse, azok a virágok és ajándékok, amelyekkel nálunk Mr. Pellt és feleségét elhalmozták, megint csak a mi „*megbizgatatlanságunk*” számláját terhelték meg.

Hull amerikai külügyi államtitkár közlése szerint Roosevelt a kongresszushoz december 13-án intézett üzenetében azért javasolta Németország kis szövetségeseivel szemben a hadüzenet mellőzését, mert, amint írja: *„tisztában voltunk azzal, hogy ezek a kormányok csak bábok Hitler kezében és ugriani kénytelenek, ha a drótot, amelyen függenek, rángatják”*.

Washington 1942 áprilisában kísérletet tett arra, hogy Németországnak nyújtott támogatásunk csökkentése érdekében ránk, valamint Romániára és Bulgáriára hatást gyakoroljon; ez alkalommal azonban a szövetségesek hadicéljairól semmit sem árult el. Június 5-én aztán ellenünk is aláírta Roosevelt Amerika hadüzenetét.

Minden hagyományos külsőség mellett is, amely Ribbentrop birodalmi külügyminiszter első budapesti látogatása alkalmával 1942. január 6-án nyilvánult, a beavatottak előtt nyilvánvaló volt, hogy nagy az eltérés a között, amit Hitler tőlünk követelt és a között, aminek teljesítésére mi hajlan-

dók és képesek voltunk. Aki túlzottan él a propagandával, az odajut, hogy szavát akkor is csak üres propagandának tartják, ha az történetesen valóságot tartalmaz. Mi nem egészen adtunk hitelt Ribbentrop közlésének, amely szerint az angolszászok *„elvakult készségükben odáig mentek, hogy tárgyalásaik során a bolsevizmusnak Európában szabad kezet ígérték, csak hogy újabb véráldozatra bírják a szovjetet.”* Január végén azonban, amidőn Keitel vezértábornagy látogatást tett Bartha honvédelmi miniszternél és a szükséges páncélcsovcik meg egyéb hadianyag rendelkezésünkre bocsátására ígéretet tett, mégis rászántuk magunkat, hogy Jány tábornok vezetése alatt 150.000 emberből álló második hadsereget állítsunk fel. Az említett összes hadianyagból hadseregünk a többször megismételt ígéretnek ellenére nem-csak útrakelése előtt, hanem a hadszíntérre érkezése után sem kapott meg soha semmit. Ennek az volt a következménye, hogy a Voronyezs mellett folyt harcok során a mi csapataink egészen kivételesen súlyos veszteséget szenvedtek. Amikor Keitel látogatásának szomorú következménye ismeretessé vált, az elkeseredésben az a keserű mondás kelt szárnyra, hogy egymást kérdezték az emberek: *„Mit hozott nekünk Keitel?”* – s ezt válaszolták: *„Egy filmet.”* És ezen az akkor pergetett *„Halálos tavasz”*-t értették.

Itt említem meg, hogy bácskai megszállásunkkal kapcsolatban 1942 január folyamán a legnagyobb mértékben sajnálatos és megbocsáthatatlan hatalmi túlkapások történtek. Főként Újvidéken számos ártatlan személyt öltek meg és dobtak a Dunába; számukat később kerekén 1.300 zsidóra meg szerbre és néhány magyarra tették. Feketehalmi-Czeidner ottani hadtestparancsnoknak eleinte sikerült a történekről szóló hírek elfojtása. A képviselőházban mégis hamarosan interpellációra került sor és Bárdossy hozzájárult a vizsgálat megindításához. Nyilvánvaló, hogy ő akkor a történekről teljesen tájékozatlan volt és ez még inkább állt reám nézve. Az első vizsgálat eredménytelenül végződött, mert az érdekelt katonai ténnyezőknek és a gyanúsítottaknak sikerült a tényállást elhomályosítaniok. Az egész felelősséget a szerb partizánokra hárították; ellenük, mint mondták *„példaadóan”* kellett eljárniok. A közvélemény azonban ebbe nem nyugodott bele; különösen

Kállay Miklós, a későbbi miniszterelnök szorgalmazta erélyesen újabb hadbírói eljárás folyamatba vételét. Meg kellett győződnöm arról, hogy a katonai oldalról elég terjesztett eredeti jelentés –, enyhén szólva – nagyon is egyoldalúan adta elő a tényállást. Utasítottam tehát Szombathelyi vezérkari főnököt, Werth utódát, hogy a törvény teljes szigorát érvényesítő új hadbírói eljárást tegyen folyamatba. A második perben négy halálos ítéletet hoztak, 20 vádlottat pedig 8-15 évre terjedő várfogságra ítélték. A halálos ítéletek végrehajtására azonban nem kerülhetett sor, mert az elítélteket a németek megszőktették és kimentették az országból. Valamennyien beléptek az „SS”-be és amikor 1944-ben a nyilaskeresztesek hatalomra kerültek, magas állásokat foglaltak el.

Senkit sem bánthatott jobban az újvidéki gonosztett, mint éppen engem, hiszen mindig az, volt legfőbb törekvésem, hogy a magyar hadsereg becsületét tisztán és szeplőtelenül őrizzem meg. Ezt közvetlenül a háború után, vagyis a nürnbergi perek idején az amerikaiak is elismerték, amikor Tito kérését, hogy az újvidéki eset miatt „*háborús bűnösként*” kiadjanak, elutasították.

KORMÁNYZÓHELYETTES VÁLASZTÁSA

Érthető, hogy a háborús években fokozódó elfoglaltságom kétszeres súllyal nehezedett rám és ezért életkorom terhét is inkább éreztem, mint békés időkben, amikor az „uralkodás” és „kormányzás” feladatköre az alkotmányosság szellemében élesen elválík egymástól. Arra az eshetőségre szintén gondolnom kellett, hogy hosszabb tartamú betegség is érhet. A kormányzóságról szóló 1920-as törvény ilyen esetre nem tartalmazott rendelkezést. Az 1937-es törvény lemondásom, vagy halálom esetére módot adott nekem, hogy a koronaörök egyikénél letétbe helyeztem, lepecsételt iratban három személyt ajánlhassak utódomul; de ez az országgyűlést, mint a nemzeti szuverenitás képviselőjét, szabad elhatározásában nem korlátozta. Most azonban, ha nem is gondoltam minden gond nélkül az utódlás kérdésére, nem erről volt szó. Újra meg újra tanácsolták, hogy legalább részleges tehermentesítem érdekében járuljak hozzá olyan törvény megalkotásához, amely kormányzóhelyettes választását teszi lehetővé, aki egyes feladataim terhét leveszi vállamról, és akadályoztatásom esetén helyettesíthet. Az összes irányadó tényezőkkal megtartott beható tárgyalások után kidolgozták a megfelelő törvényjavaslatot, s ezt a Bárdossy-kormány 1942 február elején terjesztette az országgyűlés elé. A képviselőház február 10-én, a felsőház 14-én fogadta el, mindkettő nagy többséggel. A miniszterelnök hangsúlyozta a képviselőház közjogi bizottságában, hogy a törvény elfogadásával „*sui generis institutio*” jön létre (különleges intézmény). A törvény lehetővé tette, hogy három személyt jelölhessenek; arra az esetre pedig, ha mást választának meg, biztosította számomra a megerősítés jogát. A 11.§ kifejezetten megállapította, hogy a kormányzó utódjának megválasztására fennálló rendelkezések változatlanul hatályban maradnak, úgy hogy a helyettes tisztsége megszűnik, amint az új kormányzó esküt tett. A törvény csak általában rendelkezett arról, hogy a helyettes a kormányzó távolléte, betegsége, vagy más okból történt akadályoztatása esetén annak nevében gyakorolja a kormányzói jogokat; munka- és

jogkörét részletesen – a miniszterelnök ellenjegyzése mellett – a kormányzó állapítja meg. Ha összehasonlítást teszünk a kormányzóhelyettes jogállása és a főpapok mellé rendelt helyettesekre vonatkozó kánonjogi szabályok között, nyomban szemünkbe ötlük az a lényeges különbség, hogy a kormányzóhelyettes szintén „*coadjutor*” ugyan, de nem „*cum jure successionis*” –, vagyis az utódlás joga nélkül.

Az én kifejezett kívánságomra történt ez így. A közjogi kérdés természetesen szorosan összefüggött a személyi kérdéssel és ezért a tanácskozások sorrendjében az utóbbi került először tisztázásra. Az volt a kívánatos, hogy olyan erős jellemű férfiút válasszunk, aki az egyre erősödő német nyomással szemben kellő ellenállásra képes. Személy szerint idősebb fiamat, Istvánt hozták javaslatba. Sokáig vonakodtam és csak akkor járultam hozzá, miután az összes volt miniszterelnökök, Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás és Töreký Géza, a Kúria elnöke is egyértelműen úgy nyilatkoztak, hogy erre a tisztségre egyes egyedül fiamat tartják alkalmasnak.

Meggondolásaim kétféle természetűek voltak. Egyrészt annak a gyanúsításnak elhárítására törekedtem, mintha valamilyen családi politikát folytatnék, másrészt fiam emberi sorsát is fontolgattam; ezért az apának aligha tehet valaki szemrehányást. István akkor 38 éves volt és én azon tépelődtem, hogy ilyen fiatal embertől – aki még hozzá röviddel azelőtt találta meg boldogságát Edelsheim Gyulai Ilona grófnővel kötött tökéletesen harmonikus házasságában –, szabad-e azt kívánnom, hogy személyes szabadságát feláldozza? Belső meggyőződésem természetesen nekem is az volt, hogy számomra valódi segítséget és tehermentesítést csakis István fiam biztosíthat. Az 1920. év törvényhozói jól tudták, miért mellőzték a kettősséget a kormányzói intézmény felállításakor. Az akkor felismert veszély természetesen most, amidőn hozzám annyira közelálló személy társult mellém, mint István fiam, egyáltalán szóba sem jöhetett. Elfogult apai büszkeség nélkül, tárgyilagosan is megállapítható, hogy ő jellem, képzettség és józan politikai gondolkodás tekintetében mindazzal rendelkezett, amit e magas tisztségben kívánni lehetett tőle.

Az első világháború szomorú befejezése megszakította fiam megkezdett tanulmányait; az én hivatásom követésére készült, de

a cs. és kir. Tengerészeti Akadémiát 1918 végén feloszlatták. Iskoláit Budapesten fejezte be és a Műszaki Egyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet. Ezután gyakorlati tevékenységet folytatott szakmájában, majd katonai kiképzése befejeztével, 1929-ben tartalékos repülőhadnaggyá lett, az Egyesült Államokba ment, ahol Detroitban munkásként dolgozott. a Ford-gyár munkásai sorában. Hazatérése után a MÁV Vas-Acél- és Gépgyára szolgálatába lépett; ez az állami üzem akkor veszteséggel dolgozott. Fiam tevékenységét főként a kivitel fokozására szentelte. Felkeresett számos országot és útjai során kitűnő angol, francia, meg német nyelvtudásának nagy hasznát vette. Nem utolsó sorban éppen az ő tevékenységének volt köszönhető, hogy a gyár munkásai létszámát 5.000-ról 22.000-re emelhetette és rövidesen évente jelentékeny nyereséget könyvelhetett el. Mikor például Indiában nagy kiviteli lehetőség kínálkozott, arra azonban már nem futotta az idő, hogy a gyár meghatalmazottja a döntő tárgyalás előtt hajóval még odaérkezessék, fiam az ő kis „Arado 79” sportgépevel elrepült Bombayba. Ez a hétezer kilométeres, magányos repülés vakmerő vállalkozás volt. Légierőnk akkori parancsnoka kért arra, hogy tiltsam el –, mint mondotta –, ettől az „öngyilkossági kísérlettől.” Azonban fiam tudta legjobban, hogy képességeihez mérten mire vállalkozhatik; csak arra vigyáztunk, hogy útját édesanyja előtt eltítkoljuk.

Az államvasutak még mindig nem heverték ki az első világháborúban szenvedett veszteségeiket, és nagy összeget igényeltek az államháztartás terhére. Ehhez való hozzájárulását a pénzügyminiszter ahhoz a feltételhez kötötte, hogy fiam legyen a MÁV elnöke. Csak hosszabb megfontolás után vállalkozott erre és aztán minden erejét belevetette új feladatkörébe; ez az igazgatóság, a tisztviselői kar és az egész személyzet, sőt a pénzügyminiszter tanúsága szerint a legjobb eredménnyel járt.

1942. február 19-én nyitotta meg Széchényi Bertalan gróf felsőházi elnök az országgyűlés együttes ülését, amelyen a felsőháznak 203 és a képviselőháznak 280 tagja vett részt, tehát a jelenlevők száma messze meghaladta a határozatképességhez szükséges létszámot. Mielőtt az elnök a jelölést előterjeszthette volna, mindenfelől fiam nevét kiáltották, úgy hogy a szokásnak és törvénynek megfelelő közfelkiáltással megválasztották Horthy Ist-

vánt kormányzóhelyettségé. Az ülést felfüggesztették arra az időre, amíg az én írásbeli hozzájárulásom megérkezett. Újabb szünet alatt meghívták fiamat, aki repülőtishti egyenruhájában jelent meg és magasra emelt kézzel letette esküjét.

9. kép Horthy István kormányzóhelyettes

Számos üdvözlő köszöntés érkezett az országból és a baráti államokból, mindenekelőtt Olaszországból. Csak a hivatalos Né-

metország hallgatott. Göbbels már február 4-én azt jegyezte fel naplójába, hogy fiam kormányzóhelyettesége „*nagy szerencsétlenség*”, mert ez a fiú „*még inkább zsidóbarát, mint apja.*” Ehhez hasonló, de ennél is rosszabb indulatú a február 20-i feljegyzése, amelyhez még hozzáfűzi: „*azonban tartózkodunk minden állásfoglalástól. Most nincs itt az ideje, hogy ilyen ‘delikát’ kérdéssel foglalkozzunk. A háború utánra is hagynunk kell még valami tenivalót...*” Ez a megjegyzése éppen eléggé érthető. Fiam valóban a háború kezdetétől fogva olyan nagyra értékelte a szövetségesekek emberben és anyagban fennálló fölényét, hogy Németország győzelmi esélyét kilátástalannak tartotta s ezt a nézetét nagyon jól ismerték azok, akik megválasztották. Egyik barátunk véletlenül bepillantást nyert a birodalmi biztonsági hivatal (Reichssicherheitshauptamt) titkos irataiba s közölte, hogy ott fiamról igen terjedelmes feljegyzések gyűltek össze.

István nem volt az az ember, aki egyszerűen elfogadta mások véleményét; személyesen akarta látni, hogy miként áll a helyzet az arcvonalon. Néhány héttel azután, hogy hivatalát átvette és azóta diplomaták, meg politikusok fogadásával, úgyszintén szemlék és egyéb reprezentatív kötelességeim teljesítésével nagyon sok terhemtől mentesített –, vadászrepülőnek jelentkezett az arcvonalra. A kormány ezt semmiképpen sem helyeselte, azonban fiam számára, de az én számomra is elviselhetetlen volt az a gondolat, hogy megválasztásában bárki is hadiszolgálat alá nélkülözhetlenség címén mentesítő ürügyet láthasson. 1942. augusztus 20-án, Szent István ünnepén, alig hogy felszállt –, lezuhant.

Tíz év telt el azóta, de sem szülei fájdalma, akik vele harmadik gyermeküket veszítették el, sem felesége gyásza, aki másfél éves fiacskájával özvegy maradt, nem talált máig enyhülést. Ám ez a tíz év arra sem volt elegendő, hogy a szerencsétlenség rejtélyes körülményeit felderítse. Tartózkodom attól, hogy annak az ocsmány és aljas rágalomnak a cáfolatába bocsátkozzam, amelynek terjesztésében magyar és német náci körök jellemző módon buzgólkodtak; de nem foglalok állást annak a gyanúnak a megerősítése érdekében sem, mely a szerencsétlenség után Magyarországon nyomban megnyilvánult és abban a feltevésben jutott kifejezésre, hogy az ilyen nagy tapasztalatú repülő lezuhanását csakis szabotázs idézhette elő. Az orosz Kossuth-rádió állítása

szerint Gestapo-ügynökök bombát helyeztek el repülőgépén. Arra szorítkozom, hogy menyem feljegyzését közöljem, aki két nappal férje tragikus halála előtt még vele együtt volt, s így szól:

10. kép Özvegy Horthy István és ifjabb Horthy István

„Műtős nővérré történt kiképzésem után a kievi magyar tábori kórházba osztottak be, s kórházvonattal utaztam oda. Férjem három napos szabadságot kapott, s ezt az éppen távollevő egyik német tábornok felajánlására lakásában töltöttük. Házasságunk óta először bekövetkezett hosszabb távollétünk után, a viszontlátás okozta örömeinket megzavarta férjem borús, sőt szinte kétségbeesett hangulata. Meg volt győződve, hogy a háború elveszett és ebben háborús élményei csak még inkább megszilárdították. Sokat tépelődött rajta, miként lehetne Magyarországot megmenteni, ahogyan mondta „a két ellenség közötti helyzetéből”. Elhatározta, hogy hazatérése után erről behatóan tanácskozik majd atyjával. Egészen nyíltan beszéltünk egymással és eszünkbe sem jutott, hogy valaki esetleg kihallgat bennünket. Később említették nekem, hogy a helyiségekben, ahol laktunk, mikrofonok voltak elhelyezve. Szóba hozta férjem elégedetlenségét is a vadászrepülőink által használt olasz gépek ellen, melyek a kanyarban könnyen lecsúsznak. Említette, hogy ez már vele is megtörtént, de szerencséjére 4.000 méteres magasságban volt, úgy hogy a gépen még úrrá lehetett. Aggóató megjegyzéseimre azzal nyugtatott meg, hogy ebben a tekintetben a jövőben különösen óvatos lesz. Augusztus 18-án a kievi repülőterre kísértem férjemet, aki tisztiszolgájával együtt visszarepült az arcvonatra. Ettől a tisztiszolgától hallottam később, hogy férjem 19-én rajához tartozó tisztársaival együtt korán aludni tért, hogy az ellenség ellen másnap reggelre kitűzött bevetésre friss erőben legyen. Felkeltése után még reggelizésre sem engedett időt magának. Tisztiszolgája elbeszélése szerint, aki a kávé után vitte a géphez: „Jól kialudva, friss erőben intett nekem és azt kiáltotta, hogy majd repülése után issza meg a kávé”. Azonban alig emelkedett fel a gépe, máris lezuhant és lángbaborult. Repülő bajtársai később úgy magyarázták, hogy nagyon is alacsonyan volt még, mikor alighanem kanyarodóba fordult és e közben gépe „lecsúszott”. Ez a feltevés azonban ellentétben áll azzal az ígéretével, amelyet erről

Kievben tett nekem. Halálának híre 1942. augusztus 20-án délelőtt a tabori kórház szentistvánnapi ünnepsége közben érkezett hozzám”.

Ezekhez a sorokhoz csak annyit fűzök hozzá, hogy fiam hazahívása ekkor már megtörtént volt, mert a kormány és számos képviselő ezt a kívánságát nyomatékosan kifejezésre juttatta. Úgy volt, hogy augusztus 20-án a saját arcvonalszakaszán még meglátogatja a magyar csapatokat és azután visszatér Budapestre, s itt folytatja megszakított kormányzóhelyettesi működését.

Már most akár kihallgatták fiam és felesége beszélgetését Kiebben, akár nem, az ő felfogása német körök előtt mindenképpen ismeretes volt; ez Göbbels naplójának már idézett félreérthetetlen szavaiból, de egyéb feljegyzéseiből is kiviláglik. Megkímélem magamat attól, hogy ecseteljem érzésünket, amely a harmadik birodalom által fiam gyászünnepségén kifejtett túlzott részvét kifejezése miatt elfogott bennünket. Megválasztásakor nem látták szükségesnek, hogy üdvözlő táviratot küldjenek, életében nem adtak neki kitüntetést, most azonban Ribbentrop úr személyesen jelent meg és mindjárt két magas rendjelet hozott magával -a ravatalára. Az ugyancsak jelen volt Ciano gróf olasz külügyminiszter megjegyzése szerint talán jó is volt, hogy nagy megrendültségemben akkor nem voltam képes az ördögien szörnyű és hazug részvét-megnyilatkozás igazi mivoltának teljes mértékű felismerésére.

A gyászünnepséggel kapcsolatosan bizonyos külföldi közlések azt a hírt terjesztették, hogy akkoriban Viktor Emánuel király és császár Ő Felsege magyar királlyá koronázásáról folytak tárgyalások, miután korábban az aostai herceget, a kelet-afrikai olasz hadvezért vették ebből a célból számításba. Idevonatkozóan a következő rövid és tömör nyilatkozatot teszem: Ilyen szándékra nézve, ha ugyan volt ilyen egyáltalán, soha senki sem tett kérdést hozzám, még kevésbé származott tőlem ilyen kezdeményezés és megtagadtam volna hozzájárulásomat, ha ilyen tervet elém terjesztenek. Ez az álláspontom magától értetődően nem érinti semmiképpen sem az olasz uralkodó, sem az aostai herceg személyét. Az utóbbival egyébként utazásom közben a Lago di Como mellett, a Villa d'Esteben egy ízben történetesen találkoztam és igen

jó benyomást tett rám. Mikor Mussolini értesült a magyar kormány állítólagos kezdeményezéséről, azt erőlyesen visszautasította.

Az ember azt hihetné, hogy akik a savoyaiak magyar királyságára vonatkozó mesét kitalálták, ebben legalább cáfolatát látják annak a másik gyanúsításnak, hogy „Horthy-dinasztia” alapítására törekedtem. De nem! Olyan közlemények is jelentek meg, amelyek mind a két irányban egyszerre gyanúsítottak. Az az igazság, hogy semmi sem állt tőlem távolabb, minthogy dinasztia alapítására valaha is gondoljak és nagyon sajnálom, hogy ilyesmit még bizonyos magyar körök is feltételezhetek rólam. István fiának helyettesemmé választása – és pedig ismétlem, az utódlás joga nélkül, – egészen kivételes ügy volt. Magától adódott fiam külpolitikai beállítottságából és a közöttünk fennálló bensőséges, bizalmas viszonyból. Minthogy ez a két körülmény ugyanebben a mértékben más személyben nem volt található, nem is választottak senkit utódává.

Fiam érdemeit októberben külön törvénybe iktatták és emlékének megtiszteléséül a „Nemzet hőse” címevel ruházták fel. Méltatását mondják el Kállay Miklós miniszterelnök szavai, melyeket a képviselőház ülésén 1942. augusztus 26.-án tartott beszédeből ideiktatok:

„A kormány élén, az egész kabinet és saját pártom nevében, de e képviselőház minden pártjának megbízásából szólalok fel. Azt hiszem, mondhatom, mert érzem és tudom, hogy így van: Az egész országban minden igaz magyar ember ebben a pillanatban és a tragédia hírének vétele óta egy mindnyájunkkal. Gyászol az ország, gyászolja a kormányzóhelyettest, az ország veszteségét, gyászolja az apa fájdalmát, gyászol egy repülőfőhadnagyot, egy hősi halált halt sorkatonát, sirat egy fiatal életet. Mert pompás volt ez a férfi, a magyar fiatalság kivirágzása. Lelkében-testében pompás, daliás, egészséges, erős, nemes és hős – több: vakmerő – katona, de nyugodt és higgadt fővel gondolkozó, az élet, a nemzet, hazánk népének nagy kérdéseiről.

Nem ismerték elegen, nem tudták elegen, hogy milyen képesség, tehetség, köteleességteljesítésre termettség lakozik benne. A magyarság összességében kevés hozzáfoghatót ismertem. Most már nyíltan megmondhatom ezt, mert nincs többé, szerénysége megtiltotta volna, hogy elmondjam. Mindenképen és mindig kerülni akarta, hogy születése, helyzete vagy állása valakit feszélyezzen.

Amikor Amerikában hónapokig mint közönséges, ismeretlen munkás dolgozott, akkor érezte magát a legemberibbnek, függetlennek, elégedettnek. De aki csak egyszer közel jutott hozzá, az annál jobban becsülte és szerette. Hivatott volt arra a feladatra, amit a nemzet rábízott; mégis mindent elkövetett, hogy elhárítsa magától, amíg csak a köteleességteljesítés súlyos érvét nem hozták fel előtte.

A szerénység, a bajtársiasság, a köteleességteljesítés volt jellemének alapvonása. Mint külföldi gyárak munkása, mint az állami gépgyár tisztviselője, mint az államvasutak elnöke, a legpontosabb, legszorgalmasabb, leglelküismeretesebb végrehajtója volt a rábízott feladatoknak.

Amikor katonai szolgálatra jelentkezett, – mint tartalékos főhadnagy vonult be, az első tartalékos a repülőknél, talán a legidősebb a harcirepülők között, – még jobban előtérbe léptek ezek a tulajdonságai és mindenek felett hallatlan személyes bátorsága.

Szent István napján indult századik repülésére és 25.-ik harci bevetésére. A legjobb repülő volt, a nehéz feladat áldozata lett mégis. Mint mindig, most is egyedül indult útjára. Kísérő nélkül szállott fel és ma koporsóját az egész nemzet kíséri.”

KIVEZETŐ UTAT KERESÜNK

Azok a tudósítások, amelyeket István fiam kevéssel halála előtt a keleti arcvonalaról küldött, nagyon sötét színben festették az ottani helyzetet. A Sztálingrád előtti nehézségekből és az El Alameini vereségből nyilvánvalóvá vált, hogy a német fölénynek vége. Magában Németországban, de még inkább határain kívül, eltűnt a német győzelembe vetett hit. Mindenütt, Németországban is tapogatózni kezdtek a béke lehetőségei iránt. Mussolini megkísérelte meggyőzni Hitlert, hogy Sztalinnal békét kell kötnie. Erre a többször is megismételt tanácsára mindig ugyanazt a választ kapta: „*A Kelet katonai probléma.*”

Kállay miniszterelnökké kinevezésével bekövetkezett változás mélyreható benső összefüggésben volt a megváltozott általános, politikai és katonai helyzettel.

1942. március 10.-én hívtam meg Kállay Miklóst, politikai életünk jellegzetes egyéniségét Bárdossy utódául. Külföldiek úgy vélték, hogy magas homloka, bozontos szemöldöke, erős arccsontja, éles orra és erélyes álla a magyarság sajátos ösvonásait viseli. Bizonyos, hogy Kállay megtettesítette fajtánk hagyományait, és hogy vérévé vált az a sokszázados tapasztalat, amelyre idegen népek között élő és állandó önvédelmi harcra kényszerült nemzetünk szert tett.

Kállay Miklós már mint földművelésügyi miniszter nagy szolgálatokat tett, de tehetségét mint miniszterelnök fejthette ki valójában. Átható értelem párosult benne azzal az eszességgel, amely fortélyhoz folyamodik, ha hatalmi fölényben lévővel szemben más eszközt nem használhat.

Miniszterelnöki politikája arra irányult, hogy Magyarország sorsa felett a szabad rendelkezés lehetőségét visszaszerelje, és ha mód van rá, visszatérhessen nemhadviselő állapotába. Az elkedvetlenedés a hadviselés iránt állandóan fokozódott. A történelem és földrajz tanulságaiban megalapozott aggodalmainkon kívül, melyeket bennünk keleti szomszédunk

túlontúl fölényes hatalma táplált, – közvéleményünkre jelentős tényezőként hatott egyrészt a harmadik birodalomban érvényesülő totalitarizmussal szemben megnyilatkozó ellenszenvünk, másrészt a nyugati hatalmak, valamint demokratikus kormányformájuk iránt érzett rokonszenvünk is, így az ezekből a körülményekből támadó feszültség egyre nagyobb mértékben vált érezhetővé belső politikánkban is. Míg a Bárdossy és Imrédy volt miniszterelnökök irányítása alatt álló szélsőjobboldali szárny, – amelyhez az említettek személyes barátain kívül természetesen a nyilaskeresztesek is társultak, – hadierőfeszítéseink állandó fokozását követelte, addig a baloldali szárny, amelyhez a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Független Kisgazdapárt, valamint a szociáldemokraták tartoztak, – hol burkoltan, hol meg nyíltan juttatta kifejezésre azt a követelését, hogy váljunk ki a háborúból. A földalatti kommunista mozgalomról is életjelt adtak már első röplapjai.

Kállay miniszterelnök számba vette a közhangulatot és kifelé hangsúlyozta, hogy változatlanul az eddigi vonalon haladunk tovább. Köztem és közte azonban hallgatólagos egyetértés állt fenn abban a tekintetben, hogy Kállaynak, – a nélkül, hogy engem minden egyes részletről tájékoztatnia kellene, – szabad keze legyen az angolszász hatalmak felé, baráti kapcsolatok előkészítésére; természetesen a Hitler Németországgal fennálló viszonyunk látszatra fenntartása és annak a szempontnak figyelembevételével, hogy eljárásunkból a szovjet hasznot ne húzhasson. Ez igen kényes, felette nehéz feladat volt, és később kiderült, hogy Rooseveltnek Sztálin iránt követett politikája miatt megoldhatatlannak bizonyult. A nyugati hatalmakkal kötött titkos megállapodásunk szerint mi nem lövünk a légiterünkön áthaladó gépekre, ők pedig nem bombázzák városainkat. Ezért tulajdonképpen a németek sem panaszkodhattak, mert ezáltal a stratégia szempontjából annyira fontos vasutaink, valamint hadiiparunk is kíméletet nyertek. Az angolokkal első érintkezésbe 1942 nyarán kerültünk, azonban egy évnél is tovább tartott, míg rendszeres tárgyalás felvételéig eljutottunk. Ezekért a lépésekért a felelősséget Kállay miniszterelnök és Szombathelyi vezérkari főnök vállalta.

Hitler júliusban fogadta vezérkari főhadiszállásán Kállayt és katonai megbeszélésre is sor került köztük. Hogy a miniszterelnök a magyar-román viszony problémájára is rámutatott, ezt Hitler, mint ahogy később a „*Hitlers Tischgesprache*” című könyvből kitűnt – kitérő taktikának fogta fel.

Hitler előtt természetesen érthetetlen volt az is, hogy mi a háború alatt is foglalkoztunk például a felsőház reformjával és más belpolitikai kérdéseinkkel. Viszont mindenki számára nagyon is érthető volt, amikor Kállay a felsőházban 1942. december 17-én tartott beszédében igen nyomatékosan és nagy határozottsággal emelte ki „*a magyar nemzet függetlenségének és önállóságának érinthetelenségét.*” Ez a nyilatkozat csak fokozta Hitler kezdetől fogva táplált bizalmatlanságát Kállayval szemben.

Különös élel magam is tapasztaltam ezt, mikor 1943. április 16-18.-a között Klessheimban tartózkodtam Hitlernél ő ez alkalommal igen ingerült hangulatban volt. Mussolini Bastianini államtitkárral, Ciano utódával, valamint Antonescu román tábornagy közvetlenül előttem járt nála. Mindketten igen határozottan állást foglaltak a békekötés szükségessége mellett. Mussolininak Északafrika immár nem kétséges elvesztése után nagy gondot okozott Szicília küszöbön álló megszállása, s ismét a Sztálinnal való megegyezést javasolta. Antonescu viszont a keletről ránk özönlő áradat feltartóztatására minden erő összefogását látta szükségesnek, s a Nyugattal akart egy nevezőre jutni. Ez a „*defetizmus*”, – hogy a nácik akkori kedvelt kifejezését használjam, – és méghozzá annak a két férfiúnak részéről, akik iránt bizonyos mértékű bizalommal volt, Hitlert egészen rendkívüli módon felizgatta és ez a hangulata megérkezésემig még semmit sem veszített erejéből, úgy hogy ennek hatása is érvényesült az én fogadásomban. Még Göbbels maga is, bár szíve szerint minden rosszat kívánt úgy nekem, mint Magyarországnak, feljegyezte naplójában: „*A Führer alkalmasint túlságos keményen támadt rá Horthyra.*” Göbbels négyszemközt lefolyt tárgyalásunkon nem volt jelen és aligha közölték vele, hogy Hitler támadásait és követeléseit erélyesen hártottam el magamtól. Hitler azt állította, hogy az elmúlt télen lefolyt támadás során a magyar csapatok gyengén harcol-

tak. Ezzel szemben emlékeztetem rá, hogy fölényesen jobban felfegyverzett túlerővel szemben a legjobb csapatok sem érhetnek el sikert, továbbá, hogy a németek csak ígértek nekünk páncéloskocsikat és lövegeket, de azok szállítását elmulasztották, végül, hogy csapataink rendkívülien súlyos vesztesége a legjobb cáfolat arra a jogosulatlan megjegyzésre, mintha harcikészségük fogyatékos lett volna. Ezután Hitler áttért a zsidókérdés fejtegetésére, majd felkiáltott: „*A zsidókat vagy meg kell semmisíteni, vagy koncentrációs táborba kell dugni!*” Jobbnak láttam, hogy ebben a kérdésben elfoglalt álláspontunkat ne tárjam fel előtte; minthogy az előző év októberében – hogy drasztikusabb követeléseinek elébe vágjunk bevezettük „*hadiköltségekhez való hozzájárulás*” címén a zsidókat külön terhelő vagyoadót és ugyanakkor a zsidó földbirtokok terjedelmét is korlátoztuk. Bár ezek a rendszabályok a Kállay-kormány elhatározásából keletkeztek, Hitler tovább folytatta támadását Kállay ellen, és azt állította róla, hogy Magyarország „*kiugrását*” készíti elő. Ennélfogva felmentését kívánja.

Erélyesen visszautasítottam, hogy megváljak Kállaytól és kikértem magamnak hivatalos politikai hatáskörömbe való beavatkozását. Minden miniszterelnöknek, de még inkább az államfőnek teljes szabadságában kell állnia, hogy ellenfelei helyzetéről és nézetéről minden rendelkezésére álló módon tájékozást szerezzen.

Délutáni megbeszéléseink alatt Hitler bizonyos mértékben már ismét uralkodott magán. Többek között szóba jött a magyarországi németiség is és én teljesen nyíltan megmondtam, hogy német hivatalos helyek beavatkozása a magyarság és németiség között fennálló barátságos viszonyt az utóbbi években tönkretette. Hitler ismét visszatért Kállay személyére és hangsúlyozta, hogy „*a németmagyar barátság érdekében*” távoznia kell. Újra csak azt feleltem: „*Erre nem látok okot.*” Hitler láthatóan már akkor abban a hitben élt, hogy „*élettelélmélete*” alapján őt illeti meg az érdekkörébe vont szuverén államokban a miniszterelnök személyének kijelölése.

A szívélyesség minden megnyilvánulása nélkül váltunk el és még csak közös közleményben sem állapodtunk meg. Berlinben és Budapesten különböző szöveg jelent meg. Megint

csak Göbbels az, akitől megbízható értesülést kapunk arról, hogy Hitlert milyen gondolatok foglalkoztatták látogatásom után. Göbbels megemlíti az én „*emberséges álláspontomat*” a zsidókérdésben, aztán ezt írja naplójában: „*A Führer mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a kis államokat, ezt az Európában még most is található lim-lomot (Kleinstaatengerompel), amilyen gyorsan csak lehet, fel kell számolni.*” Ezt pedig csakis a németek hajthatják végre, akik azzal dicsekedhettek, hogy „*Európa későbbi megszervezése*” terén olasz részről nem kell tartaniok „*komoly versengéstől*”. Ilyen nyíltan ugyan nem mondták ezt meg sem nekem, sem valamely más magyarnak, de erre nem is volt szükség. Kevés szóból is megértettük, hogy mit akarnak.

Azt persze akkor még nem tudhattuk, hogy a demokráciáknak nem lesz majd szándékuk, vagy lehetőségük, hogy „*Európa későbbi megszervezésében*” most már Sztálint akadályozzák meg, aki, ha más előjellel is, de hasonló és még radikálisabb célkitűzésekkel törekedett erre. Cordell Hull feljegyezte emlékirataiban Roosevelttel 1943. február 12-én tett nyilatkozatát; ez bejelentette, hogy a Németország oldalán harcoló államok kormányaival is csak a Casablancában meghirdetett „*feltétel nélküli megadás*” alapján állanak szóba; a londoni Times egyik júniusi cikkében a magyar béketörekvésekkel kapcsolatban is kifejezetten utalt erre. Az angolok az 1943 november utolsó és december első napjain tartott teheráni értekezletig, sőt még azután is azon a nézeten voltak, hogy „*második arcvonalat*” állítsanak fel a Balkánon, vagy legalább is párhuzamos hadműveletet indítsanak Franciaországba behatolásuk érdekében. Erős a meggyőződésem, hogy 1943-ban a balkáni vállalkozás végrehajtása, – minthogy Németország a román olaj, a magyar bauxit, a jugoszláv érc, valamint a délkelet-európai országok élelmiszerszállítmányai szempontjából függő helyzetben volt, – meggyorsította volna a háború befejezését. Mi fel sem tételeztük, hogy Anglia Európának ezen a részén lemondhasson befolyásáról. Ez a felfogás indokolta, hogy kormányunk, bár az én tudtomon kívül, rádió útján kapcsolatot szervezett meg az angolszászok kairói főhadiszállásával. Még mielőtt Klessheimben jártam, Kállay miniszterelnök felkereste

Rómában Mussolinit és közös eljárást javasolt Olaszország, Magyarország és Románia részéről, lehetőleg Görögország és Törökország részvételével. Mussolini azonban, mielőtt állást foglalt ebben a kérdésben, be akarta várni az események kialakulását; úgy látszott, abban reménykedett, hogy a szicíliai partraszállást sikerül megghiúsítania. Néhány hónapra rá a Duce megbukott, és pedig a legszűkebb baráti köréből álló fasiszta nagytanács fosztotta meg hatalmától Badoglio tábornagy és a királyi ház segítségével.

Budapesten senki sem kételkedett, hogy Mussolini fogásba vetése Olaszországnak a szövetségesek táborába átállítását készíti elő. Az volt a vélemény, hogy a dalmáciai partraszállásra elérkezett az alkalmas pillanat. Ebben a várakozásunkban azonban csalódtunk és a németeknek idejük maradt, hogy helyzetüket Olaszországban megszilárdíthassák. A szeptember 8.-i olasz fegyverletétel után a németek már Róma azonnali elfoglalásával és Pisa meg La Spezia közötti partraszállás valószínűségével is számoltak.

Ma már nem vitás, hogy a feltétel nélküli megadás követelménye, amelyet Casablancában Roosevelt felállított és Churchill elfogadott, – Hitlernek határozott módon segítségére vált, hogy a háborút még közel két évig folytathassa, mikor már veresége bizonyos volt. A kényre-kegyre megadás gondolata a német népben és csapatokban valósággal a „kétségbeesés erőfeszítését” váltotta ki. Nálunk is akadtak olyanok, akik akár dacból, akár mert egyoldalú állásfoglalásukban, már nagyon is messzire mentek, vagy a bolsevizmustól való félelmük miatt, most feküdtek csak igazában neki, hogy mindenként rátegyük a német kártyára. Kállay javaslatára május 4.-én bizonytalan időre elnapoltam az országgyűlést, de az országban folyó izgatásnak ez nem vehette elejét. Ez egyaránt vonatkozott a szélsőjobbra és a baloldalra. A Független Kisgazdapárt 1943. július 31.-én kelt emlékirata azt kívánta, hogy Magyarország *„mindent kövessen el, hogy függetlenségét, szabadságát és ebben a háborúban való semlegességét vissza nyerje.”* Azt is hozzátette, hogy ennek érdekében, ha már harcolnia kell, akkor inkább az angolok oldalán, mint azok ellen szálljon síkra. A Jány vezéreztetés parancsnoksága alatt álló

második honvédhadsereg május elején visszatért a keleti arcvonallal. A kormánnyal együtt elengedhetetlennek tartottuk, hogy szükség esetére az országban megfelelő erővel rendelkezünk. Éppen ezért nem teljesítettem Hitler kérését sem, mely három hadosztályunknak a Balkánra küldésére irányult, ahol a partizánok a német csapatoknak egyre nagyobb nehézségeket okoznak, Kállay miniszterelnök mindaddig a külügyminisztériumot is maga vezette. Javaslatára 1943. július 24.-én kineveztem Ghyczy Jenő követet külügyminiszterré és Szentmiklóssy Andor követet helyettesévé. Ghyczy, Kállay bizalmi embere volt és kinevezése azt célozta, hogy Kállay a német támadások közvetlen „tűzvonaltól” kikerülhessen.

Viszonyunk Berlinnel hónapról hónapra rosszabbodott, azért is, mert a semleges államok sajtója mind gyakrabban foglalkozott semleges fővárosokban történt magyar tapogatózások hírével és olyan alaptalan tudósításokkal is, amelyek nekünk „különbékére” irányuló szándékot tulajdonítottak. Különbéke Magyarországra nézve, melynek határai olyan távol fekvőek a nyugati hatalmak arcvonalaival, elképzelhetetlen volt. Alighanem ezekkel a sajtótudósításokkal állt összefüggésben, hogy Ribbentrop birodalmi külügyminiszter az év vége felé titkos feladattal külön megbízottat küldött Budapestre, mert Jagow követ jelentéseit nem találta kielégítőeknek vagy megbízhatóknak. Ez a külön megbízott Edmund Veessenmayer volt: gazdasági megbízásai is voltak és látszólag főként a magyar olaj ipar iránt érdeklődött. Különösen Imrédy volt miniszterelnökkel és csoportjával folytatott megbeszéléseket. Szokatlannak találtuk a diplomácia ilyen hivatalos módszerét: követeltem és el is értem, hogy Veessenmayert visszahívják. Én az ügyet többek közt megbeszéltem von Papen ankarai német nagykövettel is, aki decemberben vadászvendégem volt. Papennek alkalmam volt ekkor elolvasnia a „*Volksbund*”, a népinémetek magyarországi szervezetének jelentését, amelyet Neubacherhez, Németország délkeleti gazdasági megbízottjához intézett. Ez nem tartalmazott kevesebbet, mint a nyilas keresztiesekkel közösen kieszelt olyan tervezetet, amely Magyarország néprajzi alapon részekre bontására és az így megalakított nemzeti szocialista föderatív államnak a német birodalom

szövetséges államai közé besorolására irányult. Papen tudta, hogy erről én a németeknek teljes nyíltsággal megmondtam véleményemet. Később, mint hallottam, azt hányták szememre, hogy hátuk mögött fondorkodtam ellenük. A háború után Papen fia rendelkezésemre bocsátotta annak a levélnek másolatát, amelyet atyja 1943 decemberében a budapesti német ügyvivőhöz, Werkmeisterhez intézett. Ebben Papen kifejezést ad egyéni nézetének, hogy a kölcsönös bizalom helyreállítása rendkívül nagy haszonnal járhatna. Az a tudat, hogy ugyanabban a csónakban ülünk, amelyből kiszállni nem tudunk, és nem akarunk, éppúgy közös bennünk mint kétségbeesésünk afelett, hogy utunk ismeretlen irányba visz: de annyit máris láthatunk, hogy ezt a háborút nem egyedül a fegyverek ereje fogja eldönteni. Arra is utalt levelében, hogy én előtte külföldi tapogatózásainkról is igen nyíltan beszéltem és hangsúlyoztam, hogy azok tájékozódásra irányultak a felől, hogy az amerikaiaknak és az angoloknak mik a szándékaik Magyarországgal szemben.

December 12.-én Cordell Hull amerikai külügyi államtitkár „figyelmeztetést” intézett Magyarországra, Bulgária és Románia kormányaihoz; ez többek közt a következőket mondta:

„Tisztában kell lenniök azzal, hogy osztozni fognak annak a szörnyű vereségnek következményeiben, amelyet az egyesült nemzetek a németek számára előkészítenek.”.

A kölcsönös bizalom helyreállítása közöttünk és Hitler kormánya között hogyan is lett volna lehetséges, mikor a nácik Magyarországot már régen ráírták az előre elítéltek listájára? A mereven szemben álló két álláspont közül az egyik a hírhedt „Európai újjárendezés” során azt célozta, hogy Magyarországot – bármilyen alakban is – bekebelezze csatlósállamai sorába, a másik pedig a magyar nemzet élet jogához való szilárd ragaszkodása volt. Ezek közt semmiféle megegyezés sem volt elképzelhető.

Ezek a kérdések természetesen nem ilyen élesen megvilágított alakban jelentkeztek az életben, mint előbbi megállapítá-

somban összegeztem lényegüket. Ezzel magyarázható, hogy hazánkban is élesen összeütköztek az ellenkező vélemények és – nem hallgathatom el, aminthogy nem is akarom elhallgatni, – hogy minden egyes felelős férfiú kebelében is súlyos lelkiismereti küzdelmek zajlottak le. A kormánypárt jobb szárnya 1944 februárjában emlékiratot terjesztett a miniszterelnök elé, s ebben cáfolni igyekezett azt a véleményt, hogy a szövetségesek máris megnyerték a háborút. A velünk szemben álló teljes koalíció győzelme, – mondotta az emlékirat, és pedig ebben a részében egészen találóan, a bolsevista veszedelmet nem fogja rólunk elhárítani: „*Ha Németország alulmarad, ez a bolsevizmus győzelmét jelenti és akkor jaj Európának!*” A körülmények alakulása valóban nem volt biztató sem Olaszországban, ahol III. Viktor Emánuel királyt lemondásra kényszerítették, sem Jugoszláviában, ahol az angolok Mihajlovics tábornokot cserbenhagyták és teljesen Tito mellé állottak, de a lengyel exilkormány szempontjából sem, amelynek gondjai és nehézségei növekedtek, kapcsolata pedig Moszkvával megszakadt. Mindezt nem lehetett lekicsinyelni, mint ahogy azt a baloldali ellenzék tette, amelynek magatartását az említett emlékirat hevesen bírálta. Az emlékirat szerzői önmaguknak ártottak legtöbbet azzal a fenyegetés jellegű megjegyzésükkel, hogy a német hadseregek minden körülmények között tartani fogják az országban lévő védelmi állásaikat – vagy mint szövetségesek, vagy mint megszállók. Kormányunk és én éppen ennek a megakadályozására törekedtünk. Az úgynevezett német kurzus, – ahogyan az általa ajánlott politikát maga az emlékirat nevezte, – legkevésbé sem vált vonzóbbá amiatt, hogy a zsidókérdés hírhedt „*végleges megoldását*” is magában foglalta, vagyis más szóval, hozzájárulásunkat követelte 800.000 zsidó kiirtásához, én magam szóval és írásban is igyekeztem Hitlert meggyőzni és elébe tártam, hogy az erőszakos „*megoldás*” nemcsak a rendet és jogbiztonságot ássa alá, nemcsak az erkölccsel és az emberiséggel összeegyeztethetetlen, hanem a termelésben is zavart idézne elő.

Országunk kis hajója valóban Scylla és Charybdis (két szirt) között hanyódott. Kállay miniszterelnök arra törekedett, hogy időt nyerjünk. Én arra a katonai kérdésre szögeztem fi-

gyelmemet, hogy Magyarország szükség esetén legalábbis ne legyen minden védelem nélkül. Hitlerhez intézett egyik hosszú levelemben körülbelül a következőket fejeztem ki:

„Magyarország, az 1942-es téli hadjáratban szenvedett súlyos veszteségeire emlékezve, nagy aggodalommal tekint távolban harcoló csapatai felé. A második honvéd hadsereg akkor is nélkülözte a megfelelő felfegyverzést, akkor is hazájától távol harcolt, olyan területen, amely történelmi határainktól és lelkivilágunktól is messze esett. A magyar különlegesen benső kapcsolatban áll hazája határaival: ezek az ő számára egyúttal politikai törekvései és katonai erőfeszítése határait is jelentik. Ahhoz, hogy minden erejét belevesse a küzdelembe, országa földjén, vagy annak közvetlen környékén kell harcba állania. Csapataink hazarendelését azonban más okok is szükségessé teszik. A hadszíntér folytonosan közelebb jut Magyarországhoz és saját határaink védelmére ezeket a csapatainkat tovább nem nélkülözhetjük. A mi könnyű fegyverzetünkkel amúgyis csak a Kárpátokban tudunk eredményt elérni. Felesleges ismételnem, hogy teljes elszántsággal szállunk szembe az országunk ellen intézett minden támadással, még pedig saját erőink bevetésével. Felelőségünk szempontjából nagy jelentőségű, hogy határainkat az ellenséggel szemben mi magunk egyedül védelmezzük. Ezzel tartozunk tulajdon nemzetünknek. 1918-ban a legszomorúbb következményekkel járt ránk nézve, hogy csapataink határaink védelmére nem állottak rendelkezésünkre. Most keletről fenyegetnek bennünket. Az arcvonala egyre jobban közeledik hozzánk. Szükségünk van honvédeinkre és fegyveres felszerelésükre, mert Magyarországon közös ügyünknek is nagyobb és hasznosabb szolgálatot tehetnek, mint mostani igénybevételek helyén. Hazarendelésüktől függ Magyarország védelme”.

Kifejtettem azt is ebben a levelemben, hogy magyar csapatok részvétele Erdély déli részének megszállásában, amit Németország javasolt, tekintettel a románajkú lakosság körében céltudatos propagandával felszított gyűlöletre, nagyon is megfontolásra méltókövetkezményeket idézhetne fel. Számolnunk kellene azzal a lehetőséggel is, hogy a déli románok esetleges nemzeti felkelése Erdély északi részére is áterjed. Tudomásunk volt a Benes és Maniu, az ellenzéki román pártvezetők között fennálló kapcsolatáról és hogy Benes állandóan táplálta a románokban azt a reménységet, hogy Erdély visszaszerzésében a szovjet segítségre lesz. Végül Budapest miatti nyugtalanító aggodalmamat is hangsúlyoztam. Ez a város több, mint amit más államoknak saját fővárosuk általában jelenteni szokott. Ez országunknak szellemi, politikai, gazdasági, valamint hadiipari középpontja: ezt nem szabad veszélyeztetnünk német csapatok tömeges odahelyezésével és az ezt előreláthatóan követő légitámadásokkal.

Hitler válaszára hiába várokztam. Levelem arra indította, hogy a hadvezetésnek kiadja a parancsot az „*Unternehmen Margarete I.*” jelzésű vállalkozás hadműveleti tervének kidolgozására. Ez volt a Magyarország úgynevezett „*biztosítását*” célzó katonai akció, a megszállás fedőneve. Hírt kaptunk burgenlandi német csapatösszevonásokról és Jagow német követ, a helyett, hogy az ezek következtében számyrakelt híreszteléseket megcáfolta volna, tulajdonképpen még tápot is adott ezeknek, midőn „*felháborodottan*” tiltakozott a „*gyanúsítás*” ellen, hogy ezeknek a csapatoknak Magyarország megszállása lenne a feladata. Később értesültem róla, hogy a „*Margarete I.*” eredetileg még szlovák és román egységek közreműködését és az én eltávolításomat is tervbe vette.

Megéreztem, hogy a fordulat küszöbére érkeztünk, midőn mintegy két héttel levelem elküldése után Jagow követ –, ez a pártember, aki Erdmannsdorffot, az utolsó hivatásos német diplomatát felváltotta nálunk – március 15-én, nemzeti ünnepünkön tartott operai díszelőadás után a késői órákban megjelent nálam a várban. Átadta Hitler meghívását, hogy Klessheimben látogassam meg. Eddigi hallgatását levelemre azzal

mentette ki, hogy beteg volt. Klessheimben azonban majd megtárgyaljuk az általam felvetett kérdéseket. Kiemelte, hogy sürgősen vissza kell térnie főhadiszállására és ezért arra kér, hogy két napon belül érkezzem meg Klessheimbe.

MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSA

Jagowot határozott válasz nélkül bocsátottam el. Alapos megfontolást kívánt, hogy ennek a meghívásnak eleget tegyeken, vagy sem. Magamhoz kérttem tehát a miniszterelnököt, a külügyminisztert meg a honvédelmi minisztert és a vezérkar főnökét. Kállay és Csatay honvédelmi miniszter ellene voltak utazásomnak. Más nézeten volt a vezérkar főnöke, valamint a külügyminiszter is. Ez kiemelte, hogy Hitler éppen most fogadta Tisót meg Antonescut, és ezért a meghívás elhárítása könnyen a feszültség újabb fokozására vezethetne. Ghyczy azonban, mint később megtudtam, eléggé előrelátó volt, mert helyettesével titkos távirati szövegben állapodott meg, s így tudtára adhatta, ha csakugyan Magyarország megszállása fenyegetne. Ez a távirat meg is érkezett Budapestre. Ha Ghyczy minden aggodalma ellenére mégis utazásunk mellett foglalt állást, akkor ezt csakis azért tette, mert ellenállásunk lehetlensége miatt a megegyezésre netalán alkalmat adó legszerényebb lehetőséget is ki akarta használni.

Kezdetben én is kevés hajlandóságot éreztem erre az utazásra, de végül nem tudtam elzárkózni a külügyminiszter és a vezérkari főnök érvei elől. Számomra azonban az volt a döntő, hogy Hitlerrel való találkozásom módot ad nekem, hogy személyesen is előadhassam a határainkon túl harcoló csapataink hazarendelésére vonatkozó követelésemet. Így hát Ghyczy külügy- és Csatay honvédelmi miniszter, valamint Szombathelyi vezérkari főnök kíséretében 1944. március 17-én útra keltem.

Péntek volt, már pedig régi tengerészbabona szerint ezen a napon nem tanácsos útnak indulni. Amíg hajó állt parancsnokságom alatt, soha sem futottam ki pénteken, hanem megvártam, hogy a hajó harangján elkongassák az éjfélt. Ezúttal hűtlen lettem a régi szokáshoz és rossz előérzettel mentem; ezt az események csakhamar igazolták. Sok mindenféle részlet elhomályosodott emlékezetemben, arra azonban egészen pontosan

san emlékszem, hogy kiszállásom előtt kétszer is magamhoz vettem pisztolyomat és megint kétszer vissza is tettem. Tudtam, hogy – eltérően Hitler tábornokaitól – nem motoznak meg fegyver után, azonban a bíraskodás joga magasabb Lényt illetett meg. Pisztolyom a vonatban maradt.

Eleinte minden a szokott rendben ment. Hitler és kísérete, Ribbentrop, Keitel és a többiek, a pályaudvaron vártak, midőn szombaton délelőtt megérkeztem. Feltűnt, hogy Hitler válla a szokottnál is hajlottabb volt: még rosszabbul tartotta magát, mint utolsó találkozásunkkor és azóta feltűnően meg is öregedett. Útközben a klessheimi kastély felé – amely egykor Lajos Viktor főhercegnek, a boldogult király és császár öccsének volt tulajdona –, megkérdeztem Hitlert, hogy megbeszélésünket a külügyminiszter és a tábornokok jelenlétében kívánja-e megtartani. Válasza nemleges volt.

Rögtön dolgozószobájába mentünk és velünk jött Paul Schmidt, Hitler tolmácsa és protokollvezetője is. Természetesen semmi kifogásom sem volt Schmidt személye ellen, akit becsültem mint okos és kedves embert és akinek köszönhető, hogy klessheimi tartózkodásom külső képét „*Statist auf diplomatischer Bühne*” című könyvében drámai vonásokkal megörökítette. Minthogy azonban Hitler és köztem tolmács nem kellett, az én kísérőim közül pedig senki sem volt jelen, célzást tettem erre, mire ő visszavonult. Most már sajnálom, mert jó lett volna, ha a történeteknek tanújává válik.

Hitler erős zavarában láthatóan nem tudta, hogyan fogjon hozzá a tárgyaláshoz. A helyett, hogy csapataink hazarendelésével kezdte volna, az olaszok „*árulását*” hozta fel, amely Németországot igen nehéz helyzetbe sodorta. Ügy tudja, hogy Magyarország is az irányváltoztatás gondolatával foglalkozik és ezért arra kényszerül, hogy „*megtegye intézkedéseit*”, ne hogy másodízben is meglepetés érje.

Szárason feltett kérdésemre, hogy melyek a „*bizonyítékaik*”, megismételte Kállay miniszterelnök és a semleges államokban lévő követségeink ellen már többször hangoztatott gyanúsításait éles hangon vetettem ellen, hogy a magyarok sohasem követtek el árulást.

„Az én beleegyezésem nélkül” –, mondtam – „Magyarországon nem következhetik be „irányváltoztatás”, ahogyan ön kifejezte magát. Ha valamikor a körülmények arra kényszerítenének, hogy létünk megmentése érdekében az ellenségtől fegyverszünetet kérjek, biztosíthatom önt, hogy ezt a szándékot nyíltan és becsületesen előre tudomására hozom majd a német kormánynak. Mi semmi esetre sem leszünk az elsők közt, akik német bajtársaik ellen fordítják fegyverüket.”

Egy ideig kölcsönös izgalomban folyt beszélgetésünk.

„Nem tudom”, – mondtam – „mit ért ön az alatt, hogy meg kell tennie intézkedéseit? Ha ez azt jelentené, hogy ön katonai rendszabályokra, vagyis független és szuverén államunk megszállására gondol, amely még hozzá annyi áldozatot is hozott Németországért, akkor ez példátlan szörnyűség lenne. A legnagyobb mértékben óvnom önt ettől és tiltakozom az ilyen meggondolatlan lépés ellen, amely kimondhatatlan gyűlöletet váltana ki az ön kormányzatával szemben.”

Tekervényes válaszaiból hamarosan észre kellettennem, hogy józan érvek már nem hatnak rá. Odakiáltottam tehát Hitlernek:

„Ha mindenben végleges elhatározott dologgal állok szemben, akkor semmi célja sincs további megbeszélésünknek. Elutazom.”

Ezzel hirtelen felkeltem és gyors léptekkel értem el az ajtót, hogy a kastély felsőbb emeletén rendelkezésemre bocsátott lakosztályba siessék. Hitler utánam futott.

Magyar kísézőimet magamhoz kérettem, közöltem velük a történeteket, s elhatároztuk, hogy Klessheimből haladéktalanul távozzunk. Megkértük Dörnberg bárót, a német protokollfőnököt, hogy különvonatunk elindításáról sürgősen gondoskodjék. Csak utólag tudtam meg, hogy Hitler említett „intézkedései”

milyen messzire mentek: azt is elrendelte már, hogy visszautazásom közben Bécsben tartóztassanak le, ha mindvégig „csökönyös” maradnék.

Hitler mindenekelőtt, bizonyára környezete tanácsára, azon fáradozott, hogy elutazásomat hátráltassa. Ebből a célból légiriadót rendeltek el. A kastélyt elködösítették, majd jelentették, hogy bombatámadás megszakította a távbeszélő vezetéket. Ugyanakkor Hitler kérését is tolmácsolták, hogy délután folytassuk megbeszélésünket és egyúttal azt a kérdést is felvetették előttem, hogy közös étkezésünkre szóló meghívását elfogadnám-e. Abban a reményben, hogy időközben talán jobb megfontolásra jutott, igenlő választ adtam. Ez az együttlétünk természetesen kedélyesnek nem volt mondható. Hitler idegesen piszkált zöldséges-tálában. Beszélgetésre én sem éreztem különös kedvet és a szép terem asztalánál velünk együtt ülő nyolc úr hangulata szintén hasonló volt.

Étkezés után a jelenlévők között kettesben való beszélgetésekre került sor, Szombathelyi vezérkari főnök előtt Hitler annak a látszatát akarta kelteni, mintha megbánta volna elhatározását. Valószínűleg előre kitervelt játékról volt szó. Hivatta Keitelt és megkérdezte, hogy Magyarország megszállását még le lehet-e állítani. Keitel tagadóan felelt, mondván, hogy a csapatok bevonulása már folyamatban van.

Amint ezt Szombathelyi nekem jelentette, közöltem Hitlerrel: „*Akkor én természetesen lemondok,*” Hitler ekkor kérésre fogta a dolgot. Arra hivatkozott, hogy Magyarországot mindig szerette, –a románok és mások előtt, mint most már tudjuk, mindig az ellenkezőjét mondta –, és hogy eszébe sem jut függetlenségének csorbítása. Tudja, hogy Magyarország mindig szuverén állam volt, „*nem úgy mint Csehország*” fűzte hozzá, – „*amely a német-római birodalomhoz tartozott.*” Katonai intézkedései végre is Magyarország védelmét célozzák. „*Szavamot adom önnek, hogy a német csapatokat azonnal visszavonom, mihelyt olyan magyar kormány alakul, amely bizalmamat bírja.*” Erre a nyilatkozatára azzal a megjegyzéssel vountam vissza lakosztályomba, hogy a válaszádat fenntartom magamnak.

Tisztában voltam vele, hogy lemondásom nemcsak Magyarország megszállását nem akadályozza meg, hanem még jó alkalmat is ad Hitlernek arra, hogy százszázalékosan náci nyilaskeresztes irányú kormányt ültessen nyeregbe. Az olasz példa visszataszító kísérő jelenségeivel együtt elriasztó előzmény volt. Úgy gondoltam, hogy amíg helyemen maradok, erre legalább is bizonyos mértékben kénytelenek lesznek a németek tekintettel lenni. Nem vonhatják el parancsnokságom alól a honvédhadsereget és nem olvashatják be egyszerűen a német véderőbe. Addig, amíg én helyemen vagyok, a nyilaskeresztesek hatalomra segítését is aligha kockáztathatják, akiknek uralma hazánkban nemcsak számtalan magyar hazafi, hanem 800.000 zsidó és sok tízezer menekült pusztulását is jelentené. Bizonyára sokkal, de sokkal kényelmesebb lett volna számomra és egyúttal számos szemrehányástól is megkímélhettem volna magamat, ha egy hatásos gesztussal elhárítom magamról a további felelősséget és visszavonulok. Azt azonban nem tehettem, hogy a süllyedő hajót éppen akkor hagyjam el, amikor legjobban rászorul kapitányára. Elhatározásomra döntően mégis Hitlernek az az ígérete hatott, hogy csapatait nyomban kivonja Magyarországból, mihelyt olyan kormányt nevezek ki, amely neki is megfelel.

Megfontolásaim során határozottá vált az a meggyőződés, hogy Hitler magatartása velünk szemben – bármilyen „bizonyítékai” is lehettek az ellenséggel való tárgyalásainkról –, és ahogyan Magyarországot megrohanta, miután engem Budapestről elcsalt, olyan feneketlen aljasság volt, hogy ez bennünket Hitler Németországával szemben a jövőre nézve minden kötelezettség alól mentesített.

Klessheim keserű kelyhe azonban ezzel még nem ürült ki. Minthogy még mindig késett a jelentés, hogy vonatunk indulásra kész, megkérdeztem, fogolynak kell-e magamat tekintenem. Dörnberg báró erre sietve jelentette, hogy a „*légiridő*” már végetért és különvonatunk 20 órakor elindulhat. Közben az utazásra készülődtem, Ribbentrop mégegyszer felkeresett, hogy bemutassa az úgynevezett „*látogatásomról*” szóló közlemény szövegét. Az állt benne, hogy a német csapatok bevonulása Magyarországra „*kölcsönös megegyezés*

alapján” következett be. Felháborodva tiltakoztam ez ellen a hazugság ellen. „*Ugyanúgy azt is beírhatta volna*”, – mondtam, – „*hogy Hitlert szlovák és román csapatok bevonulására is megkértem, hiszen ezzel is megfenyegetett bennünket*”. Ribbentrop zűrzavaros szóáradata végeredményben oda lyukadt ki, hogy néha szükségesek olyan hazugságok, amelyek elől nem térhetünk ki, így például a jelen esetben a közlemény szövegének az az előnye, hogy kevésbé barátságtalan színben tünteti fel a megszállást. Ezt a célt az ő magyarázata nélkül is felismertem és éppen ezért követeltem, hogy a beleegyezésemre vonatkozó hazug hivatkozást töröljék. Ribbentrop végül is beleegyezett, azonban – a német újságokban mégis az eredeti szöveg jelent meg változatlanul!

Végre 20 órakor elutaztunk. A klessheimi pályaudvaron láttam utoljára Hitlert, élete hátralévő utolsó évében már nem találkoztam vele. A birodalmi kancellária óvóhelyében véget vetett életének, hogy a földi igazságszolgáltatás alól kivonja magát. Propagandagépezetének utolsó hazugsága azt a hírt terjesztette, hogy harcolva esett el.

Vonatunkat Salzburgban és Linzben is hosszú időre feltartóztatták, nehogy a megszállás befejezése előtt érkezsem meg Budapestre. Utazásunk alatt, másnap reggel, jelentkezett nálam Jagow követ és közölte velem, hogy felváltották, utódja a vonaton tartózkodik, és engedélyt kér, hogy bemutatkozhassék. Ez az utód nem volt más, mint Edmund Veesenmayer, aki néhány hónappal korábban, mint már említettem, egy ideig Budapesten tartózkodott. Követi mivolta mellett a „*birodalmi meghatalmazott*” címet is viselte. Világosan megmondtam neki véleményemet Magyarország megszállásáról. Bizonykodott, hogy velem való egyetértésben törekszik majd feladata teljesítésére. Nincs módomban megítélnem, hogy működése során mikor teljesített egyszerűen csak parancsot, vagy mennyiben származhattak a következő hónapok végzetes intézkedései az ő saját kezdeményezésétől. Számomra ő volt a birodalmi kormány irányadó képviselője, mint ahogyan ezt utóbb Nürnbergben meg is mondtam.

Veesenmayer már a vonaton szóba hozta az új magyar kormány megalakítását és annak élére Imrédy Béla volt mi-

niszterelnököt hozta javaslatba. Erről azonban szó sem lehetett.

Magyarország megszállását 11 hadosztály, közte több páncélos, hajtotta végre, s említésre méltó események közbejötté nélkül történt meg. A nagy nyilvánosság, de tisztjeink és katonáink sem tudták, hogyan is állunk azzal a sokat emlegetett „*fegyverbarátsággal*”. Egyébként csapataink zöme keleti és délkeleti határunkon állott és senki sem volt odahaza, aki katonai parancsokat kiadhatott volna.

Kállay miniszterelnök a pályaudvaron fogadott és a várpalotába vezető utunk alatt röviden tájékoztatott a Budapesten időközben történekről. A „*Gestapo*” 9 felsőházi tagot és 13 képviselőt nyomban letartóztatott: megszállta a rendőrfőkapitányságot és lefoglalta saját használatára az Astória-szállót. Megérkezésemkor a várkapuban német katonák álltak őrségen.

Nyomban koronatanácsot tartottunk és én a kormány tudomására hoztam a klessheimi előzményeket. Kísérőim is ismertették utunk alatt folytatott megbeszéléseiket. Csatay honvédelmi miniszter, aki Keittelrel tárgyalt, előadta, hogy a németek ragaszkodnak ahhoz, hogy a kormányzó ne mondjon le: ellenkező esetben a szlovákoknak, horvátoknak és románoknak szabad kezet adnak Magyarországgal szemben. Megerősítette ezt Ghyczy külügyminiszter, aki Ribbentroppal tanácskozott és Szombathelyi vezérkari főnök is, aki Hitlerrel folytatott beszélgetést.

Kállay miniszterelnök a kormány és a nemzet nevében köszönetet mondott nekem, hogy nem vállaltam kötelezettséget és hogy a honvédség felett megillető jogaimat fenntartanom sikerült. Nyomatékosan megkért, hogy maradjak meg állásomban, és hogy még nyomás esetén se vonuljak vissza. Elégtétel volt számomra, hogy ő is megerősített engem azokban a megfontolásaimban, amelyekre Klessheimben jutottam. Kállay azután a kormány lemondásának elfogadására kért. Erre én biztosítottam, hogy ezt csak végső kényszer alatt teljesítem, mert mindenkor korlátlan bizalmamat élvezte. Mindnyájan tisztában voltunk vele, hogy nehéz napok következnek. Valóban Kállay és családja csak úgy kerülhette ki elfogatását, hogy a török időkből származó földalatti folyosókon átmen-

kült hozzánk a várpalotába, s innen aztán őt magát a török követ vitte el kocsiján követségére. Bethlen Istvánnak is sikerült az elfogatására kiküldött fogdmegek elől eltűnnie, viszont Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert és Lajos fivérét, aki korábban katonai irodám főnöke volt, március 20-án letartóztatták.

Veesenmayernek azt a javaslatát, hogy Imrédyt nevezzem ki miniszterelnökké, azzal a megokolással utasítottam el, hogy jobbszélső ellenzéki pártja kicsiny és ennél fogva kellő erőre nem támaszkodhatik. Nehezebb volt olyan személyt találnunk, aki Hitlernek megfelelt és részünkről is elfogadhatónak mutatkozott. Az a gondolat is felmerült, hogy hivatalnokokból álló kormányt alakítsunk. Ehhez azonban a németek nem járultak hozzá, mert feltétlenül parlamenti kormányt kívántak. Végül is Sztójay Döme tábornok, berlini követünk miniszterelnöksége mellett döntöttem, aki résztvett a klessheimi megbeszéléseken, éveket töltött berlini hivatalában és Hitlernél „*persona grata*” volt. Az új kormány március 23-án tette le előttem az esküt. Sztójay a külügyminisztérium vezetését is átvette. Helyettes miniszterelnök Rácz Jenő, belügyminiszter Jaross Andor, pénzügyminiszter Reményi-Schneller Lajos, iparügyi miniszter Szász Lajos, kereskedelmi és közlekedési miniszter Kunder Antal, földművelési meg közéleti meg közlekedési miniszter Jurcsek Béla, igazságügyi meg vallás és közoktatásügyi miniszter Antal István, honvédelmi miniszter pedig Csataj Lajos lett. Rácz, Jaross és Kunder az Imrédy-párthoz, Reményi-Schneller, Szász, Jurcsek és Antal a régi kormánypárt jobb szárnyához tartozott.

A következő hónapok szomorú fejezetei a magyar történelemnek. Mondanom sem kell, hogy Hitler ígérete, hogy kívánsága szerinti kormány alakulása esetén a megszállást azonnal megszünteti, belügyeinkbe pedig ezután már nem avatkozik, nem került beváltásra. A Weichs báró tábornagy parancsnoksága alatt álló balkáni hadsereg kifogástalanul fegyelmezett magatartást tanúsított és elvonult ugyan, azonban a fegyveres „SS” és a „Gestapo” újabb alakulatai jöttek helyébe.

Április 2-án máris azt az utasítást kapta Veesenmayer a birodalmi külügyminisztériumtól, hogy igyekezzen engem

távoltartani minden politikai tevékenységtől. Ezután Sztójay és kormánya rajta voltak, hogy a Veessenmayer, meg a német megszálló hatóságok részéről szüntelenül támasztott követeléseket teljesítsék.

Különös elégtételt jelentett számomra, hogy a semleges államokban elfogadott követeink és személyzeteik Magyarország megszállása elleni tiltakozásuk jeléül megtagadták az engedelmességet a Sztójay-kormánynak. Néhányan visszalépett követeink közül fenntartották velem az összeköttetést. Ezek a semleges államok nyilván felismerték Magyarország valódi helyzetét; ez abból is kitűnt, hogy a Sztójay-kormány követeinak elfogadására nem mutattak hajlandóságot. Sztójaynak ennélfogva azzal kellett beérnie, hogy a lemondott követei helyébe ügyvezetőket küldjön.

Más helyen már említettem, hogy emlékirataim írásához hivatalos iratok nem állnak rendelkezésemre. Magyarország megszállása idejéből azonban néhány minisztertanácsi jegyzőkönyv másolata mégis birtokomban van, bár nem tudom, hogy azok nem hiányosak-e? Olvasásuk során az ember minduntalan beleütközik az ilyen szerkezetű szövegezésbe: „*A németek ezt meg azt kívánják*” és – „*a minisztertanács hozzájárul.*” Az első jegyzőkönyv szerint Sztójay azt javasolta, hogy a két ház több tagjának letartóztatásáról az országgyűlésen ne essék szó; erre Jaross belügyminiszter kijelentette, hogy mindenkit letartóztat, aki erről említést tesz. Természetesen minden követelést teljesítettek, amely munkaerő kirendelésére és élelmiszer meg más anyag szállítására vonatkozott. A németek újabb csapatok rendelkezésre bocsátását is megint követelni kezdték. 1943-ban kitűnően kiképzett, páncélkocsikkal és gépesített nehéz lövegekkel felszerelt elit lovashadtestet állítottunk fel. Elengedhetetlenül szükségesnek tartottam, hogy ezek a megbízható csapatok az országban maradjanak és többször is elutasítottam azt a német kívánságot, hogy ezt a hadtestet a keleti arcvonalra küldjem. Végül a németek a „*Führer*” főhadiszállására kérték Szombathelyi vezérkari főnököt és vele szemben igen súlyos nyomást alkalmaztak, Azzal a benyomással jött haza, hogy további ellenkezésünk nagyon komoly következményekkel járhat, s ezek erőszakos jellege felől nem lehet-

nek kétségeink. Csakis erre tekintettel egyeztem bele, bár még mindig vonakodva, hogy ezt a hadtestünket 1944 májusában országunk határára rendeljem, miután mind Hitler, mind Keitel elfogadta azt a kikötésemet, hogy ez a kötelékünk hadseregünk balszárnyán maradjon, Azonban ezt sem tartották meg. Alig érte el a hadtest a határt, máris északra rendelték és a Pripjet mocsarain átvezető útján páncélosainak és gépesített lövegeinek nagy részét elvesztette. De nem csak ez történt. Hadtestünket már előnyomulása alatt megtámadták szovjet páncélos hadosztályok, s ekkor súlyos veszteséget szenvedett. A német arcvonal ingadozott és visszavonulását a német hadvezetőség szándéka szerint a magyar ezredeknek kellett volna fedezniök, sőt kitarítaniok – „*az utolsó szál emberig*”. Vattay altábornagy azonban nem tartotta magát ehhez a parancshoz, hanem követte a visszavonuló német ezredek. A lovas hadtest végül Varsó környékére jutott.

A nácik rendkívül erősen szorították a Sztójay-kormány antiszemita irányba. A zsidókat az úgynevezett „*Dávidcsillag*” feltűnően látható viselésére kényszerítették és ezzel másodosztályú állampolgárokká fokozták le őket. Nem a kormányon múlt, hogy a zsidók üldözése és elhurcolása még mindig nem érte el a Berlin követelte méreteket. Serédi bíboros hercegprímás tiltakozását a zsidóellenes rendszabályok ellen a kormány visszautasította. A kereskedelmi miniszter az összes zsidó üzletet bezáratta. Az elhurcolások gyakorlati végrehajtását Baky és Endre államtitkárokra bízta; mindketten kérkedtek antiszemita mivoltukkal és a minisztertanács előtt hangoztatták, hogy eljárásuk során „*emberséges szempontokra*” nem lehetnek tekintettel. Július 7-én Hitler magához hívatta Sztójajt és miután néhány elismerő szót ejtett a zsidókérdésben eddig történetekre, hangsúlyozta, hogy még többet kíván, és hogy e végből a Gestapo mindaddig Magyarországon marad, amíg csak a „*zsidókérdés tökéletes megoldása*” be nem következik. Egyedül a bátor és lojális Csatay honvédelmi miniszter kísérelte meg újra meg újra, hogy az embertelenségekkel szembe szálljon. Az október 15-i fordulat után Csatay feleségével együtt önként vált meg életétől.

Sokáig tehetetlenül álltam az eseményekkel szemben, mert Budapesten és környékén kívül semmilyen eszközzel sem rendelkezttem, amellyel a németek és a belügyminisztérium közös tevékenységét keresztezhettem volna. Minél inkább közeledett azonban a németek végleges veresége, annál több esélyem nyílt és lassan-lassan, hacsak részben is, visszanyertem bizonyos cselekvési szabadságot. A nyár folyamán sikerült keresztülvinnem, hogy zsidókat mentesíthettem a „*törvényes tilalmak és korlátozások alól*”. Képzeltető, hogy milyen nagyszámú kérelmet terjesztettek elém és én egyetlen egyet sem utasítottam el. Az elhurcoltakról azt állították, hogy munkatáborokban dolgoztatják őket. Csak augusztusban tudtam meg titkos hírhozó útján a szörnyű valóságot a megsemmisítő táborok működéséről. Csatay honvédelmi miniszter szóvá tette a dolgot a minisztertanácson és azt követelte, hogy a kormány kérjen erről felvilágosítást a németektől. A minisztertanács nem fogadta el ezt a javaslatot. Itt említem meg, hogy az egyházak, ahogyan csak tudtak, még keresztlevelek kiállításával is igyekeztek a szorongatottakon és üldözötteken segíteni. Ez az eljárásuk teljes összhangban volt a valódi közvélemény felfogásával. Mindaz, ami történt, sértette népünk eleven jogérzékét és erősen táplálta a németek ellen amúgyis megnyilvánuló ellenséges hangulatot. Miklós fiam külön irodát rendezett be, mely a zsidóbizottsággal is állandóan kapcsolatot tartott fenn, úgy hogy tájékoztatást kaptam az eseményekről és alkalom adtán be is avatkozhattam. Június végéig az elhurcoltak száma meghaladta a 400.000-et. Budapest úgynevezett „*megtisztítására*” terv szerint augusztusban került volna sor. Itt 170.000 zsidót tartottak hivatalosan nyilván és állítólag még 110.000-et rejtegettek magyar barátaik. Összefogásukra és eltávolításukra Baky és Endre, a két belügyi államtitkár, rajtaütésszerű akciót tervezett. Erre a hírre az Esztergom mellett állomásozó páncélos hadosztályt Budapestre rendeltem és a budapesti csendőrség parancsnokát utasítottam, hogy ha kell, erőszakkal akadályozza meg a zsidók elszállítását.*

* Hogy a Budapesten lévő zsidóságot ez a közbelépésem mentette meg, hivatalosan tanúsítja a magyar zsidóbizottság nyilatkozata, amelyet an-

11. kép Ifj. Horthy Miklós, aki Mauthausen fogja volt

A vöröskereszt és a Gusztáv svéd király megbízásából működő „Wallenberg-misszió” megkísérelte a németektől ki-
eszközölni, hogy a zsidók szabadon Palesztinába költözhesse-
nek. Ennek támogatására kabinetirodám útján én is mindent
elkövettem – sajnos, sikertelenül. Veesenmayer a zsidókérdés-
ben történt beavatkozásom miatt tiltakozást jelentett be a
Sztójay-kormánynál. Én azonban hivatalosan is tudomására
adtam a birodalmi kormánynak, hogy a zsidók elszállítását

nak tagjai Stern Samu, Pető Ernő dr. és Wilhelm Károly dr. 1946. feb-
ruár 3.-án állítottak ki. A nyilatkozat fényképmásolata és a római svéd
kir. követség által hitelesített angol fordítása birtokomban van.

Budapestről elhatározott szándékom szerint meg fogom akadályozni. Ennek következtében a németek elálltak tervezett további intézkedéseiktől, hogy Magyarország függetlenségének látszatát a külvilág előtt fenntarthassák.

A zsidóékhöz hasonló volt sorsuk a lengyel, olasz és más menekülteknek is, akik a nácikkal szemben Magyarországon kerestek menedéket. A lengyel iskolákat, köztük az Anglián kívül csak nálunk működő főiskolát is bezárták. Ahol csak lehetett, ezen a téren is segítségre törekedtem. Közbelépésemet nem mindig kísérte olyan siker, mint például abban az esetben, midőn az egyik budapesti fogházból száz fogoly elszállítását tervezték. A fogházból kicsempészett hírt az egyik fogoly felesége eljuttatta feleségemhez és így jutott el hozzám. A fogházat katonasággal vétettem körül és az elhurcolás elmaradt. Mint később értesültünk, a háború befejezését ezek a foglyok szerencsésen túlélték.

Német nyomásra májusban mégis csak tagja lett a kormánynak Imrédy, mint tárcanélküli miniszter. A származása körül támadt vita annak ellenére sem szűnt meg, hogy az erről korábban szerepelt okiratoknak az újabban közzétett okiratok ellentmondtak. A nyilaskeresztesek továbbra is azt állították, hogy zsidóvér van benne, és ezért elutasították az együttműködést vele. Imrédy augusztus 7-én két párthívével, Kunderrel és Jarossal együtt kilépett a kormányból.

Az angolszászok betörése Franciaországban teljes mértékben sikerült. Hitler katonai fordulatba vetett utolsó reménye is szertefoszlott. Júniusban még azzal a hírrel tért vissza Sztójay a Führer főhadiszállásáról, hogy a németek „örülnek” a betörésnek, mert ez szerintük az angolok teljes vereségével fog jární. Az oroszok ugyanakkor feltartóztathatatlanul folytatták előnyomulásukat. Augusztus elején beszélgetésünk során nyomatékosan figyelmeztettem Veesenmayert, hogy a Kárpátok erdélyi hágóinak megszállására feltétlenül szükség van. Azt felelte, hogy a megfelelő erő előteremtése nem lehetséges.

„Nincs szükség semmilyen új erőkre” – válaszoltam, – „a Budapesten és környékén állomásozó német csapatok teljesen elegendők erre a feladatra.” Az első világháború tapasztala-

tai ugyanis megmutatták, hogy a hágók birtokát gyengébb őrség is biztosíthatja.

Nem akarom ezzel azt állítani, hogy tanácsom követése esetén az oroszok előnyomulása a magyar Alföldre még a románok átállása ellenére is megakadályozható lett volna. Guderian vezérezredes „*Egy katona visszaemlékezései*” (*Erinnerungen eines Soldaten*) című könyvéből tudjuk, hogy Antonescu augusztus 5.-én Hitler főhadiszállásán készségét nyilvánította arra, hogy Moldvát kiüríti és a Galac-Focsani-Kárpátok gerince vonalára vonul vissza. A délukrajnai hadseregcsoport július végén kinevezett új főparancsnoka, Friessner vezérezredes csatlakozott Antonescu véleményéhez. Hitler azonban egyikükre sem hallgatott. Azt hitte, hogy még van ideje elhatározását halogatni és felfogásában, úgy látszik, Bukarestből kapott hamis híradások is megerősítették. Azok a katonai és polgári német tényezők ugyanis, melyek a romániai helyzetet mindeddig a legkedvezőbb színben ecsetelték, nem merték most tévedésüket vagy szépitgetésüket bevallani. Így aztán a németeket tökéletesen meglepte, midőn augusztus 23-án az ifjú Mihály király, drámai szóváltás után elbocsátotta állásából Antonescu tábornagyot. Ennek következtében 21 német hadosztály vesztette el összeköttetését és került fogságba. Az erre az eshetőségre kidolgozott „*Unternehmen Margarete II.*” csapatok hiánya miatt már nem volt keresztülvihető.

Ekkor kínálkozott a régen várt alkalom beavatkozásomra. Belső és külső körülmények egyaránt közrehatottak, hogy Sztójay számára a kormány továbbvitelét lehetetlenné tegyék. Ambrózy Gyulát, kabinetirodám főnökét és Bárczy István miniszterelnökségi államtitkárt Sztójayhoz küldtem, aki akkor gyógyintézetben feküdt. Küldötteim magukkal vitték lemondását előterjesztő kérelmét és ő azt aláírta. Engem is meglepett, de másokat szintén, hogy a „*birodalmi meghatalmazott*” részéről erre semmiféle lépés sem következett. Hihető, hogy ez részben arra az utasítására és törekvésére vezethető vissza, hogy látszólag és lehetőleg velem együtt, ne pedig feltűnően ellenem működjék és csak végső szükség esetén térjen át a nyilaskeresztesek vonalára. A döntő azonban nyilván a németek általános politikai és katonai helyzete volt. A közvéle-

ményre ható nyomásuk meggyengült, de a gátlás nélküli erőszak ideje még nem érkezett el.

Az új kormány feladata csakis az lehetett, hogy mentse, ami még menthető. Semmikép sem tehettem magamévá a németeknek azt a felfogását, amely Magyarországot tekintet nélkül a jövőben várható következményekre a korlátlan „*hadműveleti terület*” sorsára juttatta volna. Minden okunk megvolt ugyanis arra az aggodalomra, hogy ebben az esetben, vagyis ha a „*keserű végig kitartó*” közös magyar-német védelmi harcba önként belevetjük magunkat, a győztesek részéről Magyarország létének teljes megsemmisítésétől kell tartanunk. Már július folyamán, tehát még a román átállás előtt elküldtem külön megbízatással Miklós Béla tábornokot Hitlerhez, s ez július 21.-én fogadta. Miklós tábornok az én klesssheimi nyilatkozatommal összhangban közölte a németekkel, hogy a megígért fegyveres segítség nélkül Magyarországnak szükségképen ki kell válnia a háborúból. Hitler augusztus végén, amikor az oroszok már Bukarest kapuja előtt állottak, elküldte hozzám Guderian vezérezredest. Az ő saját tanúsága szerint előtte én semmilyen irányban sem kötöttem le magamat. Sőt úgy látszott, hogy álláspontunk iránt ő maga is megértést tanúsított, amennyiben a még mindig Varsó mellett harcoló magyar lovashadosztályok hazarendeléséhez hozzájárult.

Az új kormány augusztus 29.-én 23 órakor tette le esküjét a várpalotában. Miniszterelnökké Lakatos Géza vezérezredest, külügyminiszterré Hennyey Gusztáv tábornokot neveztem ki. A kormány további tagjai voltak még: Bonczos Miklós belügy, Vladár Gábor igazságügy, Csatay Lajos honvédelmi, Rakovszky Iván vallás- és közoktatásügyi, Reményi-Schneller Lajos pénzügy, Jurcsek Béla földművelésügyi, Gyulay Tibor iparügyi és Markos Olivér kereskedelmi miniszterek. Német kívánságra legalább is Reményi Schnellernek és Jurcseknek benne kellett maradniok a kormányban, s ők aztán Veessenmayert pontosan tájékoztatták a minisztertanács és koronatanács ülésein történetekről.

Közvetlenül az eskütétel után, a kormány minisztertanácsot tartott, s ez Oroszország ellen a küzdelem folytatása mellett foglalt állást. Elhatározásában az a szempont vezette, hogy

Magyarország hadiszintérré ne váljék. Ennek érdekében délen Belgrád környékét és északon a duklai-szorost okvetlenül tartanunk kellett. A magyar haderő zöme az országon kívül harcolt, az otthon lévő gyenge erő tehát nem nélkülözhetette azt a segítséget, amelyet a Magyarországon az átrendezés állapotában pihenő, mintegy 500.000 főnyi német csapatállomány nyújthatott. Ehhez később hozzá is járult a német legfelsőbb vezetőség, de végrehajtására mégsem került sor: október közepén történt ugyan kísérlet erre, de akkor már késő volt. Egyik korábbi látogatásom során, amelyet Hitler „*Wolf-schanze*” elnevezésű főhadiszállásán Rastenburg mellett tettem, ő maga mondta, hogy a háború akkor válik elvesztetté, ha az oroszok elérik a magyar síkságot. Ez az eset most bekövetkezett. Mindazok után, amit Hitler Magyarországgal és velem szemben elkövetett, mentesnek érezhettem volna magamat az alól a Klessheimben önként tett ígéretem alól, hogy előre közlöm vele, ha fegyverszünet kérésére kényszerülök. Én azonban mégis ahhoz tartottam magam, még pedig a német nép iránt érzett rokonszenvem folytán. Ez elvégre is áldozatul esett Hitlernek és ugyanaz a veszély fenyegette, mint minket: a bolsevizmus pusztító áradatának előzönlése.

A román fegyver most egyszerre a németek ellen, de egyúttal mi ellenünk is fordult és Mihály király első kiáltványa máris „*Erdély felszabadítását*” tűzte ki célul. Augusztus 26.-án, egy nappal azután, hogy a szövetségesek Párist elfoglalták, Szófia bejelentette, hogy Bulgária kiválik a háborúból. A bolgár kísérlet azonban, hogy egyedül az angolszászokkal kössön fegyverszünetet, meghiúsult. A Szovjetunió mindaddig nem volt hadiállapotban Bulgáriával. De keresztülhúzta a bolgárok számítását, mert váratlanul hadat üzent Bulgáriának. Ez a lépés számunkra is keserű gyakorlati kioktatást jelentett a három szövetséges egymás közt fennálló erőviszonyáról.

Szeptember 7-én ellenünk felvonuló öt szovjet páncélos hadosztály közeledését jelentették. Erre magamhoz kérttem a kormány tagjait, meg Vörös János vezérkari főnököt és közöltem velük azt a nézetemet, hogy hacsak haladéktalanul ki-elégítő mértékű segítséget nem kapunk, további ellenállásra képtelenek vagyunk. Románia hadat üzent nekünk; finn kül-

dötség fegyverszüneti tárgyalásra Moszkvába utazott. Utasításomra Lakatos miniszterelnök a minisztertanács után még 7.-én magához kérte Veesenmayert. meg von Greifenberg tábornok, katonai attasét és tudomásukra hozta a minisztertanács előtt nyilvánított álláspontomat. A helyzet megköveteli hét gépesített hadosztály haladéktalan bevetését: ellenkező esetben Magyarország a háborút nem folytathatja tovább.

Ahogy eddig is szoktam, úgy ebben a halálosan komoly órában szintén tanácsért fordultam azokhoz a férfiakhoz, akik kormányzóságom ideje alatt hazánk hű szolgálatában különösen kitüntették magukat. Utasításomra sikerült, hogy kellő óvatos intézkedésekkel Bethlen István is elhagyhatta vidéki rejtékhelyét és megjelenhetett a várpalotában, s ott ő vezette a szeptember 8.-án meghívásomra egybegyűlt értekezletet. Lakatoson és Henyeyen, a kormány két tagján kívül résztvett azon a két Ház elnöke, továbbá Esterházy Móric gróf és Károlyi Gyula gróf, a két volt miniszterelnök, Kánya Kálmán volt külügyminiszter, Vörös vezérkari főnök, Röder vezérezredes, végül az erdélyiek részéről Bánffy Dániel báró volt földművelésügyi miniszter és Teleki Béla gróf, az erdélyi magyarság vezetője. Vörös tábornok katonai helyzet jelentése után Bethlen annak a nézetének adott kifejezést, hogy minden további vérontás céltalan, tehát arra kell törekednünk, hogy részünkről a háborút haladéktalanul befejezhessük. Ehhez a felfogáshoz a jelenlévők valamennyien csatlakoztak.

Komor hangulatunkba néhány pillanatra némi derű is keveredett. Bethlen becsempészése a várpalotába viszonylag még könnyű volt. Nagy gondot okozott azonban, hogy miként juttassuk vissza biztonságosan rejtékébe. Mindenki ismerte az országban, és ha más nem, jellegzetes bajusza hamarosan árulójává válhatott. Ennélfogva rábeszélték Bethlent, hogy távolítsa el ezt a feltűnő ismertető jelét, s ezt meg is tette. Ezzel azonban csak még rosszabb lett a helyzet, mert barnára sült arcából szembeszökően ütközött ki leborotvált felsőajkának fehérsége. Ekkor menyem jó ötlete segített rajta. Kvarclámpával pótolták a napsugarak hiányzó hatását és Bethlen egyenruhában, sapkáját mélyen szemére húzva, szerencsésen kijutott a városból.

A szeptember 11.-én megtartott rendkívüli minisztertanácson a helyzet kialakulását késleltető körülmény merült fel. A birtokomban lévő – ismétlem, nem hitelesített, – jegyzőkönyv szövege szerint Lakatos miniszterelnök a következő kijelentést tette:

„A kormányzó úr szeptember 7-én meghallgatta a kormány, szeptember 8.-án pedig 12 titkos tanácsos véleményét és ennek során meggyőződött hadi és külpolitikai helyzetünk súlyos voltáról. Arra a megállapításra jutott, hogy a honvédség további véráldozata céltalan, mert az orosz hadsereg nyomasztóan nagy fölénye lehetlenné teszi számunkra a hadviselés folytatását. A kormányzó úr ma reggel magához hívott és megbízott, közöljem a kormánnyal, hogy további várakozásra nem hajlandó. Megváltozhatatlan az az elhatározása, hogy még ma kérésintéz az ellenséghez fegyverszüneti feltételek közlése végett. A kormányzó úr csak azt az egyetlen kérdést intézi a kormányhoz: tagjai közül kik vállalják elhatározásáért vele együtt a politikai felelősséget és kik nem. Elhatározása azonban a válaszoktól függetlenül végleges.”

E bejelentés után a miniszterelnök nyilatkozatra szólította fel a minisztereket és hozzáfűzte, hogy ő maga csak utoljára nyilatkozik majd, nehogy álláspontja előzetes közlésével befolyásolja a többieket.

A kormány többsége, különböző érvekre hivatkozva elhárította magától az együttes politikai felelősség vállalását: csupán Lakatos, Csataj és Hennyey szavaztak a fegyverszünet mellett. Ezek után a kormány természetesen elhatározta lemondását.

Ha a miniszterek mentségére fel is hozható az a körülmény, hogy számolniuk kellett Reményi-Schneller és Jurcsek jelenlétével, akik minden szavukat feltétlenül és haladéktalanul Veesenmayer tudomására juttatják, döntésük azonban számomra mégis meglepetést jelentett. Ezt Lakatos előtt sem titkoltam el. Azt is közöltem vele, hogy elhatározásomon mit

sem változtatok. A kormány lemondását tudomásul vettem, de felhívtam, hogy egyelőre maradjon hivatalában.

A kormány a legközelebbi napokban Hitlerhez küldte Vörös vezérkari főnököt, hogy szándékát a Magyarországnak nyújtandó segítségben kipuhatojja. Kiderült, hogy Hitler a szeptember 7.-én és 8.-án tartott ülésekről igen pontos tájékoztatást kapott, de az is, hogy a kormánynak a háború folytatására irányuló elhatározásával szemben bizalmatlanságot tanúsított. Katonai segítségre vonatkozó kézzelfogható eredményt Vörös nem hozott magával.

Szeptember 22-én repülőgépen a szövetségesek Nápoly melletti Casertában lévő főhadiszállására küldtem Náday tábornokot és Howie angol ezredest. Ez német hadifogságból Magyarországra menekült és lengyelek révén kapcsolatba került Miklós fiammal, s ez őt aztán titkon eljuttatta a várpalotába. Tost alezredes szárnysegédem lakásában rejtőzött, amíg el nem repült.

Náday és Howie Casertában Maitland Wilson tábornok főparancsnokkal és Sir John Slessor-ral. a 8. hadsereg légierő parancsnokával beszélt és azt a választ kapta, hogy Magyarországnak az oroszokhoz kell fordulnia, mert a nyugatiak kezét szerződés köti ebben a tekintetben. Rendkívül erősen zavarták rádióösszeköttetésünket, ezért ez a tudósítás csak megcsonkított alakban ért hozzánk. Nem volt azonban nehéz kiegészíteni, mert Bernen át is kaptunk hasonló értelmű tájékoztatást. Náday repülőútja igen hamar a németek tudomására jutott, de kísérője kilétét nem sikerült felfedniök. A repülőgép vezetője feleségét is magával vitte és ez feltűnést keltett.

Mialatt egyrészt a nyilaskeresztesek az ő órájuk közeledését érezve, a hatalom átvételére készülődtek, azalatt másrészt a politikai ellenállási mozgalom is megmozdult és érintkezést keresett velem, még pedig Miklós fiam útján. Az ellenzéki pártok: a független kiscgazda, a szociáldemokrata és a kommunista párt tevékenységéből hiányzott az egységes vezetés. A szociáldemokratákra bénítóan hatott pártvezetőjüknek, Peyer Károlynak márciusban történt elfogatása és utóda, Szakasits Árpád saját elvtársai körében is kevés tekintéllyel bírt. Hasonló volt a helyzet a független kiscgazdáknál is, akik Eckhardt

Tibor Amerikába távozásával elvesztették tulajdonképpen vezetőjüket. Tildy Zoltán, az ő utóda nagyon is kétes szerepet játszott. A politikai földalatti mozgalomban a legitimisták köréből is résztvettek egyesek, viszont az oroszokat váró kommunisták Rajk László vezetése alatt csak laza kapcsolatot tartottak vele. Összekötőül Ujszászy tábornokot, az állambiztonsági központ főnökét szemelték ki, aki közismerten élesen kommunistaellenes volt és ezért a németek szemében minden gyanún felül állott. Az egyes csoportok megbízottai és Ujszászy tábornok között megbeszélések folytak: ezek során a munkások felfegyverzését is megtárgyalták az üzemek, hidak és vasutak védelme céljára. Elgondolásuk szerint a fegyverek kiosztását Bakay vezérezredes, a budapesti hadtest parancsnoka intézte volna. Október 11.-én kérésükre fogadtam Tildyt és Szakasitsot, ez a megbeszélés azonban nem járt eredménnyel.

FEGYVERSZÜNETHET KÉRÜNK. ELFOGATÁSOM

A végső, döntő lépéstől még húzódoztam. Fegyverszünet kérése mindig keserű, de az, hogy az angolok és amerikaiak kizárólag az oroszokhoz utasítottak bennünket, valósággal tragédiát jelentett számunkra. Dálnoki Veress Lajos tábornok vítézen küzdő, de rosszul felfegyverzett csapatainak Aradot és Temesvár környékét még sikerült elérniök, de a vörös hadsereg túlereje visszavetette és felmorzsolta. Mikor értesültem a szovjet csapatoknak a békés lakossággal szemben leírhatatlanul kegyetlen viselkedéséről, rá kellett szánnom magam arra a lépésre, amely annyi tragikus élmény után is a legsúlyosabb maradt a számomra Moszkvához fordultam.

Részünkre az öfenntartás parancsa írta elő, hogy bizonyos egyetértésre, vagy legalább is megértésre törekedjünk az ellenséges hatalmakkal. Aki ezért arra hajlik, hogy elitéljen bennünket, azt emlékeztetnünk kell, hogy ezúttal Németországnak nem voltunk szerződéses szövetségese, mint az első világháborúban. Akaratunk ellenére kényszerítettek bele bennünket, még hozzá olyan háborúba, amely Hitler terjeszkedési törekvései érdekében folyt. Az orosz háborúban részvételünkkel csak annyiban követtünk közös célt Németországgal, hogy mi is a kommunizmus ellen küzdöttünk, de nekünk semmi területi igényünk nem volt. Előre láttuk, hogy háborús támogatásunkért hálára nem számíthatunk, – nem is szólva arról a három milliárd pengőről, amellyel hadiszállításainkért Németország végleg adósunk maradt. A bolsevizmus ellen csak addig voltunk készek a háború folytatására, ameddig ez érdekünkben állott és egyáltalán lehetséges volt, vagyis tekintet nélkül Hitler hadicéljaira és semmi esetre sem addig, amidőn az már öngyilkosságot jelentett. A háborúnak, ha végleg elvesztettük, véget kell vetnünk.

Szeptember végén Moszkvába küldtem Faraghó Gábor altábornagyot, a magyar csendőrség főparancsnokát, aki ott

korábban katonai attasénk volt és jól beszélt oroszul. Vele utazott Teleki Géza gróf egyetemi tanár, a tragikus véget ért Teleki miniszterelnök fia és a külügyminisztérium képviselőjében Szent-Iványi Domonkos miniszteri tanácsos. A szükséges előkészületeket egy szlovákiai magyar földbirtokos intézte, aki az ottani partizánokkal kapcsolatban állt.

A kiküldöttek azt a megbízást kapták, hogy fegyverszüneti tárgyalások felvételére és azok során a következő feltételek elérésére törekedjenek: a hadműveletek haladéktalan megszüntetése, az angolok és amerikaiak részvétele Magyarország megszállásában és a német csapatok szabad elvonulása.

Faraghó szeptember végén elutazott. Október 11.-én előzetes egyezményt írtak alá Moszkvában, amely a fegyverszünet hatálybalépésének napját még további tárgyalásoktól tette függővé. Időközben azonban megzavarták terveinket.

Bakay vezérezredest, Budapest városparancsnokát, – aki német beavatkozás esetére a vár védelmét is minden részletében kidolgozta, – 1944. október 10.-én a hajnali ködben, amikor reggel 5 órakor ellenőrző útvjáról a Dunapalotában lévő lakására tartva, gépkocsijából éppen kiszállt, Gestapo-pribékek rohanták meg és elhurcolták. Röviddel utána utódát, Aggteleki altábornagyot is letartóztatták, s egy ideig azt sem tudtuk, hogy mi történt vele.

Ebben a helyzetben a várpalotában felszerelt titkos ledónkon, melyet Miklós fiam és Tost szárnysegédem kezelt, azt az üzenetet küldtem Moszkvába, hogy a fegyverszünet csak október 20.-án lépjen hatályba. A szovjetnek azonban sürgős volt a dolog, mert az amerikaiak tiltakoztak az ellen, hogy Moszkvában, ahol Churchill és Eden is éppen jelen volt, nélkülük folytassanak tárgyalást Magyarországgal. A szovjet tehát befejezett tényeket akart teremteni. Ezért az oroszok ragaszkodtak október 16.-ához és válaszuk megadására 14.-i rádióüzenetükben október 16. napjának 8 óráját tűzték ki vég-ső határidőül.

Ezalatt mentek végbe Budapesten azok a felforgató események, melyek hiteles története teljes pontossággal még ma sem állapítható meg, sőt a jövőben is aligha válik lehetővé, mert különböző személyek, akik azokban szerepet játszottak,

cselekedeteikről és állásfoglalásuk okairól már nem adhatnak számot. Ezek az események meghiúsították a szovjet által válszadásunkra kitűzött határidő betartását, s ezt később Moszkva alapul használta fel arra, hogy az egész egyezményt érvénytelennek nyilvánítsa.

Hitler értesült moszkvai tárgyalásainkról. Faraghó és társai utrakelése hamarosan tudomására jutott a németeknek. Hitler minden áron meg akarta akadályozni a magyar fegyverszünetet és – amint ma már nem kétséges, – mindjárt katonai erőszak alkalmazására gondolt. Politikai vonalon az a szándék merült fel, hogy az úgynevezett „nemzeti ellenzék” a németek fedezete alatt Esztergomban gyűlést tartson, amely engem megfoszt tisztségemtől és Szálasit kiáltja ki államfővé. A vállalkozás katonai részét, vagyis a vár elfoglalását és Budapest biztosítását Bache-Zelewski „SS” tábornokra és a Mussolini kiszabadítása révén ismertté vált Otto Skorzeny „SS” alezre-desre bízták. Veessenmayer „támogatására” Fasanoból Budapestre küldték Rudolf Rahn német nagykövetet. Veessenmayer számára, amint később megtudtam, az október 13.-áról 14.-ére forduló éjjel érkeztek meg távirati úton a döntő utasítások.

Október 14-én elhatároztam, hogy a következő napon, vasárnapon, a küszöbön álló fegyverszünetet rádiószózatban hozom a nemzet tudomására. Egyidejűleg értesítést küldtem Veessenmayernak, és október 15.-én déli 12 órára magamhoz kéretem, hogy közöljem vele elhatározásomat. Tervem szerint ezt nyomban követte volna rádiókiáltványom közzététele; szövege a várban készen állt.

Teljesen tisztában voltam vele, hogy bizonyos értelemben most drámai versenyfutásra kerül sor. Számításba vettem, ami magától értetődött, hogy a németek minden eszközzel rajta lesznek, hogy Magyarországot megakadályozzák a fegyverszünet megkötésében, amiben viszont én az egyetlen kivezető utunkat láttam. Mi is, akár finn testvéreink, mindaddig harcoltunk a bolsevizmus részéről fenyegető eltiprás ellen, amíg küzdelmünk csak valamelyes kilátást is nyújtott. Elérkezett számunkra az utolsó pillanat, amikor talán még elkerülhetjük azt a borzalmat, hogy hazánkat harcok közepette szállják meg, és amikor még talán megvan annak a lehetősége, hogy a

győztesek részéről biztosítékot szerezhessünk Magyarország fennmaradására. Hitler viszont mindent elkövetett, hogy amíg csak lehet, Németország határaitól távoltartsa a háborút. Terveinek részleteiről természetesen semmit sem tudtam. Így azt sem állapíthatom meg, hogy mindaz, ami vasárnap lejátszódott, pontosan az ő előzetes utasításai szerint következett-e be.

A német biztonsági szolgálat közvetítők útján elhitette Miklós fiammal, hogy Tito titkos küldöttei keresik vele a találkozást. Első alkalommal kitért ez elől, mert az összejövetelre kijelölt ház előtt gyanús alakokat vett észre. Ezután október 15-ére tűzték ki a találkozást, és pedig Bornemissza Félix, a Magyar Dunai Szabadkikötő Társaság elnöke esküteri hivatalában. Abban a feltevésben, hogy Tito meghatalmazottairól van szó, akiktől esetleg fontos tájékoztatást kaphatunk, felhatalmaztam fiamat a megbeszélésre, abban a hiszemben, hogy azt a várpalotában tartják meg. Az utóbbi vonatkozásban ő félreértett engem és a testőrség három tagja kíséretében a városba ment. Kísérőinek azt az utasítást adta, hogy jöjjenek utána a házba, ha valami gyanúsat észlelnek, vagy ha ő tíz percen belül nem térne vissza. Gyanakvása nagyon is igazoltnak bizonyult. Alig foglalt helyet Bornemissza irodájában, a szomszéd szobából 15 fegyveres Gestapo-pribék rontott rá, véresre verte, majd amikor fiam ájultságot színlelt, szőnyegbe csavarták és levonszolták a ház előtt készen álló tehergépkocsihoz. A ház kapuja és a gépkocsi közt segítségért kiáltott, erre lövöldözés támadt, amelyben egy magyar és egy német halálát lelte, egy magyar pedig megsebesült. Kétségtelen, hogy fiam elhurcolását régóta és alaposan készítették elő: túsza volt szükségük, hogy engem zsarolhassanak.

A történekről szóló jelentés közvetlenül a 10 órára kitűzött koronatanács megkezdése előtt érkezett hozzám. E miatt az ülést csak háromnegyed óra késéssel kezdhettük meg. Velem szemben az asztal végén Vörös vezérkari főnök ült, kétoldalt pedig a kormány tagjai, továbbá a kabinetirodai és a katonai irodai főnök foglaltak helyet. Ismét az említett jegyzőkönyv-másolatot használom, amikor az ülésen történeteket ismertetem. Megnyitóul a következőket mondtam:

„A kormány tagjait a magyar történelem legsúlyosabb órájában kérttem magamhoz. Helyzetünk a lehető legválságosabb. Immár nem kétséges, hogy Németország közel áll az összeomláshoz, és ha ez bekövetkezik, a szövetségesek egyedül minket fognak már csak Németország oldalán találni. Ebben az esetben megtörténhetik, hogy Magyarország állami létét is elveszti. Ezért elkerülhetetlen, hogy az ellenségtől fegyverszünetet kérjek. Így értesültem, hogy elfogadható feltételekre számíthatunk. Bizonyos, hogy fegyverszünet kötése esetén a németek viselkedése velünk szemben kíméletlenül erőszakos lesz. Sokat kell majd elszenvednünk és az is meglehet, hogy csapatainkat szétverik. Viszont a kilátástalan harc folytatásával kockára vetjük, sőt a biztos pusztulásnak szolgáltatjuk ki fajtánk és országunk létét. Harmadik lehetőség nincs. Döntenünk kell.”

Ezután a vezérkar főnöke ismertette a katonai helyzetet. Tolbuchin tábornagy csapatai Belgrád déli szélén állanak. Szeged és Csongrád között a tiszai átkelésért folyik a harc. Debrecentől délre heves páncélos csata dúl. Vörös vezérkari főnök kijelentette, hogy az oroszok két nap alatt elérhetik Budapestet. Megemlítette, hogy Guderiantól 10 óra 10 perckor ultimátumjellegű parancsot kapott, amely így szól:

„Az egész magyar térség német hadműveleti terület. Parancskiadásra egyedül a német főparancsnokság jogosult. Az 1. és 2. magyar hadsereg visszavonulására kiadott parancsot azonnal vissza kell vonni és az azt megelőző helyzetet 12 órán belül helyre kell állítani.”

A tárgyhoz majdnem valamennyi jelenlévő hozzászólt. Lakatos miniszterelnök kijelentette, hogy a kormány a kormányzó érveit teljesen osztja, de a fegyverszünet keresztülvitelét nem vállalhatja, és ezért lemond. Megokolásul a kormánynak arra az ígéretére hivatkozott, hogy az országgyűlés megkérdése nélkül nem kér fegyverszünetet. Azt válaszol-

tam, hogy elhatározott szándékomat a legrövidebb idő alatt közlöm Veesenmayerrel. A fegyverszünet kérésének a joga különben is engem illet, mint legfelső hadurat és nem az országgyűlést. Egyúttal felszólítottam a jelenlévő minisztereket, hogy alakuljanak új kormányra. Ehhez mindenki hozzájárult, még Reményi-Schneller és Jurcsek is.

Mielőtt az eskütétel megtörténhetett volna, Veesenmayer megérkezését jelentették. A koronatanács ülését felfüggesztettem és Lakatos miniszterelnök meg Henney külügyminiszter jelenlétében fogadtam a „*birodalmi meghatalmazottat*”. Felháborodottan tiltakoztam fiam letartóztatása ellen, és amikor Veesenmayer tagadásba vette, hogy erről tudomása lenne, a tehergépkocsi mellett talált német töltényhüvelyt odavettem lába elé. Veesenmayer erre ellentámadásba ment át és azt állította, hogy fiamat jogosan tartóztatták le, mert –, mint mondotta, – „*az ellenséggel konspirált*”. Később tudtam meg, hogy fiamat a németek nyomban repülőterre szállították, a készenálló repülőgépen Bécsbe vitték és onnan a hírhedt Mauthausen-i koncentrációs táborba hurcolták.

Közöltem Veesenmayerrel, hogy a fegyverszünet mellett a döntés megtörtént. Elsápadt. Majd a Horthy név „*mítoszára*” hivatkozva akart rám hatni és arra kért, hogy a döntést legalább is addig tartsam függőben, míg meghallgattam Rahn nagykövetet, aki most érkezett meg Budapestre és számomra különleges üzenetet hozott Hitlertől. Azt feleltem, hogy Rahn fogadására ugyan kész vagyok, de döntésem nem változtatok.

Ezután folytattam a koronatanács ülését, amelyen a kormány újból esküt tett.

13 órakor megérkezett Rahn nagykövet. Hosszabb fejtegetése során ő is megkísérelte, hogy elhatározásomat megintgassa. Tudomására adtam, hogy Magyarország készségét a fegyverszünet megkötésére a magyar rádió máris közhírré tette. Tény, hogy Veesenmayer távozása után az én kiáltványom szövegét nyomban eljuttatták a rádió épületébe, s annak felolvasása 13 óra tájban valóban meg is történt.*

* Teljes szövege a 332. és a következő lapon.

Veesenmayer úgy látszik nem tájékoztatta a nagykövetet a velem folytatott beszélgetés részleteiről. Rahn mindenesetre igen meglepettnek mutatkozott és kiemelte a veszélyt, amely magyar fegyverletétel esetén a német hadsereget fenyegeti. Én előttem mindig a finn és nem a román példa lebegett és ezért belebocsátkoztam annak megbeszélésébe, hogy miként lenne megakadályozható, hogy az oroszok a németek háta mögé kerülhessenek. Biztosítékot azonban nem adhattam Rahnnak.

Ismét visszatértem a koronatanács ülésére és ott nyilatkozatot tettem, amelyet a jegyzőkönyv röviden így foglal össze:

„Közöltem Rahn nagykövettel, hogy későn érkezett, mert a fegyverszünetet az ellenségtől már megkértem. Nehéz idők elébe indulunk. Ezt a lépést azonban meg kellett tennünk. Én minden hidat felégettem a hátam mögött. Sajnálom, hogy a kormány tagjai számára ilyen súlyos órák előidézésére kényszerülök.”

Kezet fogtam valamennyi jelenlévővel és elhagytam a termet.

A nyilaskeresztesek rádiókiáltványomat jeladásnak tekintették arra, hogy elérkezett számukra az a régen várt pillanat, amikor a hatalmat magukhoz ragadhatják. A rádió épülete a legelső között volt, melyet német segítséggel megszállottak. A nyilaskeresztes Nádas ezredes ellenparancsot fogalmazott, melyet a rádió Vörös vezérkari főnök nevében tett közzé. A szándékolt célt ezzel elérték. Az én katonai parancsaim még nem jutottak el csapatainkhoz, úgy hogy általános zavar keletkezett. A Budapesten lévő két honvédegység, melynek általam kinevezett parancsnokait, Bakayt és Aggtelekit –, mint már említettem – letartóztatták volt, most átpártolt a nyilaskeresztesekhez. Parancsnokságukat nyilaskeresztes tiszt vette át. Ma is vitás, hogy Vörös vezérkari főnök neve miként került a Nádas fogalmazta kiáltványra. Vörös személyesen jelentette nekem, hogy az ő nevében kibocsátott közleményhez semmi köze sincs.

Az egész várost szörnyű izgalom fogta el. Sokakra úgy hatott az én rádiókiáltványom, mint a már elviselhetetlen feszültség szorongatását megszüntető felszabadulás. A németek

által letartóztatott politikai foglyok egész sorát kiszabadították. A földalatti mozgalom a tervezett akció végrehajtására készülődött. De ugyanakkor a németek ellenakcióitól is tartanunk kellett, akik fenyegetésként nyomban felvonultattak néhány „*tigris*” páncélost a város utcáin.

Mialatt azokon, akik a fegyverszünetet kívánták, a Vörösnek tulajdonított ellenparancs következtében mély levertség vett erőt, a nyilaskeresztesek végrehajtották az ő „*forradalmukat*”. Délután már Szálasi első beszédét közvetítette a rádió, amely előtte, utána, magyar és német katonai indulókat harsoztatott.

Nálunk, fent a királyi várban ostromot megelőző hangulat uralkodott. A várhegyre vezető utak torkolatát aknák biztosították, ennek következtében az ugyancsak a vár területén lévő német követség is ostromzár alá esett. Az éjszaka folyamán arról értesültünk, hogy a német támadást október 16-a reggelére tűzték ki.

Ruhánkat le se vetettük, csak úgy dültünk le rövid pihenőre. Késői órában Vattay altábornagy, a katonai iroda és Ambrózy, a kabinetiroda főnöke kért kihallgatást. Jelentették Hitler ajánlatát, amely szerint „*menedék nyújtását ajánlja fel*” arra az esetre, ha kormányzói tisztségemről lemondok és a várat meg a hatalmat átadom. Az ajánlatot elutasítottam és megmondtam, hogy ezzel az ügyel többé senki se háborgasson.

Vattay és Ambrózy szárnysegédemmel, Tost alezredessel együtt, mégis nyomban menyemhez fordult és őt igyekezett rábírní, hogy beszéljen rá engem az úgynevezett „*ajánlat*” elfogadására. Menyem azonban, aki – akárcsak Miklós fiam – az előző időkbén, de különösen az utolsó napokban fáradhatatlan segítő és munkatársamnak bizonyult, sokkal jobban ismert, semhogy ilyen kísérletre vállalkozott volna. Minden igyekezetük hiábavaló volt; érveik meg aggodalmaik felsorolása semmit sem használt és akkor sem értek el hatást, midőn a vár küszöbön álló ostromára utaltak.

Tost alezredes ilyen szavakkal tett kísérletet meggyőzésére: „*De gondoljon kérem a családjá, főként kis fia biztonságá-
ra!*” Menyem azzal a kijelentésével fejezte be a beszélgetést, hogy ő lesz az utolsó, aki az én áthangelőmat megkísérli.

A várható támadásra tekintettel feleségemet, menyemet és unokámat a hétfőre forduló éjjelen hajnali négy óra felé átkísértettem a nunciaturára. A nuncius már korábban szívesen felajánlotta, hogy szükség esetén menedéket nyújt.

De vajjon volt-e egyáltalán értelme harcba bocsátkozni? Erőviszonyaink egyenlőtlensége és a német tüzérség nagy fölénye mellett –, hiszen a nagyszámú páncélossal mi semmit sem állíthattunk szembe –, a küzdelem csakis a hű és harcra-kész testőrség megsemmisülésével végződhetett volna. Ha nem is értem el célokat, hogy hazámnak békét szerezzek, mégis rádiókiáltványom legalább az egész világ tudomására hozta Magyarország tiltakozását az ellene alkalmazott erőszak ellen. Az én személyem miatt ne essen senki áldozatul. Kiadtam tehát a parancsot az ellenállás mellőzésére. Ez a rendelkezésem csak ahhoz a különítményhez nem jutott el idejében, melyet a várkertben Kállay volt miniszterelnök fia vezényelt, úgy hogy ott lövöldözésre került sor és négy német katona el-esett. Kállay Andrászt foglyul ejtették és Dachaubá hurcolták.

Közvetlenül reggel 6 óra előtt megjelent Veesenmayer és megkért, menjek át a Hatvany-palotába. Ezzel, amint mondtam, *„meg akar kímélni a várpalota megszállásának kellemetlen látványától.”*

Így történt meg – udvarias formába burkoltan – az én fogásba helyezésem. Én legalább ezt az eljárást így fogtam fel.

Amikor átérkeztünk az „SS” székházába, mert ez volt akkor a Hatvany-palota, Veesenmayer kijelentette: *„Itt Főméltóságod a Führer védelme alatt áll.”*

Csak annyit válaszoltam, hogy senkinek a védelmét nem kértem és erre hazámban szükségem sincs. Félreérthetetlen és kemény szavaimra Veesenmayer csodálkozó tekintetet vetett rám. Nyilatkozatom ő előtte bizonyára éppen olyan érthetetlennek tűnt, mint nekem az ő magatartása.

Csak sokkal később, és pedig 1947 őszén jutott tudomásomra ennek a félreértésnek a háttere, mely sok mindent megmagyaráz. A közlés, amelynek ezt köszönhetem, olyan személytől származik, akit különböző okoknál fogva nem nevezhetek meg, de akinek szavahihetősége tekintetében szavatozságot vállalok. A rendelkezésemre álló szöveg, mely az

említett közlést tartalmazza, és egyébként teljesen megegyezik a Szálasi ellen folyt perben 1946 februárjában elhangzott tanúvallomásokkal, szószerint így szól:

„Október 15.-én este 11 órakor Ambrózy, a kabinetiroda és Vattay, a katonai iroda főnöke megjelent a miniszterelnökségen, ahol Lakatos miniszterelnököt Rakovszky Iván, Hennyey Gusztáv, Csatay Lajos és Schell Péter báró miniszterekkel, valamint Fáy István államtitkárral folytatott megbeszélés közben találta. Vattay bejelentette, hogy a kormányzó életét veszélyeztetettnek tartja. Személye és családja megmentésére az az egyetlen lehetőség, ha a német birodalom védelme alá helyezi magát. A miniszterelnök azt felelte, hogy, ha Vattaynak ez a meggyőződése, akkor ráhárul az a kötelesség, hogy a kormányzónak megfelelő előterjesztést tegyen. Vattay erre szívesen vállalkozott, Ambrózyval együtt eltávozott és éjjel tájban egyedül tért vissza a miniszterelnökségre, ahol az említettek még együtt voltak. Közölte, hogy a kormányzó válaszát hozza. „Ő Főméltósága a javasolt megoldáshoz hozzájárult és azt magáévá tette” – mondta Vattay. „A kormányzónak csak az a feltétele, hogy legközelebbi munkatársait magával vihesse, nehogy azokat a nyilaskeresztesek bosszúja elérhesse.” Ezeket Vattay névszerint is megjelölte és pedig Ambrózy, Lázár ezredes testőrparancsnok és a saját személyében,”

„Lakatos miniszterelnök ezután –, mivel semmi oka sem volt kételkednie, hogy valóban a kormányzó „válasza” az, amit Vattay közölt –, magára vállalta a német követség értesítését, Mindaz, ami ezután történt, erre az előzményre vezethető vissza,”

„A miniszterelnök tudósítása alapján a németek abban a hiszemben voltak, hogy a kormányzó már éjjel körül teljesen felhagyott az ellenállással és mind po-

litikailag, mind katonailag megadta magát. Viszont Lakatos miniszterelnök ugyanebből a feltevésből kiindulva, október 16-án délután vállalta a közvetítő szerepét a lemondásra vonatkozó alakiságok végrehajtása során. Ahogyan ő akkor látta – és kellett is látnia – a dolgot, szükségképpen okszerű következménynek tekinthette, ha a megadás után a lemondásra is sor kerül,”

Ennyit jegyzett fel az írásba lerögzített közlés, amely el-
képesztő utólagos felvilágosítást nyújt elfogatásom körülmé-
nyeire nézve. Lakatos miniszterelnök tehát hamis feltevések
alapján járt el, melyek Vattay valótlan előadásából következ-
tek. Vajjon mi indíthatta Vattayt, hogy olyan értelmű „vála-
szomról” tegyen jelentést, amelyet én soha nem adtam, sőt
amellyel kereken ellenkező volt az előtte félreérthetetlenül ki-
fejtett határozott álláspontom? Egyedül abban találhatok eljá-
rására magyarázatot, hogy ő, aki különösen hűséges emberem
volt, erre a másként megfoghatatlan lépésére az a meggyőző-
dése ragadta, hogy csakis ezzel mentheti meg az én és család-
dom életét,

A most ismertetett közlés az események német előadásá-
val is egyezik. E szerint Lakatos miniszterelnök éjjel egy óra
felé hívta fel a német követséget, melyet a várható harcok mi-
att éppen akkor üritették ki. Feine követségi tanácsossal be-
szélt, aki nyomban értesítette Veesenmayert. Az éj folyamán
számos úgynevezett „villámbeszélgetés” folyt a Führer főhadi-
szállásával, hogy vélt megadásom vélt feltételeihez Hitler hoz-
zájárulása megszerezhető legyen. A hozzájárulás –, amint
ugyancsak a német feljegyzések tanúsítják –, meg is történt és
erről fél három óra tájban ismét Feine követségi tanácsos tájé-
koztatta Lakatos miniszterelnököt. Megkérte, siessen a lehető
legsürgősebben a német követségre, s onnan Veesenmayerrel
majd értem jönnék a várpalotába. Tartottak ugyanis attól, hogy
a hat órára kitűzött katonai akciót már nem tartóztathatják föl
és ezért nekem előbb kellett távoznom. A német feljegyzések-
ből megállapítható, hogy Hitler főhadiszállásán békés megol-
dással már nem számoltak.

Az „SS” székházában két szobát bocsátottak rendelkezésemre. A folyosókon számos őr állott. Sőt a szobámban is volt egy „SS” katona, és midőn fejfájás ellen orvosság bevételére tettem előkészületet, azt a vizespohárral együtt kiragadta a kezemből. Azt hitte bizonyára, hogy öngyilkossági szándékom van.

Lakatos miniszterelnök, Vattay altábornagy és Tost alezredes voltak velem. Bizonyos idő múlva egy német tiszt jött be és jelentette, hogy „*a miniszterelnök*” kér kihallgatást. Nagy csodálkozásomra a másik szobában Szálasi Ferenc állott előttem. Hitleri köszöntéssel tisztelgett és megkért, hogy nevezem ki miniszterelnökké! Hogy valaki saját kinevezését kérje, még nem fordult elő életemben. Azt: ajánlottam neki, neveztesse ki magát a németek által, ha ez ugyan már amúgyis meg nem történt. Aztán hozzáfűztem: „*én itt fogoly vagyok, tehát semmiféle hivatalos működést nem fejthetek ki. Különben is ön volna az utolsó, akinek kinevezésére hajlandó lennék!*” Ez a kijelentésem sem gátolta meg a nyilaskeresztesek „*Führerjét*”, hogy szemérmetlen kívánságával délután ismét előálljon; ekkor természetesen ugyanazt a választ kapta.

Az egymást követő órák lassan és komoran teltek. Mind egyiküket saját gondolatai foglalkoztatták. Senkinek közülünk nem volt kedve, hogy az elénk tett ételt akárcsak meg is érintse. Hamarosan visszavonultam belső szobámba, a többiek pedig a másikban tartózkodtak. Egyszerre lövést hallottam: Tost alezredes, mielőtt bárki is észrevehette volna, hogy mi a szándéka, agyonlőtte magát. Benne, e különösen derék emberben, egyik legodaadóbb hívemét vesztettem el. Minden valószínűség szerint azért ment önként a halálba, hogy várható elfogatása esetén a Gestapo pribékjei ne kényszeríthessék mások ellen tanúságtételre.

A várpalotából távoztamkor semmit sem hoztam magammal, s így szükségesnek láttam, hogy a legszükségesebbek összecsomagolása végett visszatérjek oda. 16 óra körül megjelent nálam Feine követségi tanácsos és a várpalotába kísért. Elkészültem rá, hogy végrehajtott „*házkutatás*” nyomai várnak, de amit láttam, minden elképzelést felülmúlt. A selyemdamaszt bútorokon Skorzeny legényei nyújtózkodtak. Minden

szekrényt és fiókot feltörték. Pusztító szabadrablás képe tárult elém. Feleségem ékszereitől kezdve, a cselédség megtakarított pénzéig minden elemelhető elvittek, aminek csak értéket tulajdonítottak. A visszataszító látvány színterén még komikusan ható jelenség is akadt: amint beléptem fürdőszobámba, hogy mosdószereimet magamhoz vegyem, saját fürdőköpenyembe öltözött katona jött velem szembe, nyilván akkor fejezte be fürdőjét. Néhai István fiam és foglyul ejtett Miklós fiam lakosztályait csakúgy kirabolták, mint minden egyéb helyiséget.

Utasítást adtam régi inasomnak, hogy megmaradt ruháimat, fehérneműmet és egyéb holmimat becsomagolja. Még a fürdőszobában tartózkodtam, ahová három géppisztolyos őr kísért, midőn váratlanul betoppant Lakatos miniszterelnök, aki Veesenmayerrel együtt érkezett a várpalotába. Lakatos papírlapot nyújtott át, amely német nyelven lemondó nyilatkozatom és Szálasi miniszterelnöki kinevezését tartalmazta.

Átfutottam a géppel írt lapot, amelyen a német szöveg alatt – ugyancsak gépelve – ez volt olvasható: „*gez. Horthy*”, vagyis „*Horthy s. k.*”. Visszaadtam és megkérdeztem: „Mit jelentsen ez? Írjam ezt alá?” Lakatos igenlően válaszolt, mire csodálkozva emlékeztettem, hogy Szálasi a nap folyamán már kétszer is kérte kinevezését és hogy ő tanúja volt annak, hogy én mindkét esetben elutasítottam kérését.

A dolgot ezzel befejezettek tekintettem és folytattam a csomagolást, Lakatos azonban tétovázva, továbbra is ott maradt. Észrevettem határozatlanságát, mintha nem értené magatartásomat, megkérdeztem tehát, mi oka van arra, hogy aláírásomat kérje. Hiszen neki, mint miniszterelnöknek, éppen az elutasításra kellene tanácsot adnia. Ekkor olyan célzást tett, amelyből megértettem, hogy Miklós fiam életéről van szó.

Szóltam, hogy hívják Veesenmayert, aki a fürdőszoba ajtaja előtt állt és nyomban megerősítette, hogy fiam élete és szabadonbocsátása valóban az én aláírásomtól függ. Fel kellett tételeznem, hogy akár aláírom a szöveget, akár nem, mindenképpen azt fogják közölni majd a nyilvánossággal, hogy lemondtam és Szálasi kineveztem. Ezt a szándékot elárulta és bizonyítja a lapra előre rávezetett „*Horthy s. k.*” Úgy láttam, hogy aláírásom megtagadásával már semmit sem segíthetek,

viszont, ha megadom az aláírást, talán megmenthetem Miklós fiamnak, most már egyetlen gyermekemnek életét.

Azt mondtam tehát Veesenmayernek:

„Látom, hogy ön az államcsínyhez a törvényesség látszatát keresi. Adhatja-e becsületszavát, hogy fiam szabad lesz, és hozzánk csatlakozhat, ha aláírom én a papírost?”

„Igenis, Főméltóságod” –, felelte Veesenmayer, – *„a becsületszavamat adom rá.”*

Erre kijelentettem előtte, hogy én sem le nem mondok, sem Szálasit miniszterelnökké ki nem nevezem, és hogy aláírással csakis a fiam életét akarom megmenteni. Géppisztolyok fenyegetése közben kizsarolt aláírásnak nem lehet és nincs is alkotmányjogi érvénye.

Veesenmayer és Rahn nagykövet igen boldog volt, hogy *„békés úton”* oldhatta meg rábízott feladatát, amelynek keresztülviteléért mindkettő *„a fejével felelt”*: eljárásuk megakadályozta Magyarországot a fegyverszünet végrehajtásában és kikényszerítette, hogy a hadviselést tovább folytassa.

Akármilyen szempontból nézzük is a dolgot, az én kierőszakolt *„lemondásom”*, a fogságban tartott aláírása semmis és érvénytelen. A nyilvánvaló erkölcsi és jogi hiányokat az sem pótolhatta, hogy Lakatos miniszterelnökkel aláírtak egy magyar szövegű, az október 15-iki kiáltványom visszavonását tartalmazó iratot azzal a megjegyzéssel, hogy ennek eredeti szövegét az ő jelenlétében írtam alá. Ezt az iratot sohasem láttam és következőképp nem is írhattam alá. Mikor Lakatos ezt a neki tollba mondott megjegyzést leírta, maga is fogoly volt. Későbbi szabadon bocsátásakor úgynevezett *„szabadlábra helyezési igazolványt”* kézbesítettek számára.

Október 21-én Szálasi táviratban mondott köszönetet Hitlernek *„a bajtársi hűségért, mely a magyar-német élet- és sorsközösség jegyében október 15-én és 16-án olyan felemelő módon nyilvánult meg.”* Hitler válaszában Szálasit *„felelős miniszterelnöknek”* nevezte és biztosította, *„hogy Németország sem fogja soha cserben hagyni Magyarországot.”* Csak

ezután és pedig november 2.án ült össze a képviselőház, mely számos, a Sztójay-kormány idejében elhurcoltaknál is nagyobb számú tagjának időközben történt letartóztatása után erősen megcsonkult és megfélemlített együttes volt. Az ülés elején Tasnády Nagy András házelnök nekem tulajdonított két nyilatkozatot olvasott fel, amelyen bizonyára az előbb ismertetett két írást értette. Tudósítás nem szól arról, hogy ezeket megtekintésre a ház asztalára tette volna. A kormányzóválasztást elhalasztották. A csonka képviselőház „tudomásul vette”, hogy Szálasi a „*miniszterelnök*” és hogy „*ideiglenesen a kormányzó jogkörét is gyakorolja,*” mint úgynevezett „*nemzetvezető*”. Ez az együttes természetesen már nem volt törvényes népképviselőnek tekinthető. Az úgynevezett nemzetvezető minden kísérlete meghiúsult, hogy úgynevezett kormányát a semleges államokban elismertethesse.

Kapkodó csomagolás befejezése után a várpalotából visszatértem az „SS” székházába. Este meglátogatott feleségem és menyem. A német követség gépkocsiján jöttek át a nunciaturáról, ahová –, a területenkívüliséget semmibe véve –, ugyancsak behatolt a fegyveres „SS”.

Fővárosunkat és hazámat október 17-én hagytam el, mint fogoly. Délután fél 5 óra körül megjelent Feine követségi tanácsos, hogy a pályaudvarra kiérjen. Erős katonai fedezettel mentünk gépkocsin a kelenföldi állomásra. A különvonatban feleségem és menyem is helyet foglalt már fiacskájával, s indulásra készen állott. Veesenmayer még az előző napon megkérdezte, hogy kíséretemből kit kívánok magammal vinni. Én Ambrózyt, Lázárt, Vattayt és Tostot neveztem meg, aki akkor még életben volt. Veesenmayer semmi ellenvetést sem tett, azonban a vonaton csak Vattayt találtam, meg Brunswick altábornagyot, akit pedig nem neveztem meg.

Eletemnek ez volt a legszomorúbb utazása. Majdnem teljes negyedszázadon át álltam hazám élén, amely ezalatt állandóan fejlődött, amíg csak Hitler Európát háborúba nem döntötte és akaratumk ellenére Magyarországot is a háború örvényébe nem sodorta. Most távoznom kellett, mert idegen erőszak segítségével kiszorított a bitorló, aki a magyar névhez nem méltó uralmat vezetett be.

Minden magyar állomáson, amelyen áthaladtunk, légiria-dóra adtak jelt. Mélyen leverve értük el Bécsset éjfél körül. Ott nyomban Miklós fiam után tudakozódtam, de csak annyit értem el, hogy vonatunk német kísérői alighanem gúnyolódtak rajtam. Sem Bécsben, sem Linzben, de még Bajorországban sem kerültünk össze velem. Azt sem sikerült megtudnunk, hogy hol van, sőt azt sem, hogy él-e még. Kértük, hogy legalább karácsonyi üdvözlésünkre írhasson sajátkezűleg néhány sort, de ezt sem engedélyezték. Végül Ribbentrop menyemhez intézett levelében mindössze annyit közölt, hogy – amint írta, – „*hozzáálló elhelyezésben*” van része. Ilyen cinikusan írta körül a mauthauseni koncentrációstábori fogságot.

Münchenben vonatunkra száll Dörnberg báró. Tőle végre megtudtuk utazásunk célját. A Weilheim közelében fekvő Schloss Hirschbergbe vittek bennünket. Ezt álcázás okából most „*Waldbichl*”-nek nevezték el és itt egyébként –, mint utóbb értesültünk, – szabadulása után egy időre Mussolini is elhelyezést talált, de nem úgy mint mi, hanem valóban mint vendég. Weilheimbe 11 óra táján érkezünk és gépkocsin mentünk tovább a szépen fekvő kastélyhoz. Dörnberg mutatta meg a rendelkezésünkre bocsátott helyiségeket; fiam részére is jelöltek ki szobát. Azonban mit is tehetett a külügyi hivatal, ha már Hitler maga „*schandlicher Verrater*” (gyalázatos áruló) címmel bélyegzett meg. Pénz és semmiféle érték tárgy sem lehetett birtokomban, őrizzükre fegyveres „*SS*” századot vezényeltek ki, s ennek őrzője ott portyáztak a szögesdrótsövénnyel elzárt kertben. Ezenkívül, magában a kastélyban a Gestapo is tartott 12 személyből álló őrséget és három rendőr-kutyát. Sétáink közben mindig fegyveres őr kísért, még hároméves unokámat is.

Eric Mayer, a nemzetközi vöröskereszt megbízottja, 1947. április 8-án kelt leveléből tudtuk meg, hogy felesége, aki hadifoglyokat gondozó és látogató küldöttség tagja volt, 1945 februárjában személyesen hozott menyem címére szóló vöröskeresztes értesítést. Azonban a Gestapo-főnök még átvételét is megtagadta, azt állítva, hogy a Horthy nevet nem is ismeri. Ugyanakkor pedig menyem kisfiával ott tartózkodott a kertben. A vöröskereszt kiküldött a jelentésében megállapította,

hogy „a Horthy-család tagjai a Gestapo fogságában vannak és számukra még a vöröskereszt értesítésének kézbesítése is tilos.”

Kényelem hiánya miatt nem volt panaszunk. A kastély be rendezése részben egy müncheni palotából, részben Olaszországból származott. Kezdetben ellátásunk is igen jó volt. December elseje után azonban nem kaptunk már elegendő táplálékot. Ezt a Gestapo főnök egyéni kellemetlenkedésének köszönhetjük: azonban előttünk úgy állította be, hogy a diplomata-ellátást ettől a naptól fogva hivatalosan megszüntették. Ilyen körülmények között Jenő öcsém váratlan megérkezése kétszeres örömet jelentett: a viszontlátás meglepetésén kívül ugyanis csomagokat is hozott magával. Gépkocsin érkezett és Gestapo-ügynök kísérte. Kocsiját nyomban elvették, de a nekünk szánt élelmiszereket szerencsére megkaphattuk. Kis rádiókészüléket is hozott, s ez a csomagját átkutatók figyelmét elkerülte. Be nem jelentett rádiókészülék tartása nagyon veszélyes volt, mert a külföldi adások hallgatása halálbüntetés terhe alatt tilos volt. Mi azonban megkockáztattuk, hogy használatba vegyük és zárt ajtók mögött, meg mindenféle elővigyázati intézkedés mellett „élveztük”, hogy az egyoldalú német újságok nyomorúságos közlései helyett végre külföldi hírforrásokból értesülhettünk a világ eseményeiről. Egymást váltogatták szerencsétlen hazánk sorsáról, meg a szövetséges csapatok előnyomulásáról szóló híradások. Az egyik keserű fájdalmat, a másik bizakodó reménységet, hol meg újabb aggodalmakat ébresztett bennünk. Öcsém közléséből és a rádió tudósításaiból sötét kép alakult ki előttünk. Szálasi uralma túltett még azok elképzelésén is, akik a legrosszabbat várták tőle. A nyilaskeresztesek, akikhez –, amint előrelátható volt –, a csöcselék is csatlakozott, a „hatalom átvételét” követő győzelmi mámorukban súlyos garázdálkodásra, kicsapongásokra és erőszakosságokra vetemedtek. Amilyen gyorsan csak lehetett, számos állást töltöttek be párthíveikkel. Természetesen fogalmuk sem volt közigazgatásról meg közgazdaságról, s ez aztán általános zűrzavart idézett elő. Az úgynevezett „nemzetvezető”

Sopron közelébe vonult és tovább dolgozott „naplóján”, melyet arra szánt, hogy azt úgy, mint Hitler „*Mein Kampf*”-ját, majd nászajándékkul kapja minden új házaspár és az minden vizsgának tüzetesen kikérdezett tárgya legyen.

Már október 22-én kormányrendelet kötelezte a zsidóság férfitagjait 10-től 60 éves korig, hogy „*hadimunkaszolgálatot*” teljesítsenek. November 4.-én minden zsidó vagy az állam tulajdonába ment át. Hitler december 4-én talált még időt arra, hogy Szálasit fogadja. Hamis önérzetben és önmagukat is csalogató képzelődésben mindkét „Führer” egyenértékűnek bizonyult, midőn a találkozásukról kiadott közleményben kifejezést adott „*a német és a forradalmi hungarista mozgalom alatt egyesült magyar nép szilárd elhatározottságának, hogy a két nép hagyományos és bevált fegyverbarátsága szellemében minden eszközzel tovább folytatja védelmi harcát.*”

Amikor ez a közlemény megjelent, Malinovski és Tolbucchin tábornagyok hadseregei már csaknem egészen körülzárták Budapestet: a gyűri karácsony estéjén zárult be.

Ezután bekövetkezett, amitől fegyverszünet megkötésével akartam hazámat megkímélni. Kelet hordái a háború céltalan továbbfolytatása miatt Szálaszi Magyarországon rablással és pusztítással álltak bosszút. A hidakat és vasúti berendezéseket már a visszavonuló, megvert német hadsereg felrobbantotta. Magyarországot a széthulló harmadik birodalom utolsó heteiben a legvérengzőbb harcok színterévé tették, és a megsemmisülésnek dobták oda. Gyönyörű fővárosunkat „*sündisznóállás-sá*” építették ki, és romhalmazzá tették, mint annyi más városunkat és falunkat. Ezekben a harcokban bármilyen kilátástalan is volt a helyzet, az azokban még résztvevő magyar csapatok a vörös hadsereg nyomasztó fölényes túlereje ellen vitézül harcoltak. A háború esztelen továbbfolytatása alatt bekövetkezett pusztítások felbecsülhetetlen erkölcsi és anyagi kárt okoztak. Az ázsiai barbárok hívek maradtak hírhedt múltjukhoz.

A szánalomra méltó képet, melyet Budapest ebben az időben nyújtott, hadd ecsetelje itt semleges szemtanú tolla. A svájci követség, amely 1945 március végén hagyta el Budapestet, a berni külügyi hivatalnak tett jelentésében a következőket írja:

„A városnak becslés szerint több mint a fele elpusztult. Egyes részei, amint az oroszok maguk mondják, többet szenvedtek, mint Sztalingrád. A Dunapart ház-sora, úgyszintén különösen az Erzsébet- meg a Lánc-híd teljesen megsemmisült. A várhegyen alig maradt ház. A királyi vár leégett. A koronázó templom be-omlott. A parlament súlyosan megsérült, de főhomlokzata még áll. A Dunapalota, Hungária, Carlton, Vadászkiirt és a Gellért-szállók romokban hevernek. A Nemzeti Bank épületének egy része és a Nemzeti Casino leégett.”.

Kell-e még külön hangsúlyoznom, hogy milyen kedély-állapotban töltöttük fogságunk utolsó heteit Schloss Hirschbergben? Hazánk sorsa, valamint otthonmaradt rokonaink, barátaink iránt táplált aggodalmainkat megtetézte a fiunk életéért, saját jövődönkért lelkünket tépő gond. Talán jobb is, hogy csak utólag szereztünk tudomást Himmlernek arról a rendelkezéséről, mely az amerikaiak megérkezését közvetlenül megelőző időpontra valamennyiünk kiirtását parancsolta meg, nehogy bárki valaha is megtudhassa: kiket tartottak fogságban „Waldbichl” falai között. Úgy látszik hogy az „SS” különítmény parancsnoka kész is lett volna ennek a rendelkezésnek végrehajtására. Hellenthal főkonzul, a külügyi hivatal mellénk beosztott tisztviselőjének érdekünkben tett sokféle egyéb fáradásáért is nagy hálával tartozunk; neki sikerült a kivégzést megakadályozni. Két nappal az amerikaiak bevonulása előtt az egész „SS” őrség, parancsnokával együtt polgári ruhába bújt és kerekét oldott.

Az amerikai hadsereg előcsapata 1945. május 1-én vonult be Schloss Hirschbergbe. Azt hittük, hogy ütött felszabadulásunk órája.

AZ AMERIKAIK BEVONULÁSA

Csalódás ért bennünket. A világ annyira kifordult sarkai-ból, hogy hosszú időbe telt, míg valamelyest is némi egyen-súlyba juthatott. A háborús propaganda hatása nem szűnt meg ugyanazon a napon, amelyen a fegyverek zaja elnémult. Na-gyon is sok igazságtalanság történt, túlságosan sok kegyetlen-séget követtek el, semhogy az emberek megtorlása és bosszú-vágya kellően korlátozható lett volna. A győz[k szemet hunyt-ak a tény felett, hogy a Szovjet, miután Hitlerrel megegyezett Lengyelország felosztás ára, megtámadta Finnországot, és a balti államokat is eltiporta, maga is többszörösen bűnössé vált háborús támadás megindításában és szintén elkövette, – hogy csak Katynt említsem, – az embertelenség háborús bűntettei-nek sorozatát.

Magyarország terhére azt minősítették „*bűntettnek*”, hogy mikor Lengyelország összeomlása következtében a bolsevista veszedelem megközelítette hazánkat és ez később a szovjetel-lenes német támadás folyamányaképen ránk és egész Délkelet-európára fenyegetővé vált, a Szovjetunióban felismertük kér-lelhetetlen ellenségünket és ezt érdeme szerint is értékeltük. Ma már elenyészően kicsiny azoknak a száma a világon, akik még mindig bölcs és igazságos rendszabályokat látnak a Morgenthau-tervben, a feltétlen megadás követelésében, a te-heráni, jaltai, meg potsdami egyezményekben, az 1947-es pá-rizsi békeszerződésekben, – amelyek különösen érvényre jut-tatták és biztosították a Szovjetunió uralkodó helyzetét. Úgy-szintén a „*nácitlanító*” és a volt ellenség minden katonai szer-vezetét teljesen megszüntető, gazdasági berendezését pedig kíméletlenül leszerelő eljárásokat, végül a győzteseknek a le-győzöttek ellen lefolytatott pereit. 1945-ben beteges képzelő-dés torzszülöttének tekintették volna, ha valaki megjósolja, hogy a németek és japánok hét évvel a háború befejezése után a szabad nemzetek számára majd szívesen látott szövetségesek lesznek. Nem hajlok arra, hogy ráolvasásban kielégítő elégté-

telt keressek, pedig elmondhatnám, amit az angol ilyen esetben mondani szokott: „*I told you so*”. (Nem megmondtam?) Elviselem türelemmel a megnemértést és nem is csodálkozom rajta.

A három amerikai tábornok, és pedig a 7. hadsereg 36. hadosztályának parancsnoka, vezérkari főnöke és tüzérségi parancsnoka, 1945. május 1-én bevonultak a Hirschberg kastélyba: kitűnő hatást tettek rám. Engedélyt kértek, hogy feleségem előtt is tiszteletüket tehessek, és azután velünk teáztak. Már másnap folytatták útjukat.

Délfelé egy amerikai ezredes jelent meg, és szintén még igen udvariasan és megfelelő formák között adta át Patch tábornok, a 7. hadsereg parancsnoka üzenetét: ez arra kért, hogy látogassam meg főhadiszállásán, mert szeretne megismerkedni velem. Minden gyanakvás nélkül csomagoltam össze az előreláthatóan több napig tartó távollétem idejére szükséges utipodgyászomat és Augsburgon át Göppingenbe gépkocsiztunk, ahová csak este 9 órára érkeztünk meg. Csak az a gondolat nyugtalanított, hogy Patch tábornoknak ilyen sokáig kellett rám várnia.

A villa, amely előtt megálltunk, bizony nem festett úgy, mintha hadseregpáncsnokság lenne. Azon is fennakadtam, hogy miért kellett negyedórát várnom a gépkocsiban, mielőtt a házba kértek. A teremben, ahová vezettek, néhány fiatal amerikai tiszt tartózkodott, s már kényelembe helyezték magukat. Amikor aztán személyi adataimat kérdezték tőlem és hogy van-e nálam „*pénz, fegyver, vagy orvosság*”, megsokaltam a dolgot és felszólítottam a tisztet, legyen szíves és jelentsen be azonnal Patch tábornoknál. Erre felvilágosítottak, hogy a tábornok Párizsban van, én pedig tekintsem magam hadifogoly-nak és az éjszakát itt kell eltöltenem. A hadnagy, aki magyarul is tudott, aztán felvezetett az emeletre, s itt egy kis szobát nyitott meg előttem: ebben egyetlen ágyon kívül semmi sem volt.

Kijelentettem, hogy nem vagyok hajlandó ott maradni. Sok tanácskozás után végül másik villába vittek és ott olyan szobába vezettek, amelyben két megvetett ágy volt és az egyikben feküdt is már valaki. Újra tiltakoztam, és amikor azt

állították, hogy más hely nem áll rendelkezésre, kijelentettem, hogy a gépkocsiban maradok. Erre felült az ágyban fekvő úr és megszólalt németül:

„Főméltóságod nyugodtan itt maradhat. Én List vezértábornagy vagyok.”

A következő napon mindkettőnket megint más villába szállásoltak át, ahol Leeb, Weichs báró és Rundstedt vezértábornagyokkal kerültünk össze. Így jó társaságba jutottam és a közös étkezések meg kerti séták közben igen érdekes beszélgetésekre nyílt alkalom. Különböző részleteket tudtam meg Hitler hadvezetési módjáról, de a magyarországi harcokról is: ezek hallatára az ember csak felháborodhatott vagy sírhatott volna. Nem volt éppen kellemes, hogy bizonyos tekintetben mutogatás tárgyai lettünk. Vagy két tucat párisi újságíró ostromán mégis nagyobb tapintatlanság nélkül estünk át. Négy nap múlva a főhadiszállással együtt mi is Augsburgba kerülünk. Ezzel úgy jártunk, mint aki lóról számarra száll. Villa helyett munkatelepre szállásoltak: ezt lármás portoricoiak őrizték. Az én lakásom két szoba és konyhából állott, tiszta és rendes volt. Táplálékul konzerveket kaptunk és sétáinkat a szomszédos réten folytathattuk.

Nincs külön dolog, mint a katonai titoktartás. Mikor Patch tábornok végre mégis csak meg akart ismerni, találkozáunk igen titokzatos körülmények között következett be. Csak azután, hogy hogylétem iránt hozzám intézett kérdésére az előttem álló ismeretlentől viszont az ő kiléte iránt érdeklődtem, tudtam meg, hogy Patch tábornokhoz van szerencsém. Egész törzse vele volt és magas, karcsú, katonás megjelenése igen jól hatott. Természetesen szívesebben vettem volna, ha négy szemközt beszélhettem volna vele, viszont ennek ellenében készségesen lemondtam volna – az úgy látszik minden alkalommal elkerülhetetlen – fényképezésről. Abból, hogy tulajdonképpen mi szándékuk van velem, mit sem tudtam meg.

Táborunk egyre jobban megtelt, gépkocsik és autóbuszok folytonosan új foglyokat hoztak. Köztük volt Hermann Göring is, de őt elkülönítették a többiektől. Egyik napon Szálasi Ferencet is odahozták: később kiszolgáltatták a budapesti kor-

mánynak, ez elítéltette és 1946. március 13.-án kivégeztette. A hozzám beosztott, magyarul is beszélő hadnagy összehozott Pajtás ezredessel, a koronaórség parancsnokával, aki a magyar koronázási jelvényeket őrző vasládát kimentette az országból. Pajtás ezredes jelentése szerint a lezárt vasládát az amerikaiak őrizetükbe vették. A szent korona azonban nem volt benne. Mint már többször előfordult a magyar történelemben, ezúttal is elásták, és pedig Ausztria földjébe. Később hallottam, hogy végül az is sértetlenül az amerikaiak őrizetébe került.

A hírek, melyeket Magyarországból kaptam, borzalommal töltöttek el. A vörös hadsereg budapesti bevonulásával kapcsolatban elkövetett rablások és tömeges megerőszakolások felülmúlták förtelmességben mindazt, ami értesülésünk szerint időközben Bécsben és Berlinben történt. Sem fejletlen lányok, sem elaggott asszonyok nem találtak kíméletre. Olyan példátlan esetek is előfordultak, hogy orosz katonai alakulathoz tartozó egyenruhás némberek leütötték azt a férfit, aki nem volt hajlandó állati ösztönük kielégítésére. Különítményeket szereltek fel kutató készülékekkel, hogy arany és más értékek nyomára jöhessenek. A bankokban minden páncélszekrényt feltörték, még pedig tekintet nélkül arra, hogy azok magyarok, külföldiek, vagy akár szövetséges állampolgárok tulajdonát őrizték. Ez a rablás heteken át tartott és közben a legtöbb bankot, üzletet, meg lakást ismételten is feldúlták. A zsidók semmiben sem találtak kedvezőbb elbánásra, mint a lakosság többi része. Az utcáról fogdosták össze az embereket munkaszolgálatra. Így járt egy akkori miniszter, meg Budapest egyik polgármestere is, pedig ők addigi üldözött helyzetükből csak nem sokkal előbb szabadultak. Gödöllő mellett állították fel az első gyűjtőtáborot és nagymértékben folyt a férfiak keletre hurcolása.

Augsburgi tartózkodásom idejéből különösen emlékezetemben maradt május 8.-a, mert kétszeres örömet is hozott számomra. Mindenekelőtt megtudtam a rádió közléséből egy altiszt közvetítésével, hogy Miklós fiam, akiről majdnem hét hónap óta semmit sem hallottam, szintén azok között van, akiket Kállayval, Léon Blum-al, Schuschnigggal, Badoglio fiával, valamint a dachau és mauthauseni koncentrációs táborok más

foglyaival együtt az amerikai csapatok a déltiroli Prager Wildsee mellett kiszabadítottak. Másik örömöm az volt: engedélyt kaptam, hogy családomat Hirschbergben meglátogassam. Néhány óras együttlétünk boldogságát azonban erősen zavarta a nyugtalanító bizonytalanság, mely jövőm sorsomat kísérte.

És csakugyan hamarosan táborról táborba kellett folytatnom vándorlásomat. Közben öröm is ért: viszontláthattam a halottnak vélt Keresztes-Fischer fivéreket: közülük az idősebb éveken át volt egyik legjobb belügyminiszterünk, a fiatalabb pedig hosszú ideig vezette katonai irodámat. A táborparancsnok által felajánlott közös ebéden azonban, melyen menekülésük elbeszélését folytathatták volna, már nem vehettem részt, mert repülőgépet küldött értem Eisenhower tábornok és kérettem, keressem fel főhadiszállásán, „mert szeretne megismerni”. 1945. május 11.-én a Lesboiles nevű, elragadó kis kastélyba szállásoltak, Spa mellett, Belgiumban, ahol teljes kényelemre találtam. Egy angol „Intelligence Service”-hez tartozó őrnagy parancsnoksága alatt, nemcsak ellátásunk volt kitűnő, hanem mindenféle kellemes szórakozásra is alkalmunk nyílt. Zongorázhattunk, biliárdozhattunk, sakkozhattunk és érdekes beszélgetéseket folytathattunk. Különösen Papen nagykövettel voltam sokat együtt és Darré volt birodalmi közellátási miniszterrel, akít Hitler már 1942-ben eltávolított.

Eisenhower tábornok azonban nem került a szemünk elé. Sejtelmünk sem volt, hogy tulajdonképpen miért is hoztak ide bennünket. A rejtély csak három év múlva oldódott meg. Egyik barátom fedte fel és írta meg, aki most Belgiumban él. Meghívásra Lesboilesben tartózkodott mint vendég és a kastély tulajdonosától hallotta a következőket. Az amerikaiak az épületet, amelyet a megszállás alkalmával birtokukba vettek, tovább vonulásukkor a legnagyobb rendben adták vissza. Felűnt azonban, hogy a legtöbb szoba mennyezetére a lámpák fölé gipszrozettákat illesztettek. A tulajdonos ezeket leszereltette és kitűnt, hogy valamennyi mögé mikrofont helyeztek. Világos, hogy tudtak Papennel való barátságomról és arra számítottak, hogy négy szemközti beszélgetésünk sok mindent elárulhat nekik. Csak céljuk takarására helyezték mellénk harmadiknak Darré minisztert. Egészen ügyes elgondolás.

Biztosítottak, hogy nem vagyok hadifogoly, és hogy csak „védőőrizetben” tartanak. Pütkösöd hétfőjén, május 21.-én folytattuk vándorlásunkat. Mivel a főhadiszállást Franciaországba helyezték át, mi sem maradhattunk tovább Spa-ban. Luxemburg fővárosától 15 km.-re fekvő Mondorf fürdőhelyre vittek, ahová számos magasabb rangú „háborús bűnöst” és hadifoglyot gyűjtöttek össze. Itt már szó sem volt kényelemről, vagy kellemes környezetről. Tiltakozásom ellenére kiáltóan piszkos kis vendégfogadóban helyeztek el és kénytelen lettem volna én is, mint a többiek, ruhadarabjaimmal takarózni, ha régi inasom ágyneműmet meg prémtakarómat magával nem hozza. Táplálékunk többnyire hideg volt és gyakran élvezhetetlen, úgy hogy egyik napon rosszul lettem. Szobámba menet elájultam. A tábor orvosa meg parancsnoka nem kis izgalomba esett, és mivel inkább taktikai fogásból, mint szükségből két napig ágyban maradtam, helyzetem sok tekintetben megjavult.

Azon a címen, hogy a telep körül az őrtornyok a megfigyelők részére még nem készültek el, sétálnunk nem lehetett. Nyomasztóan hatott rám, hogy egyáltalán semmi hírt sem kaptam családom felől és különösen nagy gondot okozott nekem, hogy semmiképp sem értesülhettem Miklós fiam egészségi állapotáról, pedig bizonyára súlyosan megviselte a koncentrációs táborban elszenvedett hosszú tartózkodása. Ami egyéb hír eljutott hozzánk, kedélyállapotunkat egyáltalán nem javította. Az amerikai újságok Magyarországról jóformán semmi hírt sem hoztak. Bizonyára nem lett volna számukra kellemes, hogy a kommunista hadinépség ugyanolyan, vagy még súlyosabb embertelenségeiről kelljen tudósítaniok, mint amilyen borzalmas tettekkel telítették a német koncentrációs táborokról szóló beszámolóikat. A politikai eseményekről szóló tudósítások olvasása közben hamarosan tisztába jöttem vele, hogy Benes, akárcsak 1918-19-ben, most is arra törekedett, hogy délkelet európai kérdésekben a győztesek előtt megint a mindentudó tanácsadó szerepét játszassa, és pedig természetesen elsősorban Magyarország kárára. Akkor még nyilván nem gondolta, hogy a háború alatt Sztalinnal kötött szerződése majd legkevésbé sem: gátolja meg, hogy Cseh-

szlovákiát néhány év múlva „népidemokráciává” át ne alakítják.

Ebben az összefüggésben velem is foglalkoztak.

A hitlerizmus ellen tanúsított ellenállásomról, amely miatt fogságba jutottam és családommal halálra voltam ítélve, semmit sem akartak tudni. Csak az amerikai újságokból értesültem, hogy Tito az 1942-ben Újvidéken történt sajnálatos események miatt felvett a háborús bűnösök jegyzékébe és kiszolgáltatásomat kérte. Később mégis közölték velem, hogy kérelmét Anglia és Amerika elutasította.

Közben elkészült az úgynevezett fogolytábor a mi mondorfi szállásunkkal szemben, mely érdemtelenül viselte a szálloda címet. Az ott álló háromemeletes szállót szögesdróttal kerítették körül, mert politikai és hadifoglyok, köztük Göring, Ribbentrop. Keitel és Dönitz elhelyezésére szánták. Megkérdeztek, hogy nem óhajtánám-e a mi szállásunkon lévő társaság kiegészítését két vagy három úrral „odaátrol”? Papennel és Darréval folytatott megbeszélésem után Steengracht báró külügyi államtitkárt és Bötticher tüzérségi tábornokot neveztem meg, s ők június 25.-én meg is jelentek nálunk. A még fiatal Steengracht szellemi képessége és bátorsága, úgy látszik, Ribbentrop nem egy rosszindulatú tervét keresztülhúzta. Amit elbeszél, újra megerősítette, hogy a harmadik birodalom a „szervezett szervezetlenség” állapotába jutott. Az én tapasztalataimmal is egyezett, amit Hitlerről mondott:

„Hitler jellemének alapvonása a bizalmatlanság volt. Tárgyilagos és tisztességes embereknek rendszerint vesztett ügyük volt nála; viszont, sajnos, felelőtlen, elvetemült alakok gyanúsítgatása meg erőszakos tettekre ösztönzése könnyen talált nála meghallgatásra.”

Mondorfban rajtunk kívül minden hadifogoly Andrus amerikai ezredes parancsnoksága alá tartozott, aki később Nürnbergben, mint az úgynevezett Internal Security főnöke, saját alárendeltjei körében sem volt éppen kedvelt. Mindent elkövetett, hogy parancsnoki jogkörét ránk, ötünkre is kiterjeszthesse, s ezt végül el is érte. Első rendelkezésére az én

holmimat átkutatták, s ennek során mindent elvettek tőlem, amivel magamat felakaszthattam, vagy másként elpusztíthattam volna. Minden értéktárgyamtól is megfosztottak, igaz, hogy elismervény ellenében, önkényes, kellemetlen eljárásnak találtam, hogy Andrus megfosztott inasomtól is, aki már 24 éve állt szolgálatomban és átvitette a szemben lévő fogolytáborba. Írásban is tiltakoztam ez ellen, és arra hivatkoztam, hogy soha sem teljesített katonai szolgálatot, azonban minden hiábavaló volt.

Augusztus 9.-én ismét tovább vittek bennünket, és pedig Wiesbadenbe, miután az utolsó napot kifürkészhetetlen okból a mondorfi „*Palace Hotel*”-ben töltöttük. – Csoportunk 25 személyből állott és a háborús pusztítástól megkímélt Taunusparti barátságos város két villájában talált szállásra. Én egy híres szemorvos házába kerültem: itt végre megint fürdőszoba is akadt. Itt ismerkedtem meg közös étkezéseink és kerti sétáink közben Umberto akkori trónörökös, a későbbi olasz király sógorával, Fülöp hesseni herceggel, úgyszintén Schwerin-Krosigh birodalmi pénzügyminiszterrel, Kesselring vezértábornaggal, Blaskowitz vezérezredessel, továbbá Dönitz tengernaggal és több más magasrangú tengerésztiszttel. Fülöp herceg igen tragikus módon vesztette el feleségét a koncentrációs táborban. Részleteket tudtam meg tőle a mauthauseni foglyok szenvedéséről és azt is, hogy fiamat más foglyokkal együtt kiszabadításuk után Capri szigetére vitték. Fiam, mint mondotta, állandóan számolt kivégzésével, de a lelki és testi kínzással szemben jól állta meg helyét.

Különösen érdekelt Dönitz vezértengernagy személye, akivel korábban még nem találkoztam. Tőle hallottam először részleteket az ő flensburgi rövid ideig tartó államfői tevékenységéről. Megkísérelte, – bár eredménytelenül, – hogy nyugaton fegyverszünetet kössön és ezzel időt meg módot nyerjen a keleti áradat feltartóztatására. Dönitz a tengeralattjáró naszádok háborújáról is tájékoztatott. 1939 őszén mindössze harminc-negyven naszád állott a németek rendelkezésére. Az angolok felderítő készüléke, a „*radar*” véget vetett a tengeralatti háború első szakaszának. Erre Dönitz vezetése alatt megszerkesztették a „*Schnorcher*” mintájú naszádokat. Megrendítő a

szám, amely a tengeralattjárók személyzetében bekövetkezett vesztés mértékéről szól: 40.000-ből 25.000-en szenvedtek hősi halált. Döntet nemsokára tovább vitték Wiesbadenből és a többi tengerésztiszt kérésére én költöztem a szobájába. Még kétszer láttam őt vizont.

Augusztus 28.-án hallgattak ki először, tehát midőn már teljes négy hónapon át tartott amerikai fogságom.

Az igen rokonszenves amerikai őrnagy különösen Magyarország háborús szerepe és jelentősége, meg aziránt érdeklődött, hogy Hitler milyen okból vetett engem fogságba. Az ő barátságos közvetítésének köszönhettem, hogy feleségemtől most első ízben levelet is kaphattam.

Legközelebbi állomásunk Oberursel volt Frankfurt mellett: ennek nevére az ottani tábor legtöbb foglya bizonyára a legkellemetlenebb érzéssel emlékezik. A mi ötvenes csoportunk azonban jó szállást meg ellátást kapott és esténként bridgezéssel tölthettük időnket. Kellemetlen volt viszont, hogy személyre és korra tekintet nélkül mindenkit „szobai szolgálatra” köteleztek, vagyis kinek-kinek személyesen kellett szobáját takarítania és rendbehoznia. Rólam azonban nagy szíveséggel levette ezt a terhet az egyik készséges korvettkapitány, majd az ő elszállítása után – minden ellenvetésem ellenére – az egyik altengernagy lépett helyére. Szeptember 24.-én tehergépkocsin megint csak tovább vitték bennünket. Vajjon jobban járunk-e, vagy rosszabbul? Nürnbergbe kerültünk.

Dante híres sora jutott eszünkbe: „*Lasciate ogni speranza, voi chi entrate.*” (Ti, akik ide beléptek, hagyjatok fel minden reménnyel), midőn a magas falakkal körülvett ötemeletes fegyház udvarára érkeztünk. A keresztalakú épület egyik szárnyában találtunk elhelyezésre, és pedig magánzárkában.

Andrus ezredes ugyan biztosított bennünket, hogy mi csak tanuk vagyunk, mégis három hétbe telt, amíg elhelyezésünkön változtattak. A fegyház másik szárnyába kerültünk, ahol, ha a zárkák ugyanolyanok is voltak, de napközben ajtainkat nyitva hagyták és délelőtt meg délután két órára sétálhattunk is. Ez különösen jól esett 1945 rendkívülien szép nyárutóján. Az már kevésbé volt kellemes, hogy élelmünkért hosszan kígyózó sorban kellett felvonulnunk. De a német urak ismét szívesek

voltak hozzám és gondoskodtak róla, hogy ne kelljen várakoznom. Edényét nagy vödörben ki-ki maga mosta el: ezt is megszokja az ember. Minket legalább nem kényszerítettek arra, mint a háborús bűnösöket, hogy szűk helyen keringve-topogva keressünk magunknak némi mozgásra lehetőséget. Nálunk hiányzott a fényszóró is, amely az ő zárkáikat sötétedéstől virradásig besugározta. Szappant, friss fehérneműt, sőt borotvapengét is kaptunk. A fehérneműmosás és javítás is jól működött és fürdésre is akadt alkalmunk. Végül a póstaforgalom is megindult, úgy hogy legalább családommal levelezést folytathattam. A tanúk közt voltak tábornokok és tábornagyok, diplomaták, birodalmi miniszterek és államtitkárok. Nyelvyakorló körök alakultak, a sakkjátékosok versenyt rendeztek, könyveket cserelgettünk. Élénken megvitattuk a híreket, amelyeket a „*Stars and Stripes*” című amerikai katonai újságból merítettünk. Ezek között különösen az első atombomba ledobását és a távolkeleti háború befejezéséről szóló tudósítást.

Magyarországon akkor választásokra készültek, s ezek a kommunisták és a mindenható Vorosilov tábornagy nagy meglepetésére a kisgazdapárt számára hozták meg az abszolút többséget. A hazafiasan gondolkozó elemek mind erre a pártra szavaztak. Ez válasz volt az elszenvedett, kommunista mód-szerű „*felszabadítás*”-ra és egyben határozott állásfoglalás Magyarország függetlensége mellett. De azok, akik hittek az ország demokratikus jövőjében, hamarosan csalódtak ábrándjaikban. Tildy Zoltán, a kisgazdapárt elnöke, nagyban hozzájárult Magyarország teljes kiszolgáltatásához a kommunisták kezébe. Ha nürnbergi körünkben Magyarországról esett szó és csak természetes, hogy igen gyakran intéztek hozzám ebben a vonatkozásban kérdést, a német urak mindig teljes megértést tanúsítottak két malomkő között őrlődő hazánk szerencsétlen helyzete iránt.

Igen gyakori kihallgatásaink során azonban a magyar kérdések egyáltalán semmi szerepet sem játszottak. Terhelő adatokat akartak tőlem szerezni elsősorban Hitler és rajta kívül Ribbentrop meg Keitel nürnbergi vádlottak ellen. Az amerikai vizsgálóbíró novemberben írásbeli válaszadásra kérdőívet nyújtott át, és meglepetésemre azt a kérdést intézte hozzám,

hogy nem lenne-e ebben a munkámban szükségem Rómában tartózkodó fiam segítségére. Lelkesedve mondtam rá igent. A bíró mosolygott és így szólt: „*Jó, majd küldök érte,*” December elsején csakugyan megértem azt a leírhatatlan örömet, hogy egyetlen élő gyermekemet szívemre szoríthattam. Az amerikai bíró magunkra hagyott és 14 hónap, mégpedig milyen hónap után, amely utolsó együttlétünket követte, végre sok mindent elmondhattunk egymásnak. Most tudtam csak meg, hogy a mauthauseni koncentrációs táborban fiam magánzárkája a halotthamvasztó felett és közvetlenül a kínzókamra mellett volt, s ott éjjel nappal el kellett viselnie a megkínzottak ordítózását és az égő hullák rettenetes szagát. Napról-napra várta kivégzését, mert már az első napokban közölték vele, hogy kötélfalálra ítélték. Amidőn azt a 150 embert, akit vele együtt Mauthausenből a dachau koncentrációs táborban való rövid tartózkodás után Villa Bassa-ba szállítottak, ott a Hotel Pragser Wildseeben az amerikai 5. hadsereg katonái május 4-én elérték és felszabadították, a fogolyszállítmányt addig vezető „*SS-Hauptsturmführer*”-nél Himmlertől származó parancsot találtak, amely az összes politikai foglyok kivégzését rendelte el, nehogy a szövetségesek kezébe jussanak. Fiam elbeszélte, hogy milyen nagy, benső megindultság fogta el valamennyiüket, mikor közvetlenül megszabadításuk után a kis hegyi kápolnában istentiszteleten vehettek részt, amelyen Neuhausler prélátus mondta a szentmisét és Niemöller lelkipásztor tartotta a szentbeszédet. Úgy tűnt fel előtte ez a közös istentisztelet, mint a boldogabb jövőre és a tartós béke biztató ígérete. Ez a reménységük azonban hamarosan megdőlt, amikor a társaságot kettéválasztották. Míg a szövetséges nemzetek honpolgárai nyomban visszakapták teljes szabadságukat, addig a többieket Nápolyba, majd Capriba szállították kényszer-tartózkodásra. Most már ezen is túl volt. Itt Nürnbergben egyik lefoglalt villában szállásolták el, és azután naponta együtt lehettünk. Fiam akkor is jelen volt, amikor Chief Justice Jackson, az amerikai legfőbb bíró, meglátogatott és közölte, hogy az amerikai kormány részéről nincs vád ellenem, és hogy ezt Titonak is tudomására adták. Szavából úgy értettem, hogy szabadságom korlátozását védőőrizetnek tekintették. Ezt fő-

ként azért tartották szükségesnek, hogy a szovjet részéről kiadatásom iránt esetleg támasztható követeléssel szemben az USA igényt tarthasson rám.

Jackson igen barátságosan érdeklődött kívánságaim iránt. „*Hazámat*” – feleltem, – „*megszállották az oroszok. Oda nem térhetek vissza. Bizonyára megérti, hogy 78 éves koromban már csak az az egyetlen kívánságom, hogy azt az időt, ami életemből Isten kegyelméből még hátra van, családom körében tölthessem. Hogy Bajorországban-e, vagy másutt, az nekem egyre megy.*” Jackson kijelentette, hogy óhajomat teljesen megérti, de teljesítéséről önmaga nem határozhat. Megígérte, hogy Washingtonnak kedvező értelemben tesz előterjesztést.

El voltam rá készülve, hogy a döntésre néhány hónapig kell majd várnom. Azonban már három nap múlva, legnagyobb meglepetésemre, december 17.-én elbocsátottak a nürnbergi fegyházból. Éjjel háromnegyed kettőkor zárkában váratlanul kigyulladt a villanylámpa és ismeretlen amerikai tiszt lépett be hozzám. Felszólított, hogy holmimat gyorsan csomagoljam össze, a gépkocsi már útrakészen vár.

„*Hová utazunk?*” – kérdeztem.

„*Nem mondhatom meg*”, volt a felelet, s ez ismét nyugtalanságot keltett bennem. Ennek az érzésemnek csökkentésére nem volt éppen alkalmas az a körülmény, hogy velem együtt szállították el Wiedemann volt san-franciscoi német főkonzult is, aki korábban Hitler mellett szolgált, mint szárnysegéd. Csomagjainkkal, köztük visszakapott értéktárgyaimmal elhelyezkedtünk a nagy csukott személykocsiban és Nürnberget hamarosan magunk mögött hagytuk. Nem volt nehéz utunk irányát megállapítanom. A fogyóban lévő holdat tőlünk jobbra pillantottam meg, tehát délre, München irányába tartottunk. Ez reményt keltett.

Egyszerre azonban letértünk a főútról és azt kellett hinned, korai volt örömöm. Fegyházépület előtt állottunk meg. De csak a főkonzult kísérték oda be, mi csak rövid reggeliző pihenőt tartottunk. Mikor ismét kocsira szálltunk, odasúgta nekem az amerikai: „*Weilheim!*”.

Ez volt az a hely, ahol családom tartózkodott. Fogságom magányában nyolc hónapon keresztül vártam erre a boldog

pillanatra. A nagy örömet, melyet kísérőm szerzett, csak a kezét szoríthattam meg. 9 óra táján értünk Weilheimbe és némi keresgélés után rátaláltunk a házra, amelybe családom időközben átköltözködött. Én visszamaradtam a kocsiban, mialatt az amerikai becsöngetett. Feleségem nyitott ajtót, s neki jelentette:

„*Karácsonyi ajándékot hoztam*”.

„*A férjemtől?*”

„*Nem, – őt magát!*”

Azóta magánember vagyok. Csak egyszer kellett még kormányzói minőségemben szerepet játszanom, de csak mint statisztának Veesenmayer nürnbergi perében. Erre 1948 márciusában került sor. Kihallgatásom során arra szorítkoztam, hogy feleljek a kérdésekre, amelyek főként Veesenmayer magyarországi működésének jelentőségére és a zsidóüldözésre vonatkoztak. Ez alkalommal menyem kíséretében nagyon kényelmesen elszállásolva két napot töltöttem Nürnbergben.

Jóval később értesültem róla, hogy az Egyesült Államokban élő magyar születésű dr. Páthy Sándor ügyvédnek, aki amerikai hivatalos megbízatásban tartózkodott Nürnbergben, lényeges része volt abban, hogy eredetileg engem és fiamat Nürnbergbe vittek, s itt végre foganatosítható volt tanúként részletes kihallgatásom, s ezután visszanyertem szabadságomat. Páthy Sándort nem ismertem, fivéreit azonban igen: közülük egyik éveken keresztül összeköttetésben állott fiammal, míg a másik kettő mint magyar főkonzul, illetve konzul működött Egyiptomban. Páthy a szokásos szóbeli kihallgatás és keresztkérdések helyett írásba foglalt kérdőívet szerkesztett, s ez lehetővé tette, hogy tanúvallomásomat és fiamét elfogulatlanul mérlegeljék. Hálás vagyok neki mindazért, amit tett és különösen értékelem azt aényt, hogy kilétét sem Nürnbergben, sem pedig onnan eltávozásá után nem fedte fel előttem.

Sajnos, nem nyilatkozhatom hasonló elismeréssel egy másik magyar ügyvédről, aki egyik kihallgatásomon szintén jelen volt és mindenképpen arra törekedett, hogy nevemen csorbát üssön. Olyan kérdéseket tett fel, amelyek arra engedtek következtetni, hogy az akkori magyar kormány sugalmazta őket. De végül is, miután megtagadták tőle az engedélyt, hogy ostoba

kérdéseit tovább folytathassa, eltűnt a színhelyről, ahol soha sem lett volna szabad megjelennie.

Négy teljes évet töltöttünk Weilheimben. Életünk fenntartására semmel sem rendelkezünk, kizárólag jólelkű barátaink segítsége tartott fenn. Kezdetben az UNRRA támogató-sát szerezték meg számunkra. Amikor ennek működése megszűnt, amerikai barátainktól, elsősorban Amerika két legutóbbi budapesti követétől: Montgomery és Pell-től szeretetsomagokat kaptunk. Az utolsó évek sok csalódása után különösen megható volt számunkra amerikai barátaink segítőkészsége, s mindig hálával emlékezünk rá. Különösen nagy köszönettel tartozunk XII. Pius pápa Ő Szentségének, aki bíboros államtitkár korában az 1938-as budapesti eucharisztikus kongresszus alkalmából vendégünk volt. Felhívták figyelmét helyzetünkre és ő pénzt utalt át rendelkezésünkre. Így megkímélhettük magunkat a szeretetsomagok kínos eladogatásától, ami egyébként Németországban a valutareform előtt általános szokás volt. Hálával emlékezünk meg számos német és amerikai családról is, aki vendéglátó házát megnyitotta előttünk és sok élvezetes órát szerzett számunkra.

Természetesen házunk honfitársaink középpontjává vált. Sokan közülük, akik a háború végével vagy önként, vagy kényszerűségből jöttek Németországba, megkísérelték, hogy ott új életlehetőséget teremtsenek. Mivel azonban Nyugat-Németország zsúfoltsága a saját népi menekültek odaözönlése következtében túlzott méreteket öltött, a többiek közül végül csakis a munkaképtelenek, elaggottak és betegek maradtak ott vissza. Ezek vándoroltak tengerentúlra. Mások viszont, mikor Nagy Ferenc miniszterelnöksége alatt a kisgazdapárt nagy választási sikeréről értesültek, hazamentek bízva az „*Atlantic Charter*” érvényesülésében és abban a hiszemben, hogy Magyarországra szabad és demokratikus korszak következik. A vándorlás iránya azonban igen hamar az ellenkezőre fordult. Elakadt a szívünk verése azoktól a szörnyű hírektől, amelyeket a szovjet és kommunista bűntársaik Magyarországon elkövettek, elképzelhetetlen rémtetteiről az új menekültek, mint szemtanúk beszéltek. Hiába nyilatkozott a választók 83 százaléka az 1945. november 4-i választáson a kommunizmus el-

len és tett ezzel vallomást a nyugati világhoz való ragaszkodásáról. Moszkva ügynökei értették a módját, hogy a belügyminisztériumot – amelynek hatáskörébe tartozott a kulcshelyzetet jelentő állami, gazdasági és biztonsági rendőrség feletti rendelkezés – mihamar hatalmukba kaparintsák. A gazdasági életet teljesen saját ellenőrzésük alá vonták és végül a többségi kiszagdapártot szétrombolták. Az 1947 februárjában Párizsban megkötött békeszerződés hatálybalépéséig – (amely béke a csehszlovákok javára történt határkiigazítástól eltekintve, általában Trianonban megszabott határainkat állította vissza) –, a szovjet még bizonyos súlyt helyezett a demokratikus külszínre. Az 1947. augusztus 31-i választáson már ilyen szempontokra nem kellett figyelemmel lenniök. A kiszagdapárt jelentéktelen számra zsugorodott. A kommunista úgynevezett „*földreform*” minél több életképtelenül kicsiny birtok létesítésére törekedett, hogy az átmenetileg önálló birtokosokat minél hamarabb és könnyebben belekényszeríthessék a kolhoszokba. Ez 1946-tól kezdve Magyarország gabonakivitelének egyszerű véget vetett és azóta az ország gabona-behozatalra szorul. A gazdákat azonban állandóan azzal biztatgatták: „*a magyar kommunista párt jómódú parasztságot akar.*”

Időközben az egész szabad világ rájött arra, hogy a szovjet mit ért „*demokrácián*” és „*szabad választáson*”. A vasfüggöny mögött a legdurvább terror és az egyén jogainak teljes elkobzása érvényesül: ez a Mindszenty bíboros hercegprímás ellen lefolytatott kirakatperben éles megvilágításba került. A bíboros, a katolikus egyháznak és a magyar nemzetnek ez a hősl elkü vértanúja, ma is börtönben szenved és nincs olyan jó magyar az egész világon, ha bármilyen hitű is, aki az ő nevét ne a legnagyobb tisztelettel ejtené ki. Sorsában a különböző egyházak püspökei és lelkészei közül sokan osztoznak. Azonban az ártatlanul elítélt, vagy bírói eljárás nélkül elhurcolt, névtelen százezrek panasza is égbekiált a rémuralom ellen, melynek intézői szögesdrótakadályok és aknamezők elszigeteltsége mögött keresnek maguknak kétes biztonságot. Itt óhajtok megemlékezni azokról a politikusokról és katonákról, akik a bolsevizmus ellen mindig erélyesen kiállottak és a háború végén az oroszok kezére kerülve, vesztőhelyen vagy

börtönben fejezték be életüket. Bárdossy László, Imrédy Béla, Jány Gusztáv, Rácz Jenő, Szombathelyi Ferenc, Tasnádi-Nagy András és még sokan halálukkal pecsételték meg bolsevista-ellenes magatartásukat. Voltak azonban közöttük olyanok, akikkel nem értettem egyet a követendő politikai és katonai lépések tekintetében. Esetleges tévedéseiket kiengesztelte szenvedésük és mártírhaláluk. Ha a kommunista bitorlók hallgatásra is kényszerítik a magyar nemzetet, a némaság takarója alatt azonban a magyar szív és benne az olthatatlan magyar szabadságszeretet továbbra is él. Ez a mi zálogunk, hogy eljön az a nap, amelyen hazánk rabszolgasága véget ér.

Az 1948-as valutareform óta a németországi viszonyok észrevehetően javultak. De feleségem egészségi állapotára a rideg bajor éghajlat kedvezőtlenül hatott. Így arra kényszerültünk, hogy másutt keressünk menedéket. Hogy választásunk Portugáliára esett, az főként véletlennek és pedig amint utólag megállapíthatjuk, szerencsés véletlennek tudajdonítható. Fiam ugyanis ismerte a berni portugál követet, s ő szívesen vállalkozott rá, hogy beutazási vízumunkat megszerezze. Kedves barátunk, Mr. Sam Woods, müncheni amerikai főkonzul közvetítésének köszönhetjük, hogy a katonai igazgatástól megkaptuk az útlevíl hiányát pótló időleges igazolványt. Weilheimet 1948. december 18-án hagytuk el. Rövid svájci tartózkodásunk után Olaszországba utaztunk és Génában szálltunk a Lisszabonba induló gőzösre. A hajó elindulása előtt még részünk volt abban az örömben, hogy Rapallóban viszontláthatuk Kállay volt miniszterelnököt.

Barátaink a virágos szép Estorilban villát bocsátottak rendelkezésünkre. Régi és új barátokra találtunk és megvan az az örömünk, hogy a világ minden részéből szüntelenül érkeznek hozzánk kedves levelek, melyekben honfitársaink jóleső ragaszkodása meghatóan jut kifejezésre. A portugál kormány egészen kivételes előzékenységet tanúsít irántunk. A nyújtott vendéglátásért mélységes hála tölt el bennünket. A legnagyobb érdeklődéssel kísérem figyelemmel Portugália sorsának erőteljes emelkedő, szerencsés fejlődését, melyet dr. Oliveira Salazar miniszterelnök bölcs vezetésének köszönhet. Adjon az Isten ennek a kedves, szép országnak boldog jövőt: erre

rokonszenves népe szorgalmával és sok más jó tulajdonságával igazán rászolgált.

Gondolataim az Atlanti-óceán partjáról szüntelenül hazaszállnak a Duna-Tisza partjaira, édes hazámba, melyet számunkra a világ legszebb országa sem pótolhat. Itt naponta láthatom a tengert, eredeti élethivatásom annyira kedvelt élet-
elemét és gyönyörködhetem benne. Ám gyakorta behunyom szemem, és gondolatban keletre fordulok. Mély a tenger és végtelen... De mélyebb szeretetem, mely szülőhazámhoz fűz és végtelenebb a vágyódásom, mely a magyar földre és a magyar nép körébe hazavonz!

VISSZATEKINTÉS – A JÖVŐ KILÁTÁSAI

Emlékezéseim elején említettem, hogy a cs. és kir. hajóhad abban az időben, amidőn szolgálatba léptem, részben még vitorlás hajókból állott. Talán még megérem, hogy a hajókat majd atomerővel hajtják. 1931-ben még úttörő teljesítményként ünnepelték Endresz és Magyar repülőink Amerikából Magyarországra leszállás nélkül végrehajtott repülését: e célra Magyarország lelkes barátja, Rothermere lord bocsátotta rendelkezésükre a „*Justice for Hungary*” (*Igazságot Magyarországnak*) névre keresztelt repülőgépet. Manapság pedig naponta elzúgnak házunk felett a négy-motoros gépek, s menetrend szerint bonyolítják le a forgalmat Lisszabon és az Atlanti-óceán túlsó partjai között. Az én időmben a magyar hadsereg büszkesége a huszárság volt. De a haditörténelem remek lovasrohamai ma már csak emlékek, akár a pajzs meg a hajtódárda. Azonban az embernek nemcsak a fegyverei változtak meg, hanem a szelleme is. A múlt idők hadviselésének lovagiasságából a második világháborúban már alig-alig mutatkozott valami. A totális háború nem ismer különbséget fegyveres és fegyvertelen ellenség között. Vannak, akik ebben haladást látnak. Én pedig ezt visszaesésnek tartom olyan korszakba, amelynek végleges lezárását remélte a civilizált emberiség, midőn a hágai hadviselési szabályzatot megalkotta és a genfi egyezményeket megkötötte.

A diplomaták sem voltak különbek, mint a hadvezérek. Amióta Versaillesban és Trianonban a vitézül harcolt legyőzöttet nem ismerték el többé „*hostis justus*”-nak, (*jogszerű ellenségnek*), azóta nincs béke a világon. Az első világháborút állítólag azért folytatták, hogy a világot „*éretté tegyék a demokráciára*”. De ez a gyűlöletbe hajszolt demokratikus választótömegek közreműködése mellett olyan kényszerszerződésekkel zárult, amelyek termékeny talajt teremtettek a bolsevizmus, a faszizmus és a nemzeti szocializmus számára. A második világháború, melyben annyi millió ember vesztette életét, éppen semmit sem valósított meg az Atlanti Chartaban hadicélul kitűzött, úgynevezett „*négy szabad-*

ság”-ból. Hol van ma együtt és egyszerre vallásszabadság, gyülekezési és véleményszabadság, meg a felszabadulás a nyomor és a félelem elnyomása alól? A nyugati világban természetesen senkit sem üldöznek azért, mert valamelyik egyház hívei sorába tartozik, vagy akár felekezetenkívüli és mindenki nyíltan bírálhatja kormányát. Azonban: a szabad világ számos országában nem nagyobb-e a szükség és a félelem, mint valaha? Az emberiség negyedét pedig arra kényszerítik, hogy olyan zsarnokság alatt éljen, melynek az egyetlen célja, hogy a többi három negyedét is rémuralma alá tiporja.

A régi monarchiák titkos diplomáciáját és „tekintélyuralmát” sokat szidták. Azonban a bécsi kongresszus titkos diplomáciája egy teljes évszázadra hártotta el Európától az egész földrészt megrendítő háború szenvedését és nyomorát. A nacionalizmus, amely Franciaországból indult ki és az európai nemzeteket egymás után magával ragadta, végül felborította a hatalmak egyensúlyát, amelyen a béke nyugodott. Woodrow Wilson amerikai elnök, ez a jószándékú, de Európát kevésbé ismerő idealista, a népek önrendelkezési jogát írta zászlajára. De azt már nem akadályozhatta meg, hogy ezt az elvét már az első alkalmazásakor meg ne hamisítsák, úgy hogy az csak abban az egyoldalú vonatkozásban érvényesült, amennyiben az 1918-as győzők és csatlósaiak érdekét szolgálta. Utódának, Franklin D. Rooseveltnak tévedései végül azt eredményezték, hogy Közép-Európában a népek önrendelkezési joga teljesen megsemmisült és helyébe Sztálin önkénye lépett.

Magyarországot Hitler háborújában való részvétele miatt „*akaratlan csatlós*nak” nevezték. Találébb lett volna, ha megállapítják, hogy szabadságunk megvédelmezését a rendelkezésünkre álló erők és lehetőségek felhasználásával mind a két fenyegető hatalommal szemben megkíséreltük: a szovjet ellen fegyverrel, a náciizmus élettérigényei ellenében pedig a diplomáciával küzdöttünk. Azt sem ismerhetem el helyes megállapításnak, mely a mai Magyarországot vazallus (hűbéres) államnak nevezi, mert még a hűbérúr és hűbéres között fennálló viszony is kölcsönös jogokon és kötelezettségeken alapszik. Szovjetmagyarországon pedig ilyesmiről szó sincs. Magyarország megszállott ország, amelyben idegenek basáskodnak. Ez szószerint igaz, mert a hatalmat tény-

legesen gyakorló, kommunista miniszterek szinte kivétel nélkül szovjet állampolgárok.

Senki sem mondhatja meg előre, hogy Magyarország felszabadulása, amiért dolgozunk és imádkozunk, milyen körülmények között következik majd be. Sokan a vasfüggöny mögött harmadik világháborúhoz fűzik reményeiket. De vajjon, ha az lezajlik, marad-e még hírmondó is a magyar nemzetből? Vajjon egy újabb háború nem döntené-e Európát, amelyhez elvégre mi is tartozunk, olyan tökéletes romhalmazba és teljes megsemmisülésbe, ami mellett a harmincéves háború és a török hódoltság minden borzalma eltörpül?

Bármilyen eszközökkel sikerüljön majd egyszer a szovjet imperializmus visszaszorítása megfelelő korlátok mögé –, amiben mindenesetre az Egyesült Államoké lesz a vezető szerep –, annyi bizonyos, hogy nekünk erre a várva-várt órára fel kell készülnünk; Azok közé a kevesek közé tartozom, akik az osztrák-magyar monarchia régi fényét és a Ferenc József uralkodása alatt élő népek szerencsés boldogulását a tényleges szolgálatban állók közvetlen szemléletén át tapasztalhattam. Megértem az összeomlást és utána sokféle hiábavaló kísérletnek is tanúja voltam, mely Európának ebben a részében új rend teremtésére törekedett. Ha Szent István koronája birodalmának szétforgácsolása legalább azoknak a „*felszabadult*” népeknek és néptöredékeknek hozott volna boldogulást és szerencsét, akkor talán még a velünk szemben elkövetett igazságtalanságra is lett volna valami magyarozat-féle található. Azonban éppen ellenkező volt az eset. A velünk szomszédos államokra a túlzott méretű fegyverkezés terhe nehezedett és elkövetett igazságtalanságaik folytán a többoldalú politikai hadviselés állandógondja hárult. Gazdasági téren pedig súlyosan megszenvedték, hogy megszűnt az a nagy közös vámterület, amely az ipari és mezőgazdasági termelés között olyan szerencsés egyensúly helyzetet tartott. Mindent egybevetve, szomszédaink élete 1918 után minden egyébnek inkább volt mondható, mintsem szerencsésnek. Még Jan Masaryk maga is beismerte barátjához, Duff Cooper párizsi angol nagykövethoz intézett levelében –, ami az őszinteség önkéntelen kitörése volt –, hogy a csehek soha olyan megelégedetten nem éltek, mint a monarchiában. Ennél lesújtóbb ítéletet senki sem mondott saját atyja, a monarchiát

szétbomlasztó és Csehszlovákiát életrevarázsoló öreg Masaryk politikája felett! De a magasabb kultúra körében nevelkedett erdélyi románok is elégedetlenek voltak a bukaresti kormánnyal, ha ki is élvezték elért hatalmi fölényüket a magyarokkal és az erdélyi szászokkal szemben. Amint Csehszlovákia, ugyanúgy Jugoszlávia is azonnal szétesett, mihelyt megszűnt az a nyomás, mely a cseheket meg a szlovákokat, a szerbeket és a horvátokat egymáshoz kényszerítette. A szlovákoknak Masarykkal 1917-ben kötött pittsburgi egyezményben biztosított jogait az első világháború után kijátszották, s ők sohasem fogják megbocsátani Tiso kivégzését Benesnek és a cseheknek. A horvátoknak pedig, ha van egyáltalán vezérük, akkor az bizonyára nem más, mint Stepinac érsek, akit a belgrádi kormány 1951-ben ugyan kiengedett a fegyházból, de hivatala átvételében ma is meggátolja és szülőfalujában házörizet alatt tartja.

Midőn a kiscgazdapárt képviselője a második világháború után szóba merte hozni azt a legszerényebb, jogos követelésünket, hogy legalább a trianoni csonkaország határaival közvetlenül érintkező tömböket hagyják meg birtokunkban, a kommunisták a „*béke ellenségeinek*” bélyegezték és politikai téren némaságra kárhoztatták.

A népek és néptöredékek sokrétű keverékét összefoglaló dunai térség igazságos felosztása nemzeti államokra éppen olyan lehetetlen, akárcsak a kör négyszögesítése. Minél többet gondolkodom ezen, annál világosabban látom, hogy Tiroltól Bukovináig, a Bánáttól a Szudétaföldre az összes ott élő népeknek békét és jólétet csakis a régi, történelmi egység valamilyen alakban történő visszaállításával biztosíthat. Fölösleges velem szemben olyanféle figyelmeztetés, hogy az ember nem szokott a felé az örvény felé úszni, amelyből egyszer kiszabadult: fölösleges, mert én is jól tudom, hogy egyáltalán nem lenne megfelelő, ha a múltat a szükséges változtatások nélkül akarnánk felújítani. Az elnyomás és a gyámkodás, a kedvezés és a kizsákmányolás kiküszöbölése megszemélt önkormányzat (autonomiák) létesítésével nem lehetetlen. Ott van akár Svájc, akár más szövetséges állam példája, vagy el lehet indulni azokon a nyomokon is, amelyek Károly király és császár 1918-as meghiúsult föderációs reformterveiben maradtak ránk. A közigazgatási az oktatásügyi és a gazdasági törvényhozás

terén csak a gyermekszobában érvényesülő azt az alapelvet kell mindenkinek, minden országrésznek a szeme előtt tartania, amely ebben áll: Te végzed az osztást, és azután én választom ki a részemet. Így egyik sem rövid ülne meg, mert senkinek sem érdeke az olyan törvényhozás, amely a szomszéd „kanton”-ban élő véreit a jogokban való részesülés terén hátrányos helyzetbe juttatná.

A két háború között eltelt időszak, de maga a háború is világosan megmutatta, hogy a dunai térségben meg a Balkánon menynyire végzetszerű a kis államok helyzete. A nagyhatalmak ide-oda tolták őket a sakktablán. Az osztrák-magyar monarchia terjedelmének és határainak nagyjában megfelelő, nagy szövetséges állam, vagy államszövetség életrehívása Európának az állandóság ugyanolyan tényezőjét adná vissza, amilyenek Európa összes nagy államférfiai Ausztria-Magyarországot a XIX. évszázad folyamán mindig elismerték.

Így nem utolsó sorban Bismarck herceg, német birodalmi kancellár Jókai Mór írónkkal 1887. február 27-én folytatott beszélgetése során így nyilatkozott: *„Szükséges, hogy Közép-Európában olyan konszolidált állam legyen, amilyen az osztrák-magyar monarchia, Ez volt a meggyőződésem 1866-ban is; ekkor sietve kötöttem vele békét, bár ezt sok barátunk ellenezte. Európa keleti részén kis nemzeti államok felállítása képtelenség, ott csak történelmi államok állhatnak fenn,»* Persze, azt a megállapítását, hogy a monarchia területén élő népek közül csak a magyarnak, meg a németnek van *„közigazgatási tehetsége és államférfiúi felkészültsége”*, míg a többi csak katonai szempontból vehető számba, ma már revízió alá kell vennünk. Ez azonban semmiben sem érinti az alapgondolat helyességét, hiszen ugyanennek adott kifejezést még Palacky, a csehek neves történetírója is, aki gyakran idézett könyvében a következőket írja: *„Ha Ausztria nem lenne, akkor életre kellene hívnunk.”* Bismarck magától értetődőnek tartotta, hogy a történelmi múltú, kettős monarchia élén a Habsburgok történelmi uralkodóháza áll. Talán nagyon is messzire kalandozik a jövőbe, aki ezen a kérdésen már most tőri a fejét. Azonban kézenfekvő, hogy az új alakban feltámadó régi monarchiának egységét mi sem segítené elő jobban, mintha az érdekelt nemzetek versengését az államfő személyét illetően már eleve sikerülne kikapcsolni. Én boldognak érezném magam, ha a dunai

államok népeiből alakuló, hatalmas és szerencsés államszövetség élén a Habsburg-dinasztia törvényes örökösét láthatnám.

Bármit is hoz a jövő, kérve kérek minden magyart, aki e névre méltó és akár otthon szenved némán az idegen uralom alatt, akár kiüldözötten keres magának és családjának fedezet, meg fátatot széles evilágon: temessen el minden pártviszályt és személyes perpatvart és csak egyetlen egy célra vesse tekintetét, fordítsa minden erejét és csakis ezért dolgozzék, meg imádkozzék. Ez a cél mindnyájunk közös, szent célja: Magyarország felszabadítása. Gondoljunk szüntelenül azokra, akik a legtöbbet, életüket áldozták édes hazánkért és hadifoglyainkra, akik még mindig idegenben szenvednek -, hogy áldozatuk ne legyen hiábavaló.

A magyar népnek, de különösen a magyar parasztnak emelkedett színvonalú a gondolkodásmódja. Ha a magyar parasztság, a mi fajtánk életforrása századokon át tanúsított nemzeti érzését, Istenbe vetett hitét, tiszta erkölcsét, katonai vitézségét és szorgos munkakedvét a terror és az idegen megszállás megpróbáltatásai közt is megőrzi, ha nem támogatja a hatalomra éhes politikai törtetőket, akik osztálygyűlöletet hirdetnek és a tömegek alacsony ösztöneit ingerlik, akkor majd egy napon ismét valóra válik a magyar szabadság.

Ennek a szabadságnak védelmére és megőrzésére szenteltem életemet.

OKMÁNYOK.

A Katonai
Mária Terézia Rend
Kancellárja.
115./1921. Szám.

A RENDI TAGSÁGRA VALÓ ÉDEMESSÉGET TANÚSÍTÓ NYILATKOZAT

A világháborúban végrehajtott fegyvertények elbírálására illetékes rendi káptalan 1921. március 7.-én befejezett tanácskozásán

HORTHY MIKLÓS altengernagy urat

alábbi fegyvertényeire tekintettel a katonai Mária Terézia Rend lovag[?] keresztjére érdemesnek nyilvánította:

1. Mint sorhajókapitány 1915. december 5.-én San Giovanni di Medua kikötőjében az ellenséges szállítóhajókat megsemmisítette, ezáltal nagymennyiségű ellenséges hadianyag pusztult el és Montenegro leverését és kiéheztetését lényegesen előmozdította.
2. 1917. május 1.-én az Otrantói-szorosban zárt alkotó ellenséges őrhajók elleni támadás kezdeményezése és eredményes végrehajtása. Merész támadás kezdeményezése és végrehajtása fölényben lévő ellenséges haderők ellen; ez az ellenségnek tetemes veszteséget okozott és a tengeri hadviselést lényegesen kedvezően befolyásolta.
3. Súlyos sebesülése ellenére is példaadó magatartás tanúsítása harc közben.

Innsbruck, 1921. június 18.

Báró Köves Hermann s. k.
tábornagy,
a rendi káptalan feje.

Conrad Ferenc s. k.
tábornagy,
a rend kancellárja.

A FŐBIZTOSOK JEGYZÉKE A MAGYAR KIRÁLYI KORMÁNYHOZ.

A szövetséges főhatalmak főbiztosai Teleki gróf miniszterelnök Ő Nagyméltóságának tisztelettel tudomására hozzák, hogy a párizsi nagyköveti értekezlettől a magyar kormány részére kormányaik nevében a következő jegyzék közlésére kaptak parancsot:

„Az események, amelyek színtere Magyarország, arra kényszerítik a szövetséges főhatalmakat, hogy a magyar kormányt és a magyar népet az 1920. február 2-00 nyilatkozatuk határozataira emlékeztessék. Az ebben a nyilatkozatban kifejezett elvekhez híven, a szövetségesek kötelességüknek tartják annak megismétlését, hogy a Habsburg családhoz tartozó bármely személy hatalomba helyezése magát a béke alapját veszélyeztetné és ezt a szövetségesek sem el nem ismernék, sem el nem tűrnék.”

„A szövetséges hatalmak számítanak arra, hogy a magyar kormány – a helyzet komolyságának tudatában, amit a volt uralkodó visszatérése Magyarország trónjára jelentene, – hatósos rendszabályokat vesz foganatba annak a kísérletnek a megghiúsítására, mely, ha pillanatnyilag sikerrel is járna, Magyarország számára okvetlenül végzetes következményeket vonna maga után.”

Anglia, Franciaország és Olaszország képviselői remélik tehát, hogy a magyar kormány megteszi a szükséges rendelkezéseket, hogy a volt uralkodó, – tekintettel arra a rendkívüli veszélyre, amelyet jelenlétének meghosszabbítása Középeurópa békéjére előidéz, – haladéktalanul hagyja el az ország területét. Minden felelősséget elhárítanak maguktól azokért a súlyos eseményekért, amelyek bekövetkeznének, ha ezt a kívánságukat a magyar kormány nem teljesítené.

Budapest, 1921, április 3.

Thomas Hohler s. k,
Fouchet s. k
Vinci s. k.

(Eredeti francia nyelvű szövege a m. kir. Külügyminisztérium által kiadott okmánygyűjteményben, a II. kötet 317. oldalán.)

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS.

A magyar királyi és a csehszlovák kormány részéről a német és az olasz királyi kormányhoz intézett kérelem alapján, mely arra irányult, hogy a Magyarországhoz csatolandó területekre nézve függőben lévő kérdésben váltott bíróságként döntsenek, valamint az érdekelt kormányok között erről 1938. október 30-án váltott jegyzékek alapján, von Ribbentrop Joachim úr, német birodalmi külügyminiszter és Ciano Galeazzo gróf, Ő Felsége az olasz király és Ethiopia császára külügyminisztere a mai napon Bécsben összejött és Kánya Kálmán úr m. kir. külügyminiszter és Chvalkovsky Ferenc dr. csehszlovák külügyminiszter újbóli meghallgatása után kormányaik nevében a következő választott bírósági döntést hozták:

1. A Csehszlovákia által Magyarországnak átadandó területet a mellékelt térképre berajzolt vonal tünteti fel. A határ helyszíni megállapítása magyar-csehszlovák bizottság feladata.
2. Az átadásra kerülő terület kiürítése Csehszlovákia által és megszállása Magyarország részéről 1938. november 5.-én veszi kezdetét és azt november 10-éig be kell fejezni. A kiürítés és a megszállás egyes szakaszait, úgyszintén módozatait magyar-csehszlovák bizottságnak kell haladéktalanul megállapítania.
3. A csehszlovák kormány gondoskodik arról, hogy u átadásra kerülő terület a kiürítéskor rendes állapotban maradjon.
4. A terület átadásából keletkező egyes kérdéseket, különösen amelyek az állampolgárságra és u optálásra vonatkoznak, magyar-csehszlovák bizottság szabályozza.
5. Ugyancsak magyar-csehszlovák bizottságnak kell közelebbi határozaatokban megegyeznie a Csehszlovákia területén maradó magyar nemzetiségű személyek védelmére. Ennek a bizottságnak különösen arról is kell gondoskodnia, hogy a Pozsonyban élő magyar népcsoport jogállása a többi ott élő népcsoportéval azonos legyen.
6. Amennyiben a Csehszlovákiának megmaradó területen a Magyarország részére történt területátengedés következtében gazdasági és közlekedési természetű hátrányok és nehézségek állanak elő, a magyar királyi kormány minden lehetőet megtesz, hogy ezeket a hátrányokat és nehézségeket a csehszlovák kormánnyal egyetértve kiküszöbölje.
7. Ha ennek a választott bírósági döntésnek a végrehajtása közben nehézségek vagy kételyek merülnek fel, azokat a magyar királyi és a csehszlovák kormány egymásközt megegyezéssel oldja meg. Ha valamely kérdésben nem sikerülne megegyezniök, akkor azt végleges eldöntés végett a német és u olasz királyi kormány elé terjesztik.

Bécs. 1938. november 2.-án.

Joachim von Ribbentrop s. k.
Galeazzo Ciano s. k.

AZ 1944. OKTÓBER 15.-i KIÁLTVÁNY.

Amióta a nemzet akarata az ország élére állított, a magyar külpolitika legfontosabb célja volt a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak megszüntetése békés revízió által. A Népszövetséghez fűzött remények ezen a téren nem valósultak meg.

Az újabb világégéskor sem idegen területek megszerzése volt az irányadó és Magyarország nem kívánt háborús úton visszanyerni területeket. A Bácskába is csak a jugoszláv kormány öszeomlása után, saját véreink védelmére vonultunk be.

Elfogadtuk a tengelyhatalmak békés határozatát, amely visszaadott Magyarországtól 1915-ban Romániához csatolt területeket.

Magyarország földrajzi helyzete következtében német nyomás folytán sodoródott bele a mai világháborúba, de nem voltak hatalmi céljaink, akár egy négyzetméternyi területet is elvenni bárkitől.

Ma minden józaneszű ember előtt nyilvánvaló, hogy Németország elvesztette a háborút. Minden kormánynak, amely felelős az ország sorsáért, le kell vonni a konzekvenciákat ebből a tényből, amint azt a nagy német államférfi Bismarck is megmondotta:

„Egyetlen nemzet sem köteles feláldozni magát szövetségésének oltárán.”

Történelmi felelősségem tudatában, kötelességem megtenni minden lépést, amellyel elkerülhetem a további fölösleges vérontást. Egy nemzet, amely az őseitől örökölt földet utóvédharcok színhelyévé változtatja egy már amúgy is elveszített háborúban, rabszolgaszellemtől vezetve és idegen érdekek védelmében, elveszíti a világ közvéleményének becsülését.

Aggodalommal eltelve vagyok kénytelen kijelenteni, hogy Németország már nagyon régen megszegte a szövetségi hűséget, amelyre velünk szemben kötelezve volt. Egy idő óta mindig újabb és újabb magyar csapatokat küldött a határontúli harcokba, az én akaratom ellenére és tudtomon kívül.

Ez év márciusában a német birodalom vezére Klessheimbe hívott tárgyalni, miután sürgetően kértem, hogy engedjék haza a

magyar csapatokat. Itt Hitler kijelentette, hogy Magyarországot német csapatok szállják meg és ezt keresztül is vitte, tiltakozásom ellenére, azalatt, míg én Magyarországon kívül tartózkodtam.

Egyidejűleg német politikai rendőrök árasztották el Magyarországot, számos magyar polgárt letartóztattak, közöttük a törvényhozás több tagját, valamint a kormány belügyminiszterét.

A miniszterelnök csak úgy kerülte el sorsát, hogy idejében elmenekült egy semleges követségre. Miután Hitler határozottan megígérte, hogy ha olyan kormányt nevezek ki, amely az ő bizalmát is bírja, megszünteti a magyar szuverenitást sértő megszállást, kineveztem a németek bizalmát élvező Sztójay-kormányt.

A németek azonban most sem tartották be ígéretüket. Német megszállás védelme alatt a Gestapo a zsidókérdést szorgalmazta olyan mértékben, amely összeegyeztethetetlen az emberiséggel és olyan módszerekkel, amelyekkel másutt is dolgoztak. Mikor a háború már határainkhoz közeledett és átcsapott határainkon, a németek továbbra is segítséget ígértek, de ismét megszegték ígéreteiket.

Visszavonulásuk során az ország szuverén területén raboltak és romboltak.

Ezeket a cselekedeteket, amelyek ellenkeznek a szövetséges hűséggel, nyílt provokációkkal tetézték meg. Bakay Szilárd altábornagy, budapesti hadtestparancsnokot, Budapest kellős közepén Gestapo-ügynökök támadták meg és elhurcolták egy ködös októberi reggelen, mikor háza előtt éppen kiszállott autójából.

Egyidejűleg német repülőgépek röpcédulákat szórtak le a városok fölött, a kormány ellen uszítva a lakosságot. Megbízható értesülésem volt arról, hogy német-barát csoportok saját embe-reiket akarták hatalomba ültetni erőszakkal, hogy politikai megmozdulást szítsanak és elűzzék a törvényes magyar kormányt, amelyet én neveztem ki. Ezeknek az volt a céljuk, hogy u országot hátvéd harcok színhelyévé változtassák a német érdekek védelmében.

Elhatároztam, hogy megvédem a magyar becsületet volt szövetségesünkkel való viszonylatban, ámbár ez a szövetséges, ahe-lyett, hogy a beígért katonai segítséget nyújtotta volna, végül is

megfosztotta a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől: szabadságtól és függetlenségétől.

Értesítettem a német birodalom képviselőjét, hogy fegyverszünetet kérünk ellenfeleinktől és megszüntetjük az ellenségeskedést velük szemben.

Bízom az igazság iránti szeretetben, veletek együtt remélem megmenteni nemzeti létünk folytatását a jövőben, és hogy valóra válthatjuk majd béke szándékainkat.

A magyar hadsereg parancsnokait ennek értelmében utasítottam. A csapatok, híven esküjükhöz, továbbra is kötelesek engedelmességni parancsnokaiknak, akiket én neveztem ki. Minden becsületes magyart arra kérek, hogy kövessen ezen az áldozatot kívánó úton, amely Magyarország megmentéséhez vezet majd.

MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE: MAGYARÁZAT

A vastag vonallal körülkerített terület 1918-ig a magyar Szent korona országait foglalta magában, tehát a dualisztikus osztrák-magyar monarchia egyik egyenrangú felét: a magyar államot. A Horvát-Szlavon-országoktól nyugatra eső Szlovénia Ausztriához tartozott, míg a délre fekvő Bosznia-Hercegovinát Magyarország és Ausztria közösen birtokolta. Belgrád az akkori szerb királyság fővárosa volt.

A trianoni szerződés (1920 jún.4.) hazánkat a függőlegesen vonalazott rész határai közé szorította. Horvát-Szlavon-országokból, Bácskából, Bánát egy részéből, Szlovéniából, Bosznia-Hercegovinából, Dalmáciából, Szerbiából, Montenegróból és Macedoniából megalakult a „*Szerbek-Horvátok, Szlovének Királysága*”, amely később a „*Jugoszlávia*” nevet vette fel. Egész Erdély a mellette fekvő, jelentős anyaországi területtel és Bánát nagyobb felével Románia birtokába került. A Dunántúl nyugati határszélét az osztrák köztársasághoz csatolták „*Burgenland*” néven, kivéve a népszavazáson visszanyert Sopron várost és környékét. A „*Szlovákiának*” elnevezett Felsőmagyarországot és a „*Kárpát-Ukrajnának*” (Kárpátaljának) elnevezett északkeleti magyar felvidéket az újonnan felállított Csehszlovákiába olvasztották.

Az első bécsi döntés (1938 nov. 2.) Szlovákia ferdén vonalazott, túlnyomóan magyarok lakta részét visszaadta Magyarországnak. 1939 márciusában Magyarország megszállta Kárpátalját és ezzel közös határa lett Lengyelországgal. .

A második bécsi döntés (1940. aug. 30) kettéosztotta Erdélyt és a vízszintesen vonalozott északi részt visszacsatolta Magyarországhoz. 1941 áprilisban Magyarország megszállta Bácskát, a Duna-Drávaközi baranyai háromszöget és Muraközt, amelyek Trianon előtt mindig az anyaországhoz tartoztak.

Az 1947 februári párisi békeszerződés megint visszaszórította Magyarországot a trianoni határok mögé, sőt Csehszlovákia javára Pozsonytól délre a Duna jobb partján még 3 falura terjedő „határkiigazítást” is tett.

12. kép Magyarország térképe

Név-, hely- és tárgyjegyzék

A	
Abdul Hamid ... 18, 44, 46, 49	fajták 174
Abesszinia..... 169	fogság..... 314
Ábrahám 119, 120	főkonzul 321
Achilleion 18	hadsereg 305
Achilles..... 18	kormány 197
Acton 98	követ.... 173, 194, 239, 242
Aden..... 20	megbízatus..... 318
Adria80, 82, 83, 93, 100, 102, 106, 163, 182	nyomás 227
Aga khán 174	őrnagy 314
Aggteleki 288, 293	szakkörök 216
agrártörvények 159	tábornok 307
Ajtósi-Dürer 205	táborok 214
Albánia... 74, 84, 89, 103, 104	tiszt 307, 317
Albany 24	újság 315
Albert király..... 133	újságok 311, 312
Albrecht főherceg 131, 154	vizsgálóbíró..... 315
Alessio 105	Amerikai Egyesült Államok 9
Alexander Fitzgerald..... 118	amerikaiak 101, 103, 232, 241, 244, 287, 288, 305, 309, 310
Alexandria 176	Amstetten..... 76
Algír..... 37	Ancona..... 82, 103
Alhambra 15	Andrássy..... 13
Almásy grófnő 111	Andrássy Gyula gróf 148, 152
Amboina 30	Andrus 312, 314
Ambrózy .. 280, 294, 296, 301	Anglia36, 43, 44, 79, 80, 101, 118, 149, 174, 179, 200, 217, 221, 229, 241, 259, 312, 330
Ambrózy Gyula 280	angol17, 20, 32, 33, 38, 43, 82, 98, 113, 133, 135, 144, 157, 158, 247, 307, 310
Amerika28, 229, 242, 286, 312, 319	állomáshajó 46
amerikai101, 105, 135, 161, 310, 317, 318	attasé 18
államtitkár..... 242, 262	biztosítás..... 214
barátok..... 319	cikáló..... 96, 98
elnök..... 324	cirkáló 95
emlékírók..... 240	
ezredes..... 307, 312	

- csatahajó 87
 diplomácia..... 149
 ezredes 121, 285
 flotta..... 80
 főmegbízott 142, 146
 hadüzenet 231, 241
 hajósegységek 105
 író 206
 jegyzék..... 150
 királynő 18
 kormány 221
 követ 173
 külügyminiszter 169
 miniszterelnök..... 159
 mondás 196
 nagykövet..... 325
 oldal 220
 szakkörök 216
 szárnysegéd..... 22
 temgernagy..... 99
 angolok22, 24, 81, 118, 169,
 180, 201, 259, 260, 263,
 279, 287, 288
 felderítő..... 313
 tüze..... 97
 angolszászok230, 243, 259,
 279
 Ankará 171, 193
 ankarai 42, 261
 Annunziata főhercegnő 62
 Anschluss 169
 Antal István 274
 antiszemita..... 276
 antiszemitizmus 216
 Antivari 63
 Antivári 85
 Antonescu..... 257, 267, 280
 aostai herceg 252
 Apponyi Albert129, 131, 135,
 138
 Aquincum..... 188
 Arad41, 73, 115, 117, 224,
 287
 arany bulla..... 158
 Aranyzarv 47
 Artamanov 77
 Artemisia..... 37
 Árvay 46
 Aserik apát 184
 Ashmead Bartlett 118
 Atlanti Charta 210, 323
 Atlantic Charter..... 319
 Attolico 202
 Auckland 27
 Augsburg..... 307
 Ausztrália 24, 29
 Ausztria12, 13, 43, 44, 45,
 58, 65, 68, 73, 105, 109,
 110, 137, 138, 141, 146,
 155, 156, 168, 178, 186,
 196, 197, 202, 213, 232,
 309, 327, 335
 bekebelezése 168
 csatlakozása 216
 ausztriai 178
 Ausztria-Magyarország13,
 28, 89, 135, 148
 ausztromarxista 113
 ázsiai 304
- B**
- Bache-Zelewski..... 289
 Bácska112, 137, 233, 234,
 332, 335
 bácskai 136, 243
 Baden 100
 badeni 103
 Badoglio..... 260, 309
 Baja 153
 Bajcsy-Zsilinszky Endre . 256
 Bajorország 179, 302, 317
 Bakay 286, 288, 293, 333

Baky.....276, 277
 Balaton.....94, 121, 153
 Balkán.....259, 261, 327
 balkáni43, 74, 105, 111, 235,
 259, 274
 balkáni háború74
 Ballhausplatz.....50
 balti államok306
 Bánát 112, 137, 172, 228, 335
 bánáti136, 233
 Bandholtz.....120
 Bánffy Dániel báró283
 Bangkok.....23
 Bank of England217
 bantang.....33
 Baranyai Lipót223
 Barcelona16
 Barcza György.....185
 Bárczy István238, 280
 Bárdossy231, 237, 238, 241,
 243, 255, 256, 321
 Bárdossy László.....231, 321
 Bárdossy-kormány245
 Bartha.....237, 243
 Bartha Károly.....237
 Barthou171
 Bastianini257
 Batávia23
 Báthory190, 222
 Báthory István.....190
 Battenberg.....37
 Bayreuth.....202
 Beaufort30
 Beck191, 201
 Bécs12, 26, 35, 38, 50, 53,
 56, 60, 62, 63, 70, 72, 74,
 75, 76, 77, 78, 79, 82, 100,
 103, 115, 116, 117, 118,
 119, 140, 146, 171, 185,
 193, 198, 208, 226, 270,
 292, 302, 309, 331
 Bécs István117
 bécsi28, 35, 55, 61, 62, 64,
 66, 74, 89, 90, 118, 159,
 208
 attasé93
 döntés .. 196, 208, 210, 215
 első.....213, 217, 335
 második...224, 237, 335
 képviselő118, 144
 kongresszus324
 központ.....130
 palota.....223
 tartózkodás185
 Belgium28, 214, 310
 Belgrád59, 64, 75, 77, 111,
 118, 148, 163, 173, 227,
 234, 282, 291, 335
 belgrádi77, 112, 172, 227,
 326
 Benes127, 136, 142, 146,
 147, 149, 155, 197, 210,
 241, 265, 311, 326
 bengáli22
 Benito Mussolini181
 Berchtesgaden179
 Berchtold gróf.....79
 Berlin35, 42, 164, 169, 171,
 202, 203, 204, 210, 215,
 219, 220, 223, 225, 227,
 237, 242, 258, 276, 309
 berlini13, 44, 137, 177, 178,
 198, 208, 215, 228, 231,
 274
 berlini kongresszus13
 berlini szerződés44
 Bern285
 berni.....221, 304, 321
 bersaglieri182
 Berthelot146
 Beszarábia223

Bethlen 115, 117, 118, 149,
 152, 155, 156, 157, 163,
 164, 170, 171, 218, 222,
 274, 283
 Bethlen István 115, 117, 118,
 149, 155, 164, 165, 170,
 226, 283
 Bethlen István gróf 115
 Bethlen-kormány 157, 165
 Betrix 117
 Biatorbágy 152
 bíboros hercegprímás 246,
 276, 320
 bíboros hercegprímás 91
 Biel 100
 Billovieza 191
 Biscaya 36
 Bismarck 13, 213, 327
 bizánci 184
 Blaskowitz 313
 Bled 201
 bleđi 203
 Boa 36
 Bocskay 222
 Bojána 86
 Bolfras báró 52, 54
 Bolfras tábornok 52
 bolgár 90, 239, 282
 bolgárok 215, 282
 bolsevista 111, 113, 114, 117,
 121, 144
 terror 115
 veszedelem 263, 306
 bolsevistaellenes 321
 bolsevisták 114, 119, 126
 bolsevizálás 114
 bolsevizmus 113, 150, 236,
 243, 260, 263, 282, 287,
 289, 320, 323
 Bombay 20, 247
 Bonczos Miklós 281
 Bornemissza Félix 290
 Borneo 30, 31, 32
 Boroviczény 147
 Bosznia 105
 Bosznia-Hercegovina 13, 39,
 59, 137, 147, 335
 Boszporus 42
 Boszporusz 18, 45
 Bötticher 312
 Bouillon Gottfried 45
 Bourbon-Pármái hercegnő 90
 Boutefeu 98
 Braganza 36
 Brassó 224
 Brauchitsch 201, 204
 Breslau 80
 Brest 36
 brestlitowski 101
 Briand 144, 145
 Brindisi 82, 84, 94, 98
 brit 82, 99, 102, 153
 kormány 149
 Bromo 23
 Bronn báró 51
 Bruck 146
 Brunswick 301
 Brüsszel 36
 Bucci 183
 budai 10, 90, 165, 187
 Budapest 12, 34, 39, 40, 64,
 74, 75, 77, 90, 98, 99, 100,
 105, 116, 119, 120, 121,
 122, 123, 130, 140, 141,
 142, 149, 150, 151, 152,
 164, 167, 169, 174, 176,
 187, 189, 192, 193, 194,
 195, 201, 220, 231, 247,
 252, 258, 260, 261, 265,
 267, 272, 273, 277, 279,
 288, 289, 292, 293, 304,
 309, 330, 333

budapesti	13, 61, 101, 112, 120, 127, 144, 148, 161, 164, 173, 177, 178, 181, 185, 187, 218, 239, 242, 262, 277, 279, 286, 308, 309, 319, 333	Celebes	31
Budik	30	Cetinje	89
Buitensorg	23	Ceylon	21
Büyükdere	45	Charybdis	263
Bukarest	280, 281	Chief Justice Jackson	316
Bukovina	223	Chigi herceg	185
Bulgária	74, 105, 109, 163, 227, 228, 239, 242, 262, 282	Churchill	221, 230, 231, 260, 288
Burg	76	Chvalkovsky Ferenc	331
Burgenland	137, 155, 335	Chvalkovszky	208
burgenlandi	265	Ciano	181, 188, 193, 207, 208, 223, 257, 331
Buza Barna	112	Ciano gróf	181, 188, 193, 207, 220, 224, 252
C		Cincár-Markovich	227
Cabletram	25	Clemenceau	119, 122, 138
Calle Larga	16	Cobenzl	208
Canaris	193, 194	Cobra	36
Canberra	24	Coburg	90
Cap Santa Maria di Leuca	93, 94	Code Civil	159
Capitolium	182	Colombo	21
Capri	313, 316	Colonna herceg	46, 181
Caruso	69	Conrad Ferenc	329
Casablanca	259, 260	Conrad von Hötzendorf	58
Caserta	285	Cooch Behar	22
Castlereagh	159	Cordell Hull	259
Cattaro	33, 50, 89, 93	Cordoba	15
Cattaró	39	Crna Ruka	59
Cattaroi		cs. és kir.	14, 38, 56, 106, 109, 151, 197, 212, 247, 323
lázadás	103	Csáky	207, 215, 219, 220, 223, 225, 227, 231
Cattaro-i öböl	92	Csáky István gróf	207
cattarói öböl	80	császár-vadászok	51
Cattaroi-öböl	99	Csatay	267, 273, 276, 277, 284, 296
Cattarói-öböl	83, 85, 87, 98	Csatay Lajos	274, 281
Caulaincourt gróf	235	cseh	88, 102, 103, 114, 197, 241

csehek 109, 112, 114, 119,
 130, 136, 137, 156, 197,
 215, 325, 327
 cseh-morva 211
 csehszlovák 127, 142, 149,
 156, 203, 208, 210, 215,
 218, 331
 cseh-szlovák 208
 Csehszlovákia 109, 131, 137,
 147, 155, 190, 196, 197,
 200, 201, 202, 204, 206,
 215, 236, 312, 326, 331,
 335, 336
 csehszlovákiai 206, 209
 Csepel 94
 Csernoch bíboros 125, 153
 Csernoch János 91
 csetnik bandák 233
 Csongrád 291
 Csonkamagyarország 139,
 145, 167
 Cvetkovich 227
 Czapik Gyula 71
 Czernin gróf 93
 Czernin grófnő 51
 Cziráky gróf 148

D

d' Annunzio 137
 Dachau 230, 295
 dachauai 309, 316
 Dalmácia 15, 39, 105, 137,
 183, 335
 dalmát szigetek 101
 Dálnoki Veress Lajos 287
 Dánia 214
 Dante 314
 Danzig 191
 Darányi 174, 181, 188, 217
 Darányi Kálmán 174, 217
 Dardanellá 44, 80

Dardanellák 43, 81, 82
 darjeelingi 21
 Darré 310, 312
 Dartmouth 98
 Dávidcsillag 276
 De Gondrecourt 115, 117
 De Lobit 117
 Deák Ferenc 12
 Debrecen 12, 13, 122, 291
 Dél-Afrika 24
 Délkelet-Európa 306
 Délkelet-Európa 13, 227
 délnémet 72
 Délnyugat-Ausztrália 24
 délszláv 59, 105, 106, 107,
 137, 168
 Délszláv Nemzeti Tanács 105
 délszlávok 106
 Dél-tirol 142
 déltiroliai 310
 délukrajnai 280
 dénesfai 148
 Detroit 247
 Dimitrino 19
 Doblhoff Lily 10
 dobvoljácok 233
 Dollfuss 168, 171, 178
 Dolma-Bagcse 47
 Dominis 27
 Dönitz 312, 313
 Dörnberg .. 198, 203, 269, 271
 Dörnberg báró 198, 302
 drezdai 70
 Drinápoly 74
 dualizmus 58
 duce 182
 Duff Cooper 325
 duklai-szoros 282
 Duna 18, 49, 50, 121, 124,
 137, 153, 176, 191, 194,
 209, 335, 336

Dunamedence ..136, 137, 234
Dunántúl 118, 335
Duna-Tisza..... 174, 233, 322
Durazzo..... 95, 105
Durazzo.... 84, 85, 87, 88, 104
Dzsemil bei48
Dzsemil bej47

E

Earl of Hopeton.....25
Eckartsau 144
Eckhardt Tibor171, 173, 226,
229, 286
Edelsheim Gyulai Ilona
grófnő246
Eden 169, 173, 288
Edgar von Schmidt-Pauli ...10
Edgar von Shmidt-Pauly..125
Edmund Veesenmayer261,
272
egri 71
Egyenlítő 23, 32
Egyesült Államok93, 101,
168, 227, 241, 242, 247,
318, 325
Egyiptom 318
Eiselsberg..... 100
eisenerzi 68
Eisenhower 310
Ejub.....47
El Alameini255
Elbing.....35
ellenforradalom..... 127, 157
ellenkormány ...117, 118, 165
Elly Ney202
első világháború56, 57, 75,
76, 80, 87, 128, 130, 161,
178, 201, 216, 217, 229,
233, 234, 246, 247, 279,
287, 323, 326
Endre.....276, 277

Endresz 323
entente 144, 151, 153
Enver bej..... 44
Erdély12, 112, 190, 222, 237,
265, 282, 335
Erdélyanyaország 137
erdélyi136, 155, 192, 265,
279, 283, 326
fejedelemség.....222
kérdés 223, 238
Erdmannsdorf 235
Erdmannsdorff..... 265
Erdődy Tamás gróf 140
Eric Mayer 302
Ernst von Weizsaecker ... 196
Erzsébet királyné ... 18, 67, 72
Esterházy Ferenc gróf..... 152
Esterházy gróf..... 153
Esterházy Móric gróf109, 283
Estoril 2, 11, 321
Északafrika 257
Esztergom 277, 289
Eszterházy János gróf 209
Ethiopia 331
eucharisztikus kongresszus
..... 161, 319
Eugénia császárné..... 71
Európa42, 60, 144, 176, 191,
217, 223, 236, 259, 327
ura 200

F

Fano 93, 94
Faraghó..... 287, 288, 289
Faraghó Gábor 287
Fasano 289
fasiszta 260
fasizmus 323
Fáy István 296
Feine 297, 298, 301
Fekete Kéz 59

- Feketealmi-Czeidner 243
- Fekete-tenger..... 18, 153
- Felsőmagyarország.. 112, 208
- Felsőolaszország 111
- feltétel nélküli megadás240,
259, 260
- Ferdinánd cár..... 109
- Ferenc Ferdinánd57, 58, 59,
73, 75, 79
- Ferenc József12, 18, 27, 52,
54, 60, 61, 65, 90, 107,
124, 178, 180, 186, 187,
192, 325
- Ferenc Salvator főherceg... 65
- Fiáth bárónő 152
- finn 38, 221, 282, 289, 293
- Finnország..... 235, 306
- Fiuma..... 13
- Fiume..... 81, 137
- flensburgi..... 313
- főherceg15, 33, 58, 59, 76, 79
- Fokváros 23
- Földközi-tenger15, 18, 42,
81, 82, 83, 93
- földközi-tengeri 17
- forradalmi57, 109, 131, 192,
304
- forradalom44, 50, 73, 110,
112, 113, 127, 157
- Fotich 227
- Fouchet..... 145, 330
- Foullon-Norbeck26, 27, 29,
30
- Franchet d’Esperey..... 111
- francia38, 98, 103, 119, 133,
135, 145, 247, 330
- cirkáló 81
- csapatok 115
- császár..... 71
- diplomácia..... 149
- ezredes 113
- flotta..... 80
- fogság 120
- főmegbízott..142, 144, 146
- forradalom 76
- jacht 50
- jegyzék..... 150
- körök..... 144
- követ 87
- külgügyminiszter 171
- matróz 87
- naszád 80
- nevelő 12
- romboló..... 98
- tengeralattjáró 86
- városparancsnok 117
- franciák82, 86, 117, 119, 144,
197
- franciák 118
- Franciaország43, 80, 101,
144, 159, 164, 169, 200,
229, 259, 279, 311, 330
- franciaországi 174
- Frankfurt 314
- Franklin D. Rooseveltt 101
- Franz von Papen..... 42
- Franz von Papent..... 193
- Fresnel..... 86, 87
- Friedrich...119, 120, 121, 130
- Friedrich István 129
- Friedrich miniszterelnök121,
124
- Friedrich-kormány120, 127,
131
- Friessner 280
- független kisgazda 285
- Führer205, 257, 259, 275,
279, 295, 297, 304
- Fülöp herceg..... 313
- Fülöp hesseni herceg 313
- Funchal..... 153
- Fürstenberg herceg..... 62

G

Gafencu.....	221
Galac.....	18, 49
Galac-Focsani.....	280
Galata.....	47
Gallipoli.....	81
Ganges.....	21
Gavrilo Princip.....	76
Géczy Barnabás.....	202
Gellért-szálló.....	123
Genf.....	161, 173
Génua.....	321
George Clerk.....	121, 122, 127, 129, 136
George Sydeham.....	164
Germánia.....	199
Gestapo.....	250, 273, 274, 276, 288, 290, 298, 302, 303, 333
Ghyczy.....	261, 267, 273
Ghyczy Jenő.....	261
Gibraltár.....	35, 37, 81
Giesl báró.....	77
Girardi.....	61
Gizella főhercegnő.....	65
Glowworm.....	153
Göbbels.....	249, 252, 257, 259
Gödöllő.....	23, 192, 309
gödöllői.....	154, 192
Goeben.....	80
Goltz.....	49
Gömbös.....	119, 165, 169, 170, 171, 173, 174, 222
Gömbös Gyula.....	119, 165, 169, 174
Göppingen.....	307
Görgény.....	192
Göring.....	174, 204, 312
görög.....	227
király.....	18
görög katolikus.....	210

görögkeleti.....	103, 172
Görögország.....	74, 214, 227, 260
Granada.....	15
Gratz.....	148, 152
Gratz Gusztáv.....	148
Gravoza.....	104
Graz.....	201
Greifenberg.....	283
Grigore Gafenu.....	235
Grille.....	199, 201, 203
Grossa.....	27
Guadalcanar.....	29, 30
Guderian.....	280, 281, 291
Gusztáv svéd király.....	278
Győr.....	152
Györffy-Bengyel.....	237
győztes hatalmak.....	112, 141, 143
gyroskop.....	35
Gyulay Tibor.....	281

H

Habsburg.....	12, 41, 79, 141, 142, 144, 330
dinasztia.....	328
Habsburg I. Ferdinánd.....	12
Habsburg-ellenes.....	153
Habsburgház.....	trónfosztása..... 156
Habsburg-ház.....	127, 131
Habsburg-Lotharingiai-ház.....	157
Habsburgok.....	12, 57, 73, 142, 144, 146, 190, 222, 327
Hadik János gróf.....	110
Halifax.....	221
Hamburg.....	202
Hans Sachs.....	205
Hansa.....	202

- harmadik birodalom 205, 213,
 252, 304, 312
 háromhatalmi egyezmény 227
 Haus 82, 93
 Heigoland 94, 97
 Hejőbába 40
 Helgoland 201
 Hellenau 51
 Hellenthal 305
 Hennyey .. 281, 284, 292, 296
 Hennyey Gusztáv 281, 296
 Hermann Göring..... 204, 308
 Hertenstein 147
 Hieflau 68
 Hietzing 63
 Himmler 205, 316
 Hindenburg..... 93, 162, 178
 Hinterriss 178, 180
 Hitler 9, 170, 174, 178, 179,
 180, 194, 197, 198, 199,
 200, 201, 202, 203, 204,
 205, 206, 207, 210, 211,
 212, 213, 214, 215, 216,
 217, 219, 221, 228, 233,
 234, 235, 236, 239, 240,
 241, 242, 256, 257, 258,
 261, 262, 265, 267, 268,
 269, 270, 271, 274, 276,
 279, 280, 281, 282, 285,
 287, 289, 290, 294, 297,
 300, 301, 302, 304, 308,
 310, 312, 314, 315, 317,
 324, 333
 Hitler Adolf 178
 hitleri 213
 hitlerizmus 312
 Hodzsa Milán 58
 Hofburg 52, 54, 55, 93, 185,
 186
 Hohenberg hercegnő 76
 Hohenlohe herceg 51
 Hohenzollem-Sigmaringen 13
 Hohenzollern 205
 Holics 90
 Hollandia 28, 214
 Hölscher 202
 Holtzendorf 93
 Holub 103
 Home Fleet 37
 Honolulu 26
 Horthy István 12, 248, 250
 horvát 103, 105, 107, 172, 233
 horvátok 106, 107, 112, 136,
 142, 155, 228
 Horvátország 39
 Horvát-Szlavon-
 Dalmátország 59
 Horvát-Szlavonország 136,
 137
 Horvát-Szlavon-országok 335
 Howie 285
 Hoyos Henrik gróf 51
 Hugly 21
 Hull 227, 242, 262
 Hum 15
 Hunyadi János 133, 165
 Hunyady Ferenc gróf 169
 Hunyady József gróf 140
 Husszein Hüsszni 49
 Huszár Károly 129
- I**
- I. Ferenc József 43, 50, 78
 halála 89
 I. Károly 13
 II. Abdul Hamid 44
 II. Rákóczi Ferenc 210
 II. Szilveszter 184
 II. Vilmos 18, 43, 63, 77, 105,
 179, 185, 213
 III. Napoleon 71
 III. Viktor Emánuel 263

Imrédy 197, 200, 207, 217,
218, 256, 261, 274, 279,
321
Imrédy Béla 197, 216, 217,
272, 321
India ... 18, 20, 21, 22, 23, 247
indiai 174, 193
Indiai-Oceán 24
indogermán 38
Internal Security 312
Ischl 63, 64, 65, 70, 73, 79
ischli 61, 64, 66
Isola Grossa 104
Isonzo 88
Ivo Cok 106
Izmet İnönü 164
Izmir 41

J

Jackson 317
Jagello 190
Jagow 237, 261, 265, 272
Jainzen 64
jainzeni 67
jaltai 306
Jankapuszta 172
Jány 243, 260
Jány Gusztáv 321
japán 174, 225, 240
Japán 23, 225
japánok 22, 241, 306
Jaros 279
Jaross Andor 274
Jáva 23
Jenikő 45
Jeremiah Smith 161
Jeritza Mária 61
Jodl 221
Johann Willem Friso 16
John Slessor 285
John Wheeler-Bennett 206

johori 22
Jókai Mór 327
Jouen 86, 87
József főherceg 120, 127, 131,
154
jugoszláv 102, 105, 171, 172,
201, 227, 228, 233
 érc 259
 kormány 332
 követ 203
Jugoszlávia 59, 114, 146, 197,
227, 230, 233, 234, 235,
236, 326, 335
Julian Corbett 82
Jurcsek 292
Jurcsek Béla 274, 281
Justice for Hungary 323

K

Kairó 19
Kaiser Karl VI 50
Kalkutta 21, 22
Kállay 174, 244, 253, 255,
256, 257, 258, 259, 260,
263, 267, 268, 273, 295,
309, 321
Kállay András 295
Kállay Miklós .. 244, 253, 255
kanadai 174
Kánya 146, 152, 171, 173,
181, 188, 197, 200, 201,
207, 208, 331
Kánya Kálmán 146, 171, 283,
331
Kaposvár 130
kapucinusok 89, 186
Kapurthala 193
Karagyorgyevics 64
Karinhall 204
Karintia 180
Károly főherceg 79, 90

Károly István..... 15
 Károly király39, 89, 103,
 105, 109, 110, 140, 143,
 145, 155, 183, 326
 visszatérése 139
 Károlyi Gyula115, 117, 119,
 165, 169, 175
 Károlyi Gyula gróf..... 283
 Károlyi Mihály105, 110, 111,
 112, 113, 129, 169
 Károlyi Mihály gróf..... 110
 Kárpátalja 190, 210, 219, 335
 Kárpátok192, 210, 264, 279,
 280
 Kassa 209
 kassai..... 210, 220, 238
 Keil..... 103
 Keitel243, 268, 270, 273,
 276, 312, 315
 keletafrikai..... 168
 kelet-afrikai 252
 Keleti-tenger..... 199
 Kenderes2, 12, 34, 100, 116,
 122, 235
 kenderesi 63
 Keresztény Nemzeti Párt. 157
 Keresztes-Fischer175, 226,
 310
 Keresztes-Fischer Ferenc175,
 274
 Kesselring..... 313
 Ketteler..... 63
 Khaibar..... 22
 Kiámil basa..... 46
 Kiamil pasa..... 41
 Kiel..... 102, 198, 199, 207
 kiel..... 207
 Kiev..... 252
 kievi..... 251
 kínai..... 32, 174, 225
 kisentente148, 149, 150, 163,
 164, 171, 181, 197, 201,
 206, 213
 ksigazdapárt130, 315, 319,
 326
 Ksigazdapárt170, 171, 226,
 256, 260
 klagenfurti..... 72
 Klessheim257, 259, 266, 271,
 273, 282
 klessheimi268, 272, 273, 274,
 281
 Koháry herceg..... 90
 kolhoszok 320
 Köln 36
 Kolozsvár 224
 Komárom 137, 209
 komintern 234
 kominternellenes 215, 220
 kommunista9, 115, 118, 125,
 191, 210
 bitorlók 321
 büntársak..... 319
 hadinépség 311
 miniszterek 325
 módszer..... 315
 mozgalom 256
 párt..... 285
 rémuralom.... 119, 130, 168
 kommunista terror..... 9
 kommunisták118, 126, 127,
 128, 130, 178, 286, 315,
 326
 kommunizmus.. 115, 287, 319
 königgrätzi 73
 Konstantin..... 18
 Konstantinápoly18, 42, 43,
 45, 48, 49, 111
 Korfú..... 18, 35, 82, 88, 93
 Korfú..... 37

kormányzó	15, 23, 25, 41, 128, 131, 132, 133, 134, 158, 273, 284, 291, 296, 301 utódja.....	245
kormányzó választás	131
Körmend	233
Kőrösi Csoma Sándor	21
Kossuth 12, 165, 190, 249	
Köves Hermann	329
Közép-Európa	324, 327
Krakó	191, 212
Kranich	41
Kréta	33
Kristóffy	235, 238
Krudy Ádám	238
Kudat	32
Kuk-fennsík	89
Kun (Kohn) Béla	113
Kun Béla	.. 113, 114, 119, 216	
Kunder	279
Kunder Antal	274
Kun-kormány	117, 129
Kurbán-Bajrá	49
L		
La Spezia	260
Lacroma	43
Lago di Como	252
Lajos Viktor főherceg	268
Lakatos	281, 283, 284, 291, 292, 296, 297, 298, 299, 300	
Lakatos Géza	281
Lancaster	43
Landsberg	219
Láng Boldizsár báró	52
latin	38
Lauffer	106
Laval	173
lázadás	103, 125
Lázár	187, 296, 301
Lebensraum	206
Leeb	308
Lehár	70, 148, 152
Lemnosz	43
lengyel	105, 162, 164, 210, 213, 219, 221, 229, 263, 279	
lengyelek	190, 197, 206, 212, 215, 285	
lengyel-magyar	211
Lengyelország	80, 137, 144, 158, 168, 190, 191, 210, 211, 214, 219, 220, 221, 224, 228, 236, 306, 335	
leningrádi	237
Léon Blum	309
Lesboiles	310
Liechtenstein	94, 95
Ligetfalu	208
Lilinokalani	26, 27
Linz	272, 302
Lipót herceg	65
Lissa	201, 202
Lisszabon	36, 321
List	308
Litvánia	191
Litvinov	197
Lloyd	38, 45, 48
Lloyd George	136
Lobkowitz herceg	79
Lohengrin	198, 204
Loidl	68, 69
London	36, 113, 164, 197, 209, 229	
Lónyay gróf	71
Lord Newton	136, 164
Lovcsen 80, 85, 86, 88, 89	
Ludendorf	93
Luttor Ferenc	71
Luxemburg	311

Lyautey.....	146		
M			
macedón	171		
Macedónia.....	43, 74, 233		
Madách Imre	9		
Madeira	153		
Magasházy.....	120, 140, 145		
Magnet	35, 36		
magyar			
bauxit	259		
csapatok	113, 228, 257,		
265, 304			
ezredek	112		
helyzetet	228		
Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége	125		
Magyar Dunai Szabadkikötő Társaság	290		
Magyar Élet Pártja.....	218		
magyar köztársaság	113		
magyar nemzet	9, 230, 320		
magyar-jugoszláv	163		
magyarok	25, 42, 73, 102,		
114, 135, 148, 158, 163,			
197, 198, 204, 206, 213,			
215, 234, 268, 309, 335			
Magyarország	9, 10, 12, 13,		
43, 44, 45, 58, 75, 78, 90,			
91, 109, 110, 111, 112,			
113, 114, 119, 125, 127,			
128, 129, 131, 133, 134,			
135, 136, 138, 140, 141,			
143, 144, 145, 147, 151,			
153, 154, 155, 156, 159,			
162, 163, 164, 169, 172,			
173, 175, 176, 177, 178,			
184, 188, 190, 192, 196,			
200, 201, 206, 209, 210,			
212, 213, 214, 219, 220,			
221, 222, 225, 228, 229,			
231, 232, 233, 234, 235,			
237, 238, 239, 240, 241,			
242, 251, 255, 258, 260,			
261, 262, 264, 265, 267,			
268, 270, 271, 272, 273,			
275, 279, 281, 282, 283,			
288, 289, 290, 291, 292,			
295, 300, 301, 304, 306,			
311, 314, 315, 320, 323,			
324, 325, 327, 328, 330,			
331, 332, 333, 334, 335,			
336			
kormányzója	14		
magyar-román	257		
magyarság	154, 209, 222, 233,		
254, 255, 258, 283			
maharadzsa.....	193		
Mahmud Muktár	47, 48		
Mahmud Sefket basa	48		
Mainz	36		
Majestic.....	37		
Malaga	15		
Malinovski	304		
Málta	17		
máltai lovagrend.....	185		
Mandzsukuo.....	220		
Maniu	58, 265		
Manoilescu.....	224		
Manzano gróf.....	51		
maóriak	27		
Máramarosziget	224		
Marcus Aurelius.....	182		
Mardarescu.....	121		
Maria José trónörökösné .	183		
Mária királyi hercegnő	187		
Mária királyné.....	146		
Maria Pia.....	183		
Mária Terézia	55, 187, 329		
Mária Valéria főhercegnő .	65		
Mária-Terézia.....	145		
Mark Kerr	99		

Markos Olivér.....	281	mohácsi csata.....	163
Marosvásárhely.....	224	mohácsi vész.....	42
Marseille.....	172	Moldva.....	13, 280
Masaryk.....	112, 197, 325	Molotov.....	238
Masirevich.....	144	Molukkok.....	30
második világháború	10, 60,	Mom Krob.....	23
87, 129, 167, 210, 212,		Mom Rashwongse Krob....	22
227, 323, 326		monarchia	13, 14, 44, 57, 59,
Matapán-fok.....	81	64, 74, 77, 93, 102, 105,	
Mátyás-templom.....	90, 91	111, 144, 167, 212, 325,	
Mauthausen.....	278, 292	327	
mauthauseni	302, 309, 313,	Monarchia.....	44
316		Mondorf.....	311, 312
Mayerhofer.....	62	Monge.....	87
Mein Kampf.....	180, 236, 304	Montague Norman.....	217
Meissner.....	203	Montecuccoli.....	43, 49
Melbourne.....	24, 25, 26	Montenegro	13, 44, 63, 74,
Melczerné.....	40	89, 329	
Menam.....	22	Montenegró	80, 84, 137, 233,
mentenegrói.....	88	335	
Method Koch.....	106	montenegrói.....	85, 89, 118
Metkovics.....	76	Montenuovo herceg.....	59, 77
mexikói.....	73	Montgomery	101, 194, 239,
Mezőhegyes.....	115	240, 319	
Mezőtúr.....	117	mórok.....	15
Mihailovich.....	228	Moscicki.....	191, 192, 219
Mihajlovics.....	263	Moszkva	113, 168, 223, 238,
Mihály király.....	280, 282	239, 241, 263, 283, 287,	
Miklas.....	178, 180, 185, 187	288, 289, 320	
Miklós Béla.....	281	moszkvai	234, 235, 237, 238,
Miklós cár.....	43	289	
Miklós fiam	277, 285, 288,	Mosztár.....	13
294, 299, 302, 309, 311		Muktár basa.....	47
Miksa császár.....	73	München	174, 203, 206, 211,
Milán király.....	64	302, 317	
Milan Stojadinovics.....	201	müncheni	196, 207, 208, 303,
Millerand.....	138	321	
Mindszenty bíboros.....	320	egyezmény.....	210
Miskolc.....	40	értekezlet.....	215
Mitilini.....	43	Munkács.....	210
Mohács.....	172, 227	Mürzsteg.....	43, 68

Mussolini 164, 168, 170, 171,
181, 182, 183, 184, 186,
197, 202, 207, 210, 219,
253, 255, 257, 260, 289,
302

N

náci 9, 249, 271
nácik 213, 257, 262, 276, 279
nacionalizmus 143, 324
nácizmus 324
Nádas 293
Náday 285
Nagy Alföld 12
Nagy Lajos 190
Nagyatádi Szabó István... 130
Nagykanizsa 172
Nagyrománia 109
Nagyszeben 224
nagyszerb 39, 57, 172
Nagyvárad 224
Napoleon 235, 236
napoleoni 159
Nápoly 80, 285, 316
nápolyi 183
Narenta 76
Nem, nem, soha! 162
német 12, 13, 38, 42, 43, 80,
133, 162, 186, 189, 198,
219, 222, 241, 247, 294,
299, 300, 304, 331, 332
állam 196
államtitkár 196
altengernagy 80
beavatkozás 288
békeküldöttség 135
birodalom 235, 296, 332,
334
biztonsági 290
búvárhaló 98
család 319

csapatállomány 282
csapatok 228, 233, 265,
271, 279, 288
csapatösszevonás 265
császár 63, 184
demokrácia 240
diplomata 265
díszfogság 214
élettér 213
elhárítótiszt 84
ellenzék 221
előadás 297
értesítő 215
fejedelmek 236
flotta 179
főkonzul 317
főlény 255
hadifogság 285
haditengerészet 81, 197,
199
hadművellet 291
hadsereg 170, 212, 263,
293
hadvezetőség 233
helyek 258
javaslat 93
kancellár 178, 327
katonák 273
kísérők 302
kivánság 223, 275
kormány 208, 269, 331
körök 249, 252
követ 193
követelés 241
követség 294, 296, 301
kurzus 263
megszállók 275
nagykövet 261, 289
naszád 93
naszádok 176
nép 203, 206, 213, 260

népcsoport225
nyomás 216, 246
politikusok210
politika217
protokolfőnök269
rendőrök 333
repülőgépek 238, 333
segítség293
tábor311
tábornagy 63, 112
tábornok49, 160, 251
támadás 230, 236, 306
tényezők280
tiszt 125, 298
töltényhüvely292
törvény176
tüzérség295
újságok303
urak314, 315
uralkodók77
véderő271
védnökség200
vezérkar229
német birodalom109
Német Birodalom191, 197,
214
német tengeralattjáró93
német/magyar224
német?hadsereg304
németek106, 136, 168, 197,
199, 200, 201, 206, 211,
217, 220, 226, 229, 233,
236, 237, 240, 242, 244,
256, 258, 259, 260, 262,
271, 273, 274, 275, 277,
279, 280, 282, 285, 286,
289, 291, 292, 293, 296,
298, 306, 313, 333
német-lengyel219
német-magyar215, 281
német-olasz171
Németország45, 78, 112, 138,
141, 146, 162, 164, 166,
167, 168, 170, 178, 179,
186, 188, 192, 196, 197,
207, 212, 213, 219, 221,
223, 224, 225, 229, 240,
241, 242, 249, 255, 259,
261, 263, 265, 268, 287,
290, 291, 300, 319, 332
német-római270
német-római szent birodalom
.....12
némettség233, 258
nemzetgyűlés131, 132, 133,
139, 156, 157
nemzeti kormány118
Nemzeti Múzeum120
nemzeti szocialista...218, 261
nemzeti szocializmus206,
213, 323
Nemzeti Tanács110, 111
nemzetvezető301, 303
nemzsidók216
Népszövetség161, 162, 172,
173, 216, 220
Neubacher261
Neuberg68
Niázim bej44
Niemöller316
Nikita63
Nikita király64
Nikoliljevics Nikoláj77
Nis13
Norbeck28, 30
Nordbahnhof63
Norvégia214
norvégiai221
Noumea28
Novara81, 82, 83, 87, 88, 89,
94, 95, 96, 97, 98, 99
novibazári44

numerus clausus 217
 nuncius 90, 221, 295
 Nürnberg272, 312, 314, 316,
 318
 nürnbergi. 205, 315, 317, 318
 perek 244
 nürnbergi törvény 217
 nyilaskeresztes. 227, 271, 293
 nyilaskeresztesek218, 226,
 229, 244, 256, 271, 279,
 280, 285, 293, 294, 296,
 298, 303
 nyugati hatalmak213, 256,
 261
 Nyugatmagyarország137, 140

O

Ő Felsége15, 17, 18, 30, 35,
 37, 39, 49, 50, 51, 52, 53,
 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 71, 72, 73, 74, 77, 78, 89,
 90, 98, 104, 105, 107, 109,
 110, 134, 139, 140, 141,
 142, 144, 145, 146, 147,
 148, 149, 151, 152, 153,
 178, 180, 182, 186, 187,
 188, 189, 252, 331
 Obersalzberg 179, 181
 obersalzbergi 200
 Oberursel 314
 Obrenovics Sándor 64
 Obry 35
 Odessza 49
 Oláhország 13
 olasz38, 46, 57, 73, 80, 83,
 84, 97, 98, 101, 102, 135,
 142, 156, 164, 171, 181,
 183, 259, 271, 331
 állam 184
 barátok 198

birodalom 182
 cikáló 98
 cirkáló 95, 96, 97
 csapatok 82
 diplomácia 149
 fegyverletétel 260
 flotta 101
 gépek 251
 gyorsnaszád 104
 hadsereg 170
 hadüzenet 82, 101
 hadvezér 252
 jegyzék 150
 király 193, 313
 kitüntetés 182
 kívánságok 169
 követség 189
 külügyminiszter 252
 menekültek 279
 nagykövet 202
 part 82
 repülőgép 95
 romboló 95
 tengernagy 98
 tiszt 108
 ügyvivő 146
 uralkodóház 64
 olasz-görög
 hadjárat 227
 olaszok82, 105, 137, 168,
 189, 268
 Olaszország43, 60, 80, 101,
 142, 168, 173, 182, 188,
 197, 207, 213, 219, 222,
 224, 225, 227, 235, 242,
 260, 321, 330
 Oliveira Salazar 321
 örmény 219
 orosz 13, 17, 144
 alakulatok 309
 attasé 77

- béke 101
bolszivisták 126
fehér hadsereg 118
fenyegetés 212
háború 287
hadsereg 284
harcvonal 93
hatás 64
követség 118
légierő 239
megszállás 223
rádió 249
támogatás 212
oroszok 12, 113, 239, 240,
279, 280, 281, 282, 285,
287, 288, 291, 293, 305,
317, 320
Oroszország 13, 43, 75, 76,
77, 165, 190, 210, 226,
236, 237, 240, 281
orosz-török 13
Országos
Társadalombiztosító
Intézetet 176
Ostenburg 148
Ostend 36
osztrák 28, 38, 56, 74, 106,
119, 142, 146, 186, 190,
325
államfő 156
csatlakozás 197, 211
elnök 180, 186
ezredek 112
haditengerészet 199
igazgatás 59
kancellár 196
köztársaság 335
naszád 93
törvény 176
vadászok 65
osztrák-magyar 147, 181, 198,
212
cikálók 99
tengerészet 101
osztrák-magyar monarchia 28,
107, 119, 135, 136, 143,
167, 196, 215, 325, 327,
335
osztrák-magyar 80
Otranto 145
Otrantó-i szoros 81
otrantói ütközet 101
Otrantói-szoros 82, 94, 99,
329
Otto Bauer 113
Ottó főherceg 90, 91, 153
Otto Skorzeny 289
ottrantói ütközet 93
Ottrubay 151
Owen Rutter 10, 113
ozmán birodalom 13, 44
- P**
- Paar gróf 51, 65, 67, 71, 72
Pacelli bíboros 161, 185, 194,
195
pacifista 112
Pajtás 309
Pakisztán 22
Palazzo Venezia 181, 182
Palermo 37
Palesztina 278
Pallavicini 44, 45, 48, 50
Pallavicini örgróf 44, 45, 48
Papen 42, 261, 310, 312
Páris 47, 282
Párizs 42, 114, 127, 131, 138,
144, 163, 164, 231, 307,
320
párizsi 71, 113, 119, 127, 141,
145, 146, 147, 325, 330

békeszerződések..... 306
 tárgyalások 135
 Pasics..... 59, 77
 Patch..... 307, 308
 Páthy..... 318
 Páthy Sándor 318
 Patiala..... 193
 Patrasz 81
 Patria 199, 201, 202
 Pattantyús-Ábrahám Dezső
 119
 Pavelics 173
 Pázmány Péter bíboros 222
 Pearl Harbour 241
 Pécs 149, 161, 233
 Peidl Gyula..... 119
 Pelikán..... 63
 Pell 242, 319
 Peninsular and Oriental 20
 Penkalánk 84
 Persich..... 83
 Péter király 64, 84, 118
 Pető Ernő..... 278
 Peyer Károly..... 285
 Pireusz..... 43, 49
 Pirot..... 13
 Pisa 260
 Póla18, 19, 36, 41, 45, 79, 80,
 81, 88, 101, 106, 107, 108
 Pólá37, 43, 81, 82, 83, 88, 90,
 100
 pólai..... 35, 63, 70, 106, 201
 Poona..... 20
 Poplar 36
 porosz király..... 204
 Porto Corsini 82
 portoricoiak 308
 Port-Said..... 19
 portugál 37, 321
 Portugália 28, 321
 Potiorek 76

Potsdam..... 204
 potsdami..... 306
 Pozsony..... 112, 137, 208
 pozsonyi 71, 161, 208, 211
 Prága 197, 200, 210, 211
 prágai156, 206, 207, 210, 215
 Pragser Wildsee 310
 Prchala 210
 Prica 172
 Prinz Eugen17, 101, 102,
 198, 199
 Pripjet..... 276
 Prohászka püspök..... 132
 Prónay őrnagy 121
 Prónay Pál 118, 156
 Protics 118, 172
 Pundzsab 22
 Purgly Magda..... 40
 Purschka..... 97

Q

Quai d'Orsay..... 146
 Quarto 97
 Quirinal 181, 182, 184
 quirinali 185

R

RácZ Jenő 274, 321
 radar 313
 Ráday Gedeon gróf..... 154
 Radetzky 15, 16
 radmeri 68
 Raeder 199
 Raguzza 104
 Rahn 289, 292, 293, 300
 Rainer főherceg..... 66
 Rajk László 286
 Rákócziak..... 222
 Rakovszky István 132, 149
 Rakovszky Iván..... 281, 296
 Rapalló 321

- rapallói szerződés.....142
 Rastenburg.....282
 Ravacholt.....28
 Ravenna.....82
 Reményi-Schneller.....292
 Reményi-Schneller Lajos274,
 281
 Resed effendi.....49
 Ribbentrop42, 200, 201, 203,
 207, 208, 220, 223, 225,
 242, 252, 261, 268, 271,
 272, 302, 312, 315, 331
 Richthofen.....205
 Rio de Janeiro.....26
 Ripper.....43
 Robert Gowert.....164
 Robert Seton-Watson.....207
 Robinson.....30
 Röder.....283
 Röhm-puccs.....171
 Róma82, 101, 163, 171, 181,
 182, 184, 219, 220, 223,
 260, 316
 róma-berlini tengely.....169
 római2, 62, 80, 102, 142,
 168, 173, 181, 188, 270,
 278
 római jegyzőkönyvek.....171
 római-jegyzőkönyvek.....171
 román112, 113, 117, 118,
 119, 120, 121, 143, 146,
 222, 224, 227, 228, 235,
 265
 átállás.....281
 csapatok.....272
 egységek.....265
 fegyver.....282
 föderáció.....223
 olaj.....259
 példa.....293
 tábornagy.....257
 uralom.....222
 Románia81, 112, 113, 114,
 137, 147, 149, 210, 214,
 221, 223, 225, 226, 228,
 235, 237, 241, 242, 260,
 262, 282, 335
 románok109, 112, 114, 115,
 120, 121, 122, 130, 136,
 215, 224, 265, 270, 273,
 280, 326
 Roosevelt101, 214, 221, 227,
 241, 242, 256, 259, 260,
 324
 Rothermere.....164, 209, 323
 Rudolf.....18
 Rudolf Rahn.....289
 Rudolf trónörökös.....73
 Runciman.....197
 Rundstedt.....308
 Rüstü Aras.....164
 rutének.....136, 197, 210
- S**
- Sachs.....18
 Saida18, 22, 25, 51, 94, 97,
 98
 Salamon szige.....26
 Salamon-szigetek.....28, 29
 Sale.....27
 Salzburg.....220, 272
 Salzkammergut.....64
 Sam Woods.....321
 San Francisco.....26
 San Giovanni.....85, 86, 329
 San Giovanni di Medua85,
 329
 Sándor király.....172
 Sandwich-szigetek.....26
 san-franciscoi.....317
 Sanssouci.....204
 Santa Annunziata-rend.....182

Sárkány Jenő	152	Siófok.....	121, 122, 127
Sarkotich	147	Sixtus herceg.....	146
Savoyai Jenő herceg	223	Sixtus páрмаi herceg	140, 144
savoyaiak.....	253	Slano	104
Scharfschütze	82	Smith.....	161, 162
Schichau	35	Soerabaja.....	23
Schleswig-Holstein.....	35	Sogor	21
Schloss Hirschberg..	302, 305	Sopron	13, 58, 136, 141, 148, 156, 304, 335
Schmidt	10, 106, 268	Sornssich gróf	129
Schober.....	118	soviniszta izgatásn	102
Schönbrunn	52, 53, 55, 56, 69, 142, 186	Spa	310, 311
schönbrunni	59	spanyol.....	16, 73, 77
Schulenberg gróf.....	228	polgárháború.....	196
Schulenburg.....	228	spanyolok.....	15
Schuschnig	309	Spanyolország.....	15
Schuschnigg	178, 186, 187, 196	Spaun	35
Schwarzau	90	St. Georg	43, 98
Schwarzenberg herceg.....	56	Steengracht báró.....	312
Schwerin-Krosigh.....	313	Stern Samu.....	278
Scylla.....	263	Sterneck	33
Sebenico	37, 38	Stojadinovich	227
Segesvár	224	stresai	169
Seitz.....	104	Strutt.....	144
Semmering	41	Svájc. 140, 141, 143, 174, 326	
Serédi bíboros.....	276	svájci ..28, 146, 184, 304, 321	
Serédi Jusztinián.....	246	Sydney	24, 26, 27, 32
Seton-Watson	207	Szabadka	137
Sforza gróf.....	60, 142	szabadságharc	12
SHS-állam	131	Szakasits Árpád.....	285
Shvoy	152	Szálasi	219, 226, 289, 294, 296, 299, 300, 303, 304
Sierra Nevada	15	Szálasi Ferenc ..219, 298, 308	
Sigray Antal gróf.....	140	Szaloniki	44, 49, 74
Sigray gróf.....	140, 147	Szamuely.....	119
Simonyi-Semadam Sándor		Szamuely Tibor.....	114
.....	135	Szapáry László gróf	146
Simonyi-Semadam-kormány		Szarajevo.....	13
.....	138	Szarajevó.....	39, 75, 76
Simovich	227, 234	szarajevói	13, 50, 59, 61
Sinatra	36	gyilkosság.....	75, 77

Szász Lajos274
 századok.....136
 Szatmárnémeti224
 Száva.....77
 Széchényi Bertalan gróf...247
 Szeged115, 117, 118, 119,
 120, 145, 161, 233, 291
 szegedi 88, 139, 165, 169
 Székesfehérvár12, 75
 szelamlík48
 szelámlík72
 Szent István11, 89, 91, 104,
 134, 136, 154, 162, 194,
 210, 249, 254, 325
 Szent Korona91, 154
 Szent-Iványi Domonkos ..288
 Szentpétervár59
 szepesi.....136
 szerb59, 64, 75, 76, 77, 84,
 85, 120, 228, 233, 335
 bandák233
 hadsereg.....88
 partizánok243
 szerb királyság137
 szerbek75, 77, 85, 106, 109,
 112, 114, 118, 130, 142,
 155, 163, 228, 233
 Szerbia13, 44, 59, 64, 74, 79,
 125, 137, 167
 szerbiai.....84
 Szicília17, 257
 szicíliai partraszállás260
 szics-gárda210
 Szilágyi Mihály.....165
 Szingapur22
 szláv155
 szlovák112, 207, 208, 219
 csapatok.....272
 egységek265
 Szlovákia137, 200, 207, 208,
 210, 226, 235, 335
 szlovákok. 114, 136, 197, 215
 szlovén.....107
 szlovének59, 106, 107, 112,
 142, 155
 Szlovénia137
 Szmirna.....41, 42, 81
 szociáldemokrata74, 113,
 119, 157, 285
 szocialista57, 102
 szociálisták110
 szocialistakommunista.....146
 Szófia.....239, 282
 szomáliföldi20
 Szombathely140, 145, 146
 szombathelyi.....145
 Szombathelyi244, 256, 267,
 270, 273, 275
 Szombathelyi Ferenc321
 szovjet162, 219, 220, 265,
 288, 319, 324, 325
 cél.....240
 csapatok.....287
 demokrácia320
 hadikészületek226
 hadosztály.....282
 haszon256
 határidő289
 kiadatás317
 követelések.....241
 repülőgépek237
 támadás.....276
 támogatás238
 uralom240
 veszedelem223
 Szovjet306
 Szovjetoroszország167, 191,
 197
 Szovjetunió190, 197, 200,
 210, 211, 212, 214, 220,
 221, 223, 228, 235, 237,
 239, 282, 306

Sztalin..... 212, 255, 311
 Sztálin231, 240, 241, 256,
 257, 259, 324
 Sztálingrád..... 255
 Sztambul..... 46, 47
 sztambuli 45
 Sztójay228, 275, 279, 280,
 301
 Sztójay Döme 274
 Sztójay-kormány275, 276,
 278, 333
 Szuborits..... 97
 Szudétaország..... 203
 szudéta-kérdés 201
 szudétanémetek 206
 szudétanémettség..... 197, 211
 Szuezi 19
 szuezi csatorna 33, 168
 szultán18, 22, 32, 43, 44, 46,
 47, 48, 49

T

Tahiti 26
 Talleyrand 76
 Tasnádi-Nagy András..... 321
 Tasnády Nagy András 301
 tatai 153
 Taunus..... 313
 Taurus.. 17, 18, 43, 48, 49, 50
 Tegethoff..... 29
 Tegethoff28, 37, 104, 198,
 201
 teheráni 259, 306
 teheráni értekezlet 259
 Teleki117, 118, 137, 139,
 140, 155, 208, 218, 219,
 223, 224, 227, 229, 230,
 231, 232
 halála..... 231
 Teleki Béla gróf..... 283
 Teleki Géza gróf..... 288

Teleki gróf..... 330
 Teleki Pál117, 118, 137, 139,
 140, 155, 208, 218, 223,
 231
 Teleki Pál gróf.. 117, 137, 230
 Temesvár..... 137, 224, 287
 tengelyhatalmak223, 332
 terror114, 115, 123, 125, 320,
 328
 Thaon de Revel 101
 Thomas Cuningham 118
 Thomas Hohler..... 149, 330
 Thursday-Island 30
 Tibet 21
 tihanyi 153
 Tildy Zoltán 286, 315
 Tirol 180
 Tirpitz..... 179
 Tiso207, 267, 326
 Tisza39, 91, 122, 174, 233,
 322
 Tisza gróf74, 75, 77, 91, 93,
 110, 111
 Tisza István39, 77, 91, 105,
 109, 138
 halála..... 111
 tiszai átkelés 291
 Tito...228, 244, 263, 290, 312
 Tolbuchin291, 304
 Tophane 43
 tophanei..... 18, 46
 Töreky Géza..... 246
 Torino..... 173
 Tormay Cecil 125
 török12, 18, 38, 42, 80, 164,
 325
 állam 163
 hadsereg..... 49
 idők 273
 megszállás..... 222
 század 48

Törökország 42, 44, 45, 47,
74, 80, 109, 163, 260
torpedónaszád 41, 84
Torres-szoros 30
Torretta örgróf 156
Tost .. 285, 288, 294, 298, 301
toszkánai 67
Traun 64, 70
Tresits-Pavicsics 106, 107
Trianon 136, 155, 161, 175,
190, 192, 207, 222, 320,
323, 335
trianoni békeparancs 226
trianoni szerződés 136, 138,
141, 144, 155, 162, 164,
179, 210, 213, 219, 335
Triest 38
Trieszt 48, 63, 76, 83, 105,
142
trónfosztás 149, 156
trónörökös 18, 57, 58, 75, 91,
212, 313
Troubridge 119, 122, 136
Tunisz 17, 169

U

U. 8. 81
Újguinea 30
Újhebridák 26, 28, 29
Újkaledónia 28
Ujszász 286
Újvidék 137, 243, 312
újvidéki 244
Újzéland 27
Umberto 183, 313
Umberto trónörökös 183
Ungvár 210
Unternehmen Barbarossa. 228
Unternehmen Grün 200
Unternehmen Margarete I 265

Unternehmen Margarete II.
..... 280
ural-altáji 38
USA 317

V

V. László 133
V. Mohamed 49
Vajda-Vojvod Sándor 58
Valer Pop 224
Valona 95
Varjassy Lajos 119
Várna 49
Varsó 163, 171, 212, 276, 281
Vass József 151
Vatikán 184
vatikáni palota 184
Vattay 276, 294, 296, 297,
298, 301
Vavel 191
Veesenmayer 261, 272, 274,
278, 279, 281, 283, 284,
289, 292, 293, 295, 297,
299, 300, 301, 318
Velden 180
Velenca 82
Velenca 40, 83, 156
Versailles 179
versaillesi határok 212
versaillesi szerződés 136
Versec 137
veszprémi 71
Via del Impero 182
Victoria 25
Vienna Coffee 26
VII. Barna Prajadhipok 23
Viktor Adler 113
Viktor Emánuel 187, 252
Viktória 18
Vilim Bukseg 106
Villa Bassa 316

Villa d'Este..... 252
 Villa Savoia..... 181
 Villani báró..... 185
 Vilmos-császár-csatorna35,
 201
 Viribus Unitis76, 106, 107,
 108
 Visinszki..... 235
 Visztula 144, 191
 vitézi telek 160
 Vladár Gábor..... 281
 Voigt..... 81
 Voronyezs 243
 vörös hadsereg117, 118, 287,
 304, 309
 Vörös János 282
 Vörös Újság..... 113
 Vorosilov 315
 Vörös-tenger..... 19
 Vranja..... 13
 Vukovics 39, 107
 Vukovits 108
 Vyx..... 113

W

Wagner 198, 202
 Waldbichl 302, 305
 walesi herceg..... 77, 193
 Wallenberg-misszió..... 278
 Warasdinec 86
 Washington 242, 317
 Weichs báró..... 274, 308
 Weikersheim 51
 Weilheim 302, 317, 319
 Weizsacker 235
 Weizsaecker 200, 205
 Wekerle Sándor..... 109
 Welczek gróf..... 193
 Werkmeister 262
 Werth..... 229, 237, 244
 Wied herceg 74

Wiedemann 317
 Wiesbaden..... 313
 Wilbrand-Baudius 70
 Wilhelmstrasse 216
 Wilhelm Károly 278
 Wilson..... 135, 136, 285
 Windischgraetz 51
 windsori herceg..... 193
 Winston Churchill206, 230,
 240
 Wirth 227
 Witkovski..... 97
 Witkowski..... 98
 Wolfschanze..... 282
 Woodrow Wilson..... 324
 wörthi 180
 Wurmbrandt gróf 74

X

XI. Pius 185
 XII. Pius... 161, 185, 194, 319
 XIII. Alfonz..... 15

Y

Yildiz kioszk 47
 Yildiz-kioszk..... 49

Z

Zaehringen 199
 Zágráb 106, 107
 Zaleski..... 164
 Zara 183
 Zára 39
 Zimmermann..... 93
 Zimony..... 77
 Zita 144, 147
 Zita hercegnő 90
 zöldkereszt 175
 zsidó20, 113, 218, 258, 263,
 271, 276, 304
 zsidóellenes.....217, 218, 276

zsidók 114, 130, 215, 216,
217, 276, 277, 278, 309
zsidókérdés 216, 258, 263,
276, 333

zsidóság 216, 304
zsidótörvény 218
zsidóüldözés 129, 318
Zsófia 18